

GUIDO KNOPP

STALINGRAD

Peklo na Volze

IKAR

GUIDO KNOPP

STALINGRAD

Peklo na Volze

Ve spolupráci s Rudolfem Gültnerem

IKAR

Guido Knopp

STALINGRAD, Das Drama

Copyright © 2002 by C. Bertelsmann Verlag, München,
in der Verlagsgruppe Random House GmbH
Alle Rechte vorbehalten
Translation © 2005 by Vladimír Čadský
Jacket design © 2005 by Ivan Brůha
Czech edition © 2005 by Euromedia Group, k. s.

ISBN 80-249-0610-4

„Milá maminko, nemusíš se o mě bát. Kotel je veliký, vždyť tu je minimálně 200 000 mužů. A dělá se přece všechno pro to, aby bylo zase všechno v pořádku. Milá maminko, udělám ochotně všechno, jen abych se ve zdraví vrátil domů. Pak budu zase rád na zemi.“

Dopis mladého svobodníka ze Stalingradu
(7. ledna 1943)

Obsah

Předmluva 9

Rozkaz, který přinesl záhubu 13

Pokus o dobytí 73

Dlouhé umírání 6. armády 195

Místo doslovu 345

Výběr z literatury 347
Rejstřík 349
Ilustrace 363

Stalingradské drama

Sotva je nějaké jiné místo v našich myslích spjato s druhou světovou válkou tak pevně jako Stalingrad. Sotva se nějaká jiná událost celé války vryla do myslí tak traumaticky jako katastrofa na Volze.

Stalingrad, doslova masový hrob wehrmachtu, nezůstal za druhé světové války osamocen. Z německého pohledu však byl první. Lidé na frontě i v zázemí si náhle, jako šokem, uvědomili, že právě nyní se rozhodlo, kdo vyhraje válku.

Ze strategického hlediska znamenala obrat ve druhé světové válce bitva u Moskvy v prosinci 1941. Z taktického hlediska byla bodem obratu bitva u Kurska. Avšak psychologicky znamenala nejhlubší ránu bitva u Stalingradu. Po ní se začala vytrácet slepá důvěra Němců ve vedení. Teď už bylo možno přimět „soukmenovce“ k pokračování odporu jen šířením pověstí o nové zázračné zbrani. Moskva 1941 znamenala konec začátku, Stalingrad 1943 byl počátkem konce.

Nejpozději od Vánoc 1942 byla „bitva“ u Stalingradu sotva něčím víc než jatkami. Hitlerův generální štáb byl bezmocný, bezuzdné velikášství diktátora, rozhodnutého více než kdy jindy osudné město na Volze dobrovolně nevydat, stálo statisíce vojáků život.

Tato kniha vypráví o následcích jeho zarputilého šílenství. Ukazuje, jak Hitler degradoval generály ověnčené řády na horlivé příjemce rozkazů, takže na konci války byli sotva něčím víc než ochotnými přisluhovači bez vlastního

úsudku, vysoce kvalifikovanými odborníky zajišťujícími technické provedení zločinného plánu.

Během dvanácti měsíců roku 1942, mezi Moskvou a Stalingradem, bylo stále zřejmější, že za postavou „největšího vojevůdce všech dob“ se neskrývá nic jiného než šarlatán, který měl předtím neuvěřitelné štěstí. Navzdory zimní katastrofě chtěl diktátor bezpodmínečně dodržet původní plán východního tažení, ba ještě jej urychlit, aby si vynutil rozhodnutí. Rok po začátku „Plánu Barbarossa“ wehrmacht opět udeřil. Zpočátku to vypadalo téměř tak, jako by se to tentokrát mělo podařit. Německé divize dokázaly rozvinout a udržet ofenzívu až na Kavkaz a k Volze. Pak byly vyčerpány. Víc už možné nebylo.

Jejich protivník je nechal doslova udeřit do prázdna. Rudá armáda se tentokrát nehodlala všude stavět na odpor, obklíčit se a nechat se „poslušně“ zničit. Německá fronta připomínala balón těsně před prasknutím - především kvůli Stalingradu, jenž neměl žádný vojenský význam. Přerušení dopravy po Volze? Záchrana vojsk na Kavkaze? Kdepak, Hitlera dráždilo jméno, symbol, to ho nutilo jít až na pokraj záhuby. Ve své zarputilosti si nedal od nikoho poradit - a tušil vlastní selhání. Aby je odvrátil, hledal záchranu ve strnulém dogmatismu a v bezpodmínečném rozhodnutí zvolit „všechno nebo nic“.

Nic? Již záhy, v listopadu 1941, tento outsider z Innské čtvrti, cizinec v německých národních dějinách, prohlásil, že pokud by vše dopadlo špatně, nebude pro německý národ prolévat slzy. Národ byl pro uzurpátora jen nástrojem v honbě za mocí.

Po ztroskotání plánů na bleskovou válku pod Moskvou už pro něj nebylo jiné volby než světovláda nebo zánik. Byla to hra vabank, závod s časem, úsilí vynutit si posledním vzepětím sil na východě přece jen rozhodnutí a poté uzavřít na Západě pět minut před dvanáctou „vítězný

mír“ s Anglií. A když se to nepodaří? Pak zbude jen totální pád.

Proč však, ptá se Elie Wiesel, dělá národ pachatelů takový povyk okolo statisíců zemřelých hladem, zimou a zastřelených u Stalingradu, když byly současně brutálně vražděny miliony v Osvětimi, Sobiboru, Majdanku, Treblince a jinde? Protože to byli jeho vlastní mrtví? Možná spíš proto, že se jejich nesmyslné masové umírání odehrávalo před zraky světa - na rozdíl od rasového vraždění v Osvětimi.

Líčení boje statisíců o přežití - to dokáže člověkem otřást. Ale v knize se dostávají ke slovu se svými vzpomínkami nejen Němci, kteří přežili. Masový hrob u Stalingradu skrývá rovněž bezpočet ruských vojáků. A počet civilistů, kteří během bitvy zahynuli, jde také do statisíců.

Na počátku 21. století, šedesát let po strašlivých událostech, je to snad naposledy, kdy lze vyzpovídat dosud žijící účastníky bitvy z obou stran. A je to rovněž poprvé, kdy se brány ruských archivů otevřely natolik, aby bylo možno zaplnit poslední mezery v našich znalostech o Stalingradu. Znalostech o bitvě, která ukazuje pravou tvář války: nikoli jako karetní hru generálů realizovanou dobře vycvičenými hrdiny, ale všechnu její špínu, krev a oběti.

Poselství vzešlé od Stalingradu neztratilo dosud svou aktuálnost. Všude na zemi dnes umírají lidé kulkami fanatiků. Mohou se národy poučit z dějin jiných? Kéž se alespoň poučí z hořkých zkušeností vlastních dějin.

V lednu 1943 napsal jeden německý nadporučík od Stalingradu svému otci, plukovníkovi na generálním štábu: „Peklo na Volze vám budiž výstrahou. Prosím vás, neberte toto poznání na lehkou váhu.“

Tento dopis se k adresátovi nedostal stejně jako psaní, která byla v ruských archivech objevena teprve padesát let po bitvě: „Kdysi jsem s Vámi křičel Heil Hitler a teď musím zdechnout nebo na Sibiř. To by však nebylo to nejhorší. Když si ale pomyslím, že hyneme za naprosto nesmyslnou věc, to už dovede pořádně naštvat."

Na Piskarevském hřbitově, kde nalezly klid statisíce občanů Leningradu, kteří během blokády bídně zemřeli hlady, je nápis: „Nechť není nikdo zapomenut. Nechť není nic zapomenuto." To platí i o ruských a německých mrtvých od Stalingradu. Jim je věnována tato kniha.

Rozkaz, který přinesl záhubu

Za Stalingrad nesu odpovědnost pouze já!

Adolf Hitler, 6. února 1943

„Staří kamarádi“ řvali nadšením, když se jejich idol chlubil svým nejnovějším úspěchem. „Chtěl jsem dojít k Volze, a to na jednom určitém místě!“ křičel Hitler 8. listopadu v mnichovském Občanském pivovaru - Bürger-bräukelleru. Odtud před bezmála dvaceti lety vyrazil, aby dobyl moc v Německu - a jeho pokus skončil žalostným neúspěchem. Avšak šel dál tvrdošíjně za svým cílem, dokud 30. ledna 1933 nestanul v čele Německé říše. Od „uchopení moci“ slavil diktátor výročí „pochodu k Feldherrn-halle", aby vzdal úctu „hrdinným obětem“ 9. listopadu 1923 přímo na místě počátků nacistického hnutí, odkud vzešlo jeho poslání a cíle.

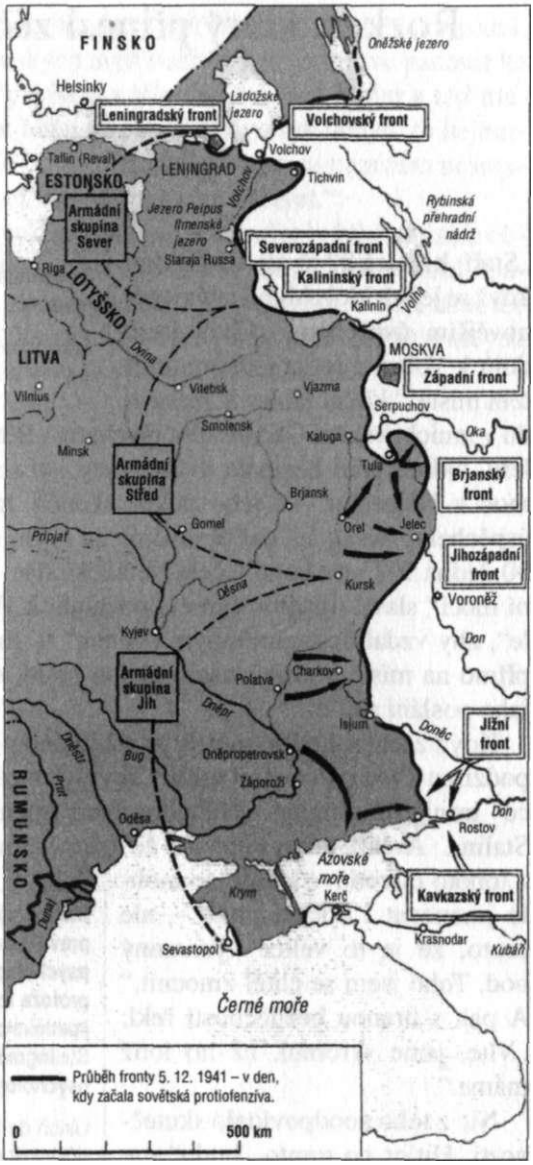
Když začal mluvit o městě, jehož jméno plnilo koncem podzimu 1942 palcovými titulky noviny, nezdržel se „vůdce“ ironie: Stalingrad. „Náhodou nese jméno samotného Stalina. Avšak nemyslete si, že jsem tam pochodoval z tohoto důvodu -, město se mohlo jmenovat i docela jinak -, ale proto, že je to velice významný bod. Toho jsem se chtěl zmocnit.“ A pak s hranou bezděčností řekl: „Víte, jsme skromní, už ho totiž máme.“

Stalingrad byl pro Hitlera pravděpodobně psychologickým cílem, protože to bylo město, které se jmenovalo po Stalinovi, a dobytí Stalingradu by pro něj byl psychologický úspěch.

Ulrich de Maiziere,
důstojník generálního štábu

Nic z toho neodpovídalo skutečnosti. Hitler po tomto „bodu“ na-

Výchozí situace: průběh fronty koncem roku 1941

před lačnil a chtěl ho soustředěným vojenským nasazením dobýt, ale nedostal ho.

„Chtěl jsem dojít k Volze“ - ale ze strategického hlediska Stalingrad žádným obzvlášť významným cílem zprvu nebyl. V původních plánech německého vojenského velení město na Volze ústřední roli nehrálo. Branná moc se na jihoruskou metropoli soustředila teprve poté, co vrchní velitel změnil zadání. Jméno „Stalingrad“ padlo ve zprávě vrchního velitelství wehrmachtu poprvé 17. července - tři týdny po začátku letní operace 28. června. Teprve poté se nacisté zaklínali Stalingradem jako cílem takřka denně - ve zprávách wehrmachtu stejně jako ve zpravodajství nacistického tisku. Dobytí města se zároveň Hitlerovi stalo utkvělou myšlenkou, otázkou prestiže: „Z psychologických důvodů je naléhavě nutné (město) dobýt,“ prohlásil počátkem října 1942 před generálplukovníkem Paulusem, vrchním velitelem 6. armády, která měla Stalingrad dobýt: „Komunismus musí být zbaven své svatyně.“ Stalingrad se tak stal pro Hitlera fantomem, za nímž se hnal tím zuřivěji, čím déle boje trvaly.

Měli jsme tehdy dojem, že Hitlerovi jde u Stalingradu také o politický význam města „Stalingrad“.

Winrich Behr, kapitán 6. armády

Asi tady chtěli držet frontu z psychologických důvodů a oddalovat konec války.

Arthur Kurth, jehož bratr bojoval u Stalingradu.

Prostí vojáci jako Günter Wolff, jenž v zimě 1942/43 létal do Stalingradu jako pilot zásobovacího letadla, cítili: „Stalingrad byl pro Hitlera otázkou prestiže. Pro Majakovskou nebo Kalinovku by nedělal to, co pro Stalingrad. Stalingrad byl jeho vizí. Byl přesvědčen, že zničí-li Stalingrad, zničí Stalina.“

„Máme ho,“ chvástal se vojevůdce 8. listopadu před zástupem vybraných starých spolubojovníků z NSDAP. Při výročí pokusu o puč v roce 1923 mu nešlo o nějaké další obyčejné vítězství. A také to neměl být jakýkoli úspěch.

Předčasným oznámením sovětské porážky v rozhodující bitvě o Stalingrad chtěl Hitler ohlásit definitivní triumf na východě.

Ale hlášení o úspěchu bylo falešné. Navzdory veškerým snahám se Němcům nepodařilo město dobýt celé. 8. listopadu neměla 6. armáda pod kontrolou celé město - a tuto kontrolu neměla získat nikdy.

„Je to jen pár bezvýznamných místeček," bagatelizoval nejvyšší velitel wehrmachtu sovětská obranná postavení, která jeho vojska navzdory masovému nasazení všech sil nedokázala v uplynulých třech měsících vyřídit. O dva a půl tisíce kilometrů dál na východ sledovali vojáci 6. armády Hitlerův projev v rozhlase. Když někteří slyšeli vychloubání svého vojevůdce, potřásali hlavami.

„Někteří říkají: Proč nebojujeme rychleji? Protože tam nechci mít druhý Verdun, ale raději to vyřídím docela malými útočnými jednotkami. Čas při tom nehraje vůbec žádnou roli."

Ve skutečnosti Hitler naléhal, aby ta „bezvýznamná místečka" byla co nejrychleji dobyta. „Nutil nás likvidovat malá předmostí, která Rusové ještě drželi na západním břehu. K likvidaci ruských hnízd odporu byli dokonce nasazováni řidiči tankových divizí a motorizovaných jednotek - stejně se to nepovedlo," vyprávěl Winrich Behr, první spojovací důstojník ve velitelském štábu 6. armády. Na Hitlerův příkaz poslalo vrchní velitelství wehrmachtu (OKW) ještě v listopadu 1942 do Stalingradu pět praporů ženistů, aby udusili poslední odpor. Co nebyly schopny vyřídit tankové jednotky nevhodné pro boje dům od domu, to nyní měli dokázat specialisté. Hitler dokonce rozkázal, „že pro poslední nápor musejí být k pěchotě přiděleni i řidiči tanků," kritizoval jeden poddůstojník 371. divize rozhodnutí „největšího vojevůdce všech dob". Bylo to plýtvání lidskými zdroji, které mělo mít fatální následky.

Mnoho vojáků ve Stalingradu zažívalo realitu, která se k Hitlerovu patosu příliš nehodila. Zmrzlí a hladoví se choulili ve svých postaveních. Počátkem října již napadl první sníh - a zima opět zastihla Němce téměř nepřipravené. O to zuřivěji se vedly boje ve zničených ulicích města, kde se síla jednotek 6. armády opotřebovávala útoky na obranná postavení protivníka. Německý útok uvízl v nemilosrdném boji v zákopech a v domech. Sovětská propaganda už dávno mluvila o „rudém Verdunu". A jako ve „druhém Verdunu", jemuž se chtěl Hitler za všech okolností vyhnout, hledali němečtí vojáci ochranu v nouzově vyhrabaných dírách v zemi. Ztuhlí zimou dřepěli v malých střeleckých okopech či spíš děrách - neboť zákopy, stejně jako na západní frontě za první světové války, neexistovaly. Muži se neodvažovali zdvihnout hlavu, natož jít vzpřímeně. Těch pár, kteří se toho z neopatrnosti odvážili, trefila hned kulka ruského ostřelovače.

„Máme to místo!" hřímal Hitler v rozvášněné atmosféře mnichovské pivnice. Ve skutečnosti bitva o Stalingrad počátkem listopadu 1942 rozhodně nekončila, nýbrž směřovala ke svému dramatickému vyvrcholení. Více než 2 000 kilometrů na východ od Berlína a téměř 1 000 kilometrů na jih od Moskvy se na Volze rozehrával duel dvou diktátorů, zápas dvou tyranů, kteří se snažili zničit jeden druhého - kteří však místo nenáviděného a přitom nedosažitelného smrtelného nepřítele posílali na smrt celé armády.

„Můžete si být jisti - a opakuji to s plnou odpovědností před Bohem a dějinami -, že na Stalingrad nikdy nezapomeneme!" Pro desetitisíce německých vojáků, kteří umírali ve stalingradském kotli, byl tento „slib" hořkou pravdou. Pro

Hitler v Občanském pivovaru hřímal: „Kde německý voják jednou stojí, tam už stát zůstane." Ale ve skutečnosti neměl doma nikdo, dokonce ani na vojenských místech, ponětí, co se doopravdy děje.

Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

„Už ho máme“: Hitler ohlašuje 8. listopadu v mnichovském Bürgerbraukelleru dobytí „významného bodu“ Stalingradu.

statisíce Němců i Rusů mělo vyhlášení za následek nepředstavitelné útrapy. Na miliony lidí na celém světě měla tato bitva nesmírný psychologický účinek. Snad ještě žádná událost historie válek se podobně nevryla do vědomí na Západě i na Východě.

V Německu, kde se „Stalingrad“ stal zároveň symbolem a výstrahou, působilo jméno města na Volze přímo trauma-

Hitler vyzařoval sotva popsatelnou, podmanivou, fascinující moc, jakou jsem u žádného jiného člověka nezažil a z níž se podařilo vymanit jen nemnohým. Ta se u něho pojila s chorobným hypertrofním sebepřeceňováním. Sám jsem slyšel z Hitlerových úst, jak se ztotožňuje s německým národem. A byl subjektivně přesvědčen, že nastane-li jeho konec a konec jeho ideologie, nemá německý národ naprosto žádnou šanci přežít, že zahyne spolu s ní.
Ulrich de Maizière, důstojník generálního štábu

ticky. Pro lidi ve vlasti byl masový hrob na Volze symbolem masového umírání. Nacistická propaganda zneužila obětí k vytváření pochybného mýtu - o hrdinném vojáctví, a oběti podstupované s nadšením. Ztráta celé armády byla pokládána za „největší hrdinský epos německých dějin". Z umírání se stávala radostná oběť, jatka byla stylizována do heroického boje. Zároveň to bylo upozornění na hrozící porážku, na konec nacistického fantazírování o světovládě.

A konečně bylo rozhodnutí na Volze také začátkem: preludiem k řadě sovětských vítězství, která měla vést od Stalingradu až do Berlína. Poprvé se Rudé armádě podařilo nepřítele nejen přinutit k ústupu, ale způsobit mu ještě zničující porážku. Bylo to však draze vykoupené vítězství. Za vojenský triumf zaplatily životem statisíce sovětských vojáků a stejně tolik civilistů.

Klid před bouří

Zjara 1942 byla fronta ještě hodně daleko, ale příznaky války byly ve Stalingradu zřetelné všude. Lidé ve městě prožívali osudy vojáků Rudé armády, kteří bránili napadenou vlast. Mapy, které vyvěšovali studenti Technické univerzity a na nichž vyznačovali malými červenými praporky průběh fronty, visely všude. Vlastní vlaječky se v létě 1941 posouvaly stále více na východ, protože Němci sovětské obránce zatlačovali. Znepokojení rostlo, když wehrmacht dobyl na jihu velké části Ukrajiny, a vystřídalo je ulehčení poté, co se Rudé

Bylo to mladé město, neboť ve velkých průmyslových závodech pracovalo mnoho mladých lidí. O víkendech jsme se vydávali do rekreačních oblastí na východ od Volhy. Večer jsme se vraceli zpět, sedávali jsme v některém z četných parků, kde vždy hrály orchestry. Ano, město bylo podle mě překrásné.

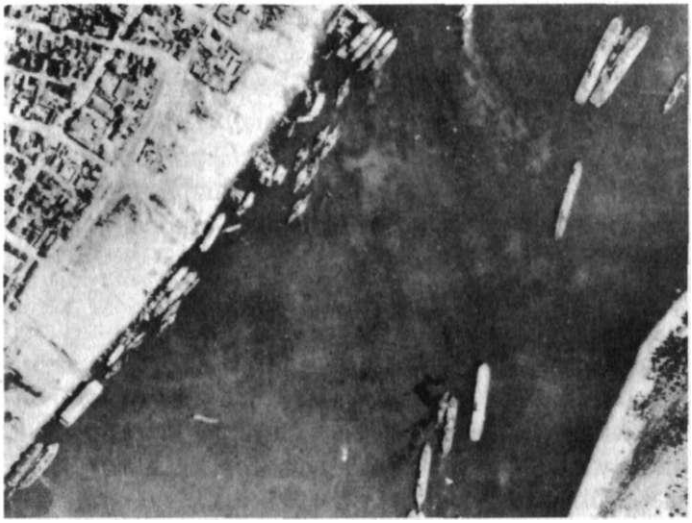
Nikolaj Orlov, tehdy ve Stalingradu

armádě v zimě 1941/42 podařilo útočníka zatlačit - a úlevu zase na jaře vytěsnily starosti po ztroskotání vlastní ofenzívy. A tak válka, která v létě 1942 zuřila stovky kilometrů daleko, poznamenala i život v metropoli na Volze. Od 22. června 1941, kdy wehrmacht vrhl do útoku proti Sovětskému svazu gigantické síly, pracovala velká část obyvatel města pro vítězství Rudé armády. Jen ve slévárnách „Rudý říjen" bylo 20 000 dělníků zaměstnáno výrobou zařízení nezbytného k obrannému boji. Vedle stála obrovská továrna na traktory „Džeržinskij" postavená Američany, v jejíchž halách se nyní místo mírových zemědělských strojů vyrábělo měsíčně 250 tanků typu T 34. Dodávky pro Rudou armádu přicházely i z továrny na děla „Rudé barikády". Nejvýznamnější ropné rafinérie země dodávaly na frontu pohonné hmoty. Mnohokrát se větvící koleje nádraží se již octly v hledáčcích Göringových leteckých průzkumníků. Němečtí letci říkali uzlu poblíž obrovských zásobníků pro jeho markantní tvar „tenisová raketa".

Ze vzduchu nabízela metropole na Volze se svým bezmála půlmilionem obyvatel působivý obraz: město, které bylo dlouhé 30 kilometrů, široké však jen pět kilometrů, se táhlo jako úzký pás podél břehů Volhy, jež byla na tomto místě až 2 000 metrů široká. Přes řeku nevedly žádné mosty, protože východní břeh byl osídlen jen řídce a všechny významné budovy stály na západním břehu, který na některých místech prudce spadal do řeky až z výšky 150 metrů. Podobu města určovaly dřevěné domky v šachovnicovitě uspořádaných obytných sídlištích, kamenné budovy byly v dělnických obvodech blízko zbrojních závodů. Skutečným symbolem města byla

Velké, do dálky se táhnoucí město, přiléhalo těsně k řece. Soustředění starých kamenných domů, které zdálky vypadaly moc pěkně. Mezi okolními dřevěnými stavbami se vyjímaly jako malý bílý ostrov.

Viktor Někrasov,
sovětský spisovatel

„Klidná, široká a pokojná Volha“:
mezi západním a východním břehem veletoku panoval čilý lodní ruch.

obrovská obilná sila, jež určovala siluetu Stalingradu od jihu. Ty zvolil generálplukovník Paulus jako motiv pro plaketu, kterou měli vyznamenaní vojáci 6. armády nosit na paži - po předpokládaném vítězství. Tento zdaleka viditelný komplex byl dalším svědectvím o tom, že průmyslové srdce v jižní části nesmírného Sovětského svazu bije ve Stalingradu. Město na ohbí Volhy bylo nejen střediskem těžkého průmyslu, ale také významným dopravním uzlem. Pšenice z Ukrajiny, ruda a znovu a znovu ropa z polí u Baku nebo z pramenů u Grozného pluly po Volze severním směrem -, aby zásobovaly hlavní město a armády na dlouhých frontových liniích.

Díky strategické poloze se město založené Ivanem Hrozným stalo záhy významným obchodním střediskem. Již v 16. století muselo být chráněno před nájezdy cizích dobyvatel, například Tatarů.

Myslím, že Stalin nechtěl dosáhnout světové revoluce mírovými prostředky, nebyl to mírumilovný člověk.

Winrich Behr, kapitán 6. armády

Rovněž počátkem 20. století se Caricyn, „Carevnino město", jak se Stalingrad jmenoval před komunistickou revolucí, stal dějištěm rozhodujících bojů, při nichž se bílá vojska pod velením Antona Ivanoviče Děnikina marně pokoušela města zmocnit . Krátce poté oblehli město na Volze kavkazští nacionalisté vedení atamanem Pjotrem Nikolajevičem Krasnovem, aby zablokovali přísun obilí do nového hlavního města Moskvy po vodě. Muž, který tehdy organizoval obranu Caricynu a přispěl tak k úspěchu Rudé armády, se jmenoval Josif Vissarionovič Džugašvili, řečený Stalin. Na jeho počest bylo město v roce 1924 přejmenováno na Stalingrad. Pro sovětského diktátora bylo proto v roce 1942 také otázkou osobní prestiže, aby „jeho" město nepadlo do německých rukou. Zatímco pro sovětského „vůdce" byl Stalingrad vždy prestižním objektem mimořádného významu, ještě na jaře 1942 se zdálo, že německého „führera" toto město, které neslo jméno jeho protivníka, nijak zvlášť nezajímá.

Zatím ještě mohli obyvatelé Stalingradu mířit k dobře zachovalému tatarskému valu, oblíbenému cíli nedělních odpoledních procházek, jenž se táhl od ohbí Donu u Kačalinské za Mamajovu mohylu. Že se opevnění proti dávno zapomenutému útočníkovi již brzy znovu stane střediskem krvavých bojů, výletníci samozřejmě netušili.

Operace „Fall Blau"

Na jaře 1942 byly nastaveny výhybky, které měly německou útočnou mašinérii dovést blíže k Volze. Ve „vlčím doupěti", hlavním stanu poblíž východopruského Rastenburgu, studoval Adolf Hitler 28. března mapový materiál,

Nahoře: první obrat ve válce: porážka Němců před Moskvou posílila sebevědomí Rudé armády. Ruská pěchota v boji. Dole: „Chybějící síly východní armády“: německý wehrmacht utrpěl již v zimě 1941/42 těžké ztráty, které rozhodujícím způsobem oslabily jeho bojovou sílu.

Zpočátku jsme měli pocit silné převahy. Přitom musím říci, že jsme statečnost ruských vojáků podceňovali.

Albert Schnez,
důstojník generálního štábu

Měl jsem docela strach, jak se to bude vyvíjet. Věděl jsem, že Rudá armáda je velká. Bylo to jasné: když to nevyřídíme do podzimu, bude zle.

Philipp von Boeselager,
důstojník generálního štábu

který mu jeho stratégové předložili v rámci svého plánování dalšího vedení bojů na východě.

Vojenská situace se po neúspěšném útoku na Moskvu a katastrofě v ruské zimě 1941/42 opět trochu uvolnila. Protivníkova ofenzíva byla zastavena, bylo možno stabilizovat vlastní linie. S počasím se však především zlepšilo zásobování. „Neblahá zima" byla ta tam. Wehrmacht se připravoval, že druhou velkou ofenzívou dosáhne toho, čeho při prvním rozběhu nedosáhl. „Za osm týdnů bude konec," chvástal se vojevůdce přivyklý rychlým vítězstvím, když 22. června spustil „Plán Barbarossa". Ale o „bleskové válce" nemohlo být v tažení proti Sovětskému svazu už dávno řeči. A po prožité zimě před wehrmachtem rozhodně nestály jednodušší úkoly. Jedno bylo všem zúčastněným v německém velení jasné: na útok se připravovala i sovětská strana. A výhodu bude mít ten, kdo první převezme iniciativu. Závody začaly. Čas tlačil. Hitlerovo heslo proto znělo: co nejrychleji se dostat z defenzívy. Ale kde? A na kterém místě?

Německá branná moc bojovala proti Rudé armádě od Barentsova po Kaspické moře. Na frontě v délce 5 000 kilometrů bylo nasazeno 196 německých divizí, jež byly posíleny a podporovány 68 divizemi spojenců. Ve více než rok trvajícím ruském tažení hlásil wehrmacht do srpna 1942 celkem 336 000 padlých, 1 127 000 raněných a 75 900 nezvěstných. Německá východní armáda disponovala stále ještě 60 procenty svých původních stavů. Každý třetí německý voják, který v červnu 1941 překročil hranice Sovětského svazu, nebyl již bojeschopný - byl raněný nebo ne-

Boj mezi dvěma světovými názory. Zničující rozsudek nad bolševismem, ten je totéž co sociální zločin.

Komunismus, nesmírné nebezpečí pro budoucnost. Tady žádné vojenské kamarádství neplatí. Komunista není žádný kamarád před tím ani po tom. Jde o vyhlazovací boj. Nebudeme-li ho tak chápat, pak sice zasadíme nepříteli ránu, ale za třicet let proti nám bude komunistický nepřítel stát znovu. Nevedeme válku, abychom nepřítele konzervovali.

Zápis náčelníka generálního štábu Haldera v deníku o Hitlerově projevu

zvěstný, zajatý nebo mrtvý. Tyto výpadky se dařilo jen zčásti nahrazovat novými rekruty nebo uzdravenými raněnými; ztráty nedokázal plně zaplnit ani přesun vojáků z obsazených oblastí západní Evropy. Rozdíl mezi tabulkovými a skutečnými stavy východní armády byl nesmírný. Dokument „Branná moc 1942" sestavený hlavním štábem wehrmachtu, dospěl k nemilosrdné bilanci: „K 1. květnu 1942 chybí ve východní armádě 652 000 vojáků. Úplné nahrazení zimních ztrát není možné. Oproti jaru 1941 vojenská síla poklesla."

Enormní ztráty se však netýkaly jen živé síly. Stejně znepokojivá čísla se týkala i materiálního vybavení. Z letadel, jež byla k dispozici v květnu 1941, jich byla ještě schopna nasazení pouze polovina. V pozemním vojsku chybělo tolik vozidel a koní, že jeho pohyblivost byla silně omezena. A ani zde nebyla vážná vyhlídka na výrazné zlepšení. Zásobování bylo značně mezerovité, neboť produkce zdaleka nestačila stanoveným úkolům a skutečným potřebám. Nyní se vymstilo, že Německo propásilo plánovitou racionalizaci zbrojního hospodářství od začátku války. Když se v roce 1942 začala konečně rozbíhat mobilizační opatření, bylo to pro letní ofenzívu již pozdě. Hitlerova chybná roz-

hodnutí navíc připravila německou zbrojní technologii o kvalitativní předstih, který zpočátku měla. Konstrukci naléhavě nezbytných nových typů tanků, „Tiger“ a „Panther“, jež vyvinuli Porsche a Henschel, schválil Hitler teprve v době, kdy byla již letní ofenzíva v plném proudu. Verze Panther III s dlouhou hlavní palubního děla disponovala pouze padesátimilimetrovými kanóny, jejichž granáty dokázaly prorazit pancíře sovětských tanků jen na krátkou vzdálenost. Pěšáci sarkasticky přezdívali svým vlastním zbraním, jež často nedokázaly zničit protivníkovy T 34, „klepátka na dveře“.

O to překvapivěji zněl soud, k němuž wehrmacht dospěl na konci svého bilancování „Branné síly 1942": „Vyrovnání (sil) lze očekávat v důsledku vyšších ztrát protivníka, převahy německého velení a větší výkonnosti jednotlivých vojáků i kvality zbraní.“ Toto hodnocení potvrzovalo, v co Hitler vždy věřil a co chtěl také nyní slyšet. Mělo jen jedinou chybu: stálo v příkrém protikladu s realitou. Situace na straně Rudé armády se totiž vyvíjela naprosto jinak, než jak si německé velení ve svém hodnocení, poplatném Hitlerovým přáním, malovalo. Je pravda, že sovětské ztráty byly v absolutním vyčíslení několikanásobně vyšší než německé. Vždyť v prvním roce války nastoupily cestu do německého zajetí čtyři miliony rudoarmějců. Přesto podle hodnocení abwehru „Cizí armády východ“ v létě 1942 sovětské velení disponovalo zhruba 790 divizemi - tedy čtyřikrát větším počtem než vrchní velitelství wehrmachtu. Rovněž v případě vojenského materiálu se poměr utvářel ve prospěch Rudé armády, která nejen dokázala vyrovnat ztráty vyšší produkcí, ale navíc nyní dostávala americké a britské dodávky. Z továrních hal vyjíždí každý měsíc na

Velké obkličovací bitvy, statisíce zajatců - já sám jsem poslal matce polní poštou dopis, kde jsem v září psal: „Válka skončí za pár týdnů.“

Ulrich de Maiziere,
důstojník generálního štábu

Norddeutsche Ausgabe

VÖLKISCHER BEOBACHTER

Churchills und Roosevelts Hoffnungen zerschlagen

Stalins Winterkrieg ein völliger Fehlschlag

Die Sowjets verloren in drei Monaten: 104128 Gefangene, 2720 Flugzeuge, 2167 Panzer, 2519 Geschütze

Mit den Märzversenkungen drei neue Millionenziffern

Nach sechs Wochen Verlust der „Langley" zugegeben

Besonders hohe Ausfälle der Bolschewisten an Toten

„Die Totenglocke des Empire"

„Klamné opájení čísly": vlastní neúspěchy propaganda zamlčovala.

frontu 1 200 tanků sovětské výroby, bil německý abwehr na poplach. Hitler smetl podobná hlášení ze stolu. Fakta, která se nehodila do obrazu, který si o situaci vytvořil, nechtěl brát na vědomí. Místo toho se opájel nesmírnými ztrátami nepřítele a ignoroval vlastní zálohy. „Vždy podceňoval možnosti nepřítele, teď to však pomalu nabývá groteskních forem," poznamenal si Halder do deníku. Takhle otevřeně se ovšem Halder vyjadřoval jen v samotě tichého pokojíku. Oficiálně tvrdil, že sovětské divize „už za mnoho nestojí" nebo: „Rus už podstatnou část sil, které měl k dispozici, spotřeboval" - zcela v duchu toho, co Hitler od svých generálů očekával.

Stejně jako Hitler podceňoval bojovou sílu protivníka, ignoroval i pouštění žilou vlastním jednotkám. Místo toho věřil na zdánlivě neomezenou výkonnost německých vojáků. „Fanatická vůle" - nic jiného neuznával.

Do řešení úkolu vytýčeného Hitlerem se nyní pouštělo

„Spojenecké dodávky pokračovaly…“:
britské a americké lodě vykládají náklad v Murmansku, 1942.

Hlavní vinu na této katastrofě nese přeceňování vlastních sil. Pořád se říkalo, že jsme velice dobře vyzbrojeni, a to byl nesmysl. Nebyli jsme tolik vyzbrojeni, jiní měli mnohem víc. Bylo to přeceňování vlastních možností. To byla podle mě největší chyba.
Joachim Matthies, palubní mechanik

nové vojenské velení. Po neúspěšném útoku na Moskvu totiž Hitler hledal obětního beránka - a také ho nalezl. Vyměnil téměř celou vojenskou špičku: odejít musel i vrchní velitel pozemního vojska, generál polní maršál Walther von Brauchitsch. Velení nad pozemním vojskem převzal osobně „vůdce“: „Trochu toho operačního vedení může dělat kdokoli,“ zněl jeho stručný komentář, v němž vyjádřil celé podceňování schopností nejvyšší generality. Po nezdařeném útoku na Moskvu bylo propuštěno jedenáct z osmnácti polních maršálů. Na všech frontových úsecích měli žně noví velitelé. Ze svého místa byl uvolněn stejně tak velitel armádní skupiny Střed, generál polní maršál Fedor von Bock, stejně jako generál polní maršál Gerd von Rundstedt, jenž dosud velel skupině armád Jih. Rytíř Wilhelm von Leeb, vrchní velitel armádní skupiny Sever, požádal o uvolnění sám. Jako by to nestačilo, propustil Hitler i svého dosud nejúspěšnějšího velitele: generálplukovníka Heinze Guderiana - byl zbaven místa. Generál Erich Hoepner - byl vyhozen z wehrmachtu pro „neposlušnost a zbabělost“. Zcela zvláštní případ se odehrál na Krymu: generál hrabě Hans von Sponeck zde byl vojenským soudem pod Göringovým vedením odsouzen k smrti, poté omilostněn, nakonec však 20. července přece jen zavražděn SS. Jeho provinění: odvážil se postavit proti Hitlerovu nesmyslnému roz-

Vyskytli se i velitelé, kteří (...) vyjadřovali nesouhlas s tím, co požadoval Hitler, ale takové on ostře usadil.

Philipp von Boeselager, důstojník generálního štábu

„ Trocha operačního umění“: Hitler nad plány pro „Fall Blau " s generálplukovníkem Weichsem u mapového stolu. Vzadu generálové Heusinger a Paulus.

Znal jsem hraběte Sponecka z doby před válkou. Mimořádně jsem proto litoval, že Sponeck – zcela proti vůli Mansteinově – jím byl vystřídán. Manstein rozhodně nežádal Sponeckovo odsouzení válečným soudem, právě naopak. Pokoušel se mu pomoci. Sponeck si způsobil vojenský soud proti sobě spíše sám, ale nakonec to dopadlo tak, že sice nebyl odsouzen k smrti, ale do vězení v pevnosti, aby byl nakonec během války zavražděn SS.
Raban von Canstein, důstojník wehrmachtu

kazu vydržet za každou cenu, aby uchránil své vojáky od větších škod. „Vůdce" nadával nejvyšším německým důstojníkům do „zbabělců a neumětelů", protože se proti jeho rozkazům ohrazovali - více či méně zřetelně s poukazy na vojenskou nutnost. Avšak Hitler žádné protiargumenty nestrpěl - byť byly sebevíc podložené i oprávněné. Cenil si naopak vojenských poradců, kteří „největšího vojevůdce všech dob" v jeho utkvělých představách dále utvrzovali - mužů jako generála polního maršála Wilhelma Keitela, náčelníka vrchního velitelství wehrmachtu. Ten si své místo uchoval, stejnějako Alfred Jodl, náčelník hlavního štábu wehrmachtu, nebo Franz Halder, náčelník generálního štábu pozemního vojska. Hitler se nechtěl vzdát zejména Keitelových rad, neboť ten odpovídal ideálu důstojníka, jak si ho diktátor představoval: „Generálové musejí poslouchat stejně jako po-

„Lokajti", tahle přezdívka dokonce seděla. Byl to vážně lokaj. Jednou jsme stáli s Hitlerem u situačního stolu, zatímco Keitel stál vzadu v místnosti a s někým hovořil. Vpředu u stolu se názory rozcházely. Když to Keitel zjistil, vykřikl, aniž by vůbec věděl, o co jde: „Jistě, můj Vůdce, máte zcela pravdu!"

Johann hrabě Kielmannsegg, důstojník generálního štábu

Vždycky jsem měl dojem, že Hitler spíše věří dobrým zprávám než špatným. A tak měl vždycky obraz, který byl lepší než skutečnost. Nevím, jestli říkal něco jiného, než co si myslel – ale vždycky šířil víru ve vítězství.

Albert Schnez, důstojník generálního štábu

slední mušketýr. Já vedu, a tomu se musí všichni bezpodmínečně podřídit. Každý odlišný názor nemilosrdně rozdrtím podpatkem své holínky.“ Keitel poslouchal tak usilovně, že mu dokonce i jeho důstojničtí kolegové pro jeho patolízalskou poslušnost „vůdci“ posměšně přezdívali „Lokajtl“. „Nejnesnesitelnější je Keitelovo slaboduché řečnění, " poznamenal si Halder nelichotivě do deníku.

„Stará“ špička vojenských plánovacích štábů měla s „novým“ operativním vedením na frontě realizovat, co si Hitler usmyslel. „Vůdce“ již neurčoval jako dosud „velké válečné cíle“, nýbrž se nyní zabýval i rozhodováním o operativních otázkách. Důstojníky wehrmachtu degradoval na pouhé nástroje při plnění svých rozkazů. Hitler zadal cíl a hlavní směr. Šlo o to „definitivně zničit živou bojovou sílu, která ještě Sovětům zbývala a pokud možno je zbavit nejdůležitějších zdrojů válečného hospodářství“. Přitom to vypadalo, že i nejvyšší velitel si z dosavadního průběhu války vyvodil poučení. Zatímco „Plán Barbarossa“ sledoval ještě současně tři cíle - Leningrad na severu, Moskvu uprostřed a Rostov na jihu -, pak tentokrát bylo jen jedno těžiště útoku. Hlavní operace se měla odehrávat v protažené linii fronty na jihu. Ofenzivní síla zde soustředěná měla zničit jednotky Rudé armády mezi Doncem a Donem, dosáhnout kavkazských průsmyků a dobýt ropná pole u Kaspického moře. „Jestliže nedobudeme Majkop a Groznyj, můžu celou válku zabalit,“ sdělil Hitler svým generálům.

Plány, které Hitlerovi předložil 28. března náčelník generálního štábu Halder, vycházely z promyšlené strategie. Napřed měla být pro útok připravena potřebná logistika. Přitom bylo nutné zabránit rozptýlení jednotek. Přinejmenším teoreticky nyní chtěli stratégové od zeleného stolu předejít pouštění žilou, jaké německá vojska utrpěla v dosavadním průběhu války. Halderův promyšlený plán předpokládal řadu dílčích ofenzív, které pečlivě navazovaly jed-

na na druhou. Tím měly být odstraněny výběžky sovětské fronty zasahující do německých linií. Měly tak být vytvořeny nezbytné předpoklady pro následný hlavní útok. Německá ofenzíva měla probíhat po jednotlivých krocích: svazky 4. tankové armády generálplukovníka Hermanna Hotha měly zaútočit z prostoru Orel a Kursk podél Donu přes Voroněž a poté se spojit se silami 6. armády generálplukovníka Pauluse, které vyrazily z prostoru Charkova na pochod směrem k Volze. Dále na jih měly německé svazy postupovat přes Rostov k východu a probojovat se až k Volze. Setkání obou skupin armád bylo plánováno v prostoru Stalingradu, kde se měly obrovské kleště sevřít, aby dokončily obklíčení hlavních sovětských vojenských sil, které budou, jak se očekávalo, soustředěny v prostoru mezi Donem a Doncem. Dalším velkým krokem pak bylo pokračování postupu na Kavkaz. Generálplukovník Ewald von Kleist měl s 1. tankovou armádou postupovat přes obec Proletarskaja a spolu se 17. armádou generálplukovníka Ruoffa, jež postupovala z prostoru Rostova, provést útok na Majkop u Černého moře.

Generální štáb pozemní armády navrhl gigantický vojenský podnik, nesnadné zřetězení jednotlivých kroků - s cíli, jež na sobě vzájemně závisely. Byla to odvážná operace, vnitřně však logicky členěná, jako důsledná sekvence složitých akcí, jež se snažila dosáhnout obou zadaných cílů: zničit síly protivníka na Volze a postoupit na Kavkaz, a to se silami, jež byly k dispozici.

Zůstávaly ovšem otevřené otázky: Bude nepřítel vyčkávat a přihlížet, jak německé útočné klíny svírají své kleště? Vždyť se Rudá armáda pod velením maršála Semjona Timošenka celou zimu pokoušela dobýt zpět Charkov. A přestože německé velení nevědělo, co vlastně STAVKA přesně plánuje - nikdo se nemohl oddávat iluzi, že Rudá armáda zůstane nečinná. „Tíživá starost, že nás Rus v úto-

ku předejde, se nijak nezmenšila," poznamenal si 8. května do deníku nejprve propuštěný, poté zase rehabilitovaný generál polní maršál Fedor von Bock jako velitel armádní skupiny Jih, jemuž se opět dostalo starých vojenských poct.

Byla německá křídla a jednotky spojeneckých armád dost silné, aby odolaly protiútoku? Při případném výpadu byla fronta mezi Voroněží na Donu a Novorossijskem u Černého moře roztažená stále ještě do délky asi 2 000 kilometrů -, což je plocha pro nepřátelské útoky více než dostatečná. A i kdyby linie wehrmachtu vydržely - bylo německé zásobování schopno i nadále zajišťovat útočné linie 500 kilometrů dále na východ?

Na všechny otázky byla jen jediná odpověď: „Nepřítel utrpěl nesmírně těžké ztráty na lidech i materiálu. Ve snaze využít zdánlivé počáteční úspěchy spotřeboval v zimě i podstatnou část svých záloh určených pro pozdější operace." Takovým hodnocením začínaly rozkazy k plánované německé ofenzívě. Byly v souladu se zásadním a opakovaně vyjadřovaným podceňováním, jaké Hitler pociťoval vůči Rudé armádě. Německá generalita toto hrubé podcenění protivníkových sil převzala a vycházela z něho při plánování budoucích útočných akcí. Přání tu bylo jasně otcem myšlenky.

Po více než tříhodinové diskusi nakonec Hitler vyslovil souhlas s Halderovou koncepcí, která přisuzovala těžiště útočných akcí jednoznačně skupině armád Jih - alespoň v zásadě. Vyhradil si však, že papíry náčelníka generálního štábu ještě jednou „sám zpracuje" a teprve potom podepíše rozkazy pro definitivní operační plán.

To, co potom 5. dubna 1942 dostalo vojevůdcovo požehnání jako „Rozkaz číslo 41", se lišilo od původních Halderových plánů z 28. března v několika bodech. Změny „tajné záležitosti velení" se týkaly jednak čistě vnějškových formalit, na druhé straně však měly i zásadní charak-

ter. Hitler se nenechal připravit o to, aby definitivní operační plán „nevybavil podstatnými, osobně sepsanými novými částmi“, jak stojí ve válečném deníku vrchního velitelství wehrmachtu pod datem 5. dubna.

Začal již s označením akce. Německá letní ofenzíva měla být nejprve provedena pod krycím názvem operace „Fall Siegfried“. Jako první žádal Hitler přejmenování. Siegfried z německé ságy byl sice hrdina zcela podle nacistického gusta: velký, světlovlasý, modrooký. Ale zdánlivě nezranitelný zabíječ draků byl v germánské sáze zabit temným Hagenem zezadu. To nebyl konec, jaký si Hitler představoval pro svůj velký rozhodující úder na východě. „Vůdce měl po dosavadním průběhu ‚Plánu Barbarossa' hrdinů z německé historie beztak dost. Po ‚Barbarossovi' se Hitler již zdráhal spojovat velká jména z německých pověstí a dějin s rizikem vojenských operací,“ popisuje zástupce náčelníka štábu wehrmachtu, Walter Warlimont, odmítání svého nejvyššího představeného. A protože „největší vojevůdce všech dob“ byl pověrčivý, uchýlil se opět k pojmenování po barvách, které mu v dosavadním průběhu války přinášelo tak velké úspěchy. Hrátky s barvami začaly s operací proti Polsku, „Fall Weiß", která zahájila fázi německých „bleskových válek“. „Fall Gelb“, tak byla nazvána úspěšná ofenzíva na západě, „Fall Rot“ označoval definitivní úspěch ve Francii. Nyní měla barva přinést štěstí i na východní frontě. Plánovaná letní ofenzíva v jižním Rusku tak dostala název „Fall Blau“.

Rozkaz číslo 41 měl čtrnáct strojopisných stran - byl tedy delší než rozkazy v případě „Plánu Barbarossa“, ačkoliv šlo v podstatě o útočné akce plánované jen na dílčím úseku východní fronty. Zevrubnost měla prostou příčinu: vedle obecných záměrů a cílů dal Hitler v Rozkazu číslo 41 zachytit podrobný popis jednotlivých operací s přesnými pokyny k provádění. Tento postup byl novinkou.

U všech dřívějších akcí to bylo velitelství pozemní armády, které stanovilo celkovou strategii a také určilo cíle, kterých se mělo dosáhnout. O operativní taktice, s níž se mělo dosahovat cílů, zatím rozhodovali frontoví důstojníci. Princip, respektující při zadávání úkolů příslušné velitelské stupně, vycházel z prosté logiky: velitelům na frontě dovoloval, aby mohli reagovat na aktuální události v průběhu boje. Obracet se na nejbližší vyšší úroveň velení bylo třeba jen u zásadních rozhodnutí. To nejen zkracovalo rozkazům cestu, ale byl to též předpoklad pro pružné řízení boje. Moderní válka vyžadovala blesková rozhodnutí, a ta byla možná pouze tehdy, když měli velitelé jednotek na místě příslušnou pravomoc vydávat rozkazy. Přesně to chtěl Hitler svým generálům na frontě vzít. To byl závěr, který Hitler vyvodil z průběhu bojů v zimě 1941/42. Neodporovali mu snad generálové několikrát během bitvy pod Moskvou, nekritizovali jeho rozkazy a nenařídili snad koneckonců svévolně ústup? Od té doby „vůdce" vojenským schopnostem svých nejvyšších důstojníků nedůvěřoval. A pomsta frajtra z první světové války následovala v Rozkazu číslo 41: na rozdíl od původního plánu generálního štábu byl frontovým důstojníkům prostor pro rozhodování nyní značně zúžen. Hitler už nechtěl zadávat pružné úkoly, které by ponechávaly důstojníkům volnou ruku. Místo toho si „vůdce" hleděl za všech okolností a v každé situaci zabezpečit nejvyšší velitelskou pravomoc.

Zatímco akce armádní skupiny Sever směřující ke „konečnému dobytí Leningradu" byly zmíněny jen stručně, zabýval se Rozkaz číslo 41 podrobně úkoly armádní skupiny Jih. Měla „definitivně zničit živou bojovou sílu, která ještě Sovětům zbývala a pokud možno je zbavit nejdůležitějších zdrojů válečného hospodářství". Až potud zde nebylo nic divného - podobné vytyčování cílů odpovídalo vojenským zvyklostem. Rovněž zásadní vysvětlení, že akce

„má být provedena během několika po sobě jdoucích, nicméně ve vzájemné souvislosti stojících resp. se doplňujících útoků“, bylo ještě v souladu s původním plánem generálního štábu. Ani začátek nepředstavoval nic neobvyklého: „Celá operace začne všeobecným útokem resp. průlomem z prostoru na jih od Voroněže.“ Poté však Hitler detailně popisoval, jak se má provést velká obkličovací operace a předepisoval podrobně její průběh.

Útok byl naplánován ve čtyřech fázích: dvě armádní skupiny měly obklíčit hlavní sovětské síly v prostoru mezi Donem a Doncem. Současně měla vyrazit armádní skupina dále na jih z prostoru Orlu a Kurska přes Voroněž podél Donu (fáze I) a spojit se se silami z prostoru Charkova (fáze II). Po skončení těchto operací měl v navazující fázi následovat další postup na východ, kde mělo dojít ke spojení s německými jednotkami, které se probojovaly z jihovýchodu přes Rostov na Volhu. V prostoru Stalingradu se měly kolem Rudé armády sevřít obrovské kleště. Po zničení obklíčených sil měla začít fáze IV: další postup na Kavkaz. Konečným cílem této operace bylo dobytí Baku na Kaspickém moři a Batumi na sovětsko-turecké hranici. Hitler potřeboval pro svou válku ropu. Tento hlavní aspekt zůstal však z opatrnosti zamlčen.

Něco se podobalo původní koncepci, kterou předložil Halder 28. března. Avšak zatímco Halder navrhl různé po sobě následující akce a zabudoval do plánu možnost pružných reakcí, po Hitlerových „úpravách“ předpokládal operační plán čtyřfázovou vyhlazovací bitvu, kde byly jednotlivé paralelně probíhající akce skloubeny v časově nepružný rámec.

V Rozkazu číslo 41 se dokonce stanovilo i to, které svazy v jaké síle dosáhnou zadaný cíl: „Z obou tankových a motorizovaných svazů nasazených k obklíčení musí být severní silnější než jižní. Cílem průlomu je obsazení vlastní

Voroněže.“ Tím se však Hitler nespokojil. „Zatímco úkolem části divizí pěchoty je nyní zřídit ihned mezi východiskem útoku z Orlu na Voroněž silnou obrannou frontu, je úkolem tankových a motorizovaných svazů pokračovat z Vbroněže levým křídlem opírajícím se o Don v útoku na jih, aby podpořila druhý průlom, který má být veden zhruba z prostoru Charkova na východ.“ Přesné rozkazy byly nahrazeny rozvleklou prózou. Strohý popis cílů byl nahrazen podrobným líčením realizace a pravidly chování. Rozkaz 41 mohl sloužit jako odstrašující příklad pro kteroukoli učebnici vojenství.

A Hitler pokračoval stejně podrobně: zabýval se tím, co by měli dělat velitelé na frontě v případě, že by se nepodařilo dobýt mosty u Rostova; určil, které křídlo ve kterém okamžiku má být posíleno, aby zabránilo reakcím protivníka. Všechny pokyny sice používaly vojenského jazyka, ale svým duchovním obsahem byly pojaty hluboce nevojensky. Později se stal rozkaz k útoku vzhledem ke své neprofesionální povaze terčem tvrdé kritiky vojenských historiků - ale v roce 1942 přijali vojáci Hitlerovy návrhy bez reptání. Šéf generálního štábu Halder ukryl svoji frustraci pouze do dopisů. Generálplukovníkovi Paulusovi psal o „sebezapření“ při svém působení ve vrchním velitelství pozemní armády.

Vojenské velení se sklonilo před Hitlerovým nárokem na absolutní velení a začalo připravovat plán ofenzívy, jenž navzdory vší posedlosti detaily v popisu plánovaného útoku zůstával v některých bodech mimořádně nezávazný. Vágní byl dokonce i konečný cíl operace, vpád na Kavkaz jako poslední a vlastní předmět dobyvačného tažení. Do přesnější definice se „vojevůdce“ pouštět nehodlal. Město na Volze zmínil spíše jen tak mimochodem. V Rozkazu číslo 41 nebyl Stalingrad rozhodně tím jednoznačným cílem, jak jej později Hitler opakovaně líčil. V protikladu k cílům,

jejichž dosažení bylo povinné, ponechával zcela otevřené, zda mají německá vojska města dosáhnout nebo dobýt. V Rozkazu číslo 41 stálo: Úkolem armádní skupiny Jih je dosáhnout města a „dostat je alespoň pod dostřel našeho těžkého dělostřelectva, aby nemohlo být nadále využíváno jako zbrojní centrum a dopravní křižovatka".

Dobytí města tedy Hitler na počátku operace „Fall Blau" za nutné nepokládal. Jméno města na Volze bylo v plánech jen jedno z mnoha na mapě. Nikdo netušil, že se toto jméno, jež v dubnu 1942 hrálo pouze okrajovou roli, stane synonymem katastrofy, jež měla představovat definitivní obrat ve válce.

Nástup

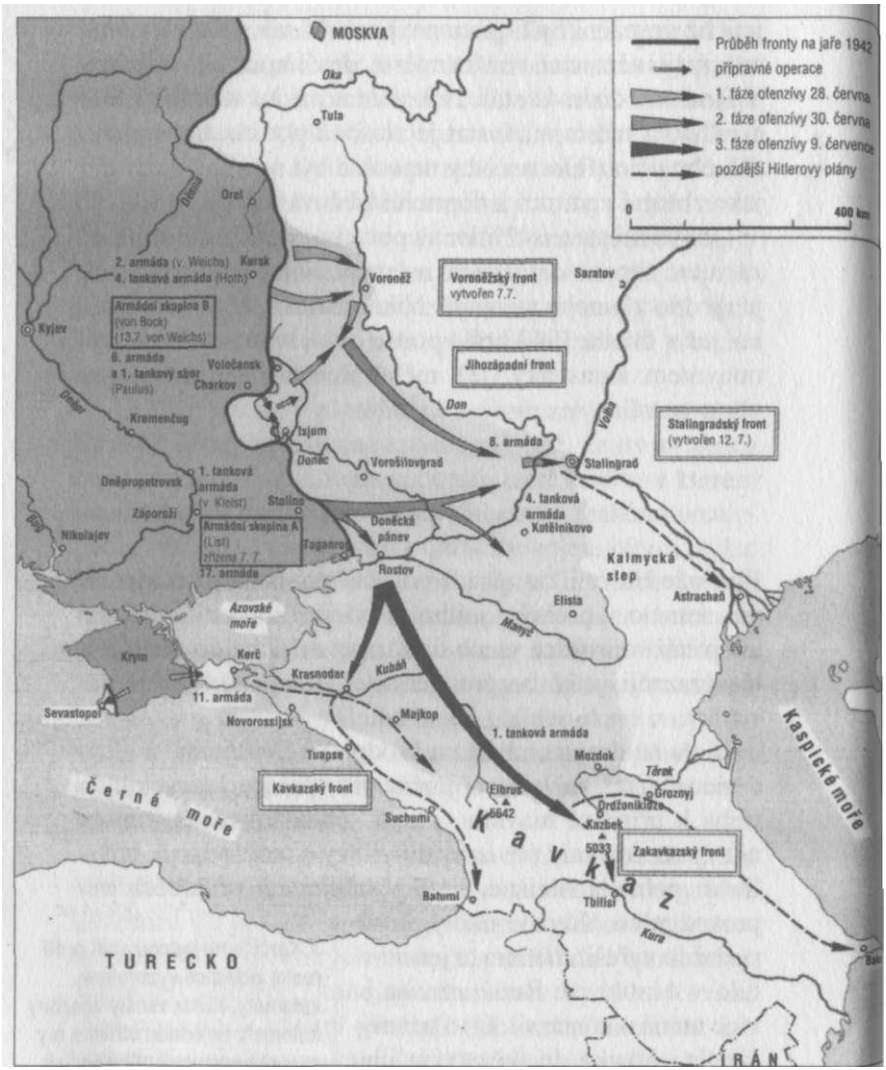
Přestože Hitler již v zásadě posvětil plány na letní ofenzívu, nemělo v průběhu jejího provádění trvat dlouho, než „největší vojevůdce všech dob" opět zasáhne do dění: ještě výrazněji, ještě bezprostředněji - a s ještě těžšími následky.

„Lov na dropa", „Past na škodnou", „Wilhelm" a „Fridericus" - tak zněla krycí jména pro operace, kterých bylo třeba k přípravě hlavního útoku. Za zdánlivě nevinnými názvy se skrývaly pro armádu výzvy, které byly při střízlivém pohledu obtížné, ne-li v některých případech neproveditelné. Když se úkoly přesto podařilo vyřešit, Hitlera to jen utvrdilo v názoru, že Rudá armáda je více méně u konce sil. O to pevnější byla jeho víra, že vítězství na jihu Sovětského svazu je již jisté.

V Kerči jsme jednou stáli proti ruské jednotce vyzbrojené kulomety. Náhle začaly všechny kulomety najednou střílet a my museli bezmocně přihlížet, jak naši lidé v celých řadách umírají.

Hellmuth Hampe,
kapitán wehrmachtu

Takové bylo například dobytí poloostrova Kerč, označované kry-

„ Všechno, a to hned“: německá jarní a letní ofenzíva 1942.

cím názvem „Lov na dropa“. Necelých 20 kilometrů široká šíje byla zajištěna sovětskými minovými poli, zátarasy z ostnatého drátu, tankovými zátarasy a dobře vybudovanými obrannými postaveními. Rudé armádě se dosud dařilo obratně organizovanou obrannou palbou jakémukoli německému postupu zabránit. Kerč byla závorou, která bránila německým vojskům na Krymu v cestě dál na východ. Německá 11. armáda byla navíc na Krymu vázána silnými sovětskými svazy a pro pochod na Kavkaz prozatím nepřipadala v úvahu. Proto Hitler v Rozkazu číslo 41 požadoval: „Nejbližšími úkoly je vyčistit Krym a Kerčský poloostrov a dobýt Sevastopol.“

Poté, co generálplukovník Erich von Manstein vydal 8. května ve 3:15 hod. rozkaz k „Lovu na dropa“, podařilo se německé 11. armádě za méně než deset dní obratnými klamnými útoky obelstít obránce a prorazit sovětské linie na relativně slabých křídlech. Za necelý týden od zahájení operace byly přední německé jednotky v Kerči. Svazům 11. armády se poté podařilo nejen obklíčit tři sovětské armády - ještě důležitější bylo, že se podařilo zabránit ústupu Sovětů přes Černé moře. Do zajetí padlo 170 000 rudoarmějců - zdálo se, že triumfální obkličovací operace ze zahájení „Plánu Barbarossa“ budou pokračovat. První přípravná bitva tak dopadla úspěšně. Německé ztráty přitom vypadaly poměrně nízké: bylo hlášeno 8 000 mrtvých, zraněných a nezvěstných. Erich von Manstein, který se vlastně jmenoval von Lewinski, než byl adoptován bohatou velkostatkářskou rodinou, prokázal své plánovací schopnosti již při

Manstein se těšil opravdu velké vážnosti. Byl to velký voják, který se nebál být zcela vpředu, když na to přišlo. Byli jsme pevně přesvědčeni, že Manstein je jedním z nejlepších vojenských velitelů, pokud ne vůbec nejlepší.

Ernst Rebentisch,
voják 17. tankové divize

Manstein nebyl politik a ani jím nechtěl být. Byl jen voják.

Philipp von Boeselager,
důstojník generálního štábu

Porážka našich vojsk u Kerče situaci obránců Sevastopolu ztížila. Po obsazení Kerče nasadilo německé velení proti městu Sevastopol všechny síly. 4. července musela naše vojska Sevastopol po devíti měsících obléhání, po měsíce trvajících urputných bojích, vyklidit. Krym byl zcela ztracen, což nám podstatně zkomplikovalo situaci, zato ji adekvátně ulehčilo protivníkovi, jenž si tak uvolnil bojeschopnou armádu a významné posily.
Georgij K. Žukov, zástupce vrchního velitele Rudé armády

tažení na západ, kde měl rozhodující podíl na návrhu operací pro útok proti Francii. Během východního tažení se osvědčil nejen jako nadaný teoretik, ale i jako úspěšný praktik. 7. března 1942 ho Hitler povýšil na generálplukovníka - a dobytím Kerčského poloostrova nepolitický důstojník Manstein svému nejvyššímu veliteli dodatečně poděkoval. Kerč byla odrazový můstek, z něhož mohla německá vojska vést útok proti silným svazům Rudé armády operujícím na jih od Rostova a po zničení nepřítele rozrazit brány Kavkazu. Nejprve však bylo nutno mít pro tuto operaci krytá záda.

Po dobytí Kerče kontrolovala 11. armáda Krym téměř úplně. Pouze na jihu se několik jednotek Rudé armády opevnilo v Sevastopolu a představovalo tak obrannou baštu ohrožující německé linie odzadu a navíc poutající masivní německé síly. Přístavní město na Krymu bylo pokládáno za nejsilnější pevnost na světě. Cílem „Operace past na škodnou“ bylo tuto údajně nedobytnou pověst i s jejími četnými obrannými liniemi dobýt. Zeměpisné podmínky zvýhodňovaly obránce: útok z pevniny ztěžovala řada nevelkých roklí. Černomořská flotila mohla zá-

Manstein byl důstojník ze staré školy. Byl to jeden z těch velitelů, kteří vydávali rozkazy s tradičními ohledy. Snažil se dosáhnout svých cílů s minimem obětí.
Gottlob Bidermann,
voják wehrmachtu

sobovat posádku pevnosti z moře. A pak tu byla dobře vybudovaná obranná postavení: betonové bunkry, opevněná postavení granátometů, šikovně rozmístěná minová pole, podzemní pevnosti, promyšlený a silně rozvětvený systém chodeb. Pozice zde zaujalo sedm střeleckých divizí podporovaných dvěma tankovými prapory, dvěma střeleckými brigádami a menším letectvem. Více než 100 000 rudoarmějců mělo k odražení útočníků k dispozici bezpočet děl a granátometů.

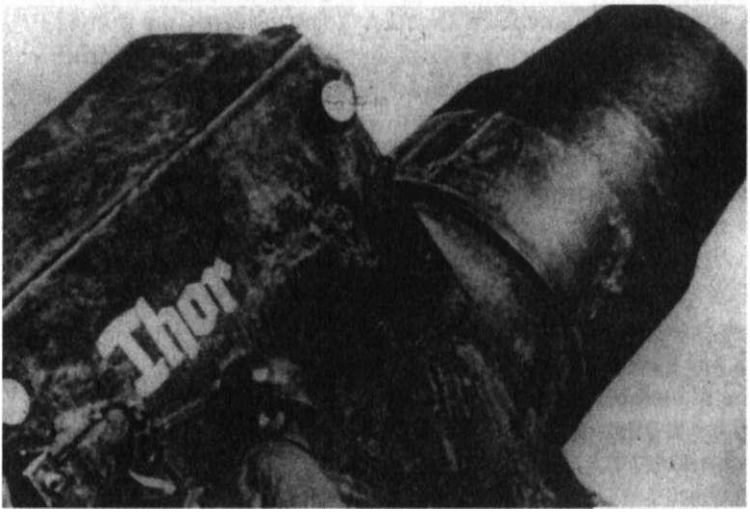
Dne 3. června začala první dělostřelecká bitva druhé světové války. Němci zahájili palbu z třinácti set děl na těžce obrněná opevnění. Na nejsilnější zdi nasadili Němci nejmohutnější děla, jaká mohl wehrmacht nabídnout. Giganti z německé zbrojnice se nazývali „Dora“, „Thor“ a „Odin“. Moždíř „Thor“ měl ráži 600 milimetrů a přece to bylo ještě málo ve srovnání s největšími obry destruktivního umění „made in Germany“: po železnici se pohybující dělo „Dora“ to dotáhlo až na 800 milimetrů, k obsluze obludy přezdívané pěšáky „Těžký Gustav“ bylo zapotřebí 4 000 mužů. Trvalo pět týdnů, než se podařilo dopravit kolos do postavení, poté opustily hlaveň tři projektily za hodinu. Navzdory malému počtu výstřelů byl účinek ohromný. I kdyby bylo postavení třicet metrů pod zemí, palebné síle z dvaatřicet metrů dlouhé hlavně odolat nemohlo. Za podpory bombardérů z VIII. leteckého sboru, jež každý den vzlétaly až dvatisícekrát, obracely střely zem na ruby. Sevastopol se měnil na popel a suť. Tisíce lidí byly při zásazích roztrhány na kusy, tisíce jich

Nálada nebyla špatná, nemohli jsme přece vědět, co nás tady čeká. Pro nás byl Krym cosi jako „země divů“. Ze školy jsme věděli, že tam rostou palmy a že to tam prý vypadá jako v Řecku.

Před Sevastopolem bylo hluboce zařízlé údolí, Rusové tam zaplnili několik příkopů ropou a tu pak zapálili, takže bylo těžké se přes tyto ropné zákopy dostat.

Gottfried Götzenauer,
voják wehrmachtu

Nahoře: „Boj do posledního muže“:
němečtí pěšáci útočí na výšiny u Sevastopolu.
Dole: „Mohutná palebná síla“: obrovskými mozdíři typu „Thor“
ostřeloval wehrmacht krymskou pevnost Sevastopol.

zemřely následkem tlakové vlny při výbuších granátů, tisíce padly za oběť smršti dělostřelecké palby. Vražedná ohnivá smršť trvala pět dní, pekelné pískání a kvílení střel mělo obránce demoralizovat. Když však německá pěchota nastoupila k útoku na sevastopolské bunkry, přivítala ji úporná obrana těch, kdo přežili. Sovětské stranické vedení požadovalo „boj do posledního muže". Němečtí útočníci brzy poznali, že nejde jen o prázdné propagandistické heslo. Ani v bezvýchodných situacích nepomýšlela řada sovětských vojáků na to, že by se vzdala. Každý bunkr, každé kulometné hnízdo, každé postavení kladlo tvrdošíjný odpor. Z více než čtyř set rudoarmějců, kteří bránili pevnůstku „Maxim Gorkij", jich do německých rukou padlo jen čtyřicet, všichni těžce ranění. „Byl to nejvytrvalejší nepřítel, s jakým jsme se kdy setkali," vyjádřila se zpráva o bojové situaci 2. pěchotní divize s uznáním.

První den jsme ještě křičeli z plna hrdla „hurá", protože první obranné linie Rusů jsme prostě převálcovali. Pak však nabyl odpor Rusů na síle.

Gottfried Götzenauer, voják wehrmachtu

Naše jednotka nastoupila 21. června k útoku na bunkry severní tvrze sevastopolského opevnění. Hluboko ve skalách tam byly obrovské muniční sklady a prostory se zásobami pro sovětskou černomořskou flotilu. Přístupy ke štolám a halám v nitru hor byly chráněny pancéřovými dveřmi. Protivník neměl pochopitelně v úmyslu tato rozsáhlá zařízení nechat bez obrany.

Willi Winkler, voják wehrmachtu

Viděl jsem obrovské hory mrtvol. Před zátarasem z ostnatého drátu ležely mrtvoly do výšky věže, musely jich tu být na malém prostoru stovky.

Gottfried Götzenauer, voják wehrmachtu

Díry, které německé granáty vyrvaly ve zdech opevnění, zacpávali ti, kdo přežili, mrtvolami zabitých. Postupující němečtí pěšáci museli zdolávat nejen navršené pahorky zeminy, ale také hory mrtvol, které obránci navršili, aby útočníky zadrželi. Akce odporu již neměly v tu dobu smysl - stejně jako oběti, které si konečná fáze bojů vyžádala. To se přitom týkalo nejen vojáků, ale především civilního obyvatel-

Norddeutsche Ausgabe

VÖLKISCHER BEOBACHTER

Kampfblatt der nationalsozialistischen Bewegung Großdeutschlands

Das Ende einer erbitterten Schlacht

Die Beute von Sewastopol:

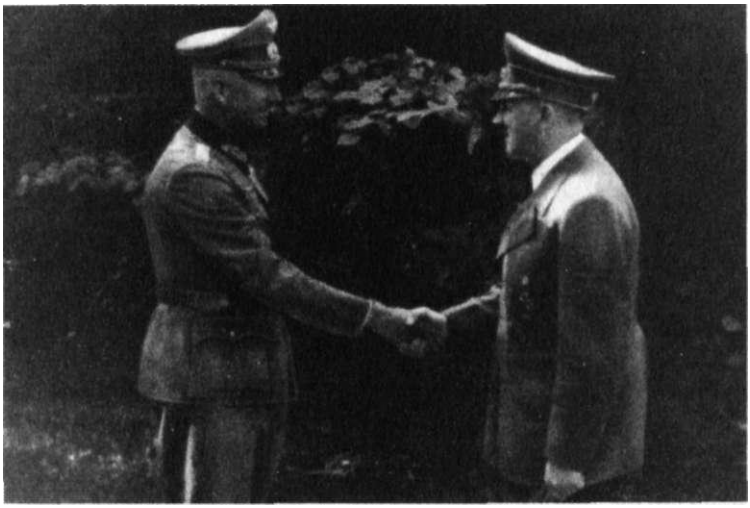
50000 Gefangene,

503 Geschütze, 662 Granatwerfer

Bolschewistische Front in einer Breite von 300 Kilometer aufgerissen

Bisher 2000 Gefangene bei El Alamein

Der Stand des Krieges

Nahoře: „Nejmocnější pevnost světa pokořena“: propaganda se opájela dobytím Sevastopolu.
Dole: „Nadaný teoretik a úspěšný praktik“: Hitler gratuluje Mansteinovi k jeho jmenování polním maršálem.

stva. Když některý stranický funkcionář vyhodil do povětří podzemní štolu, bylo sice zabito pár německých útočníků, ale také stovky žen a dětí, které zde hledaly úkryt před německým dělostřeleckým ostřelováním nebo pracovaly v podzemních muničních továrnách. Pěšák Walter Winkler zažil, jak vypadala situace při útoku na bunkry severní pevnosti: „Dobře míněný pokus přimět posádku ke kapitulaci - právě kvůli množství civilistů ve štolách - ztroskotal. Jeden mladý dobrovolník se nechal spustit na laně přes okraj skály, aby odpálil náloží jeden ze vchodů. Avšak ještě visel na laně, když se ozvala mohutná exploze. Posádka štoly se sama vyhodila do vzduchu spolu se čtrnácti sty civilisty."

Sevastopol padl! Večer zvláštní hlášení a mé povýšení na polního maršála. Jsem velmi vděčný Bohu a všem, kdo pro toto vítězství krváceli.

Erich von Manstein, válečný deník, 1. července 1942

Pádem Sevastopolu se situace na východě zásadně změnila. Pád Sevastopolu je pochopitelně pro světovou veřejnost velkou senzací. (...) Během pětadvaceti dní jsme tedy pokořili nejmocnější pevnost světa a naše zbraně vykonaly jedinečný hrdinný skutek.

Joseph Goebbels, záznam v deníku 3. července 1942

Docházelo ke skutečně úděsným scénám. „Do podzemních bunkrů, v nichž hledali lidé ochranu, dali pustit plyn, který se rychle šířil. Vypukla panika. Děti plakaly, volaly matky na pomoc. Mnoho malých dětí se dokázalo doplazit právě k východu, a tam nám umíraly v náručí. Nejsem schopen popsat, co jsem viděl. Co všechno by mohly vyprávět masivní kamenné stěny bunkrů," zapsal si podporučík A. I. Trofimenko do deníku.

Krvavá jatka skončila 2. července. Sovětský velitel generál Ivan J. Petrov, který vyzýval vojáky i civilní obyvatelstvo k „boji do posledního muže", uprchl přes moře do bezpečí. Dvě sovětské armády byly zničeny. Sevastopol, nejsilnější pevnost na světě, padla do německých rukou. 11. armáda měla krytá záda. „Krym byl zcela ztracen, což

nám podstatně zkomplikovalo situaci, zato ji adekvátně ulehčilo protivníkovi, jenž si tak uvolnil bojeschopnou armádu a významné posily," musel uznat generálplukovník Georgij Žukov, tehdy zástupce vrchního velitele Rudé armády. Nacistická propaganda, která už dlouho nemohla hlásit z východní fronty žádné vítězství, oslavovala entuziasticky „kořist ze Sevastopolu". „Bolševická fronta roztržena v šíři 300 kilometrů," triumfoval *Völkischer Beobachter*. Hitler byl spokojen. Po vítězství jmenoval generálplukovníka von Mansteina generálem polním maršálem.

Pomocníci pomocníků

Zatímco Mansteinovy jednotky nenechaly v Sevastopolu kámen na kameni, probíhaly o 600 kilometrů severněji poslední přípravy pro operaci „Fall Blau". Měla to být první velká zkouška kvalit nového velitele 6. armády. Friedrich Paulus převzal velení 6. armády teprve nedávno. Jeho předchůdce, Waltera von Reichenaua, jmenoval Hitler v prosinci 1941 novým velitelem armádní skupiny Jih a na jeho přání si měl ponechat i velení 6. armády. Reichenau byl pokládán za prototyp „politického vojáka". S vůdcem NSDAP navázal styky již před „uchopením moci" nacisty, a vsadil tak na správnou kartu. Reichenau byl kariérista a všechno možné, jen ne sympatický muž - tvrdilo se o něm, že je bezohledný dokonce i nad obvyklé normy. Hitler si cenil tohoto důstojníka generálního štábu, protože byl jako jeden z mála vysokých důstojníků skutečně přesvědčeným nacistou. Není divu, že si nejvyšší velitel von Reichenaua vyvolil, aby nahradil propuštěného von Run-

Reichenau byl nepřemýšlející hazardér. Nejraději byl v čele vojska.

Josef Schaaf, důstojník 6. armády

dstedta. Nový vrchní velitel armádní skupiny Jih však Hitlera přesvědčil, že takovou dvojí úlohu nelze zvládnout, a jako svého nástupce v čele 6. armády navrhl svého někdejšího náčelníka štábu Friedricha Pauluse. Ten znal jednotky, které mu byly nyní svěřeny, ještě podle jejich starého jména. Jako 10. armáda dosáhla v Polsku, Belgii a Francii vítězství, nad nimiž se tajil dech. Jejím velitelem byl už tehdy generálplukovník Walter von Reichenau, náčelníkem štábu byl Friedrich Paulus. Hitler nejprve váhal, zda má Reichenauův návrh přijmout. Paulus, ročník 1890, byl v německém generálním štábu pokládán za kancelářskou krysu, za talentovaného plánovače, jemuž však chybí praxe polního velitele. V generálním štábu plnil jako vrchní ubytovatel a zástupce náčelníka štábu zcela rozdílné plánovací úkoly. Žádnému pluku, divizi nebo dokonce armádnímu sboru nikdy nevelel. Na frontě byl naposledy před osmnácti měsíci. A nyní měl tento muž velet jednotce, která platila za nejbojeschopnější svazek německé branné moci?

Paulus byl jeho přímý protiklad. Už jako mladému důstojníkovi mu mezi kamarády přezdívali „Cunctator", tedy váhavec.

Wilhelm Adam, adjutant 6. armády pod Paulusovým velením

Své původní námitky Hitler překonal až na opakované Reichenauovo naléhání. Na Nový rok 1942 povýšil Pauluse na generála tankových vojsk a 6. ledna mu předal velení nad 6. armádou. Jeho předchůdce ho již na nové místo nestihl uvést. Reichenau zemřel 17. ledna 1942 po záchvatu mrtvice při nouzovém přistání jeho letadla.

Paulus převzal nelehké dědictví - ve dvojím ohledu. Za prvé měla armáda za sebou vojensky úspěšnou bilanci působivé řady skvělých vítězství. Reichenauova 6. armáda se vyznamenala jako „pokořitelka metropolí" Varšavy, Bruselu a Kyjeva. Nicméně bilance vojenských úspěchů byla relativně jen malou hypotékou, s níž se nový velitel musel

Friedrich Paulus byl (...) v zásadě velice inteligentní, velmi štíhlý a oduševněle vyhlížející muž hovořící tichým hlasem, docela jiný typ než frontový důstojník, který je tedy daleko dravější a nemůže a nesmí přemýšlet tak dlouho, jako důstojník generálního štábu. Byl to člověk, který vždy dbal na slušnost, řádnost, spravedlivost, na slušné zacházení s mužstvem.
Winrich Behr, kapitán 6. armády

vyrovnat. Horší bylo, že na armádě spočívala tíže akcí, které podnikla mimo vlastní rámec bojů. V průběhu ruského tažení utrpěla vojenská čest 6. armády nepěkné šrámy.

Nejvyšší velitel stanovil v rámci „Plánu Barbarossa" pro 6. armádu, jako ostatně pro celý wehrmacht, úkoly, které šly daleko nad rámec obvyklých vojenských potřeb. Boj na východě byl od počátku zcela novým typem války. Hitler spatřoval ve wehrmachtu též realizátora nacistických vyhlazovacích plánů. „Jde o boj dvou protikladných světových názorů a ras. Musí se proto vést s dosud nebývalou tvrdostí," prohlásil jasně „vojevůdce" 30. března 1941 před vrchními veliteli tří druhů vojsk wehrmachtu a veliteli jednotek. A pokud šlo o jeho zvrácené představy, prohlásil nedvojznačně: „Všichni důstojníci se musí zbavit přežilých názorů." Pro většinu důstojníků byla válka proti Rusku zprvu „normálním" vojenským střetnutím. Jim šlo o to, aby nepřítele v rámci jistých pravidel, stanovených například haagskou konvencí o vedení válek, porazili. Hitler naopak pokládal tažení proti Sovětskému svazu za křížové tažení s cílem vyhlazení komunismu, jež neuznávalo žádná pravidla: „Nevedeme válku, abychom nepřítele konzervovali. Jde o vyhlazovací boj." Veškerá pravidla, která mohla zajistit i ve válce zachování jistého minima humánnosti, pozbyla z jeho nařízení při ruském tažení platnosti. Byla to „jeho" válka a žádná civilizační pouta při ní neplatila.

„Nenávist proti nenávisti": německé oběti partyzánského přepadu. Někteří vojáci měli vypíchané oči.

V tomto konfliktu byly tři skupiny potenciálních obětí, tři druhy různých aktérů a trojí rozdílný způsob chování.

Mezi oběti patřili vojáci pravidelné Rudé armády, političtí komisaři jako představitelé vojenského vedení a civilisté, pokud se zdáli být skutečnými nebo domnělými nepřáteli. Ti všichni byli pronásledováni na odlišném „právním základě" s použitím nástrojů specifických pro každou skupinu. Aktéři tohoto procesu byli především příslušníky zvláštních jednotek, takzvaných zásahových skupin (einsatzgruppe), které byly sestaveny v první řadě právě proto, aby splnily tento úkol. K aktérům musíme však počítat rovněž příslušníky wehrmachtu - řadové vojáky, ale především též důstojníky. Příslušníci wehrmachtu se přitom zdaleka nechovali všichni stejně. Někteří se jen dívali jinam a mlčeli, jiní kritizovali a reptali, ale někteří zločinné akce podporovali či se jich zúčastnili. 6. armáda byla v tom-

Za prvé: Bolševismus je smrtelný nepřítel nacionálně socialistického německého národa. Německo vede boj s tímto zhoubným světovým názorem a s jeho nositeli. Za druhé: Tento boj vyžaduje bezohledný a energický postup proti bolševickým štváčům, banditům, sabotérům, Židům a naprosté zlomení jakéhokoli aktivního nebo pasivního odporu.

Ze „Směrnic pro chování vojsk v Rusku" z 19. května 1941

Pokud se nám nepodaří, (...) aby byly tyto rozkazy odvolány, pak Německo definitivně ztratilo čest. To bude mít důsledky i po stovkách let, protože se vina nebude přisuzovat jen Hitlerovi, ale Vám a mně, Vaší ženě a mé ženě, Vašim dětem a mým dětem, té ženě, která jde právě přes ulici, a chlapci, který si hraje s míčem.

Plukovník Henning von Tresckow, první štábní důstojník armádní skupiny Střed, v květnu 1941 majorovi baronovi Rudolf-Christophovi von Gersdorffovi

to ohledu odstrašujícím příkladem.

Poprvé byly Hitlerovy představy o cílech války a způsobu jejího vedení při „Plánu Barbarossa" vyjádřeny ve směrnicích pro mužstvo, které vydal 19. května generál polní maršál Keitel. V nich se jasně pravilo: „Tento boj vyžaduje bezohledný a energický postup proti bolševickým štváčům, banditům, sabotérům Židům a naprosté zlomení jakéhokoli aktivního nebo pasivního odporu." Ve směrnici vrchního velitelství wehrmachtu z 6. června 1941, v takzvaném „rozkazu o komisařích", bylo stanoveno: „Komisaři jsou nositelé světového názoru stojícího v přímém protikladu k nacionálnímu socialismu. Proto je nutné komisaře zlikvidovat. Komisaři a příslušníci GPU jsou zločinci a jako s takovými se s nimi musí nakládat." Se zcela novými protivníkovými metodami museli vedle civilistů a politických funkcionářů počítat také vojáci pravidelné Rudé armády.

„Bolševický voják ztratil jakýkoli nárok na zacházení podle pravidel vojenské cti a ženevské konvence," zněl bojový Rozkaz číslo 14, který vydalo vrchní velitelství pozemní armády (OKH) 29. října. Tento rozkaz otvíral doširoka dveře vraždění - například válečných zajatců. „Bezohledně a energicky" - to byla dvě nejčastěji používaná slova,

V boji proti bolševismu se nedá počítat s tím, že se nepřítel bude chovat podle zásad lidskosti nebo mezinárodního práva. Nenávistné, kruté a nelidské zacházení s našimi zajatci je třeba očekávat zejména od politických komisařů všeho druhu jako vlastních nositelů odporu.

Vojáci si musejí být vědomi:

1. V tomto boji není shovívavost a ohledy podle mezinárodního práva vůči těmto živlům na místě. Představují nebezpečí pro naši vlastní bezpečnost a rychlou pacifikaci dobytých území.

2. Původci barbarských asijských metod boje jsou političní komisaři. Proti nim je nutno zasáhnout s veškerou bezohledností ihned a bez prodlení.

Proto je nutno, zastihneme-li je v boji nebo budou-li klást odpor, je ihned vyřídit zbraní.

„Směrnice pro zacházení s politickými komisaři", 6. června 1941

s nimiž se setkáváme ve zprávách líčících zacházení se zajatými rudoarmějci. Při sebemenším náznaku odporu měli němečtí vojáci použít střelné zbraně - bezohledně a energicky. Na prchající válečné zajatce se mělo střílet ihned a bez výstrahy - bezohledně a energicky.

Aby se žádný voják nemusel obávat, že bude dodatečně potrestán za tvrdý postup podle tohoto rozkazu, prohlásilo právní oddělení vrchního velitelství pozemní armády již 13. května 1941: „Na činy, kterých se dopustí příslušníci wehrmachtu (...) proti nepřátelským civilním osobám, se nevztahuje trestní stíhání, a to ani v případě, že by čin znamenal zároveň vojenský zločin nebo přestupek." Byla to zelená pro porušování mezinárodního práva - ba ještě více: byla to výzva k vraždě. Přesto však: sloužili by důstojníci na frontě ochotně jako nástro-

Jsou vydávány nové, strašné rozkazy, a zdá se, že to nikomu nevadí. Jak lze unést spoluvinu?

Hrabě Helmuth von Moltke, dopis manželce, 21. října 1941

je činů, jež byly v rozporu s jakýmkoli kodexem vojenské cti? Byli by vojáci v první linii ochotni řešit nejen vojenskou stránku konfliktu, ale také se nechat zneužít k ideologické mstě?

Aby preventivně rozptýlil jakékoli námitky svých generálů, snažil se Hitler prezentovat brutální postup jako opatření vynucená okolnostmi: „Vojsko se musí bránit týmiž prostředky, jimiž se na ně útočí," praví se ve zdůvodnění rozkazu o komisařích. „Vůdce" nicméně počítal s tím, že wehrmacht nebude jím požadovaná teroristická opatření proti ruským vojákům a civilistům prosazovat v požadovaném rozsahu. Proto pověřil organizací politické správy v Rusku „říšského vedoucího SS" Heinricha Himmlera. Ve „Směrnicích pro zvláštní území k Rozkazu číslo 21 (Plán Barbarossa)" se praví: „V operačním prostoru pozemní armády dostává říšský vedoucí SS od vůdce zvláštní úkoly k přípravě politické správy, které vyplývají z boje na život

„Vyhlazovací válka": civilisté podezřelí jako „partyzáni" si v červenci 1941 hloubí vlastní hrob pod dohledem stráží wehrmachtu.

„ Obrovské hromady mrtvol“: povražděnící civilisté v Kerči, leden 1942

a na smrt dvou nesmiřitelných politických systémů. V rámci těchto úkolů jedná říšský vedoucí SS samostatně a na vlastní zodpovědnost.“ Prostředkem k provádění těchto „zvláštních úkolů“ byly čtyři einsatzgruppe, označené v abecedním pořádku písmeny A, B, C a D. Tyto organizační jednotky byly účinnými nástroji realizace genocidy.

Bezprostředně za bojující frontou vtrhla do Ruska speciální komanda, aby prováděla nařízené „energické údery proti živlům nepřátelských říši“. Seznam těchto „živlů“ byl dlouhý: straničtí funkcionáři, Židé, lidoví komisaři a „ostatní“ radikálové. Einsatzgruppe měly rozkaz „popravit“ každého, kdo se jim zdál „podezřelý“. A za „podezřelé“ měly pokládat především dva miliony sovětských Židů. Jejich osud se na územích dobytých wehrmachtem naplňoval vždy stejným způsobem: sotva nechaly německé jednotky během postupu za sebou nějakou obec, nastoupily k akci einsatzgruppe.

Vrazi si o svých činech vedli puntičkářsky přesné zá-

Ve vlastním smyslu jsme byli vrazi, ale byli jsme přesvědčováni, že to musíme pro vlast udělat. Komunismus, bolševismus, musí být potřen.

Walter Loos, voják 6. armády

Byli vyhnáni z domů, byli odvedeni a museli si s sebou vzít rýč a vykopat si pro sebe díru. Poté přišlo polní četnictvo a zastřelilo je.

Willi Hein, voják wehrmachtu

znamy. Řádně vypisovali hlášení. „Poprava proběhla podle plánu a bez incidentů," dočítáme se v jednom protokolu, který popisuje vlastně nepopsatelné. Jsou to dokumenty, které věcně a střízlivě líčí nepředstavitelné ukrutnosti: technokratickým jazykem v nich byly nezúčastněně zachyceny technické detaily masového vraždění - od určení místa exekuce („velmi vhodné, útěk nemožný") přes kvalitu půdy („usnadňuje vykopávání jam") až po údaje o časové náročnosti („střílení jde velice rychle, sto mužů za čtyřicet minut"). Oběti pocházely ze všech vrstev obyvatelstva a ze všech věkových skupin. Pachatelé z einsatzgruppe byli bývalí příslušníci gestapa, kriminální policie, zbraní SS a bezpečnostní policie - Sicherheitsdienstu (SD) SS. Muž, který toto masové vraždění organizoval se smrtící dokonalostí, byl SS-oberguppenführer Reinhard Heydrich. Náčelník Hlavního říšského bezpečnostního úřadu uzavřel s wehrmachtem „dohodu mezi pozemním vojskem a SS", která zaručovala, že einsatzgruppe budou moci plnit úkoly „na vlastní odpovědnost". Heydrich si zabezpečil pro svůj vyhlazovací úkol naprosto volné ruce. Pro nejvyšší armádní velení dohoda naopak znamenala, že se zbavilo jakékoli odpovědnosti za události, které se měly odehrávat v týlu fronty: mnohonásobnou vraždu na ruském obyvatelstvu.

Zůstala však pověst wehrmachtu tak neposkvrněná, jak by si mnozí důstojníci přáli a jak by nás chtěli ze zpětného pohledu přesvědčit? Obrázek „neposkvrněného" wehrmachtu mezitím utrpěl určité šrámy. Existují pádné doklady o tom, že do nacistických zločinů byli zapleteni i vojáci.

V jedné vesnici vytáhl německý voják ruského komisaře, který se schovával za kamny. Ještě měl na sobě modré kalhoty s červenými lampasy. Náš kapitán pak nařídil komisaři, aby si vykopal hrob, postavil ho na kraj a poté zastřelil.
Erhard Linsenmeyer, voják wehrmachtu

Keitelovy osudné „Směrnice pro mužstvo" kritizovali jen někteří armádní velitelé, a to ještě většinou jen potichu. Kdo byl opatrný, ale přesto se nezdržel kritiky, tomu Hitler žoviálně radil: „Takovými věcmi se nesmíme nechat odvádět od svých operativních úkolů." Nebo dopadl jako generálplukovník Johannes Blaskowitz, který po polském tažení kritizoval v několika memorandech akce SS v týlu fronty. Hitler to tehdy odbyl slovy: „Metodami Armády spásy se válka vést nedá." Kde nepomáhala kritika, pokusil se generál polní maršál von Brauchitsch předejít svévolnému počínání příslušníků wehrmachtu „kázeňským rozkazem". Veden „starostí o bojovou morálku německých vojáků" 6. července 1941 navrhl: „Likvidace politických komisařů v armádě se musí po jejich vytřídění provádět mimo vlastní bojové pásmo, nenápadně a na rozkaz některého důstojníka." Němečtí vojáci neměli být svědky toho, jak jsou příslušníci armádních jednotek zneužíváni jako katovi pacholci Hitlera, Himmlera nebo Heydricha.

Avšak u většiny generálů byla poslušnost silnější než odvaha. Ulrich von Hassel, diplomat a člen protihitlerovské opozice, nazval Haldera a von Brauchitsche „beznadějnými feldvébly", kteří pomáhali přenést „ódium vraždění a žhářství z SS, jimž bylo dosud přičítáno, na armádu". Stále však existovali vysocí důstojníci, kteří se na poli své působnosti snažili zamezit tomu, aby se armáda zaplétala do genocidy nařízené nacistickým vedením. Generál Franz von Roques například, velitel týlových prostorů armádní

„ Fotografováni zakázáno!": leckterý pěšák si přesto pořídil obrázky z popravy do rodinného alba.

skupiny Sever, adresoval již 8. července 1941 vrchnímu veliteli armádní skupiny Sever zprávu o masakru spáchaném jednotkami SS a žádal Wilhelma rytíře von Leeba, „aby každé svévolné střílení venkovských obyvatel, a to včetně Židů, jednotlivými vojáky a jakoukoli účast na popravách prováděných SS a policejními silami trestal jako neposlušnost alespoň kázeňsky". Jiní velitelé uplatňovali proti vojákům, kteří neuposlechli Brauchitschovu směrnici, přísné tresty.

Postříleli prostě z civilního obyvatelstva tolik a tolik mužů, kteří byli ještě po ruce, nebo žen. Na všech stromech v ulicích viseli mrtví, aby odstrašovali obyvatelstvo od partyzánské činnosti.

Edith Gehlertová,
zdravotní sestra 6. armády

Generálplukovník Karl Strecker, velitel XI. armádního sboru, jenž patřil k 6. armádě, byl jedním z vysokých důstojníků, kteří dbali, aby jejich vojáci „zůstali neposkvrněni". Když nemohl odvolat rozkazy, které z vojáků dělaly nástroje ideo-

logického rasového boje, postaral se alespoň o to, aby důstojníci znali jeho názor a zabránil tak praktické realizaci.

V tomto případě jde o zničení světového názoru.

Wilhelm Keitel, 23. září 1941

V hierarchii wehrmachtu však byli i jiní velitelé. Walter von Reichenau byl jedním z těch vysokých důstojníků, kteří si nejen osvojili nacistický slovník, ale také v duchu Hitlerova vyhlazovacího šílenství jednali. Otřesným dokladem bylo v tomto ohledu von Reichenauovo chování v případě, který se odehrál v městečku Belaja Cerkov. Došlo tam ke strašlivému masakru. Do malého ukrajinského městečka dorazili v polovině srpna 1941 muži 295. pěchotní divize, jak se říkalo, „na zotavenou“, neboť za sebou měli několikatýdenní těžké boje. Vyčerpaní pěšáci si přáli jediné: „klid“. Ale o tom nemohlo být v městečku Belaja Cerkov

„ Ta zpráva neměla být raději napsána ": generálporučík Helmuth Groscurth marně protestoval proti zastřelení dětí z městečka Belaja Cerkov.

„ Vyhubení židovských žen a dětí naléhavě potřebné“: polní maršál Walter von Reichenau, velitel 6. armády.

ani řeči. V lokalitě osídlené Židy slyšeli vojáci výstřely. Franz Kohler, radista divize, chtěl osobně zjistit, co se v blízkém lese děje. Když přišel ke střelnici místních kasáren, nemohl uvěřit vlastním očím: „Stála tam řada lidí, kteří dělali hromadně kotrmelce. Co to má znamenat, pomyslel jsem si. Přišel jsem blíž a uviděl jsem, že je střílejí. Všichni padali do jámy.“ Byla u toho část zvláštního komanda 4a, oddíl zbraní SS a ukrajinská milice, které vraždily několik set židovských mužů a žen. Kohler viděl strašlivé věci: „Byl tam starší muž a dvě ženy, určitě to byly jeho dcery, to byla poslední trojice. Muž vzal ženy za ruce, poté k nim přistoupil esesák a zastřelil je z pistole ranou do týlu.“ Když se Franz Kohler otřesen ptal, co se stane s dětmi těch lidí, odpověděl mu jeden ze střelců: „To se nás netýká. My střílíme jen od čtrnácti po dědečky. Děti nejsou naše věc.“

Teprve o několik dní později se vojáci 295. divize dozvěděli, co se s dětmi z městečka Belaja Cerkov stalo. SS je zavřely - v budově na okraji města - bez vody, bez chleba. Za týden odvezla nákladní auta první chlapce a dívky - k zastřelení. Zůstalo asi devadesát dětí. Vegetovaly zde v žalostných podmínkách, střežené ukrajinskou milicí. Sténání a pláč zavřených dětí bylo slyšet v širokém okolí. Brzy se začalo o situaci dětí mluvit mezi vojáky, kteří zde byli dislokováni. Odpoledne 20. srpna seděl katolický vojenský kněz Ernst Tewes a jeho evangelický kolega Gerhard Wilczek v důstojnické jídelně u oběda, když jeden zcela zděšený poddůstojník informoval oba duchovní o osudu židovských dětí a prosil je, aby zjednali nápravu. Duchovní se do domku vypravili a katolický divizní farář poslal služebním postupem zprávu: „Ve dvou místnostech jsme našli asi devadesát (...) dětí ve věku od několika měsíců do pěti, šesti či sedmi let. (...) Obě místnosti, kde se děti nacházely, byly ve velmi špinavém stavu. Děti ležely

nebo seděly na podlaze, která byla pokryta jejich výkaly. Mouchy seděly zčásti jen poloobličeným dětem na nohou a na podbřišku. Některé větší děti (dvou-, tří-, čtyřleté) škrábaly omítku ze stěny a jedly ji. Vzduch byl naplněn strašlivým puchem a malé děti, zejména ty, které byly jen několik měsíců staré, neustále plakaly a sténaly." Dále se duchovní dozvěděli, že jde o děti zastřelených Židů a Židovek a že nyní také čekají na to, až budou zastřeleny.

První důstojník generálního štábu, generálporučík Helmuth Groscurth, zděšený skutečností, že mají být zastřeleny děti, se chopil iniciativy. Neprodleně se obrátil na svého nadřízeného, polního maršála von Reichenaua. Polní velitel, do jehož kompetence lokalita spadala, už předtím vyhlásil, že „vyhubení židovských žen a dětí pokládá za naléhavě potřebné, bez ohledu na formu, jíž bude provedeno". Groscurthova naděje, že se děti nakonec přece jen podaří zachránit, se ukázala jako lichá. Reichenau Groscurthovi odpověděl a nařídil: „V zásadě jsem rozhodl, že jednou započatá akce se musí vhodným způsobem dokončit." A poté se německý polní maršál zle obořil na podřízeného, jenž napsal, že „tato opatření proti ženám a dětem" se v ničem neliší od „zvěrstev protivníka", s nimiž se „vojáci neustále seznamují": „Musím toto konstatování označit za nesprávné a v nejvyšší míře za nepatřičné a neúčelné. Je navíc v otevřeném dopise, který projde mnoha rukama. Taková zpráva neměla být raději vůbec napsána." Tolik k morálce polního maršála von Reichenaua. Vrchní velitel 6. armády zavraždění židovských dětí schválil a nařídil.

To jsou politické spory, které nás nezajímají; to znamená, že i když se nás týkají, nesmíme nic podniknout, protože nám do těchto věcí nic není.

Generálplukovník Ernst Busch, velitel 16. armády, podzim 1941

Hitlerovy zločinné rozkazy, odstraňující ve válce proti Rusku jakékoli zábrany vůči nepříteli, uváděli důstojníci jako Walter von Reichenau bez váhání v život. Ve-

V dalším průběhu porady se polní velitel snažil převést záležitost na světonázorovou půdu a zavést diskusi na zásadní otázky. Prohlašoval, že vyhubení židovských žen a dětí pokládá za naléhavě nezbytné, a to bez ohledu na formu, v níž proběhne. (...) Polní velitel a obersturmführer prohlásil, že jinde umístit děti nelze, přičemž polní velitel několikrát prohlásil, že se ta havěť musí vyhubit.
Ze zprávy podplukovníka Helmutha Groscurtha, 21. srpna 1941

litel 6. armády kromě toho v nechvalně proslulém rozkazu z 10. října 1941 prohlásil: „Voják ve východním prostoru není jen bojovníkem podle pravidel válečného umění, ale je též nositelem neúprosné národní ideje a mstitelem za všechny bestiality, spáchané na německém národu a spřízněných národech. Proto musí mít voják plné pochopení pro nezbytnost tvrdé, ale nezbytné odplaty na židovských podlidech."

Takové důstojníky chtěl Hitler mít. Když se „vůdce" dozvěděl o Reichenauově nařízení, pěl na tento „vynikající rozkaz" chválu. Reichenauovo nařízení - to byl čirý výraz Hitlerovy ideologicky zdůvodněné rasové nenávisti, byť v podobě vojenského rozkazu. Reichenau načrtl zcela nový obraz německého vojáka:

„Bez ohledu na budoucí politické úvahy musí německý voják plnit dvojí úlohu:

1. Zcela zničit bludné učení sovětského státu a jeho ozbrojených sil,

Nejdůležitějším cílem tažení proti židobolševickému systému je úplné rozdrcení mocenských prostředků a vymýcení vlivu Asiatů v evropském kulturním okruhu. Z toho vyplývají úkoly i pro armádu, jež překračují jednostranně pojatou roli vojáka."
Z Reichenauova rozkazu z 10. října 1941

2. bez milosti vymýtit zrůdnou úskočnost a krutost a zajistit tím život německých branných sil v Rusku."

Zažil jsem a viděl jsem, jak vyhledávali politické komisaře a střílelí je přímo na ulici.

Willi Nannusch,
voják wehrmachtu

Bylo ovšem mnoho příslušníků wehrmachtu, kteří o rozkazech v rozporu s mezinárodním právem nic nevěděli, jimž cílevědomé přehmaty vůči civilnímu obyvatelstvu unikaly a kteří tudíž k plánovanému masovému vraždění nemohli nic říci. Pro vedení 6. armády však taková omluva neplatí. Již 12. června svolal Reichenau svůj štáb k probrání rozkazu o komisařích a nařídil, aby byly příslušné informace předány dále až na úroveň praporu. Zločinné rozkazy byly známé a důstojníci jednali v souladu s nimi.

Existuje řada dokladů, podle nichž jednotky, které byly podřízeny 6. armádě, rigorózně dodržovaly rozkaz o komisařích. Již 23. června 1941, dva dny po zahájení „Plánu Barbarossa", hlásila tanková skupina 1 vrchnímu velitelství 6. armády (AOK 6), že dvě jednotky „zajaly každá jednoho politického komisaře a naložili s ním adekvátním způsobem". Také pro další dny jsou doloženy případy, kdy bylo s komisaři „naloženo podle směrnic". Jednou to bylo „pět politických komisařů u 62. pěší divize", pak zase „politický komisař 298. pěší divize". „Naloženo podle směrnic" znamenalo: zastřeleno. Zatímco zpočátku chodila ještě jednotlivá hlášení, později se přešlo k hlášením souhrnným. Čísla vysvětlují proč: „Hlášení LI. AK (velitelství armády) o vyřízených komisařích: 122," čteme 4. října 1941 ve zprávě o činnosti zpravodajského důstojníka 44. pěší divize. Střílení zajatých politických komisařů se již mezitím stalo fatálně rutinní záležitostí.

Zdá se, že se stejnou poslušností a horlivostí byly u 6. armády dodržovány i „Směrnice pro chování vojsk". Perfidnost těchto nařízení spočívala v tom, že byl pone-

Viděli jsme, jak úplně vlevo předjely nákladáky, z nichž se vyhrnuli lidé, kteří se museli svléknout donaha a postavit do řady, jako by čekali na autobus. Řada byla dlouhá 600, 800 či 1 000 metrů. A zprava, kde jsem viděl ty hroby, jsem slyšel každých 20 sekund výstřel. A potom se řetěz nahých lidí – mužů, žen, dětí, starců – posunul o několik metrů vpřed a zastavil se. Tu a tam z řady vyráželi lidé bez šatů a pokoušeli se utéci – a pak se hroutili v palbě ukrajinské milice.

Baron Axel von Bussche, důstojník wehrmachtu, svědek střílení Židů v Rusku

chán velký prostor k uvážení, kdo má být prohlášen za „záškodníky a sabotéry". Pověsti, domněnky nebo i udání stačily, aby byl nad chycenými civilisty vynesen a hned také vykonán rozsudek smrti. Kdekoli byly při „vyčišťovacích akcích" zjištěny podezřelé osoby, tam byli také skuteční nebo domnělí „záškodníci" likvidováni. V jednom rozkazu pro velení z 10. července 1941 nařizovalo AOK 6 mužstvu: „a) Vojáci v civilu, většinou rozpoznatelní již podle nakrátko ostříhaných vlasů, se mají po zjištění, že jsou rudými vojáky, zastřelit, b) Civilisté, kteří se projevují postojem nebo jednáním nepřátelsky, se musejí zastřelit jako záškodníci. c) Nejisté živly se musejí zajistit." Nebylo třeba žádného aktivního odporu, stačilo pouhé zdání. Nikoli jednání, ale pouhý postoj znamenal rozsudek smrti. Příslušníci pravidelné Rudé armády, bojující civilisté, političtí funkcionáři, partyzáni, Židé, nejisté „živly" - všechno bylo vhozeno do jednoho pytle. Ideologicky deformovaná představa šířená nacistickou propagandou, jež líčila „Žida" jako potenciálního nepřítele, jehož pouhá existence již znamená hrozbu, zasáhla i vojáky wehrmachtu. Zpravodajský důstojník 299. pěší divize tak byl již v prvních dnech války přesvědčen: „V lokalitách osídlených Židy je záškodnict-

Chtěl bych ještě jednou zdůraznit: většina o zločinech v té míře jako já osobně nevěděla nic. Vyšší štáby to musely a mohly vědět, ale prostý voják nikoli. Věřím, že ani velitel divize – tu a tam některý snad ano –, ale masa velitelů divizí ne. Ale vyšší velitelé to již věděli. Manstein to věděl, a polní maršálové věděli, co se děje za svinstva.
Baron Philipp von Boeselager, důstojník generálního štábu

ví zvlášť silné." Začal ďábelský začarovaný kruh: vysoký podíl židovského obyvatelstva znamenal mnoho potenciálních sabotérů a tedy i mnoho obětí. Že nenávist budila zase jen nenávist a že odpor podněcovalo teprve počínání útočníků, napadlo jen velmi málo Němců.

O devět dní později dovolilo AOK 6 i kolektivní opatření odplaty, pokud nebylo možno pachatele sabotážních akcí zjistit: „Ta mohou spočívat v zastřelení místních Židů nebo Rusů, ve vypálení židovských nebo ruských domů." Kolektivní tresty nařizoval důstojník, který měl zpravidla minimálně hodnost velitele praporu. Pořádek musel být - i ve smrtícím chaosu.

Kde docházelo přesto ke spontánním exekucím, které důstojníci nenařídili, nemuseli vojáci počítat s potrestáním. V jednom případě dostali členové samozvaných popravčích komand jen pokyn, aby

Kde je partyzán, tam je Žid, a kde je Žid, tam je partyzán.

Heslo školení pro boj s partyzány, konec září 1941

Po bitvě u Kyjeva, kdy se údajně dostalo do zajetí na půl milionu Rusů, se pozdější generál polní maršál von Reichenau obrátil s výzvou k 6. armádě. Nyní bylo podle něho nutno poraženého nepřítele úplně zničit. Ten bojuje asiatickými metodami; kromě tohoto se prý nedá válka v Rusku srovnávat s žádnou jinou válkou, ani s válkou proti Francii nebo Polsku.

Josef Schaaf, důstojník 6. armády

Přihlížející pěšáci řvali: „Pomalu, pomalu!", aby mohli lépe fotografovat.

Svědecká výpověď bývalého vojáka wehrmachtu o věšení Židů v Žitomiru v srpnu 1941

„(…) v případě střílení zajatců se toto nekonalo na veřejných komunikacích, přičemž mrtvoly musejí být ihned pohřbeny“. Zdá se, že v průběhu dalšího postupu s doprovodným masovým vražděním bylo jednou z hlavních starostí armádního velení právě to, že příslušníci wehrmachtu přihlížejí exekucím a fotografují - že tedy existují svědci a dokladový materiál o páchaném bezpráví. „Jakákoli účast vojáků armády jako diváků nebo aktivních účastníků exekuce, pokud tam nebyli přiděleni vojenským rozkazem nadřízených, je zakázána,“ nařídil velitel 6. armády Walter von Reichenau 10. srpna 1941. Již pořízené snímky musely být předány nadřízeným. Velení armády tak za prvé potvrdilo, že o událostech v týlu fronty vědělo. Vysocí důstojníci wehrmachtu věděli, jakou krvavou lázeň připravují v dobytých územích zásahová komanda postupující za jejich jednotkami. A za druhé z rozkazu mezi řádky vyplývalo, že příslušníci wehrmachtu se na exekucích aktivně podíleli - z vlastního popudu nebo na rozkaz.

Vojáci měli tedy střílet Cikány a Židy jen tehdy, když se ukázalo, že to jsou partyzáni nebo jejich pomocníci. Ve všech ostatních případech je měli předat SD.

Generálmajor Georg Hewelcke, velitel 339. pěší divize, 8. listopadu 1941 v pokynu svým jednotkám

Wehrmacht je koneckonců institucí, která to všechno umožnila, aniž se na tom možná podílela. To ona vedla prakticky válku a pokoušela se udržet stabilní fronty, protože to všechno se mohlo dít za frontou

Werner Goldberg, voják wehrmachtu, byl pokládán za „židovského míšence“

Z prvního roku bojového nasazení 6. armády v Sovětském svazu tak nezbývá než vyvodit pochmurný závěr: na vražedných akcích kamuflovaných jako „odplata“ se příslušníci 6. armády podíleli od počátku. To platilo jak pro zacházení s válečnými zajatci, tak i pro chování vůči civilnímu obyvatelstvu. Mezi oběti patřili vojáci i civilisté: muži, ženy a dokonce děti. „Ve spolupráci s SD (Sicherheitsdienst) jsme museli vyhledat Židy v jejich bytech a oznámit jim, že se mají pří-

„Mrtvoly byly normálně naskládány do vrstev“: v rokli Babij Jar bylo během několika málo dní povražděno více než 33 000 lidí.

štího dne shromáždit. Museli jsme Židy střežit, dokud nepřišla SD a Židy nepřevzala," hlásí jeden příslušník polního četnictva. Zatčení, střežení a vydání - to byly pomocné služby, které wehrmacht vykonával pro vražedná komanda nacistů. Armáda se tak stávala spolupachatelkou při vraždění nevinných civilistů a porušování všech dosavadních pravidel válečného řemesla.

K jednomu z nejkrutějších masakrů za celou válku došlo v oblasti působnosti 6. armády během pochodu na Ukrajinu: v lokalitě Babij Jar. Zde se ukázalo, jak přesně funguje spolupráce mezi jednotkami wehrmachtu a einsatzkommandy SS.

27. září 1941 se konala v Kyjevě porada, které se zúčastnili zástupci wehrmachtu, policie a SD. Přestože se zdánlivě nevinně mluvilo o „evakuaci" Židů, „přítomní věděli, že jde o zabíjení," přiznal zpravodajský důstojník XXIX. armádního sboru otevřeně.

„Všichni Židé z města Kyjeva a okolí se musejí 29. září 1941 v 8 hodin ráno dostavit na roh ulic Mjelnikovskaja a Dochturovskaja. Vzít s sebou: doklady, peníze, cenné věci a teplé oblečení. Kdo z Židů toto nařízení neuposlechne a bude přistižen na jiném místě, bude zastřelen." Tak zněl text, který si bylo možno přečíst na některém z dvou tisíc plakátů, které visely na zdech po celém Kyjevě. Plakáty vytiskla propagandistická rota 637.

Proč bych měl na Žida pohlížet jinýma očima než na ruského zajatce? V zajateckých táborech zemřou mnozí, protože nás do této situace vehnali Židé. Ale copak za to můžu? Proč tedy Židé rozpoutali válku?

Hitlerova řeč u stolu ve „Vlčím doupěti" 25. ledna 1942

Lidé, kteří se v uvedený den dostavili na označené místo, byli odvedeni ulicemi Kyjeva k rokli na okraji města. Ulice byly uzavřené jednotkami policie, zbraní SS a zvláštním komandem 4a. Pochod, který vedl více než 33 000 lidí vstříc smrti, nikdo nerušil. U vstupu do rokole esesáci zapisovali oběti, kte-

„ Kdo neuposlechne nařízení, bude zastřelen ": židovští obyvatelé Kyjeva jsou koncem září 1941 vyháněni z města.

ré musely odevzdat všechny cennosti a svléci si šaty. Ve dnech 29. a 30. září se pak příslušníci zvláštního komanda 4a zhostili svého díla: v rokli postříleli bezbranné lidi, kteří přicházeli v dlouhých zástupech zemřít. Zvláštní komando se samo chválilo za „mimořádně zdařilou organizaci". Jakmile dvoudenní masakr skončil, vyhodili ženisté okraje rokle do vzduchu. Stopy jedné z nejkrutějších událostí této stále ještě rané fáze války měly zakrýt kameny a zemina. Vzorec spolupráce mezi komandy SS a 6. armádou se však opakoval: sotva bylo dobyto některé lokality, scházeli se místně příslušní vojenští velitelé s veliteli zásahových komand SD, aby projednali další postup, propagandistické jednotky vytiskly výzvy vojenského velení, podle kterých se mělo řídit civilní obyvatelstvo, SS a po-

„Smrtící obklíčení“: rudoarmějce, kteří padli do německého zajetí, vedou vesnicí u Stalingradu.

licie pak vykonaly vražedný zbytek. Vojáci wehrmachtu se tak stávali pomocníky pomocníků masového vraždění.

Při dalším pochodu na Stalingrad již ke srovnatelným excesům nedocházelo. Příčiny snad můžeme hledat v Paulusově postoji, neboť ten Reichenauův rozkaz z 10. října 1941 odvolal a jako nepolitický důstojník neměl na rozdíl od svého předchůdce nasáklého nacistickou ideologií žádný zájem na tom, aby se jeho vojáci zaplétali do akcí nacistické genocidy. A boje v létě 1942 vázaly všechny síly armády.

Bytovou nouzi, která vnikla zejména v Kyjevě v důsledku rozsáhlých požárů a výbuchů, bylo možno po likvidaci Židů řešit přidělováním uvolněných židovských bytů.

Hlášení einsatzgruppe o situaci 31. října 1941

Svlečení Židé byli odváděni do rokle, která měla rozměry zhruba 150 metrů na délku, 30 metrů na šířku a byla dobrých 15 metrů hluboká. K rokli vedly dva či tři úzké vstupy, jimiž byli Židé vpouštěni dolů. Když přišli na kraj rokle, chopili se jich příslušníci schutzpolizei a položili je na zastřelené Židy. Všechno to šlo velice rychle. Mrtvoly byly doslova naskládány do vrstev. Jakmile si tam Žid lehl, přišel střelec od schutzpolizei s automatickou pistolí a střelil ležícího do týla. Židé, kteří přišli do rokle, byli tak ochromeni krutým pohledem, který se jim naskýtal, že nebyli schopni jakéhokoli odporu. Stávalo se prý dokonce, že si sami lehali do řady a čekali, až přijde smrtící výstřel.

Střílení zde prováděli jen dva střelci. Jeden se činil na jednom a druhý na druhém konci rokle. Viděl jsem, jak střelci stojí na mrtvolách, které předtím postupně zastřelili.

Jakmile byl nějaký Žid mrtvý, stoupl si střelec na těla zastřelených k dalšímu již ležícímu Židovi a zastřelil ho. Šlo to jak na běžícím pásu, stejně pro muže, ženy i děti. Děti byly ponechány u svých matek a zastřeleny spolu s nimi.

Fritz Höfer, řidič zvláštního komanda 4a, ve výpovědi o masakru v rokli Babij Jar před soudem

Pokus o dobytí

Z celkové situace stále zřetelněji vyplývá, že jsme ruský kolos naprosto bez zábran, jak to bývá totalitárním státům vlastní, podcenili.

Náčelník generálního štábu Franz Halder, zápis v deníku, 11. srpen 1942

Dvěma „přípravnými operacemi“ měla 6. armáda pod velením nového velitele generálplukovníka Pauluse položit základ pro velkou letní ofenzívu a připravit nástup. Při tom se poprvé ukázalo, na jakých hliněných nohou stojí plán průběhu operací podle Rozkazu číslo 41. V rámci operace „Fridericus I" měl být odříznut klín sovětské fronty u Barvenkova, jenž se zařezával do německých pozic mezi Charkovem a Isjumem. To byl územní zisk po sovětských zimních útocích, kdy Rudá armáda vrhla počátkem roku 1942 Němce daleko zpět. Klín fronty ohrožoval od té doby nejen zásobárny 6. armády u Charkova. Ještě daleko větší bylo strategické nebezpečí, jež z něho vycházelo. Bylo to ideální nástupiště pro sovětský útok na Dněpropetrovsk, jímž by byly obklíčeny německé svazy na Donci. Toto nebezpečí měl „odstranit“ německý útok počátkem května. Avšak všechno se nakonec odehrálo docela jinak.

Již od března sovětské velení přemýšlelo, na kterém místě má Rudá armáda soustředit síly, aby začala vlastní ofenzívu. Možností byla řada: maršál Boris Šapošnikov, náčelník generálního štábu, navrhoval střední část fronty; Georgij Žukov byl pro útok pod Moskvou; velitel jihozápadního frontu Semjon Timošenko dával přednost severozápadu. Stalin naproti tomu obhajoval preventivní úde-

Ruské velení vedlo útok na Charkov frontálně a zpočátku s ním mělo úspěch. Pomocí úspěšných německých protiopatření se podařilo ruský útočný klín zachytit a obklíčit - došlo k obkličovací bitvě. Pro sovětské velení to pochopitelně byl políček.

Bern Freytag von Loringhoven, důstojník generálního štábu

ry na široké frontě. Ani on nevěděl, co se vlastně má stát - věděl jen, že něco se stát musí: „Nemůžeme zůstat v defenzívě a sedět na zadku, dokud Němci neprovedou úder jako první."

Dne 9. května, několik dní před plánovaným začátkem německé akce „Fridericus I", začali vojáci 6. armády pociťovat, pro kterou možnost se vedení v Moskvě rozhodlo. Sověti nastoupili se třemi armádami a silnými tankovými svazy, aby Němce u Charkova obklíčili. Dvě ramena kleští vrazila klíny do německé fronty a dala se do pohybu u Isjumu na jihu a Volčansku na severu. Síla sovětského postupu u Charkova byla tak velká, že to slabší německé jednotky převálcovalo. „Válka dostává nový obrat," triumfoval maršál Timošenko. Vypadalo to, že se novému německému armádnímu veliteli v bojích u Barvenkova vymstí jeho nezkušenost v otázkách praktického vedení velkého armádního svazu.

S ohledem na nepřátelskou převahu viděl Paulus jen jedinou možnost, jak zabránit porážce: v rámci „zkracování" fronty chtěl vyklidit již dobyté území, přeskupit síly a nastoupit k protiúderu. Naproti tomu polní maršál von Bock jako velitel armádní skupiny Jih prosazoval protiútok, v němž by 1. tanková armáda napadla jižní křídlo Rudé armády z boku. Útok místo ústupu - takové řešení bylo Hitlerovi po chuti. S podporou narychlo přivezených tanků z bojových jednotek generála polního maršála von Kleista se 17. armádě podařilo sovětské linie na jihu prolomit.

Nyní došlo v bitvě opravdu k obratu - ale k jinému, než jaký předpovídal Timošenko. Nyní byly vystaveny nebezpečí obklíčení jeho jednotky a on musel Stalina telegrafic-

„Žádní kamarádi“: Také před Stalingradem padlo mnoho rudoarmějců do německých rukou. Řada z nich v zajetí zahynula.

„Město se bude bránit do posledního muže“: maršál Timošenko jako vykonavatel Stalinových rozkazů.

„Ani krok zpátky“: Pro Stalina byla obrana města, které neslo jeho jméno, prestižní záležitostí.

ky žádat o povolení k ústupu. Rudý diktátor dlouho váhal, než této naléhavé prosbě vyhověl. Když 19. května dostal Timošenko konečně jeho povolení, aby přerušil ofenzívu, která už dávno uvázla na mrtvém bodě, bylo na záchranu příliš pozdě. Sovětské armády 57., 9. a 6. zůstaly trčet. Protiúder, který vedla 6. německá armáda od severu, uzavřel s jižním klínem 17. armády kolem protivníka kruh. „Past na myši“ u Barvenkova sklapla. Navzdory zoufalým pokusům o výpady se Sovětům nepodařilo prorazit smrtelné německé sevření. Šokovaný Stalin se v Moskvě ptal: „Němci hlásili, že zajali více než 200 000 našich vojáků. Lžou?“ Němci nelhali. Téměř čtvrt milionu rudoarmějců nastoupilo cestu do zajetí. Timošenkovy svazy ztratily více než 2 000 děl a téměř všechny tanky. Přípravná akce Němců tak skončila naprostým úspěchem - přestože proběhla docela jinak, než jak bylo původně plánováno. Ale koho to zají-

malo? Vypadalo to, jako by všichni zapomněli, že Paulus dal zcela jiný návrh. Místo toho propůjčil Hitler novému veliteli 6. armády rytířský kříž a blahopřál mu k úspěchům, „jichž bylo dosaženo proti mnohem silnějšímu nepříteli".

Tajní kritici jednapadesátiletého Pauluse ztichli. Nacistická propaganda oslavovala novou hvězdu, která vyšla na nebi východní fronty. 6. armáda se proslavila pod velením Waltera von Reichenaua. Nyní to vypadala, že pod novým velitelem se její sláva změní přímo v mýtus. Po vítězství u Charkova zahrnul nadšený Hitler elitní jednotku tou největší chválou: „Se 6. armádou mohu ztéci i nebe."

Také obě menší ofenzívy proběhly úspěšně - a tentokrát podle plánu. Po „Wilhelmu II" a „Frideriku II" bylo možno prohlásit přípravné akce za skončené. V době od 10. do 15. resp. mezi 22. a 26. červnem dobyly jednotky 6. armády most přes Doněc a zřídily přes řeku ještě pontonový most. „Průběh událostí určujeme my. Nálada a nadšení jednotek jsou radostné," poznamenal si náčelník generálního štábu Halder 20. června do deníku. Nástup byl prakticky u konce, zásobovací linie zřízeny, útok mohl začít. Plánovaný termín: 28. červen 1942.

Sověti vlastně tehdy mohli tyto aktivity, jimiž se Němcům podařilo změnit dosavadní průběh fronty s jejími výběžky a potenciálním vznikem kotlů, změnit ve svůj prospěch, interpretovat je jako znamení jejich budoucích záměrů. Avšak Stalin neměl vůbec zapotřebí spekulovat - věděl dokonce zcela přesně, co mají Němci za lubem.

Nevyužité šance

19. června startovalo za německými liniemi lehké letadlo Fieseler Storch, které mělo dovézt majora Joachima Reichela, prvního důstojníka generálního štábu 23. tankové di-

vize, k předsunutým jednotkám. Letní bouře a nepřátelská dělostřelecká palba však pilota letounu přinutila nouzově přistát v zemi nikoho mezi liniemi. Německé komando, které ihned vyrazilo, aby posádku zachránilo nebo pohřbilo mrtvoly, našlo jen prázdný vrak. Okrajová událost na každodenním jevišti války - přesto se však od jiných bojových akcí lišila. Po této ztrátě se zmocnilo štábu XL. tankového sboru čiré zděšení. Opuštěné letadlo totiž mělo při startu na palubě materiál, který mohl způsobit opravdové zemětřesení: plány nástupu s podrobnými rozkazy pro operaci „Fall Blau". Podstatná část celého německého válečného plánu byla nyní v sovětských rukách. Podle striktního Hitlerova příkazu se směly operační rozkazy předávat jen ústně. Ale generál Georg Stumme ustoupil naléhání svých frontových důstojníků a seznámil je s nejbližšími plány wehrmachtu písemně. Jeho záměr: frontoví důstojníci budou své akce provádět úspěšněji a efektivněji, pokud budou seznámeni se střednědobými a dlouhodobými plány tažení. Nyní padly do protivníkových rukou právě tyto podklady. Zdálo se, že úspěch celé operace „Fall Blau" je ohrožen, přinejmenším moment překvapení byl ten tam.

Hitler, který se o ztrátě papírů dozvěděl s velkým zpožděním, propadl nad porušením předpisové kázně zuřivosti. „Vůdce trvá na tom, aby byl viník exemplárně potrestán," poznamenal si polní maršál 23. června. Stumme byl na Hitlerův příkaz postaven před válečný soud a odsouzen na pět let do pevnosti.

Hitlerovu touhu po odplatě to sice uspokojilo, ale dilema německé armádní skupiny Jih nevyřešilo. Pokud Sověti věděli, kde wehrmacht nasadí těžiště sil, mohli podniknout náležitá protiopatření. Následky by byly pro německé útočníky zničující. Někteří důstojníci naléhali, aby byly rozkazy k útoku změněny. Ale německé vedení lpělo na původním plánu. Nemělo ostatně ani jinou možnost. Němec-

ká válečná mašinérie se již rozeběhla a znovu ji zastavit nebylo vůbec jednoduché. Bylo možno přece jen dovést operaci „Fall Blau“ do úspěšného konce - nebo celá ofenzíva ztroskotala, ještě než začala? Němcům pomohla náhoda.

V hlavním štábu sovětského jihozápadního frontu poznali ihned, jak závažná složka s materiály se jim dostala do rukou, a neprodleně informovali Kreml. Stalinova reakce je musela překvapit: pokládal dokumenty za podvrh! Zdálo se, že se dějiny opakují. Již počátkem roku 1941, dávno před začátkem „Plánu Barbarossa“, obdržel sovětský vůdce řadu signálů o hrozícím německém útoku na Sovětský svaz. Jeden německý korespondent v Tokiu jménem Richard Sorge poslal do Moskvy podrobné informace. Špion mohl, stejně jako řada dalších informátorů, uvést Stalinovi pro „Plán Barbarossa“ přesný termín útoku. Ale sovětský diktátor žádné výstraze neuvěřil. Osobně sestavil, v době kdy už německá vojska dávno stála podél sovětských hranic ve výchozích postaveních, pro TASS zprávu, v níž se kategoricky tvrdilo: „Všechny pověsti o válce s Německem postrádají jakýkoli podklad.“ O osm dní později překročil wehrmacht sovětsko-německou hranici.

Ze svého chybného odhadu se Stalin příliš nepoučil. O rok později se projevil stejně tvrdohlavě. Dokumenty nejsou pravé, tvrdil. Němci na jihu nezaútočí, tím si byl Stalin jistý - a rudý diktátor nestrpěl odpor. Také když 25. června, pět dní po explozivním nálezu, přispěchal do Moskvy osobně letadlem generál Golikov, velitel ohroženého úseku fronty, aby Stalina přesvědčil o pravosti dokumentů, smetl diktátor fakta ze stolu. Teprve později neustávajícímu naléhání svých generálů ustoupil a povolil přípravu preventivního úderu, kterým měla Rudá armáda německému útoku předejít - další omyl. Na protiofenzívu už bylo dávno pozdě. Stalinova ignorance vedla k časové prodlevě, kterou už nebylo možno dohnat. Když se gene-

rál Golikov vrátil následujícího dne na frontu, aby podnikl protiopatření, přijel právě včas, aby slyšel dunění německých děl. Útok wehrmachtu začal. Operace „Fall Blau" byla spuštěna. Stalinova tvrdohlavost měla pro Rudou armádu katastrofální následky.

Vpřed - směr Don

Startovní výstřel padl nad severním křídlem armádní skupiny Jih 28. června. 2. armáda pod velením generálplukovníka barona Maximilana von Weichse, 2. maďarská armáda pod velením generálplukovníka Jányho a 4. tanková armáda pod velením generálplukovníka Hotha nastoupily k první etapě ofenzívy. Cílem byla Voroněž. Plánovaný termín dobytí města byl 6. červenec.

V dálce jsem viděl rýsovat se proti zapadajícímu slunci siluety našich tanků. Bylo jich tolik, až se zdálo, že nikdy neskončí. Tu jsem si pomyslel: „Takové moci nedokáže odolat nikdo." Tolik jsme si byli jistí vítězstvím. Doposud jsme vždycky jen vítězili. Pro nás to bylo samozřejmé.

Wilhelm Roes, voják wehrmachtu

Jeden voják zavtipkoval způsobem, který byl typický: „Připadá mi to, jako bychom byli na podnikovém výletě," říkal. Byli jsme motorizovaní, sice jsme se děsně potili a seděli ve vozidlech často v plavkách. Ale takovou „procházku" jsme zatím ve válce ještě nezažili.

Joachim Porzer,
radista 6. armády

O dva dny později opustil výchozí postavení na východ od řeky Doněc s 6. armádou Paulus. Cílem byl Don, kde se měly německé útočné kleště kolem Rudé armády sevřít a obklíčit sovětské síly nacházející se mezi oběma řekami.

„Kam oko dohlédne, valí se rovinou obrněné transportéry a bojová technika. V tetelícím se poledním vzduchu se vznášejí mračna prachu," popisoval válečný zpravodaj nástup k prvnímu obklíčení v operaci „Fall Blau". A útočníci postupovali rychle dopředu. 24. armáda dosáhla 3. července Voroně-

„Se 6. armádou mohu ztéci i nebe“: postup pěchoty směrem k Volze - při teplotách kolem čtyřiceti stupňů.

že a vybojovala si na východním břehu Donu předmostí. Prvního cíle ofenzívy bylo dosaženo již po několika dnech. Německé tanky, které bojovaly pod divizním označením „Skákajícího jezdce“ (24. tanková divize byla vytvořena z 1. jezdecké divize), dosáhly Donu a začaly budovat na východním břehu předmostí.

„Nepřítel dokonale překvapen,“ zněla frontová hlášení do „vůdcova“ hlavního stanu. Zdála se potvrzovat zprávu, kterou poslal „vůdci“ Halder 25. června. Pln optimismu vysvětloval náčelník generálního štábu vrchnímu veliteli pozemních sil, „že v porovnání s předešlým rokem ruský odpor výrazně zeslábl. Proto je nutno počítat s tím, že jednotlivé fáze operace „Fall Blau“ proběhnou snáze a rychleji, než jak se dosud předpokládalo.“ Halderovo optimistické hodnocení bylo naprosto pomýlenou interpretací skutečné situace.“

Německý útok překvapil Rudou armádu ve fázi přeorientování. Stalin dlouho váhal, než oznámil, že je ochoten upustit od své dosavadní strategie. Teď již nepožadoval stupidní „držet za každou cenu“, ale pouze a jedině v případě, kdy odpor vypadal beznadějně a vlastní jednotky byly vystaveny hrozbě obklíčení, připouštěl i ústup. Povolení pružně reagovat na aktuální potřeby, poskytlo jednotkám Timošenkova jihozápadního frontu šanci uniknout z hrozícího obklíčení. Tím zároveň umožnily zdánlivě snadný postup německým vojskům. Zdánlivě snadný - němečtí vojáci v přední linii totiž rozhodně nenaráželi na tak oslabeného protivníka, jak ho líčila oficiální hlášení německého vrchního velení. Pěšáci naopak naráželi při svém postupu stále znovu na zakopaná protitanková děla a dobře maskované tanky typu T 34. Sovětské osádky kladly vždy tvrdošíjný odpor. Dokonce, i když německé jednotky nepřátelská postavení zlikvidovaly, při dalším postupu se setkávaly s tím, že „mrtvý“ protivník náhle znovu zaútočil z týlu: „Rudoarmějci hráli mrtvé a leželi bez hnutí na místě. Když někdo přišel blíž, z bezprostřední blízkosti na něj vystřelili.“

Přestože to v oficiálních válečných denících jednotlivých armádních jednotek zní jinak, nebyl tento postup pro německé vojáky bezstarostnou procházkou.

Od počátku to byl nesmírně namáhavý podnik. Vždyť ujít 950 kilometrů až k Donu pěšky, to byly pro pěšáka pořádné útrapy.

Gottfried von Bismarck,
poručík 6. armády

Vojáci byli z gruntu zdraví jako řípy, velice výkonní, ale také stateční, odvážní a nebáli se boje

Ernst Rebentisch,
voják 17. tankové divize

Tvrdošíjný a nikdy definitivně neustávající odpor sovětských vojsk nakonec Hothovi zabránil dobýt Voroněž v termínu. Univerzitní čtvrť zůstala zprvu v sovětských rukou; části 4. tankové armády musely ve městě na Donu bojovat dál, dokud je nevystřídaly nastupující svazy německé pěchoty. Těžiště wehrmachtu totiž netvořily plně

„Všeobecný útok směrem na Voroněž“: německé tankové jednotky při postupu směrem k Donu, červenec 1942.

motorizované jednotky. Vojáci neútočili směrem na Don a později na Volze na tancích a nákladních autech. Pěchota táhla na východ pěšky. Tempem „deset kilometrů za hodinu“ se pěšáci snažili dohnat předsunuté německé tankové jednotky. Dokonce ani německé dělostřelecké jednotky nebyly motorizované. Jen málokterá děla táhly automobily. Německou útočnou vozbu nedopravovala přes step auta, ale koně. Zvířata trpěla stejně jako lidé, kteří je poháněli. „Cestou nám všichni oldenburští koně pošli, protože už byli velice slabí,“ vyprávěl jeden německý pěšák. Problémy pěchoty byly nápadné i těm, kdo táhli na Stalingrad motorizovaní: „Koně, kteří táhli vozy prakticky až z Ukrajiny, byli vyhublí, protože už nebylo žádné krmivo,“ vzpomíná očitý

Někteří během postupu také zemřeli, jednoduše zůstali cestou ležet, protože nevydrželi útrapy. Ujít každý den 50 či 60 kilometrů, v tom horku, ve stepi.

Kurt Palm, voják 6. armády

„Žít z toho, co země dá": napřed dokázali vojáci nedostatkům v zásobování čelit ještě vlastními silami - na úkor civilního obyvatelstva.

svědek Hubert Kremser. „Tráva byla vyschlá. Tu a tam jsme viděli, jak vojáky odváželi zpátky, protože nemohli vydržet útrapy cesty. U nás k tomu tak často nedocházelo, protože jsme byli motorizovaní." Ale přesto ani motorizované jednotky, které nebyly odkázány na sílu koní, plánované tempo nedodržely. Za hlemýždí rychlost mohl nejen odpor Rudé armády, ale i čistě interní problém: německý postup brzdilo vlastní zásobování. K čemu byl rychlý postup německých tankových divizí, když útočící motorizovaná monstra v rozhodující chvíli selhala, protože došly pohonné hmoty?

Problémy se zásobováním byly i v dalších oblastech, ty však dokázali němečtí vojáci vyřešit vlastními silami. „S jídlem to ještě šlo, vždyť je-li voják delší dobu na frontě, umí si poradit," líčil kapitán Schaaf, velitel baterie houfnic ráže 150 milimetrů. „Brambory byly všude, byla řepa,

bylo všechno možné.“ Zní to sice nevinně, ve skutečnosti to však znamenalo olupování civilního obyvatelstva. Vojáci rekvírovali během postupu řepu, cibuli - všechno, co bylo na poli. „Našli se pěšáci, kteří třeba ráno sebrali ženě všechno nadojené mléko od krávy a ona pak neměla nic pro své děti,“ vzpomíná voják Walter Loos. „Doma mě vychovávali tak, že se jiným nemá nic brát. Nabídl jsem pak dětem pár bonbónů z dózy s čokoládou a sladkostmi.“ Ve vojenské knížce měl vložený lístek s deseti biblickými přikázáními. „I tehdy jsem se snažil chovat podle nich.“ Jiní se s projevy zbožné lásky k bližnímu příliš nenamáhali. Zvlášť výnosné loupežné tahy podnikali těmi několika vesnicemi, které byly v nekonečných dálavách stepi rozhozeny jako úrodné oázy. Byla tam kuřata, kachny, husy - veškerá drůbež byla ceněnou válečnou kořistí. Přestože se někteří němečtí důstojníci pokoušeli vojáky, kteří kradli, trestat, míjelo se to většinou účinkem. „Napařili mi jednou tři dny basy, protože jsem v jednom kolchoze šlohl kuře, které se chtělo zachránit na střeše. Ty tři dny jsem si neodseděl. Nebyl čas, museli jsme zkrátka pochodovat dál.“ Takovým způsobem pořádek udržet nešlo. Avšak přestože se vojáci pokoušeli vynahradit si nedostatky v zásobování svépomocí, kořist všechny problémy vyřešit nedokázala. Peřím, kuřecími stehýnky a husím sádlem se tanky pohánět nedaly.

Přišli jsme do nějaké vesnice a tam leželi dva mrtví koně a okolo nich ženy a děti. A ženy se pokoušely seškrábat noži maso z kostí. Dívali jsme se na to s odporem - něco tak primitivního! -, a netušili jsme a ani nás nenapadlo, že se z produkce kolchozů stravovala německá armáda a pro civilní obyvatelstvo už nezbylo nic.

Vincenz Griesemer,
voják 6. armády

Celkový nedostatek pohonných hmot v rámci wehrmachtu a pohyblivost Rudé armády, která buď kladla tuhý odpor, nebo se spořádaně stahovala, musely u německého velení vyvolat pochyby o tom, zda budou vlastní ofen-

Norddeutsche Ausgabe

VÖLKISCHER BEOBACHTER

Kampfblatt der nationalsozialistischen Bewegung Großdeutschlands

Schwere Luftangriffe auf Sowjet-Nachschub an der Donnelindung

Britische Kugellagerfabrik bei London wirkungsvoll bombardiert

In südlicher und östlicher Richtung

Verfolgungskämpfe wieder in vollem Gange

Vergeblicher Versuch Timoschenkos zur Rückeroberung Woronescha – London: Schlechte Nachrichten aus Moskau

Erziehung durch Vorbild

„O Stalingradu se ještě nepsalo“: koncem července nehrálo jméno města na Volze v propagandě zatím žádnou větší roli.

zivní síly stačit, zda vůbec lze zajistit zásobování vojsk a skepsi vůči odhadům, že má co dělat s oslabeným a vlastně již poraženým protivníkem. Ale nejvyšší velitel rozhodně nebyl mužem, který by si o sobě připouštěl jakékoli pochybnosti. Ve „vůdcově“ hlavním stanu nebylo zvykem zamýšlet se, zda jsou předpoklady, z nichž vycházelo plánování, správné či zda není nutno je vzhledem k novým poznatkům přezkoumat. Průtahy v postupu Hitlera spíše utvrzovaly v přesvědčení, jak jsou ropná pole na Kavkazu pro jeho vedení války nezbytná. Hlemýždí tempo postupu ovšem probudilo jinou reakci: netrpělivost.

Ano, opravdu jsme museli počítat s porážkou. Naše divize, někdy 11 000, 12 000 mužů, byly během několika dnů úplně spotřebovány - jednoduše zmizely.

Fjodor Kučurin,
voják Rudé armády

Někdy se postupovalo velice rychle, a pak jsem si pomyslela: „Proboha, je možno udržet funkční tak dlouhé zásobovací cesty?“

Edith Gehlertová,
zdravotní sestra 6. armády

Zpoždění mělo za následek, že původní vytýčené cíle nebyly dosaženy, že časový plán nebyl dodržen. Závěr, který Hitler z dosavadního průběhu tažení vyvodil, musel leckoho zarazit.

Tříštění sil

Blamáž nebo blufování, překvapení nebo důslednost - Hitlerova rozhodnutí z počátku července 1942 obsahovala obojí. Na jedné straně musely závěry, které nejvyšší velitel z aktuálního průběhu útoku vyvodil, pozorovatele překvapit. Při bližším pohledu však jen nevesele navazovaly na rozhodnutí, která Hitler učinil v dosavadním průběhu války.

Po vítězstvích nad vojensky slabšími protivníky v Polsku, Francii a státech Beneluxu nařídil útok na Anglii - a svého cíle v bitvě o britské ostrovy nedosáhl. Ačkoli válka na západě neskončila, nařídil Hitler v roce 1941 přepadnout Sovětský svaz - ale německý útok uvízl před Moskvou. Navzdory vojenskému selhání v prosinci 1941 vyhlásil válku USA. Namísto očekávaného útoku na Moskvu s cílem dokončit původní záměr si našel počátkem roku 1942 nový cíl na jihu Sovětského svazu. A co se stalo, když se tam objevily první komplikace? V permanentní nestálosti Hitler původní plány změnil a německé síly rozptýlil. Aniž dosáhl starých cílů, už se hnal za novými. Původně zamýšlené dobytí Voroněže odsunul. Hnán netrpělivostí chtěl využít situace a zajistit si rychlým postupem definitivní vítězství. „Na dobytí města již netrvám. Povoluji vám ihned zaútočit na jihu," sdělil 3. července vrchnímu veliteli

My němci můžeme v tomto zápase o bytí a nebytí jen všechno vyhrát, protože kdybychom válku prohráli, byl by to beztak náš konec.

Adolf Hitler v řeči před Říšským sněmem 26. dubna 1942

armádní skupiny Jih. Toto rozhodnutí mělo mít závažné důsledky, jejichž dopad shrnul 7. července ve svém deníku generál polní maršál von Bock: „Bitva je tím rozříznuta na dvě části."

V „Rozkazu číslo 43" dal Hitler 11. července 1942 11. armádě za úkol „podniknout veškeré přípravy pro přechod masy armády přes Kerčskou úžinu s cílem postupovat po obou stranách výběžků Kavkazu jihovýchodním a východním směrem." Po tvrdých bojích na Krymu se měla vítězná armáda bez většího odpočinku vystavit další velké zatěžkávací zkoušce - avšak bez svého úspěšného velitele. Erich von Manstein, po dobytí Sevastopolu povýšený na maršála, měl nyní stejný umělecký kousek zopakovat na severu. V „Rozkazu číslo 44" požadoval Hitler 21. července novou ofenzívu proti Leningradu. Manstein měl nyní vést rozhodující úder na město na Něvě se zázračnými zbraněmi, obřími děly „Thor", „Odin" a „Dora", která obrátila v suť a popel Sevastopol. Pro „Operaci Ohnivý zázrak", jež měla obléhání Leningradu ukončit, mohl Manstein odvelet i část 11. armády od Černého moře k Baltu. Co mě-

Akce „Fall Blau" probíhala podle plánu, ta věc se Stalingradem přišla jako blesk z čistého nebe, protože do koncepce operace „Fall Blau" se vůbec nehodila. Mohli jsme nechat Stalingrad po levé straně. Směr postupu byl přece dán na Majkop a pak dál na jižní hranice Ruska a Gruzie. Stalingrad by stačila vyřídit luftwaffe. Jenže Hitlerovi byl Stalingrad trnem v oku, a tak se musela 6. armáda stočit na Stalingrad. Tím se celá ofenzíva rozpadla na dvě fronty. Úkolem armádní skupiny B nyní bylo dobýt Stalingrad, ale ostatní příkazy nezměnil. Byl z toho naprostý zmatek.
Baron Wolff-Dietrich von Schenk-Tautenburg,
důstojník generálního štábu

Nahoře: „Italové měli pořád strach ":
Němci většinou opovrhovali vojáky partnerů ze zemí Osy.
Dole: „Nedá se srovnat s německou armádou“:
úkolem rumunských vojáků bylo chránit bok 6. armády.

Když jsme se stočili jižním směrem, přišla řeč na ropná pole na Kavkazu. Kde přesně ta pole leží, to jsme nevěděli, ale měla začínat u Majkopu. Za námi pochodovala takzvaná ropná brigáda, to byli specialisté, kteří měli uvést ropné vrty znovu do provozu.

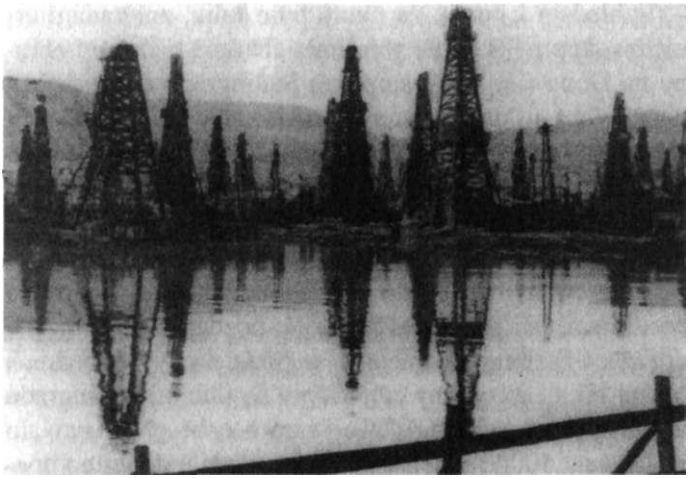
Alfons Pauli, roku 1942
bojoval na Kavkazu

Ropná pole dole na Kavkazu u Kaspického moře, to nás zajímalo. Sověti chtěli za každou cenu zabránit, aby nám padla do rukou. Tak nám, myslím si, Stalingrad do jisté míry předhodili. Naše jednotky měly být vázány tam.

Ferdinand Wiedemeier,
voják 6. armády

lo usnadnit „dobytí Leningradu“, muselo ztížit úkol na Kavkaze. Hitler evidentně věřil, že s menšími silami dosáhne více - a za kratší dobu.

Původní plány operace „Fall Blau“ byly definitivně hozeny přes palubu 23. července v „Rozkazu číslo 45". Na Hitlerův příkaz byla dosavadní armádní skupina Jih rozdělena: nová armádní skupina A, tvořená 17. armádou, 1. tankovou armádou a 3. rumunskou armádou, dostala za úkol dobýt ropná pole u Majkopu a Groznéhо. Velení nad touto takzvanou „kavkazskou frontou“ bylo svěřeno generálu polnímu maršálu Wilhelmu Listovi. Vedle toho vznikla armádní skupina B se 6. a 2. armádou, 4. tankovou armádou a 2. maďarskou armádou a 8. italskou armádou. Ta měla - zprvu pod velením dosavadního velitele celé armádní skupiny Jih, polního maršála von Bocka, později pod velením polního maršála barona von Weichse - postupovat směrem na Stalingrad. Novým organizačním opatřením změnil Hitler i plán německého nástupu. Nyní mělo být dosaženo dvou cílů nikoli jednoho po druhém, ale současně: zničení Rudé armády u Stalingradu a - souběžně s tím - dobytí Kavkazu. Oč se Hitler tímto rozdělením pokoušel, poznal i jeho protihráč v Kremlu. Stalin si byl při slavnostním zasedání moskevského městského sovětu jistý: „Celkem vzato, fašističtí stratégové se dostávají do těžké situace, když teď honí dva zajíce najednou.“

„...pak můžu celou válku zabalit“: ještě než německá vojska dosáhla ropných polí na Kavkazu, Rudá armáda těžební zařízení zničila.

Z dosavadního postupného dobývaní se stalo dobývání souběžné. Se svými třemi „vůdcovými“ rozkazy postavil Hitler celý postup na hlavu. Na severu a na jihu rozvířil německou frontu a podstatně rozšířil dosud plánovaný rozměr operace. Žádné posily však k tomu neposkytl - naopak: ozbrojené síly, které byly k dispozici, ještě více rozptýlil. Z obou kleští útoku se nyní staly dvě organizačně samostatné armádní skupiny, které měly plnit úkoly nezávisle jedna na druhé. Armádní skupina A měla obklíčit nepřátelské síly v prostoru Rostova, aby se poté věnovala vlastnímu úkolu. „Po zničení nepřátelských ozbrojených uskupení je důležité získat kontrolu nad celým východním pobřežím Černého moře. S dalším uskupením sil je třeba si vynutit přechod přes Kubáň a zmocnit se výšin u Majkopu a Armaviru. (...) Zároveň je třeba dobýt prostor u Groznéhо.“ Cíle operace, která probíhala pod krycím názvem „Protěž“, byly implicitně stanoveny ještě stručněji: „Chci všechno, a to hned.“

Vzhledem k tomu, že úkolů bylo tolik, zní zadání armádní skupině B téměř skromně: „Kromě budování obrany na Donu (je) při postupu na Stalingrad nutno rozdrtit nepřátelská uskupení, která tam jsou budována, obsadit město samotné a uzavřít pozemní spojení mezi Donem a Volhou a tok samotný."

Podíváme-li se na vzdálenosti, které je třeba při plnění všech úkolů překonat, mělo by být od začátku jasné, že požadavky nejsou nerealistické. Paulus, jehož armáda měla nést hlavní tíži stanovených úkolů, později prohlásil: „Po dosažení Stalingradu měla 6. armáda na svých bedrech hlavní břemeno obrany celé fronty na jihu od Stalingradu až na sever po Voroněž." To samo o osbě představovalo vzdálenost 500 kilometrů. Zároveň spadala do jejího operačního prostoru i obrana na Donu, takže musíme připočíst dalších 400 kilometrů. Celkem to tedy bylo 900 kilometrů - s pouhou polovinou bývalé armádní skupiny. Celá východní fronta by se - za předpokladu dosažení Hitlerových cílů - roztáhla na více než 4 000 kilometrů. O rok dříve zaútočily tři miliony vojáků na frontě široké 1 600 kilometrů. Nyní měla být fronta o násobek rozšířena, ačkoli k dispozici byla jen část původních sil. Z kdysi ucelených obkličovacích operací byly nyní jen jednotlivé výpady, koordinované celkové operace nahradila expediční tažení. Také zde platil nevyslovený nárok: „Chci všechno, a to hned." Vrchní velitel rozkázal, že operace musejí skončit před příchodem zimy - navzdory nesmírným vzdálenostem, bez ohledu na klimatické podmínky, bez přihlédnutí ke geografickým danostem.

Protože nové Hitlerovy záměry měly s původními plány operace „Fall Blau" jen málo co společného, změnilo se i jméno: nyní se plán nazýval „Braunschweig". Dvěmi rozkazy 43 až 45 dal Hitler definitivně na vědomí, že přebírá operativní vedení celého tažení. Věcné vměšování

nalezlo přitom výraz ve změně generálního štábu. Hitler přeložil své velitelské stanoviště z východního Pruska blíže fronty v jižním Rusku.

Nedaleko ukrajinského města Vinnica se nastěhoval do lesního tábora, který dostal jméno „Werwolf". Odtud chtěl vést německou brannou moc až k definitivnímu vítězství nad sovětskými ozbrojenými silami - a to osobně. Úkol pokládal již za více méně vyřešený.

„Rus je vyřízený, utíká, je na konci sil," zvolal „vůdce" vítězoslavně poté, co naprosto změnil své dosavadní plány. Vojenští odborníci tento názor nesdíleli. 6. července byl ovšem náčelník generálního štábu ve své bilanci ještě nerozhodný: „Byly dvě možnosti. Buď jsme nepřítele přecenili a náš útok ho úplně rozdrtil, nebo se plánovitě stahuje, aby se v roce 1942 nenechal definitivně rozdrtit." O týden později se klonil ke druhé alternativě. Po poradě o situaci 12. července si Halder poznamenal: „Výpad na východ působí starosti. Nepřítel poznal hrozící obkličovací operaci." Do té doby získal wehrmacht sotva více než 100 000 zajatců - určitě hodně, ale v porovnání s počty z prvních válečných týdnů „Plánu Barbarossa" to byl skromný výsledek.

Nyní již trvala nová německá ofenzíva na Donu dva týdny, avšak wehrmachtu se stále ještě nepodařilo přimět Rudou armádu k rozhodující bitvě. Halder se v několika rozhovorech pokoušel svého vrchního velitele, stále ještě jistého svým vítězstvím, přesvědčit, že rozhodující úder proti Rudé armádě Německo teprve čeká, protože sovětské jednotky se během bojů disciplinovaně stahovaly. Avšak přestože německý letecký průzkum Halderovo hodnocení potvrzoval a přinášel zprávy o dlouhých kolonách, v nichž rudoarmějci opouštěli ohrožené území, aby se vyhnuli obklíčení -, Hitler interpretoval tento taktický manévr jinak. Únik není plánovitý ústup, ale další doklad očividné sla-

bosti Sovětů. „Vůdce“ byl varován, ale všechny indicie ignoroval -, stejně jako odmítal všechna hlášení, pokud se nehodila do obrazu, který si učinil -, aby je, až bude pozdě, pod tlakem nutnosti akceptoval a teprve pak udílel neuvážené rozkazy, které si protiřečily s těmi předchozími. „Při poradě u vůdce se náhle schvaluje to, co jsem navrhoval včera a co bylo včera nepříliš přátelským způsobem zamítnuto,“ svěřil se rezignující náčelník generálního štábu svému deníku.

Jeden příklad rozporuplných Hitlerových rozkazů, jež nedávaly žádné dlouhodobé strategické koncepci naději na přežití: poslal německé svazy přes daleké stepi a potom jim dával hned takový, hned zase naprosto odlišný úkol. 21. července překonala 4. tanková armáda generálplukovníka Hotha východně od Rostova Don, aby byla na výslovný Hitlerův rozkaz nápomocna armádní skupině A při dobývání kavkazských ropných polí. Její postup trval jen deset dní. Když němečtí vojáci pronikli 25. července po padesáti hodinách krvavých bojů do Rostova, netrvalo dlouho a tankové jednotky, které v bojích o každý dům stejně nebyly k ničemu, dostaly jiné rozkazy. Hitler své původní zadání odvolal. Až na jediný tankový sbor se musely tankové jednotky stočit znovu na sever, aby se připojily k armádní skupině B. Tyto přechody stály čas, pohonné hmoty a opotřebovávaly stroje. Navíc nutně musely ztížit další postup - operace armádní skupiny A i armádní skupiny B.

Vojenské vedení vrchního velitelství pozemních sil to vědělo, a přesto se proti tomu nepostavilo. Halder již v tu dobu ztratil spojence v sisyfovské úloze přesvědčit „vůdce“ o nebezpečnosti nové strategie. Vrchní velitel dosavadní armádní skupiny Jih, polní maršál von Bock, stál po reorganizaci na dvě dílčí armádní skupiny v čele armádní skupiny B již jen krátkou dobu. Také on novou organizaci jednoznačně kritizoval - a Hitler ho při jednom ze svých

pověstných záchvatů vzteku zbavil 14. července jeho funkce. Nahradil ho baron Maximilian von Weichs. Výměna nemohla překvapit: nejvyšší velitel za prvé už dlouho nestrpěl žádný odpor, za druhé Hitler hledal obětního beránka, na kterého by svalil odpovědnost za zpoždění při dobývání Voroněže. Náčelník generálního štábu Halder, zbavený všech iluzí, si 23. července 1942 poznamenal do deníku: „Vždy podceňoval možnosti nepřítele, teď to však pomalu nabývá groteskních forem a začíná to být nebezpečné. Je to stále nesnesitelnější. O seriózní práci už nemůže být řeči. Toto takzvané velení *(sic!)* se vyznačuje chorobným reagováním na okamžité dojmy a naprostým nedostatkem soudnosti řídicího aparátu a jeho možností. Jde o nesnesitelné nadávání na cizí chyby, které jsou přitom jen vykonanými rozkazy, jež vydal on sám - Hitler."

Ze se Halder nemýlil, se brzy ukázalo na následcích, které pro armádní skupinu A mělo opětovné přeskupení 4. tankové armády. Při jejím postupu na Kavkaz jí chyběly právě tyto svazy, které bojovaly o 500 kilometrů severněji na Volze.

Po dobrém nebo po zlém

Při výpadu na Stalingrad postupovala armádní skupina B proti Hitlerovu očekávání pomaleji i proto, že chyběly síly 4. tankové armády. Během útoku vyvstal ještě další problém. Německá výzvědná letadla sice odhalila slabinu sovětských linií na Donu brzy. Když však Němci napadli silou všech zbývajících jednotek předsunutá postavení sovětské 64. armády, učinili nepříjemnou zkušenost: proti těžkým sovětským tankům německé granáty nic nezmohly. „Počítali jsme, kolik granátů se trefilo do pancíře, ale žádný z nich ho neprorazil," musel přiznat jeden německý ve-

litel. „Bylo deprimující přihlížet, jak naše protitanková děla nestačí.“ Protiopatření, které velení vojákům v první linií doporučilo, vypadalo, ač šlo v nejlepším případě o nedorozumění, jako sarkastický posměšek: „Když se Rusové valili s tanky přes naše zákopy, žádali po nás, abychom při přejíždění na tank odspodu zavěsili přísavnou minu. Pokud možno dozadu, kde byl motor,“ líčil navrhovanou destruktivní alternativu Walter Loos, jenž bojoval v 79. pěší divizi. Jeho názor: „Byl to jen blábol. Pro nás to nebylo možné. Byli jsme rádi, když Rusové přejeli nad námi. Ani nás nenapadlo, že bychom se o něco takového pokusili!“

Za poslední červencové dny ujely divize 6. armády rovných 100 kilometrů - za prvé, protože Rudá armáda kladla trvalý odpor stále novými silami, za druhé, protože většina motorizovaných svazů a zásobovacích jednotek se kvůli potížím v zásobování dostávala dopředu jen pomalu. „Divize postupují vpřed v pelotonu,“ dočítáme se v situační zprávě vrchního velitelství pozemních sil (OKH) k datu 22. července. Přeloženo do normální mluvy to znamená: jednotky v čele musejí čekat. Masa německých jednotek nedokázala sledovat vlastní tankové jednotky v čele dost rychle. Přísun benzínu byl přesměrován k jednotkám armádní skupiny A a na kavkazskou frontu. Více než dva týdny byla většina jednotek 6. armády, zejména XIV. tankový sbor, doslova ochromena. Průměrný tank spotřeboval v každém případě 85 litrů na 100 kilometrů. „Další postup závisí na dodávkách pohonných hmot a munice,“ praví se v situační zprávě vrchního velitelství branné moci z 29. července. Rudá armáda využila časové prodlevy k tomu, aby znovu zformovala své jednotky a posílila se čerstvými silami. „Pokud nebudou Němci postupovat, může se zformovat obrana i západně od Donu,“ pochopil vrchní velitel sovětského úseku fronty, maršál Timošenko. To samozřejmě nezůstalo Němcům skryto. „V prosto-

„ Všechno jiné než bezstarostná procházka ":
výstřel před přední část tanku IV německé branné moci.

ru Kalače přistupují Rusové k dalšímu posilování svých jednotek," praví se v situační zprávě OKH.

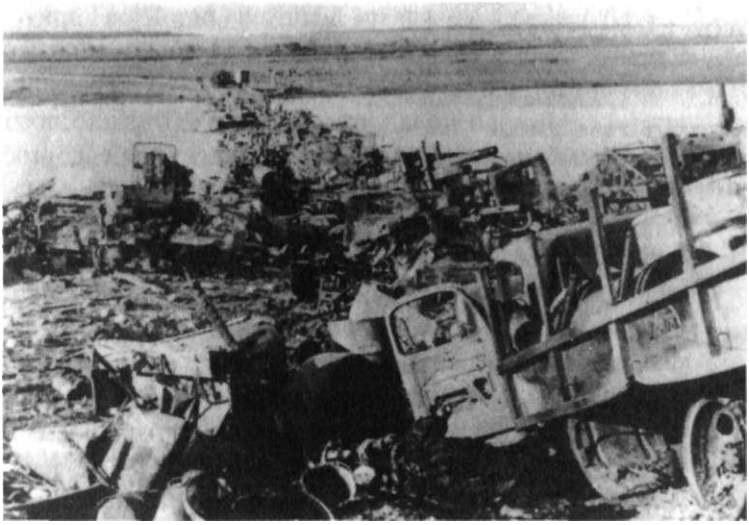
Ale řešení mohlo přijít jen od Hitlera, který svým rozhodnutím zvýhodňujícím armádní skupinu A způsobil problémy armádní skupině B. Velitel 6. armády generál Paulus se proto 29. července snažil získat s generálmajorem Rudolfem Schmundtem spojence v úsilí o nové přeskupení: „Armáda je pro útok na Stalingrad příliš slabá," zapřísahal Hitlerova pobočníka. Na jiné úrovni se pokoušel dokázat nezbytnost dodatečné podpory generálmajor Arthur Schmidt, náčelník generálního štábu 6. armády. „Čím více postupujeme na východ, tím jsme slabší," vysvětloval vrchnímu velitelství armádní skupiny B. Konečně mělo naléhání 6. armády úspěch. Hitler zrušil svůj rozkaz o odvelení 4. tankové armády na Kavkaz. Nový rozkaz, který Hothovy tankové jednotky dostaly 30. července, zněl: co nejrychleji Kalmyckou stepí směrem na Stalingrad a k Volze.

Když pak měla 6. armáda rozdrtit předmostí 62. sovětské armády u Kalače a vynutit si tak průlom na Stalingrad, byla opět podporována jednotkami 4. tankové armády.

Tentokrát se útočníkům podařilo nepřátelské linie převálcovat a do protivníkova týlu vnést naprostý zmatek. „Bitva vzala nový, hrozivý obrat," znělo oficiální hlášení na sovětské straně. „Nepřátelská tanková armáda asi se sedmi sty bojovými vozidly a čtyři motorizované pěší divize bojují v prostoru soutoku Čiru a Donu." V důsledku špatného spojení byly jednotky Rudé armády již brzy zcela izolovány. Kvůli taktickým chybám v nasazení ucelených tankových svazů, jichž se sovětské velení v této fázi opakovaně dopouštělo, byla zranitelná i zdánlivě nepřekonatelná opancéřovaná monstra typu T 34. Nejpozději poté,

Noc před útokem zářily hvězdy. Měsíc se odrážel v mihotavé hře říčních vln. Vítr vanul od jihovýchodu, byl tedy příznivý. Na Donu ležel lehký opar z mlhy.

Herbert Selle, důstojník **6.** armády o překročení Donu

„Nepřítel naprosto překvapen“: při ústupu přes Don v červenci 1942 musela sovětská vojska zanechat na místě hory vojenského materiálu.

kdy jim došla munice a jeden po druhém znehybněly v širé stepi, je německé dělostřelectvo a protitanková obrana dokázaly soustředěnou palbou zničit. Pověsti o hrozícím obklíčení bojovou morálku definitivně dorazily. Hodně vojáků uteklo. Někteří sovětští velitelé dokonce spáchali sebevraždu.

Zglajchšaltovaný německý tisk citoval 9. srpna s potěšením „Stalinův tajný rozkaz“, který ukořistili příslušníci jedné německé tankové jednotky během postupu kupředu. „Pesimisty a zbabělce je nutno na místě zlikvidovat. Od této chvíle musí být nejvyšším příkazem: ‚Ani krok zpátky!'“ Německá veřejnost si z toho měla vyvodit závěr: „V tomto rozkazu vycházejí na denní světlo ty nejtěžší vojenské a hospodářské obavy sovětského vedení.“ Při po-

Každý další krok zpátky znamená konec Ruska.

Ze Stalinova Rozkazu číslo 227 z 30. července 1942

Vítězné zakončení velké zničující bitvy na západ od Kalače přineslo velkou radost.

Ze zprávy Sicherheitsdienstu o vnitropolitické situaci v Německu, 17. srpna 1942

pisu údajných problémů protivníkových armád chtěla německá propaganda vyzařovat sebejistotu a víru ve vítězství. Ve skutečnosti zůstávala dlužna vysvětlení, proč se útok na Stalingrad stále protahuje, proč ještě nebylo dosaženo vytčených cílů. „Stalinův tajný rozkaz" oslavovaný jako válečná kořist nebyl zdaleka tak tajný, jak hlásalo vychloubání ve *Völkischer Beobachter*. *Pravda* vyhlásila heslo dne naprosto oficiálně a veřejně 30. července: „Vojáci Rudé armády! Vaší svatou povinností vůči vlasti je zastavit postup nepřátelských jednotek všemi prostředky. Ani krok zpátky!"

Co zde bylo ohlášeno jako všeobecný apel, zformuloval „báťuška" Stalin osobně v Rozkazu číslo 227, když zapřísahal vlastenecké city ruských vojáků: „Každý další krok

Léto 1942 bylo velice horké. Měli jsme během postupu štěstí, že naše divize měla nulový nebo jen nepatrný kontakt s nepřítelem. Ale museli jsme se potýkat s docela jinými věcmi. Bojovali jsme proti horku, bojovali jsme proti žízni, bojovali jsme proti nedostatku zaopatření potravinami, protože zásobovací cesty byl čím dál tím delší. Bylo to pořád těžší. Jednou večer nás všechny svolali a vysvětlili nám, že příštího rána máme překročit Don, že však Rudá armáda velice silně opevnila protější břeh bunkry a že musíme počítat s velice energickým odporem. Tu noc nikdo nespal, neboť jsme měli velký strach. Zvláště nás rmoutil osud ženistů –, ti do toho museli jako první a postavit nejdřív most, přes který bychom mohli přejet. Pak však nastalo velké překvapení: bunkry tam sice byly, ale byly prázdné. Nebyl tam ani jeden rudoarmějec. Při přechodu nepadl ani výstřel. Byla to pro nás velká úleva.
Joachim Porzig, spojař 6. armády

zpátky znamená konec Ruska.“ Sovětské vedení muselo 27. července přiznat: „Fašističtí vetřelci se dostali na 120 kilometrů od Stalingradu.“ Stalin vyvodil z hrozivé situace na jižní frontě vlastní závěry. Zejména porážka u Rostova, když 28. července sovětští vojáci masově zahazovali zbraně a řada jednotek se v panice a v naprostém rozkladu dávala na útěk, vedla Stalina ke značným obavám o morálku Rudé armády a o její ochotu bránit se. Politické a vojenské vedení v Kremlu požadovalo „železnou kázeň“. 30. července napsal Stalin osobně Rozkaz číslo 227, který měl obnovit pořádek. Strach z vlastního vedení neměl být o nic menší než hrůza z nepřítele. Panikáři a zbabělci musí být na místě „zlikvidováni“, pravilo se v pochmurně proslaveném rozkazu, jenž vstoupil ve známost třemi již citovanými slovy, která se v různých obměnách objevovala v celém textu: „Ani krok zpátky!“. Kdo kapituluje, dopouští se „vlastizrady“. A k trestání „zrádců“ byly vytvářeny ozbrojené jednotky, které měly za frontou zastřelit každého vojáka, který zběhl od praporu. Zvláštní oddělení byla později, po bitvě u Stalingradu, známa pod označením SMERŠ - zkratkové slovo znamenalo „Smerť špionam“, „Smrt špionům“. Avšak už v létě 1942 příslušníci zvláštních jednotek dlouho neváhali, když bylo třeba „potírat zbabělost“ zcela ve Stalinově duchu, jenž nedvojsmyslně požadoval: „Ústupová mentalita musí být se vší rozhodností vymýcena.“

Začátkem srpna 1942 však veškeré hrozby nijak nepomáhaly. Kleště

Pořád jsme se ptali jednotek vracejících se z fronty: „Poslouchejte, chlapci, to necháte projít fašisty až do Stalingradu?“ A oni odpovídali: „Kdepak, jak jste na to přišli? Ti se do Stalingradu nedostanou!“ A my byli plni důvěry.

Klavdija Šipalova,
tehdy Stalingrad

Vztah k Rumunům byl naprosto kamarádský. Jejich bojová síla a výstroj se pochopitelně nedaly s německou armádou srovnávat. Měli zastaralé zbraně a byli vybaveni prostými puškami.

Gottlob Bidermann,
voják wehrmachtu

obou německých útočných armád, tvořené 16. a 24. tankovou armádou, se sevřely u Kalače. Pochmurná lokalita s provinčním nádražím a primitivními dřevěnými boudami se nyní stala pastí, v níž uvízlo celých osm sovětských střeleckých divizí. Zdálo se, že boj o pouhých 60 kilometrů široký pevninský most mezi Volhou a Donem je rozhodnut. „Nepřátelské ozbrojené síly na západ od Kalače byly nyní po sevření kleští na jihu podél Donu obklíčeny. Byly odraženy silné útoky nepřítele. Kotel se zužuje," zněla situační zpráva vrchního velitelství branné moci z 8. srpna 1942. Ale obklíčené jednotky se nepoddaly pasivně osudu. Střet byl i nadále veden s velkou tvrdostí - z obou stran. Tomu odpovídaly i vysoké ztráty - na obou stranách. Z 13 000 vojáků sovětské 181. střelecké divize se po obranných bojích trvajících řadu dní dostalo za Don sotva víc než sto. Také Němci museli platit krví vysokou daň. Jen prvního dne ztratila protitanková rota 371. pěší divize třiadvacet vojáků. Mezi důstojníky, kteří bojovali v přední linii, byly ztráty obzvlášť vysoké. Ne všichni měli tolik štěstí jako major Dengler, který byl při sovětském protiútoku během bojů o most přes Don zraněn do krční tepny: „Řidič mě odvezl s prostřelenou krční tepnou do polního lazaretu, kde jsem, málem již vykrvácený, dostal deset krevních konzerv." S pětadvaceti jinými raněnými důstojníky ho převezl Heinkel He 111 do Kyjeva. Čekala ho zotavená ve vlasti. „Ale já jsem nechtěl zpátky domů. Se zašitou tepnou jsem byl za čtrnáct dní zpátky u pluku." Velitel baterie, pokládaný již za mrtvého, zažil opět v první linii důsledky krvavých bojů. Stále častěji bylo nutno odvelet další vojáky k pohřebním komandům. Dvaasedmdesát mrtvol za jediný den, zněla truchlivá bilance tří pěšáků, kteří měli pohřbívat padlé kamarády ze 76. pěší divize.

Dokonce ani *Völkischer Beobachter* nepřikrašloval tvrdost, s jakou byly boje vedeny. „Žádný důstojník ani voják

ve velitelském sboru či v mužstvu se neoddává iluzi, že tento boj nebude těžký a mimořádně tvrdý. To ukázaly již první dny. Musí to jít po dobrém nebo po zlém. Je to zkouška síly největšího stylu." Ale čím tužší byl odpor, tím větší se muselo zdát vlastní vítězství. Tato kalkulace nacistické propagandy se odrážela i v řadě formulací: „Když ráno 31. července nastoupily německé a rumunské jednotky k útoku, zlomily rozhořčený odpor bolševiků, kruh okolo předmostí rozbily a okamžitě začaly nepřítele pronásledovat."

Vrchní velitelství Rudé armády muselo 11. srpna přiznat, že se „hitlerovským fašistům v nyní již více než tři týdny trvající bitvě podařilo dosáhnout v severním sektoru některých místních úspěchů". Byl to eufemistický popis ztráty strategicky rozhodujících území. Na levém křídle stalingradské fronty získali Němci v kalačském kotli více než 50 000 zajatců. Zničili nebo ukořistili 1 000 tanků a Rudá armáda nemohla v dalším boji použít také 750 děl. O pět dní později se čelní tanková uskupení přiblížila k městu na Volze na 65 kilometrů. Poprvé zahrála nacistická propaganda melodii, která měla v následujících týdnech a měsících znít stále častěji: „Okolo Stalingradu se začíná rozvíjet boj, který, jak je patrno již od počátku, bude jednou z rozhodujících bitev východního tažení," dozvěděli se čtenáři *Völkischer Beobachter* v srpnu 1942.

Teď máme pár dní klídek. Rus se v ohbí Donu vzdal a my čekáme na nové úkoly. Všem se nám daří dobře a bezvadně odpočíváme. Protože je horko 49°, jsem černý jako negr. A k tomu tady ta step. Je to skoro jako u Afrikakorpsu.

Naděje, že dojdeme ke Kavkazu, jsme se bohužel museli vzdát. Bylo by to sice moc pěkné, ale nejde to. S největší pravděpodobností potáhneme na Stalingrad.

Dopis z polní pošty, 13. srpna 1942

Triumf u Kalače byl poslední vítěznou obkličovací bitvou, nad kterou mohli Němci během ruského tažení jásat. „Během tří měsíců milion zajatců“ - tímto titulkem oslavoval *Völkischer Beobachter* 13. srpna vítězství. Ještě jednou se mohla Goebbelsovská propaganda opíjet velkými čísly. Ačkoli při tom byly sečteny nejen úspěchy u Kalače, ale i na Krymu a na ostatních úsecích jižní části východní fronty - čísla musela zapůsobit. Probít se z obklíčení na Donu se podařilo pouze malé části sovětských jednotek.

Při poradě u vůdce dostal slovo generál Jodl a ten halasně oznámil, že osud Kavkazu se rozhodne u Stalingradu.

Náčelník generálního štábu Franz Halder, zápis v deníku, 30. červenec 1942

Úspěch na stalingradské frontě umožnila v neposlední řadě 4. tanková armáda, jednotka, která nyní chyběla na kavkazské frontě. Hitler nechal na „poradě u vůdce“ 30. června generála Jodla vysvětlit, proč je nutné přenechat část

Zkouška sil ve velkém stylu: generál Jodl na poradě u vůdce vzadu generál polní maršál Keitel.

jednotek armádní skupiny A armádní skupině B: „O osudu Kavkazu se rozhoduje u Stalingradu."

O osudu muže v čele armádní skupiny A rozhodl Hitler už dříve. Jen dva měsíce stál List v čele armádní skupiny A. Hitlerův pobočník pro pozemní vojsko popsal, jak nedostatečné úspěchy na Kavkaze vyvolaly u „vůdce nepopsatelný výbuch hněvu". Generál polní maršál padl krizi za oběť a musel své místo vyklidit. Jeho nástupcem Hitler jmenoval - sám sebe. Osobně převzal velení nad armádní skupinou, co byla záležitost v dějinách druhé světové války vskutku ojedinělá. Intervaly, v nichž „největší vojevůdce všech dob" propouštěl své velitele, se neustále zkracovaly. Po pouhých dvou měsících Hitler nejen několikrát reorganizoval bojující jednotky, ale také propustil velitele, se kterými ofenzívu začal. Především však změnil plány i cíle útoku.

Rozkaz číslo 45 je výmluvným příkladem jeho prazvláštních představ. Nařízení popsalo časový plán cesty do Stalingradu - anticipovalo cestu ke katastrofě a načrtlo tragickou pouť 6. armády.

17. srpna bitva na ohbí Donu skončila. Do té doby se jednotkám Rudé armády podařilo neustávajícím odporem získat čas, který měl být v dalším průběhu bojů o Stalingrad stále drahocennější.

Boj u Stalingradu začal.

Joseph Goebbels,
zápis v deníku, 8. srpna 1942

Od Donu k Volze

„Tělo je už zase pružné, zbraně jako by byly lehčí, než když jsme je svírali a brodili se po kolena v bahně a blátu. Slunce zase svítí, napne ochablý obličej a za pár hodin dostaneme zdravou barvu." Už tehdy se tomu říkalo úžeh. Avšak to byl jen nevinný problém ve srovnání s námahou a zátě-

ží, které museli vojáci 6. armády během pochodu snášet. S pěšáckou romantikou, kterou nacistická propaganda ve svých zprávách šířila do vlasti, neměla totiž ofenzíva, která začala koncem července, nic společného. Obraz nepřikrášlený propagandou mohly přinést jen dopisy, které vojáci psali domů. Museli však při tom být nanejvýš opatrní: sice je nečetl sovětský nepřítel, ale německé bezpečnostní orgány. Přesto se stále znovu dařilo načrtnout adresátům z nejužšího rodinného kruhu poněkud realističtější obraz podmínek, za jakých německý postup probíhal: „Krajina je pustina, neúrodná písečná step, kde je pekelné vedro. Žádný dům, žádný keř neposkytne stín a často není celé dny voda," napsal nadporučík Alfred Meisel „své milé Gerdě". „Kůži mám od slunce úplně spálenou a pořád se mi loupe. Už týdny jsem se nemyl, neholil a nepopsatelný prach na mně vytvořil úplnou krustu." Na první pohled vypadali ovšem dělostřelci jako vzoroví atleti z olympijského filmu Leny Riefenstahlové. Do pasu nazí a v krátkých kalhotách ukazovali svaly napínající se pod dohněda opálenou kůží. Jenže to nebyli trénovaní a dobře živení sportovci, kteří očividně hýřili zdravím. Vojákům narostly svaly díky pravidelnému tahání těžkých granátů. Jednostranná výživa a tělesné zatížení přitom vedly k řadě nemocí z nedostatku. Vyčerpaná těla se stávala snadnou kořistí úplavice a tyfu.

Psal jsem matce, že jsme v Africe a že platíme za sklenici vody. Ted' bychom dali i zlato, ba všechno bychom dali za sklenici vody. Jsme už žízní polomrtví.

Hans Morczinski, voják 6. armády

Mimořádné potíže nám působí obrovské vedro; v jižní části východní fronty panují téměř africké poměry.

Joseph Goebbels, záznam v deníku, 10. srpna 1942

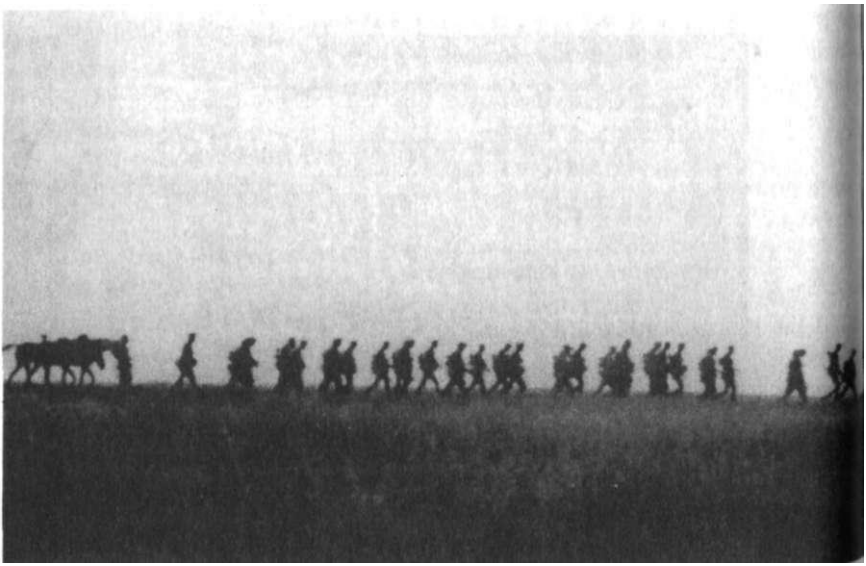
Úplavice, vojáky brzy zvaná „ruská nemoc", neušetřila ani velitele 6. armády. Dokonce i generál Paulus trpěl neustále se vracejícími záchvaty této infekce gastrointestinálního traktu. Hygienické podmínky uzdravení více než oddalo-

Nahoře: „Vítáni jako osvoboditelé“: v oblasti Donce vítalo obyvatelstvo německé vojáky podle staré tradice chlebem a solí. Dole: „Svoboda a zákon?“: takováto uvítání byla v průběhu roku 1942 stále vzácnější.

valy. Ještě hůře na tom byly oběti popálenin nebo vojáci zasažení nepřátelskými střelami. Na často otevřené velkoplošné rány si jim sedaly mouchy. Následkem byly záněty a sněť - ty žádné frontové záběry neukázaly. V německých týdenících nebylo ani zmínky o vedru, prachu, žízni. 52 stupňů na slunci, zjistil náčelník štábu XI. sboru Helmuth Groscurth při jednom měření. V ruské stepi vládly teploty jako v Africe. Anton Erl psal 25. srpna své snoubence: „Milá Resi! Písek a step je jediná krása téhle země. Dny jsou velice horké, noci ukrutně mrazivé. Často nemáme 25 či 30 kilometrů ani kapku vody. O samotných bojích Ti psát nechci, stejně se nedají popsat. Musím psaní přerušit, už na nás útočí ruské tanky.“ V žáru ruského léta se potili prostí pěšáci jako Kurt Palm: „Ušli jsme až 60 kilometrů za den. Stepí a za děsného vedra. Ve dne bylo hor-

„ Tempem deset kilometrů za hodinu za tanky ": kolony německé pěchoty pochodují ruskou stepí.

ko, v noci zima. A my byli brzy vylouhovaní.“ Prach zvířený tanky jim znemožňoval dýchání. „Přitom jsme museli nést 30, někdy i 40 kilo. Měli jsme v zavazadle plášť a dlouhé podvlékačky, zelný puding a tajnou železnou rezervu potravin, zkrátka všechno. A každé půlkilo je znát. A konečně jsme táhli všechny své krámy a pušku. Mnoho jich během postupu umřelo, zůstali prostě ležet cestou, protože nevydrželi útrapy.“ O štěstí mohl mluvit ten, kdo měl k dispozici koně jako pěšák Walter Loos. Při postupu 79. pěší divize mohl na jednom koni vézt těžký kulomet a dvě skříňky s municí, na druhém jel sám - ale ne dlouho: „V děsném vedru jsme šli stále častěji po svých a koně vedli.“ Z vedra byli hotoví lidé i zvířata. Krátké kalhoty, které v řadě propagandistických zpráv působily dojmem romantického dobrodružství, nebyly ani tak výrazem dovolenkové idyly jako spíše pokusem alespoň nějak snášet vedro. „Svlékli jsme si hadry, svázali je a seděli na koni v krátkých kalhotách,“ píše Walter Loos. Jestliže byla uniforma v palčivém vedru za dne na obtíž, pak v noci také nepomohla. „Ve dne horka 40 stupňů a v noci teploty na bodu mrazu - nebyli jsme vybaveni pro jedno ani pro druhé.“

V propagandistických líčeních, která šířil nacistický tisk na domácí frontě o úspěších vojsk bojujících o 2 500 kilometrů dále na východ, o tom nepadlo ani slovo - a už vůbec ne o překvapivých úderech sovětských jednotek. A už vůbec ani slovo o potížích se zásobováním, které se s rozšiřováním fronty neustále zvětšovaly. Ustupující so-

Civilní obyvatelstvo nás velmi často vítalo jako osvoboditele. A kdyby se toho využilo politicky, mohla válka probíhat asi jinak.

Philipp von Boeselager,
důstojník generálního štábu

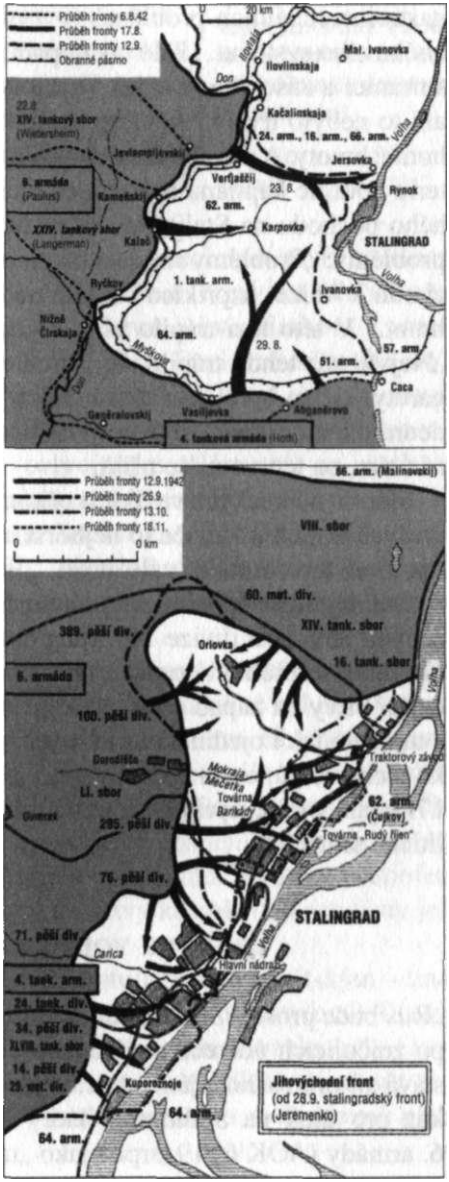
Zažili jsme komunismus v Rusku. Jak ruinuje zemi a jak týrá lidi. A Německo, že se Německo stane komunistickým, to byla pro nás největší hrůza a největší hrozba. A abychom tomu zabránili, byli jsme ochotni bojovat až do konce.

Albert Schnez,
důstojník generálního štábu

větší vojáci toho mnoho k použití nenechali. Kdo našel v nějaké kůlně obilí, musel počítat s tím, že bylo polité petrolejem a tudíž nepoužitelné. Budovy byly zničeny, dobytek a traktory včas uklizeny do bezpečí. Časy, kdy rolníci na řadě míst vítali německé vojáky jako osvoboditele, byly už dávno pryč. V roce 1941, při invazi na Ukrajinu, se Němci setkávali s uvítáními psanými neumělou rukou a kostrbatou němčinou: „Děkujeme Ti vítězný Gitlere, za odstranění komunismusu, za práva, svobodu a zákon!“ Avšak po zkušenostech, jaké civilní obyvatelstvo s tažením německých vojsk udělalo, již Němci dávno nebyli oslavováni jako zachránci z jařma komunismu. Příliš mnoho vesnic bylo vypleněno, příliš často vojáci všechno odnesli - s výjimkou slunečnicových semínek, „ruské čokolády“.

Jedním z existenčních problémů se již záhy stalo zásobování lidí i zvířat vodou. Člověk má vypít každý den alespoň 2 litry vody, radili lékaři tehdy stejně jako dnes. Při tělesné námaze a velkém vedru přiměřeně víc. Ale odkud ji vzít? „Ráno jsme dostali kávu a večer čaj, kromě toho talíř řídké polévky - a mezitím jen vodu z polní láhve,“ objasnil Walter Loos zásobovací situaci. Kdo dostal polní láhev mrtvého kamaráda jako druhý zdroj, mohl mluvit o štěstí. Ale i to pomáhalo uhasit palčivou žízeň jen na chvíli. Kdo našel nezničenou studnu, většinou zklamaně zjistil, že voda je špinavá a má špatnou chuť, pokud už vůbec nebyla zdraví škodlivá. „Nepijte z neznámých studní,“ zněl zásadní pokyn. „Pozor! Otrávené! Vodu nebrat!“, varovaly výstražné cedule rozmístěné u těch několika studní v řídce rozložených vesnicích. Ale jak rostlo vedro, rostla i žízeň pěšáků a s ní pokušení nedbat výstrah. Až příliš pozdě žíznící poznali, jaké následky má lehkomyslný doušek z louže: „Byla to největší chyba, jakou jste mohli udělat. Od té chvíle jsem měl pořád průjem. Jenže - jinak to nešlo. Žízeň je zlá, horší než stesk po domově.“ V důsledku

Postup směrem na Stalingrad: průběh fronty od začátku srpna až po obklíčení v listopadu 1942.

gastrointestinálních problémů se zvyšoval počet kolapsů oběhového systému. „Kdo tak dopadl, toho položili na vůz s municí a zásobami a nějak se z toho musel dostat.“ Ale ani to nebylo trvalé řešení, protože vozy potřebovaly pohonné hmoty. A právě těch se nedostávalo stále častěji. Baterie houfnic kapitána Schaafa se musela již během dlouhého pochodu na Stalingrad vyrovnávat se zásobovacími problémy: „Problémy se zásobováním jsme měli už při pochodu k Volze, například se nám nedostávalo pohonných hmot.“ V této fázi trápilo však vojáky ještě něco jiného: „Nejvíc nás tehdy trápilo, že jsme nedostávali poštu a cigarety. Už to bylo dost těžké, když kuřák nedostal svou denní dávku cigaret.“ Přesto tyto útrapy nesnesly srovnání s tím, co teprve mělo přijít.

Mnoho německých vojáků si přitom myslelo, že mají po tvrdých bojích u Kalače to nejhorší už za sebou a že zbytek je už jen formální záležitostí. ,,Jediná útěcha je, že si ve Stalingradu odpočineme a ubytujeme se,“ napsal jeden ženista 389. pěší divize 14. srpna domů. Vlna optimismu na frontě se přelila i domů: „Vítězné zakončení velké zničující bitvy na západ od Kalače způsobilo velkou radost, a umlčelo tak i ojediněle se vyskytující pochyby o výsledku těchto bojů; cesta na Stalingrad je nyní volná,“ píše se 17. srpna v tajné zprávě Sicherheitsdienstu SS k vnitropolitické situaci.

Voják na volžské pláži

„Rus bude prostor Stalingradu úporně bránit. Je možné, že po zničujících úderech posledních týdnů se Rusovi nedostává sil pro rozhodující odpor.“ Tak začínal armádní rozkaz pro útok na Stalingrad, který vydalo vrchní velení 6. armády (AOK 6) 19. srpna jako „tajnou záležitost vele-

ní". V něm bylo podrobně popsáno, která jednotka bude plnit jaký úkol. Vrchní velení pozemních sil se rozhodlo provést na Stalingrad soustředěný útok - s 6. armádou generála Pauluse z jedné a se 4. tankovou armádou generála Hotha z druhé strany. Vytvářely tak ramena kleští, která měla sevřít město na Volze ze dvou směrů: Paulusova 6. armáda vedla úder od Donu na východ a mířila na sever města, Hothova 4. armáda měla na město zaútočit od jihu. Společně měly oba útočné klíny dosáhnout velkého úspěchu, který Hitler 6. armádě stanovil 19. srpna: „Město musí být dobyto do 25. srpna."

Vojáci jižní fronty! Pln naděje na vás hledí všechen sovětský lid! Vaší svatou povinností je bránit vlast!

Heslo dne z novin *Krasnaja Zvezda,* 15. srpna 1942

Proti německým ozbrojeným silám stál na sovětské straně takzvaný Stalingradský front. Stalin povolal již 12. července k sobě do Kremlu maršála Timošenka a krátce a stručně mu sdělil: „Nařizuji vytvoření armádní skupiny Stalingrad a město samo bude bránit až do posledního muže 62. armáda."

Obranu Stalingradu převzaly pod vrchním velením generálplukovníka Andreje Jeremenka, jenž byl od 13. srpna pověřen řízením Stalingradského frontu, 62. armáda generála Vasilije Čujkova, 64. armáda generálporučíka Michajla Šumilova a 57. armáda generála Tolbuchina. V průběhu bitvy dosáhl velitel frontu ještě posílení 51. armádou pod velením generála Trufanova. V rámci sovětské protiofenzívy v zimě 1942 byly do bitvy kromě toho zapojeny ještě další sovětské armády.

Jedna německá armáda proti čtyřem sovětským - znamenalo to, že poměr sil byl jedna ku čtyřem? Takové počty by byly příliš jednoduché, neboť svazky byly různě členěny. Jednu sovětskou armádu tvořilo čtyři až pět, výjimečně i více divizí. Členění sestávalo ze tří úrovní: pluk, divize, armáda.

Na počátku války jsme počítali zhruba se 200 nepřátelských divizí. Nyní jsme jich už napočítali 360. Tyto divize jistě nejsou vyzbrojeny a vybaveny tak jako naše, jejich taktické vedení má často značné nedostatky. Ale jsou zde. A i když jich tucet rozbijeme, Rusové jich zase tucet postaví.

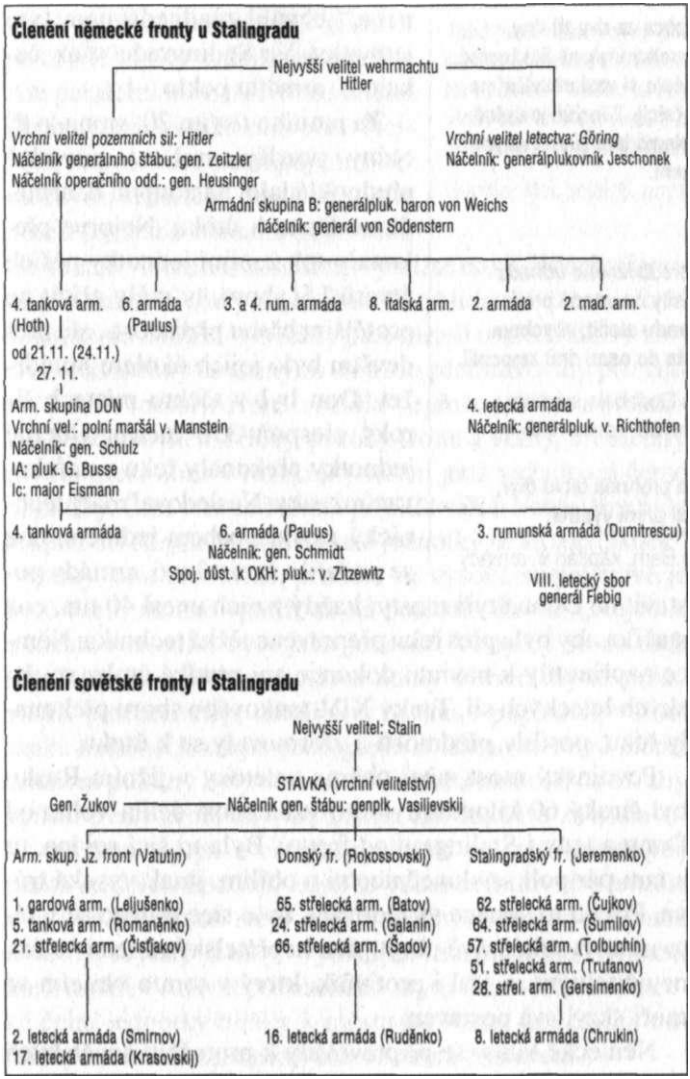
Náčelník generálního štábu Franz Halder, zápis v deníku, 11. srpna 1942

Německou armádu tvořily zpravidla čtyři sbory, z nichž každý měl tři až pět divizí. Jednu divizi přitom tvořilo pět pluků a podpůrné jednotky. Průměrná velikost divize, která byla jako nejmenší regulérní svaz tvořena jednotkami různých druhů vojsk, činila cca 16 000 mužů. Útok na Stalingrad pod Paulusovým velením vedly:

- IV. armádní sbor (velící generál: ženijní generál Jaenecke);
- VIII. armádní sbor (generál dělostřelectva Heitz);
- XI. armádní sbor (generálporučík Strecker)
- LI. armádní sbor (generál dělostřelectva von Seydlitz-Kurzbach)
- XIV. armádní sbor (generál tankových vojsk Hube).

Tyto jednotky dále podporovala 4. letecká armáda (generálplukovník baron von Richthofen) a VIII. letecký sbor (generál Fiebig). Na straně německého wehrmachtu dále bojovaly rumunské jednotky 1. jezdecké divize a 20. pěší divize, jež měly později sehrát při sovětské protiofenzívě rozhodující roli.

Síla sovětské armády přitom odpovídala co do počtu přibližně německému sboru. Připočteme-li na německé straně ještě spojenecké jednotky, byly - na začátku útoku - síly útočníků a obránců u Stalingradu zhruba v rovnováze. Ale ani početní převaha by Hitlera neodradila. Stále věřil, že německá vojska mají vždy převahu. A v tomto případě si byl svou věcí naprosto jistý. K dobytí města, které neslo Stalinovo jméno, nasadil Hitler ty nejlepší síly, které měl wehrmacht k dispozici: „Se 6. armádou mohu ztéci

Přehled německých a sovětských vojsk, která bojovala u Stalingradu.

Vůdce chce za dva tři dny spustit velký útok na Stalingrad Toto město si vzal obzvlášť na mušku (sic!). Zamýšlí je úplně zničit. Nemá tam zůstat kámen na kameni.

Podle předběžného odhadu budou síly nasazené proti Stalingradu stačit, abychom se města do osmi dnů zmocnili.

Joseph Goebbels, záznam v deníku, 20. srpna 1942

Armáda prohrála bitvu dřív, než padl první výstřel.

Winrich Berh, kapitán 6. armády

nebe," chválil přednedávnem tyto jednotky. Ve Stalingradu však čekalo 6. armádu peklo.

Za ranního úsvitu 20. srpna, o tři týdny později, než se původně předpokládalo, nastoupila 6. armáda na Donu k útoku. Nejprve překonaly tok ženijní jednotky pěších útvarů LI. sboru, ty měly zřídit na protějším břehu předmostí, ale především bylo jejich úkolem ho udržet. Don byl v těchto místech široký alespoň 350 metrů. Úderné jednotky překonaly řeku s nafukovacími vaky, Následoval malý technický zázrak: během jediného dne se podařilo ženistům 6. armády postavit na Donu čtyři mosty; každý z nich unesl 40 tun, což stačilo, aby byla přes řeku přepravena těžká technika. Němce nepřinutily k návratu dokonce ani prudké útoky sovětských leteckých sil. Tanky XIV. tankového sboru překonaly řeku, posílily předmostí a zformovaly se k útoku.

Pevninský most mezi oběma veletoky v jižním Rusku byl široký 60 kilometrů - tato vzdálenost dělila Volhu od Donu a tedy i Stalingrad od fronty. Byla to širá rovina, tu a tam pár polí se slunečnicemi a obilím, jinak vysoká tráva. Pokud to situace vyžadovala, bylo sice možno se v této metr vysoké trávě ukrýt před nepřátelskými letci, avšak neviditelným se stal i protivník, který v tomto vlnícím se moři skryl svá postavení.

Německé tanky se připravovaly k proražení sovětských pozic přes výšinu nesoucí číslo 137. Během prvních kilometrů nenarazily na žádný vážnější odpor, přičemž těžily z toho, že sovětští obránci soustředili své síly na jihu. Tam

chtěl generál Jeremenko zastavit postup Hothovy 4. tankové armády. Ale paralelní útok na severu udělal obráncům čáru přes rozpočet. Největší starost tam postupujícím německým velitelům tanků působila nikoli sovětská obranná postavení, ale špatně viditelné rozsedliny vymleté erozí. Zdánlivě rovná plocha byla rozryta „balkami", trhlinami v zemi různé šířky, které zblízka vypadaly jako menší rokle. Takové erozivní rozsedliny se strmými stěnami představovaly pro tanky a další motorizovaná vozidla nepřekonatelnou překážku. Nesčetné menší říčky, přítoky Donu a Volhy, proměnily rovinu mezi nimi v rozeklaný terén, jenž vyžadoval četné objížďky. Čím více se Němci přibližovali k Volze, tím byla krajina divočejší. Motorizované jednotky se těchto „balek" obávaly jako čert kříže, protože ve vysoké stepní trávě je bylo často možno spatřit až na poslední chvíli. „Největší z těchto rozsedlin byly jako jeskyně. Vešly by se do nich tří-, čtyř- ba i pětiposchoďové domy a shora byste pořád viděli plochou step, zdánlivou rovinu," popisoval velitel tanku Schöneck zdejší geologické zvláštnosti. Ale i menší erozivní pukliny byly často dost široké a hluboké na to, aby způsobovaly problémy. Opatrnost tak nejdříve zabraňovala vyššímu tempu a brzdila rychlejší postup německých tanků na špici. Později, když se válka definitivně přenesla z širých donských stepí do zbrázděných horských svahů u Volhy, skýtaly „balky" vynikající možnosti pro obránce, kteří mohli využívat přirozeného krytí. Čím více se německé čelní jednotky blížily k městu na Volze, tím častěji narážely na dobře zamaskovaná obranná postavení.

Táhli jsme nesmírnými poli s obilím, jetelem a slunečnicemi. Na kilometry daleko jsme viděli hořící step: požáry byly důsledkem bojové činnosti.

Günther Mai, voják 6. armády

„Bolševici se zahrabali do stepi jako krtci," psal válečný zpravodaj Rudolf Semler. Volba slov možná ještě vyjadřovala určité podcenění nepřítele - ale do popisu obran-

ných linií se již mísilo nechtěné uznání. „V četných zemních děrách, vyztužených s vynalézavostí primitiva, má téměř každý sovětský střelec kromě pušky protitankovou zbraň. Má tam taky celé pytle munice. Musíte si dávat pekelně pozor, abyste si ta rafinovaně zamaskovaná postavení mohli vzít na mušku." A Alfred Meisel psal domů: „Propracováváme se od jedné díry v zemi k druhé a od trychtýře ke trychtýři. Zatím je to nejtěžší boj, jaký jsem poznal."

Do „balek" se stáhly i větší jednotky Rudé armády. K likvidaci těchto hnízd odporu používali Němci parašutisty, které vysazovali v malých skupinách za německými liniemi. Jejich úkolem bylo protivníka vyřídit. V sovětské propagandě jste se dočetli: „Zvláštní charakter má používání parašutistů. Němci používají taktiku, kdy vysazují skupiny 15 až 25 mužů. Tyto skupiny zatím příliš štěstí neměly, neboť většinou byly vysazeny v hustě obsazeném sovětském pásmu a byly s úspěchem rychle zlikvidovány." Ve skutečnosti se Němcům dařilo sovětská hnízda odporu eliminovat jedno po druhém, často až v boji muže proti muži. Bylo však pravdou, že zarputilý odpor si na straně útočníků vyžádal velké oběti, které sice nacistická propaganda nemohla zcela zamlčet, vždy je však uváděla jako doklad „sovětské proradnosti": „Z bunkru někdo vystrčil nesměle ruku. Chce se vzdát? Zatímco pěšák chce vytáhnout bolševika z jeho těsné díry, objeví se druhá ruka a pálí divoce z automatické pistole. Náš kamarád je raněn. Ostatní tato hanebná lest rozhněvá a útočí konečně na bunkr s granáty." Němci přece nemohli nazvat připravenost pokračovat v boji i v bezvýchodných situacích statečností.

Němci museli tvrdě bojovat o každý metr, byli jsme velmi rozhořčení a odhodlaní. Zvláště rodilí Stalingrad'ané jako já.

Albert Burkovskij,
voják Rudé armády

Dokonce i *Völkischer Beobachter* přinesl, jistě neúmyslně, doklady o vůli obránců k odporu, když

hlásil obvyklé úspěchy: v prostoru působení jedné pěší divize bylo v jedné z roklí zajato 1 400 vojáků, ale „dvojnásobný počet bolševiků“ padl. Jistý zajatý rudoarmějec hlásil, že z celého roty přežilo jen pět mužů. Ale postižena nebyla jen Rudá armáda, také Němci se museli v posledních srpnových dnech smířit s nejtěžšími ztrátami za celé dosavadní letní tažení - zejména mezi poddůstojníky a řadovými vojáky: v jediný den padlo například šest velitelů praporů; řada rot ztratila polovinu mužstva.

A čím dále Němci postupovali, tím prudší byl odpor. Na severu i na jihu se musela 6. armáda cestou od Donu k Volze vyrovnávat s mimořádnými obtížemi: při popisu bojů se nápadně často opakují stále stejná slova: „silná obrana“, „prudký odpor“ a „tvrdošíjná rezistence“ - je o tom řeč stejně jak v sovětských, tak i v německých hlášeních. Pravidelně se hovoří o „hrdinské odvaze“ a „rozhodné obětavosti“ - na obou stranách. „Bezpříkladná tvrdost“ - tuto formulaci najdeme téměř v každé zprávě. V jednom bodě se němečtí i sovětští vojáci shodli: boje u Stalingradu byly obzvlášť „rozhořčené“. Vlastní dobývání města přitom ještě ani nezačalo.

Navzdory všem ztrátám přetrvával na německé straně stále značný optimismus: „Stalingrad padne v nejbližších dnech,“ psal domů jeden svobodník. Také doma se šířila důvěra, posilovaná ještě propagandou hlásící stále nové úspěchy: „Tady už všichni čekají, až Stalingrad padne,“ hlásil na frontu jeden štábní důstojník 6. armády z domova, kde byl na dovolené.

Ve městě byly všude vylepeny propagandistické plakáty. Fašisté na nich byli namalováni jako had a my byli vyzýváni, abychom se hlásili k domobraně a pomohli Němce vyhnat.

Vladimír Zima,
tehdy ve Stalingradu

Odpoledne prvního dne útoky prorazily čelní tankové jednotky sovětské linie a pronikly 40 kilometrů do hloubky nepřátelského území. Teprve zde narazily na sil-

Nahoře: „ Tvrdošíjný odpor“: ruští vojáci v postavení před Stalingradem. Dole: „Často to trefilo dobré kamarády“: německý voják raněný před Stalingradem je odvážen na obvaziště.

Zpočátku jsme ustupovali organizovaně a za boje, pak už nás jen hnali a o organizaci nemohlo být ani řeči. Utíkali jsme ve dne v noci, ani jsme si nemohli udělat přestávku, abychom si vyměnili onuce. V takovém stavu nás překvapily rozjeté Hothovy tanky. Byli sytí, zdraví, napití, vyřvávali písně. Mých dvaačtyřicet lidí bylo za půl hodiny po smrti. Pustili jsme se do boje, protože by to byla hanba, hned se vzdát. Byli jsme přece muži, vojáci! Jen tři muži zůstali jako zázrakem naživu.
Gamlet Dolokjan, voják Rudé armády

ný odpor: „U Gumraku přivítala útočníky prudká palba z protiletadlových děl, " zní zápis ve válečném deníku jedné divize. Formulace prozrazuje, že nešlo o cílenou obrannou palbu. U děl sloužily dobrovolnice, které byly pro pozemní boj vycvičeny jen nedostatečně. Zatím se snažily střílet na nepřátelská vojenská letadla - a i to většinou marně. Nyní se snažila jednotlivá dělostřelecká postavení zadržet pozemní jednotky s tvrdošíjností o to větší. A musely se bránit o to prudším útokům.

„Boje probíhají za nesmírně krutých podmínek a zpravodaj dokáže jen těžko popsat strašlivý obraz, který tato fronta nabízí," poznamenal si jeden sovětský očitý svědek. „Němci využili západního větru a step zapálili. Na naše postavení se valí strašlivé vedro, déšť jisker a hustá oblaka dýmu." Obránci však nebyli jediní, kdo musel zápasit se stepí zapálenou německými zápalnými bombami. Plameny ohrožovaly i německé vojáky jako Martina Wunderlicha, jehož 24. tanková divize postupovala směrem na Stalingrad: „Ohnivá smršť se k nám stále více blížila. Vůbec to nebylo tak jednoduché, projet tamtudy s municí. Muniční vozy létaly neustále do vzduchu."

Odvaha sovětských posádek, které pokračovaly v boji i v bezvýchodných situacích, si vynucovala u útočníků res-

Žasl jsem, když jsem uviděl Volhu – napřed nad šířkou toku, ještě nikdy jsem neviděl tak širokou řeku jako Volha. A na řece panoval čilý ruch, jako by byl mír – po proudu, proti proudu. Zeptal jsem se našeho velitele baterie: „Proč na ty nákladní lodě nestřílíme? Vždyť jsou na nich určitě vojáci a munice!" Odpověděl, že střílení přijde.
Joachim Porzig, spojař 6. armády

pekt: „Až do pozdního večera jsme museli zdolávat dělo po dělu nepřátelská protiletadlová postavení, obsluhovaná často vytrvale a odhodlaně bojujícími ženami." Pro Němce to byl teprve první náznak odhodlání obránců nepoddat se pasivně osudu. Pro sovětskou propagandu to byl důvod ke chvalozpěvům oslavujícím „hrdinský odpor u Stalingradu". Úspěšné obrany na některých úsecích fronty okamžitě využila: „Ztráty, které německé velení pozemních sil v posledních 24 hodinách utrpělo, daleko přesahují všechno, co bylo dosud na této frontě zaznamenáno," zároveň však Němci téhož dne dosáhli „matky všech ruských řek."

„18 hodin, dosaženo Volhy. Existuje možnost překonat ji a vytvořit předmostí." Toto rádiové hlášení došlo do štábu 16. tankové divize 23. srpna. Odeslal je podplukovník hrabě Hyazinth Strachwitz, jehož 1. oddíl 2. tankového pluku v časných večerních hodinách onoho horkého letního dne dosáhl strmého západního břehu řeky. Za první světové války se Strachwitz jako kavalerista se svou jednotkou přiblížil na západní frontě ze všech nejblíže francouzské metropoli Paříži. Nyní patřil k německým vojákům, kteří jako první stanuli na Volze.

Spolu s ním tam byl také kapitán Dengler, který byl se svou dělostřeleckou baterií přidělen k předsunuté tankové jednotce. „Odpoledne jsme došli asi 15 kilometrů severně od Stalingradu k Volze a spatřili jsme veletok ve večerním

světle.“ Sotva uhasili žízeň na obrovském poli s melouny, podívali se blíže na hořící město na Volze. „Černý kouř, který stoupal nad Stalingradem, srážel vítr zase dolů. Vytvářel nad městem veliký černý kříž. Tehdy jsme si říkali: To je pro město znamení smrti.“ Netušili, že to má být znamení smrti pro 6. armádu. Asi 15 kilometrů na sever od města nyní muži hloubili zákopy a zaujali postavení, aby odvrátili očekávané odlehčovací útoky.

Ve Stalingradu se tenkrát hodně pilo, alkohol jste si mohli odnášet po vědrech z likérky. Všichni počítali každý den se smrtí a pili ze zoufalství.

Jekatěrina Ivanova,
tehdy ve Stalingradu

Během pouhého jediného dne prolomila německá předsunutá komanda asi 3 kilometry široký koridor do sovětských obranných linií a pronikla do severních předměstí Stalingradu. „Nedovedu vám vylíčit rychlost našich motorizovaných kamarádů. Zároveň na Rusy útočili naši letci,“ napsal domů jeden voják 389. pěší divize. „Jaký je to pocit bezpečí, když jsou naši letci nad námi.“ Stejný pocit nesdílely všechny osádky německých tanků. Rychlost německých tanků na špici totiž podle všeho překvapila i vlastní letectvo, které mělo bombardovat nepřátelská postavení, takže si je občas pletlo s nepřítelem. „Při rychlém postupu

Bylo mi čtrnáct let a pracoval jsem v průmyslu. Němce, kteří se blížili ke Stalingradu, jsem uviděl jako první. Byl jsem venku a pracoval na protitankovém příkopu, když jsem na západě uviděl stín. Zahodil jsem lopatu a zíral na obzor. Opravdu, byli to Němci. Běžel jsem podél břehu ke svým lidem a volal jsem: „Němci přicházejí!“ Odpověděli mi: „To nemůže být pravda. V rozhlase právě říkali, že jsou v Kalači.“ – „Viděl jsem je těmahle očima.“ – „Jestli se mýlíš, tak uvidíš, co za takovéhle novinky dostaneš.“ Ale já měl pravdu.
Vladimir Zima, tehdy ve Stalingradu.

jsem byl poslán se třemi tanky vpřed na průzkum," napsal Hans E. Schönbeck, který bojoval ve 24. tankové divizi. „Dostal jsem se dopředu překvapivě snadno, ani jsem nenarazil na odpor. Náhle jsme se octli v dešti bomb. Zaútočila na nás letka devíti štuk, protože si očividně nedokázala představit, že se německé tanky dostaly už tak daleko." Veškeré pokusy identifikovat se svícemi šířícími oranžový dým a odvrátit kamarády od dalších útoků byly marné. „V tu chvíli jsem silnou leteckou podporu proklínal, protože to byl jeden z nejhorších momentů za celou válku." Neustále se měnící bojová situace německým pilotům znesnadňovala rozeznávání vlastních tanků od nepřátelských. Vedení boje při takovém útoku nespočívalo v kontinuálním posouvání fronty vpřed, ale v neustálém pohybu jednotlivých oddílů sem a tam, v obkličování protivníka, kterého objížděly a napadaly zezadu, pokud čelní útok nepřinesl kýžený úspěch. Co vypadalo ze vzduchu jako útok od západu, mohl být na zemi sovětský pokus o obranu, protože německé tanky se během postupu často vracely, aby vyřadily nepřátelská postavení. Identifikaci ze vzduchu měly usnadnit velké červené vlajky s charakteristickým hákovým křížem. Avšak zpravidla to byla jen pomůcka v nouzi, na kterou při rychlém tempu pohyblivých jednotek většinou nezbýval čas. A dokonce i pak to byl často jen momentální záběr, který se mohl rychle změnit. Pak bylo úkolem leteckých spojovacích jednotek, které byly přiděleny k pozemním jednotkám, aby pilotům včas sdělily postavení vlastních sil. Pokud přišlo rádiem od předních linií hlášení o „uskupení nepřátelských letadel", museli muži jako poručík Max Plakolb co nejrychleji porovnat souřadnice polohy letadel s informacemi od pozemních vojsk. Kódové slovo „bonzo" přitom mělo zabránit nejhoršímu: útoku štuk na vlastní tanky, od něhož byli piloti často odvráceni až na poslední chvíli.

„Dělové čluny' na Volze": navzdory nepřetržitému ostřelování lodí se Rusům dařilo zásobovat obránce Stalingradu potravinami a municí.

Takové zážitky ustoupily záhy do pozadí, jakmile si útočníci začali uvědomovat historický význam svého útoku: německé tanky poprvé stanuly na břehu Volhy. „Ráno jsme začali na Donu a večer jsme byli na Volze," žasli dokonce i zasloužilí velitelé rot. Někteří pěšáci zachytili historický moment fotoaparáty, zatímco na kapitána Bernda Freytaga von Loringhovena učinil dojem pohled na hořící město a východní břeh Volhy: „Hleděli jsme na obrovské stepi táhnoucí se směrem do Asie a mě ten pohled přemohl." Někteří pěšáci psali domů dopisy se směsicí neskrývané hrdosti a nezlomného optimismu: „Brzy si budeme moci právem zazpívat: ‚Stojí voják na břehu Volhy'." Melodie

Co děláme tady, na Volze, několik tisíc kilometrů od domova? Jaký má ta válka vůbec smysl, proč máme tady, několik tisíc kilometrů od domova, bránit svou vlast? Tu mě napadlo, jak je celá ta válka nesmyslná.

Heinrich Meidinger, důstojník 6. armády

V polovině září nepřátelská palba výrazně zesílila. Jednoho dne jsme viděli na nebi šest „štuk", střemhlavých bombardérů Ju 87. Letěly ve velkých rozestupech, vepředu tři a vzadu tři. Do té doby jsme znali štuky jen podle vzhledu a ještě nikdy jsme nezažili jejich nasazení. Teď jsme byli rádi, že přilétají, protože jsme si mysleli, že zaútočí na ruská postavení. Tu jsme si všimli, že první tři stroje nabraly kurs na nás. A skutečně, první tři nalétávaly střemhlavým letem na naše postavení a svrhly na nás bomby! Pro takové případy měla pěchota svítící střely, které byly vidět i za dne a říkaly: „Tady jsou vlastní jednotky!" Měli jsme štěstí, že nějaký důstojník pěchoty blízko nás měl něco takového, ale to už byly bomby dole. Vystřelil tu raketu a tu uviděly další tři stroje, které přiletěly později, ale už byly také blízko. Otočily a už se nespustily níže. Několik pěšáků u nás zahynulo, ale my zase jednou vyvázli. Schovali jsme se za vrak ruského tanku a tam jsme přečkali.
Joachim Porzig. spojař 6. armády

z operety Franze Lehára si během několika dní získala novou popularitu. Mnoho vojáků bylo přesvědčeno, že rozhodující úder proti Rudé armádě se již podařil a že „konečné vítězství", jímž se nacistická propaganda tolik zaklínala, je otázkou nejbližší budoucnosti: „Dá-li Bůh, tento rok vás už zase uvidíme. Jestli padl Stalingrad, je ruská jižní armáda zničená," doufal jeden voják 389. pěší divize v dopise příbuzným z 28. srpna.

Ale tak tomu ještě zdaleka nebylo. Německé jednotky na špici u Spartakovky čekaly na pomaleji postupující německé kamarády a připravovaly se na protiútoky Rudé armády. Stalin zuřil, když se dozvěděl, že německé tanky stojí na Volze. Obránci nemuseli na jeho příkaz čekat dlouho: „Průlomové síly ihned zničit," zněl rozkaz STAVKY. Sověti se snažili rozdrtit všemi prostředky, které měli k dispozici, německé předsunuté pozice. Ty sice působily daleko před

vlastními liniemi, ale jejich spojení s následnými jednotkami bylo dostatečně stabilní a bezpečné. Ve spěšně vybudovaných postaveních se krčili Němci, aby se chránili před palbou sovětských děl. Tlak ze strany Rudé armády výrazně rostl. Jeremenkovi vojáci pálili na Němce ze dvou stran. Německý diktátor přikázal: „16. tanková divize udrží postavení za všech okolností. Adolf Hitler."

Když jsme severně od Stalingradu přišli k Volze, bylo město více či méně otevřené. Ale bylo tam příliš málo vojáků, než aby mohli v postupu pokračovat.

Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

Rovněž generál Gustav von Wietersheim chtěl části úseku, který jeho XIV. tankový sbor dobyl předchozího dne, opět vyklidit. Zákaz přišel tentokrát přímo od Pauluse, který věřil tvrzení svého nejvyššího velitele, že Rudá armáda již nemá dostatek rezerv, aby německý útok odrazila. Jednotky XIV. tankového sboru musely udržet svá postavení, jejich velitel byl zbaven svého postavení a nahrazen generálem Hansem Hubem.

Obklíčené jednotky 16. tankové divize bránily předmostí u Rynoku a Spartakovky, dvou nejsevernějších průmyslových sídlišť Stalingradu, po dobu jednoho týdne. Sovětská 22. armáda se pokoušela stále masivnějšími silami vrhnout Němce zpět a přerušit spojení německých předsunutých pozic na západním břehu Donu s 6. armádou. Od 24. srpna do 1. září musel být první kotel na okraji Stalingradu zásobován letecky.

Když jsme přišli do města, obyvatelé Stalingradu ještě nevěděli, jak hrozivě blízko už fronta je. Pro ně to přišlo naprosto neočekávaně. Byl krásný podzimní den, lidé byli oblečeni v bílém. Na tanečních parketech bylo živo, kina promítala filmy, hrála se opera a Stalingraďané netušili, co je v nejbližších dnech čeká.
Michajl Poselskij, kameraman Rudé armády

Němci bombardovali Stalingrad týden. Lidé nebyli evakuováni, jen funkcionáři a vedoucí kádry. Civilní obyvatelstvo zůstalo všechno ve městě. Když přišlo první bombardování, poslouchali jsme moskevský rozhlas. Vzpomínám si na ten okamžik docela přesně – z amplionů se linula hudba a do toho všude burácely bomby. Protože byly zasaženy i nádrže pohonných hmot na břehu Volhy, tekla ropa do řeky a začala hořet. Později nám vyprávěli, že bylo vidět oheň ze vzdálenosti 100 kilometrů.
Albert Burkovskij, voják Rudé armády

Kromě zásobování měla Göringova luftwaffe ještě další úkol: na rozkaz z nejvyšších míst musela 4. letecká armáda shromáždit všechny síly, které měla k dispozici, na podporu útoku pozemních sil. „Využívejte denního světla," doporučil 23. srpna ráno generálplukovník Wolfram von Richthofen, jenž letectvu velel, veliteli XIV. tankového sboru Hubemu. Ve španělské válce byl Richthofen u toho, když „Legie Condor" obrátila baskické město Guerniku v prach a popel. Totéž nyní hrozilo městu na Volze.

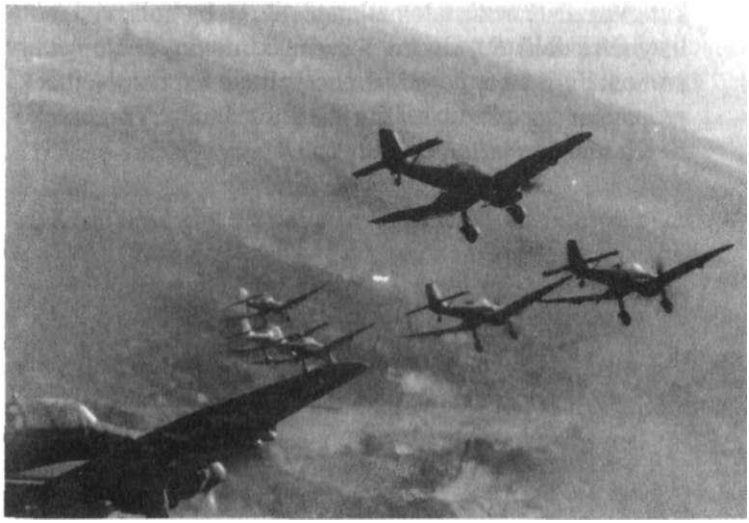
Na neděli 23. srpna nikdo z obyvatel Stalingradu, kteří přežili, nikdy nezapomene. Monotónní hlas z tlampačů oznamoval: „Soudruzi, v centru města je letecký poplach." Nebyla to první výstraha před nepřátelskými leteckými útoky. Ale až do té doby z toho většinou nic nebylo. Buď šlo o planý poplach, nebo se sovětská protiletecká obrana postarala, aby se německá letadla nedostala natolik blízko k městu, že by mohla způsobit škody. Proto lidé zprvu nebrali výstrahu nijak zvlášť vážně. Místo aby spěchali do leteckých krytů, procházeli se dál po ulicích města; místo aby se běželi schovat, pokračovali výletníci na Mamajově mohyle v pikniku - vždyť byla letní neděle. Tato idyla byla nyní brutálně obrácena v trosky.

Nejprve rozervalo nedělní ticho dunění protileteckých

kanónů, potom se ozvalo burácení strojů 4. letecké armády. Richthofen poslal všechno, co měl k dispozici. Shromáždil 600 bombardérů, aby provedly největší soustředěný útok, jaký byl dosud na východní frontě proveden. Junkersy Ju 88, bombardéry typu Heinkel He 111 a eskadry štuk - to nejlepší, co mohla Göringova luftwaffe nabídnout, nyní letělo v těsných útvarech směrem k Volze, aby tam svrhlo svůj smrtící náklad. Zvláštní hrůzu přitom šířily Junkersy Ju 87, první skutečně plnohodnotné střemhlavé bombardéry a bojové letouny na světě. Tyto „štuky" měly zabudovány přístroje zvané „Jericho", sirény, údajně prý původně Hitlerův nápad. Při střemhlavém letu vydávaly pekelný rámus, který sice nebořil zdi, ale musel lidi v cílovém prostoru alespoň k smrti vyděsit.

Němci bombardovali Stalingrad a když už to dělali, pak to dělali důkladně: moc tam toho nezůstalo.

Paul Stefanovici, rumunský voják

„Nemá tu zůstat kámen na kameni": střemhlavé bombardéry typu Ju 87 nalétávají na Stalingrad.

Seděli jsme sedm dní v zákopu. Bez vody. Dokonce ani nepršelo. Můj malý bratr plakal: „Mami, mám žízeň!“ Nakonec jsme pili vlastní moč, jinak bychom umřeli žízní.

Klavdija Šipovalovová,
tehdy ve Stalingradu

Pak přišla chvíle, kdy jsme pochopili, že se celý Stalingrad změní v prach a popel, protože celé město bylo v plamenech.

Ludmila Romancevičová,
tehdy ve Stalingradu

Při 1 600 nasazeních svrhly stroje více než 1 000 tun bomb a proměnily město v jedno hořící peklo. Nejprve vzplály průmyslové čtvrtě, kde ozařovaly noční oblohu až do výše 500 metrů ohnivé sloupy ze zasažených ropných nádrží. Ještě o několik dní později viděly ze vzdálenosti 100 kilometrů německé jednotky, které postupovaly od západu k městu, sloupy černého dýmu nad Stalingradem.

Ale u průmyslových cílů nezůstalo. Zápalné bomby padaly brzy i na obytné čtvrti města a dřevěné domky byly okamžitě v jednom plameni. Stalingrad vypadal jako moře plamenů, z něhož, jak se zdálo, nebylo úniku: „Ve městě nezůstalo netknuté nic, co by bolševici mohli využít k dalšímu odporu“ - berlínské noviny zveřejňovaly komentáře jako tento od jistého velitele letadla. Německá propaganda se přitom tvářila ještě humánně: „Všechno hoří, jen vlastní obytné čtvrti nikoli.“

Když jsem v tom počátečním stádiu přišel do přední linie, všiml jsem si, že nezůstalo nic. Stálo jen pár ocelových konstrukcí, které se explozím nepodařilo odstranit. Ale jinak už nestálo nic. Nedalo se poznat, kudy vedly ulice či cesty. Byly tam jen trychtýře po granátech a těžkých šrapnelech. Z naší strany vzlétaly stále nesmírné svazy letadel, které bombardovaly protější břeh a jeho zázemí. Z druhé strany přicházela silná dělostřelecká palba, a pak proslulé Stalinovy varhany. Ani chviličku nebyl klid, ve dne v noci.
Albrecht Appelt, poručík 6. armády

Norddeutsche Ausgabe

Norddeutsche Ausgabe

VÖLKISCHER BEOBACHTER

Kampfblatt der nationalsozialistischen Bewegung Großdeutschlands

„Was machen wir mit dem Feind!"

Gigantische Brände wüten in der Wolga-Stadt

Orkan von Feuer und Eisen geht auf Stalingrad nieder

Der deutsche Angriff gewinnt ständig Boden

Zwei Jahre junges Rumänien

„Ještě v ofenzívě": nacistický tisk líčil válečnickými slovy letecké útoky na metropoli na Volze.

Lidé ve městě, například dělnice v továrně Klavdija Šipovalovová, to viděli docela jinak: „Němci vyhodili do vzduchu nádrže na ropu, jež stály nedaleko kovozopracujícího závodu. Hořící ropa tekla do Volhy a celá řeka byla v jednom plameni. Vzduchem létaly všude chuchvalce sazí. Ačkoli byl bílý den, nebe se celé zatmělo. Bylo to příšerné."

Výbuchy bomb v obytných čtvrtích připravily tisíce lidí o střechu nad hlavou a přinutily je k útěku za Volhu. Desetitisíce ztratily při bombardování všechno, co měly. „Město hoří. Nejen město, ale celý břeh po celé délce, kam jen oko dohlédne. Tomu už se nedá říkat oheň, to je něco víc. Purpurově rudé, oblaky dýmu zatažené nebe. Temná silueta hořícího města jako pilkou vyříznutá kulisa. Černá a rudá. Jiné barvy tu nejsou. Černé město a rudé nebe," popsal scenerii očitý svědek Viktor Někrasov.

„Uragán ohně a železa se snáší na Stalingrad," triumfoval *Völkischer Beobachter* a referoval o „gigantických ohních", které řádily ve městě na Volze. Německé vedení zakalkulovalo oběti mezi civilním obyvatelstvem - stejně mělo být jen statisty v pochmurné předehře konečného řešení, které Hitler přikázal 2. září. V pevné víře v bezpro-

střední pád města přikázal vyklidit Stalingrad od civilistů. Při průniku do města mělo být veškeré mužské obyvatelstvo zlikvidováno, „protože Stalingrad je se svým převážně komunistickým obyvatelstvem obzvlášť nebezpečný". Ženy a děti měly být sice tohoto osudu ušetřeny, ale ve svém domovském městě už neměly co pohledávat. Smrt a vyhnání - to byly jediné alternativy, jež Hitler obyvatelům Stalingradu po německém vítězství chystal.

Přesto i v dobách velké nelidskosti dokázal vzklíčit malý kvítek lidství. „Ležel jsem lehce zraněný v jednom sklepě," popisuje Hubert Kremser jednu takovou situaci. „Vedle mě stála žena ze Stalingradu s dítětem a přikládala mému těžce zraněnému kamarádovi obvaz. Protože jsem uměl dobře rusky, zeptal jsem se jí, proč to dělá. Řekla mi: Třeba právě jeho matka obvazuje mého syna." A naopak i obyvatelé Stalingradu, kteří prožívali počáteční fázi bojů ve městě, udělali pozitivní zkušenosti: „Nedaleko od nás byla dislokovaná německá jednotka," vzpomíná si Klavdija Šipovalovová. „Každý den k nám odtamtud přišel mladý, rusovlasý voják a přinesl nám bochník chleba. Každý den!" Někteří začali chápat, že zkreslený obraz, který sovětská propaganda o Němcích šířila, nemusí být vždy pravda. „Když Němci přišli do Stalingradu, byla jsem v naší chatrči. Němci vešli dovnitř a všechno prohledali," popisuje Anna Popova své první setkání s vojáky 6. armády. „Třás-

První dobu byli Němci velice přátelští. Dokázal jsem se s nimi domluvit, protože jsem měl němčinu ve škole. Kromě toho jsem byl ještě malý, mysleli si, že jsem ještě dítě. Někteří byli opravdu hodní a zdvořilí, ukazovali fotografie z domova a říkali, že nechtěli bojovat, že k tomu byli donuceni.
Vladimir Zima, tehdy ve Stalingradu

la jsem se strachy. Najednou ke mně přistoupil jeden německý voják a řekl: ‚Matko, netřes se tolik! Říkají o nás, že vypichujeme lidem oči a ženám uřezáváme ňadra. Ale není pravda, co vám vyprávějí. Nic takového neděláme.' Jeho slova mě uklidnila."

Jeden Němec jednou řekl mé matce: „To Stalin a Hitler spolu bojují, my za to nemůžeme." Totéž nám říkali Rumuni: nebojují proti Rusku dobrovolně, nic proti Rusku nemají.

Valentina Vasilenková,
tehdy ve Stalingradu

Ruské obyvatelstvo se k nám chovalo nepochopitelně přátelsky. To nám nějak nešlo dohromady, vždyť jsme byli jejich nepřátelé.

Hans E. Schönbeck,
poručík 6. armády

Zatímco v malém měřítku se ještě lidskost tu a tam prosadit mohla, ve velkém triumfovala nelidskost. Už během bojů zažívali obyvatelé peklo. „Všechny domy hořely. Nedaleko od nás bylo kino, postavené celé ze dřeva. Němci shazovali nejdříve trhavé, potom zápalné bomby. Zničili tak celé město. Kino vyhořelo do základů," popisuje Anna Soldatova ohnivou bouři, kterou rozpoutala a nyní stále přiživovala německá luftwaffe. Po Volze plavaly mrtvoly nebohých obětí: „Mrtvola utopené ženy se držela sevřenými a dosud ještě bolestí zkroucenými prsty zuhelnatělého kusu dřeva. Tvář měla zkřivenou. Utrpení, jímž před smrtí musela projít, už pominulo, ale muselo to být strašné," pokoušel se sovětský spisovatel Simonov popsat hrůzu slovy. Do popisu se již mísila hrozba odplaty a pomsty: „Udělali to Němci. Ať neprosí o slitování nikoho, kdo to zažil. Po Stalingradu už nebudeme nic odpouštět."

Klavdija Šipovalovová patřila k těm, kdo ohnivou bouři ve Stalingradu přežili: „Bála jsem se smrti. Pokaždé, když přiletěla letadla a bombardovala město, jsem se skrčila v nejzazším koutku, zakryla si uši, zavřela oči a mumlala jedinou modlitbičku, kterou jsem znala zpaměti: ‚Vy sva-

tí, pomozte nám.'“ Vlastní protiletecká obrana totiž na tak masivní letecké útoky nestačila.

„Na začátku ještě seděli na střechách mladí muži, kteří sbírali zápalné bomby dlouhými tyčemi a shazovali je do nádrží s vodou. Mnoho z nich při tom zahynulo. Všechny střechy a stropy byly ze dřeva, všechno hořelo. Dokonce i země,“ popisovala Klavdija Šipovalovová marné pokusy o záchranu. Výstavba protiletecké obrany měla sice v plánech obránců mimořádnou prioritu, ale nejprve se spěšně postaveným dělům nedostávalo munice, pak také vyškolené obsluhy. Těch několik málo protiletadlových baterií, které byly skutečně schopny nasazení, mělo jiné úkoly. Všechno, co bylo v rané fázi k dispozici, mělo chránit především strategicky významné části města: zbrojní továrny jako třeba závod „Rudý říjen“, továrnu na děla „Barikády“ nebo bývalý traktorový závod, kde se nyní vyráběly tanky T 34. Z hlediska budování a výstavby protiletadlových zařízení měla přednost také zásobovací zařízení jako elektrárna v Beketovce na jih od města. Byly k nim odveleny především ženy, které se musely ve spěchu naučit obsluhovat protiletadlová děla. Vzhledem ke všeobecnému nedostatku kvalitní obsluhy tak nebylo divu, že německým letkám nehrozilo nad městem prakticky žádné nebezpečí. Ztráty 4. letecké armády proto byly relativně nízké. Z prvního velkého útoku se nevrátila pouze tři letadla. Jinak vypadaly ztráty na sovětské straně: německé bombardování si podle sovětských údajů vyžádalo mezi civilním obyvatelstvem minimálně 40 000 mrtvých.

„Každý voják pevností“

„Soudruzi ze Stalingradu! Své rodné město nevydáme Němcům lacino. Všichni společně povstaneme a budeme

bránit své milé město, své domovy a rodiny. Ulice města uzavřeme nepřekonatelnými barikádami. Z každého domu, z každé městské čtvrti uděláme nedobytnou pevnost. Všichni na stavbu barikád! Každý, kdo je schopen nosit zbraň, ať pospíší na barikády k obraně rodného města, svého domova!“

Museli jsme bojovat ze všech sil a se známou ruskou vytrvalostí. Stalin totiž vydal rozkaz: „Zpátky ni krok!“ A toto heslo - to bylo ono. Pro nás jiná země nebyla. Volha byla naší poslední linií. Museli jsme tam zemřít nebo Hitlera porazit.

Ivan Stěpančuk,
voják Rudé armády

Boj ve Stalingradu byl pro nás něco kvalitativně nového, protože Rusové nezměkli, ale abych tak řekl, bojovali v domech od jednoho poschodí k druhému, od jedné místnosti k druhé. Však jsme pak poznali, jak těžký boj přímo ve městě byl.

Gerhard Dengler,
kapitán 6. armády

Toto provolání k obyvatelstvu vydal výbor obrany Stalingradu 25. srpna. Válečná rada současně nad městem vyhlásila stav obležení. Slovo měl nyní generálplukovník Andrej I. Jeremenko, který převzal 13. srpna na Stalinův osobní příkaz organizaci obrany města a zároveň se stal vrchním velitelem Stalingradského frontu. Jemu po boku stanul politický komisař strany: generálporučík Nikita Chruščov, pozdější generální tajemník a první muž Sovětského svazu. Jejich úkol vycházel ze Stalinova Rozkazu číslo 227, v němž sovětský diktátor vytýčil heslo: „Zpátky ni krok.“ Postup Němců měl být definitivně zastaven, sovětské vedení trvalo na bezpodmínečné obraně města. „Na Volze to musí skončit,“ přikázal muž ze vzdáleného Kremlu. Vojenskou organizaci ke zvládnutí tohoto úkolu měl na starosti Jeremenko. Chruščov, náčelník politického oddělení ve Válečné radě, odpovídal za vedení psychologické války. „Stůjte jako zeď před branami města“ - pod takovými hesly prohlašoval odražení „fašistického útoku“ úkolem každého komunisty, pro

„Obrana do poslední kapky krve“: Nikita Chruščov odpovídal ve Stalingradu za psychologické vedení války.

který měl být v případě nutnosti ochoten podstoupit i „hrdinskou smrt“. Jeho výzvy však apelovaly především na národní hrdost stalingradského obyvatelstva: „Obracíme se na vás, vás vyzýváme, abyste statečně, neústupně, až do poslední kapky krve bránili náš Stalingrad, posvátné břehy naší Volhy opěvované tolika písněmi. Zpátky ni krok.“

Apely na patriotismus byly psychologicky obratné. Za stranu a její ideologii by mnozí obyvatelé Stalingradu nebyli ochotni podstoupit oběti, k nimž nyní straničtí funkcionáři ve Výboru obrany vyzývali obyvatelstvo. K prvním rozkazům patřilo, že kolchozy nyní musejí přenechat zásoby obilí armádě.

Evakuaci jsme odmítli a chtěli jsme Stalingrad bránit.

Fjodor Kučurin,
voják Rudé armády

Vojenské velení zprvu uvažovalo o vyklizení města. Andrej I. Jeremenko se rádiem - celou telefonní a telegrafní síť zničily letecké útoky Němců - spojil s Kremlem

a navrhl evakuovat civilní obyvatelstvo a zbrojní závody, ba celé město. Začaly kolovat pověsti, že ženy a děti budou odvezeny z města přes řeku na východ do bezpečí. Tovární dělnice Anna Soldatovová zažila klíčící naději i brzké zklamání: „V létě 1942 byla oznámena evakuace civilního obyvatelstva Stalingradu. Avšak nikdy k ní nedošlo. Byl sestaven jediný vlak, ale ten zůstal stát do roku 1943, protože se nenašla funkční lokomotiva. Ve skutečnosti se vůbec žádná evakuace neplánovala." Stalin návrh svého vrchního velitele ve Stalingradu kategoricky zamítl: „O tom nechceme ani hovořit. Jestli začneme s evakuací a připravíme závody k vyhození do povětří, budou si všichni myslet, že chceme Stalingrad vydat. Vrchní velení proto evakuaci zakazuje." Jeremenko uposlechl. Lidé kladli místnímu velení za vinu, že k vytouženému vyklizení města, jež by dostalo lidi do bezpečí v zázemí, nedošlo. „Frontoví velitelé chtěli, aby lidé zůstali ve Stalingradu. Vojáci by pak věděli, za co bojují. Nechali nás úmyslně v ohni bitvy, aby naše armáda déle vydržela," to byl názor nejen Anny Soldatovové. „Lidské bytosti nezajímají nikoho," usoudil Nikolaj Gončarov, tehdy ještě chlapec. „Ani my jsme nebyli ničím jiným než potravou pro děla."

Copak tam nechápou, že vydáme-li Stalingrad, bude jih země odříznut od centra a už ho neubráníme? Copak tam nechápou, že to je nejen stalingradská katastrofa? Nechápou, co to znamená přijít o nejdůležitější vodní tepnu a potom také o ropná pole?

Stalin, 3. září 1942

Nejen bolševici vědí, co pro ně znamená ztratit Stalingrad, ale také my víme stejně dobře, co pro nás znamená, když město získáme.

Joseph Goebbels,
zápis v deníku, 15. září 1942

Po výzvě z 25. srpna začalo obyvatelstvo intenzivněji budovat barikády na předměstích i v centru města. Předměstí byla prohlášena za pásmo obrany - jako rok předtím v Moskvě se nyní i obyvatelé města na Volze připravovali

„Nasazeny všechny pracovní síly, které byly k dispozici“: Ženy při práci na opevněních ve Stalingradu.

na obléhání. „K budování obranných zařízení mezi Donem a Stalingradem jsou nasazeny všechny síly, které jsou k dispozici. Stejně jako tehdy v Moskvě, pracuje se i zde ve dne v noci na fortifikacích,“ hlásilo Sovinformbyro. Civilisté a vojáci zřizovali proti tankové zátarasy, kladli minová pole, hloubili zákopy, uzavírali barikádami ulice, budovali střelecká postavení. Bylo mobilizováno téměř veškeré obyvatelstvo Stalingradu, aby připravovalo město na nadcházející útok a organizovalo obranu. Straničtí funkcionáři přidělovali do pracovních oddílů všechny muže a ženy od 16 do 60 let věku. Zatímco ženy a mladiství hloubili před městem pomocí lopat, proutěných košů a jiného primitivního náčiní příkopy, které měly zabránit německým tankům

v postupu, pravidelné ženijní jednotky rozmísťovaly vojenský obranný potenciál: miny, ostnatý drát a protitankové zátarasy.

V centru města se museli na obranném úsilí podílet dokonce i mladší školáci. V osnovách již nebylo čtení a psaní, ale tahání kamenů a zřizování zemních valů. Pod vedením učitelů sypali žáci zemní valy a zabezpečovali nádrže s ropou v průmyslových zónách.

Toto plahočení muselo být neustále přerušováno, protože německé bombardéry se snažily obranná zařízení a zbrojní továrny zničit. Přesto děti i staří lidé, muži i ženy v práci pokračovali: každá údolní prohlubeň, každá díra v zemi určená k ochraně, každá křižovatka se stávaly pevností, aby bylo možno Stalingrad hájit doslova do posledního náboje. Tak to Stalin chtěl a tak to měli obyvatelé města uvést ve skutečnost - dobrovolně nebo z přinucení.

Celé město bylo povinně mobilizováno. Na řečnickou otázku „Chceš bránit vlast?“ nemohl nikdo odpovědět záporně. Kdo to udělal a pokusil se z „vlastenecké povinnosti“ vyvléci, dostal se do soukolí tribunálů, které zřídil Výbor obrany Stalingradu. Kdo se zdráhal vykonávat nařízení úřadů nebo se dokonce snažil vyhnout vojenské službě, byl okamžitě podezřelý z kolaborace s nepřítelem. „Antisovětský postoj,“ tak zněla paušální obžaloba. Každého, kdo byl odsouzen jako „zrádce vlasti“, čekalo minimálně deset let v gulagu. Obžalovaní bývali odsuzováni k drakonickým trestům často na základě udání, leckdy z kruhu vlastní rodiny. K odsouzení jako „zrádce strany a sovětského státu“ vedly často maličkosti. Kdo se zmínil o rychlém postupu německých tanků, musel počítat s odsouzením za „kontrarevoluční propagandu“, protože realistické vylíčení situace vyložili strážci čistoty politického učení okamžitě jako „pomlouvání strany a Rudé armády“. V důsledku ničivých německých náletů přibývalo vojenských dezertérů i celých

skupin vojáků, kteří opustili svá postavení, protože je neustálé ostřelování připravilo o nervy. Hororové zprávy, které zběhové šířili, vedly k prvním panickým reakcím. Pohled na raněné, kteří byli z fronty přepravováni do lazaretů v zázemí, očividně jen potvrzoval ty nejhorší historky. Pro udržení bojové morálky sahali velitelé k drastickým metodám. Velitel sovětské 64. střelecké divize si dal nejprve vojáky nastoupit a držel k nim plamennou řeč, v níž tepal zbabělost a zradu. Poté své vojáky hlasitě odpočítal a každého desátého zastřelil - zaručeně pravdivá historka. Podle neoficiálních odhadů bylo během bitvy u Stalingradu na základě oficiálních rozsudků válečných nebo stanných soudů zastřeleno více než 13 000 sovětských vojáků. Útěk, sebezmrzačení, dezerce, zbabělost před nepřítelem - obžaloba v různé podobě vrcholila vždy hlavním obviněním: vlastizradou.

Žalobci dělali v takových případech krátký proces. Buď hned na místě nebo v centrálním prostoru za vlastními liniemi často inscenovali veřejné divadlo k odstrašení potenciálních následovníků: odsouzení se museli svléknout, aby bylo možno uniformu a holínky znovu použít a poté následoval smrtelný výstřel od speciální popravčí čety, která byla za svůj čin zpravidla odměněna zvláštním přídělem vodky.

S drakonickými tresty museli počítat nejen vojáci. Civilní obyvatelstvo bývalo postiženo neméně tvrdě. Zejména pro zemědělce ve vesnicích okolo Stalingradu bylo obtížné zachovat se správně. Pokud ze svých kolchozů utekli během německého bombardování, hrozilo jim šest měsíců pracovního tábora za „dezerci z pracoviště". Když navzdory bombám vytrvali, byli podezřelí z kolaborace s nepřítelem. Kdo utekl, zradil souseda, aby se sám zachránil před tvrdou obžalobou. Vojenské velení se snažilo potlačit tvrdou rukou paniku hned v zárodku - a svým často brutálním postupem šířilo ve městě strach a nejistotu.

Nahoře: „Chceš bránit vlast?“: mnozí z těch, kdo se údajně do Rudé armády přihlásili dobrovolně, byli povoláni.
Dole: „Členové strany na frontu!“ KSSS využívala sovětského patriotismu.

„V hořícím městě jsme zbabělce nemohli potřebovat," konstatoval Vasilij Čujkov, jenž od 10. září zastával funkci vrchního velitele 62. armády. Sovětské vedení se při tom dovolávalo otce říjnové revoluce a citovalo Leninova slova: „Každý, kdo Rudou armádu jakýmkoli myslitelným způsobem nepodporuje a nesnaží se podpořit její pořádek a kázeň, je zrádce a musí být bez milosti zabit." Jak rigorózně byla tato devíza během bitvy o Stalingrad uplatňována, poznali vojáci i civilisté, muži, ženy - a dokonce i děti - na vlastní kůži. Během bojů využívali němečtí vojáci ruské chlapce a dívky, aby si bez vlastních ztrát obstarali vodu. Za skývu chleba tyto děti za liniemi Rudé armády plnily polní láhve německých pěšáků čerstvou vodou z Volhy. Mnozí sovětští vojáci reagovali brutálně: jakmile zjistili, že děti plní kurýrní služby pro nepřítele, zastřelili je. Aktivní podpora nepřítele - tak zněla obžaloba, která byla neprodleně trestána smrtí. Přitom často ani nebylo třeba nepříteli aktivně pomáhat. I ten, kdo se jen chtěl dostat do bezpečí, musel počítat se sankcemi, když ho útěk zavedl nesprávným směrem. Německý poddůstojník Hans Urban byl svědkem toho, co očekávalo ruské ženy, které z bezprostřední bojové zóny utekly za blízké německé linie: „Rusové je bezohledně postříleli z kulometu."

Nakonec však muselo i sovětské vedení uznat, že se evakuace nedá odkládat donekonečna. Ztráty mezi civilním obyvatelstvem byly příliš vysoké. Po dlouhém váhání se obránci odhodlali město vyklidit. Avšak utíkat přes Volhu bylo mezitím přinejmenším stejně nebezpečné jako zůstat ve Stalingradu. Přes řeku nevedl žádný most, přívozů se nedostávalo. Těch několika málo parníků se využívalo k přepravě spousty raněných. Staré lodě, které měly odvézt děti, ženy a staré lidi přes široký tok do bezpečí na východní břeh, byly bez ochrany vystaveny útokům ze vzduchu a ostřelování německých děl z výšin kolem města. „Dělo-

Nahoře: „Bez budov, bez zásobování“: Němci shánějí dohromady uprchlíky ze Stalingradu na otevřeném poli.
Dole: „Evakuace z bojového pásma“: uprchlíci ze Stalingradu na cestě na západ - vstříc nejistému osudu.

Vůdce rozkázal, že při proniknutí do města má být celé mužské obyvatelstvo zlikvidováno, protože Stalingrad je se svým milionovým, skrz naskrz komunistickým obyvatelstvem, obzvlášť nebezpečný.

Ze zprávy o situaci vrchního velitelství branné moci z 2. září 1942

vé čluny“, tak přezdíval lid vorům, které se stávaly terčem neustálé německé palby. Osádky opravovaly škody jen nouzově, aby se mohly co nejrychleji vrátit na druhý břeh a zachránit další lidské životy.

Přesto se podařilo převézt přes řeku do bezpečí téměř 300 000 žen, dětí, starých lidí a raněných. Civilisté však neopouštěli město jen východním směrem, od začátku října do listopadu se táhly větší či menší kolony i na západ. Na „evakuaci“ Stalingradu se podíleli i Němci - ovšem svým způsobem. Kdo se musel vydat na západ, byl obětí německých razií - jak Hitler požadoval již 2. září, když nařídil, že civilisté musejí Stalingrad vyklidit. Speciální komanda, která doprovázela wehrmacht během celého ruského tažení, sice následovala také 6. armádu až před Stalingrad, pak se ovšem v důsledku prudkých bojů z bezprostředního bojového pásma zase rychle stáhla. Bylo pak úkolem německých vojáků, aby pátrali v troskách města po osobách, které jako poslední přežily. „Museli jsme pak civilisty zastřelit,“ říká Wunderlich, který zároveň popisuje, jakým způsobem se vojáci snažili uniknout dilematu, zda mají střílet neozbrojené civilisty. „Jednou jsem taky někoho našel a nechal jsem toho muže běžet. Říkal jsem si: Kvůli němu přece válku neprohrajeme.“

Ale takové štěstí měli jen nemnozí. Civilisté, kteří byli při raziích ve městě chyceni, museli nastoupit cestu na západ - do táborů, jež si své jméno ani nezasloužily. Šlo totiž většinou jen o plochu obehnanou ostnatým drátem, bez budov, bez jakéhokoli vybavení, bez pravidelného zásobování - avšak se strážemi, které své oběti trápili, jak jen mohli. Němci přenechávali tuto „práci“ pomocným jednot-

kám. To byli většinou Ukrajinci, ztroskotané existence, pravicově konzervativní nacionalisté, kteří si v německé uniformě vylévali nenávist vůči všemu, co bylo ruské, komunistické nebo zásadně podezřelé. Podle sovětských odhadů odvlekli němečtí vojáci během bitvy o Stalingrad z města cca 60 000 civilistů.

Obyvatelé, kteří zůstali ve městě, pomáhali při obraně nejen stavbou barikád, protitankových příkopů a uličních uzávěr. Neméně významné bylo udržení zbrojní produkce. Hitler chtěl Stalingrad jako zbrojní metropoli vyřadit - ale výroba se nezastavila.

Přestože německé nálety udělaly z práce ve velkých závodech životu nebezpečnou činnost a část výrobních zařízení zničily - zvýšila se v počáteční fázi bojů o město výroba munice ve stalingradských továrnách na dvojnásobek. Jeden tank za druhým sjížděl z výrobních linek původně traktorového závodu „Dzeržinskij", fungovala masová výroba Molotovových koktailů. Bílý fosfor a síra rozpuštěné v oxidu siřičitém tvořily výbušnou směs, která při nárazu na vzduchu ihned vzplanula. Výroba této směsi, vyzkoušené za rusko-finské války, byla ve Stalingradu dále zdokonalena. V továrnách, z nichž nyní stály už jen zdi, přebíraly ženy práci mužů, kteří byli zapotřebí pro ozbrojený boj. Mladé dívky sloužily jako zdravotní sestry; chlapci, ještě téměř děti, byli jako členové komunistické mládežnické organizace Komsomolu odveleni k bojujícímu vojsku; civilisté sloužili v domobraně nebo dokonce v pravidelné armádě. Kde byly v Rudé armádě nasazeny děti, získávaly boje nutně nový, nelidský rozměr, jak to zažil pěšák Karl Peter: „Za bojů u obilního sila jsem zahlédl třináctiletého chlapce, jak navádí kulometčíky a ukazuje jim naše pozice. Šikovatel na mě zavolal: ‚Karle, toho si podám!' Když k nám chlapec opět přišel, chytil ho za pačesy a střelil ho pistolí do týla. Podobný osud potkal starou

ženu, která nás zrazovala spíše jen tak mimoděk. Tady nebylo žádného slitování. V takových případech vždycky platilo, že košile je bližší než kabát.“

Strohý rozkaz, který generálporučík Čujkov vydal poté, co mu 10. září STAVKA svěřila vrchní velení nad 62. armádou, platil nejen pro příslušníky Rudé armády: „Každý voják pevností.“ Tímto heslem se řídilo i mnoho civilistů bez ohledu na věk či pohlaví. Ať už z lásky k vlasti, z vědomí povinnosti nebo ze strachu z vlastních velitelů - odhodlanost sovětských obránců rostla s každým metrem, o který se Němci přiblížili k městu. Lidé tam pochopili, že Volha je rozhodující obranná linie.

„Situace byla doopravdy velice nebezpečná“

Adolf Hitler začínal ztrácet trpělivost. Od začátku operace „Fall Blau“ na jihu Sovětského svazu uplynuly již dva měsíce. Když armádní skupina B dostala 19. srpna rozkaz k dobytí Stalingradu, trvala německá ofenzíva již sedm týdnů, déle než celé západoevropské tažení. Teprve 23. srpna 1942, dva dny před datem, které Hitler určil jako termín pro definitivní dobytí města, dosáhly německé jednotky 16. tankové divize západního břehu Volhy a vytvořily u Rynoku předmostí, které nyní musely držet proti sovětským protiútokům.

Ve stejnou dobu překročil Don LI. armádní sbor. Generál Walther von Seydlitz-Kurzbach měl s údernými jednotkami dvou divizí pěchoty provést dvojí úkol: měl obnovit spojení s jednotkami uzavřenými v kotli u Rynoku a zároveň dobýt letiště Gumrak, vzdálené osm kilometrů na západ od Stalingradu. Tím by byly na severu vytvořeny předpoklady pro výchozí pozici k útoku na město.

Odrazit Němce se Rudé armádě nepodařilo. Ačkoliv za-

útočila na německá postavení se všemi lidmi a veškerým materiálem, který měla k dispozici, včetně nedávno dodaných amerických zbraní - Němci se zatlačit nedali. „Kam oko dohlédne, všude bezpočet rozstřílených a vyhořelých tanků, a to ruských," napsal jeden svobodník od ženistů ve vítězném opojení domů. „Útoky nepřítele především na sever od Stalingradu ztroskotaly na těsné součinnosti pozemních a leteckých sil," triumfoval *Völkischer Beobachter* 3. září. Devětačtyřicetiletý hrabě Hyazinth von Strachwitz byl za svůj úspěch vyznamenán dubovými ratolestmi k rytířskému kříži a „z důvodů věku" poslán zpět do vlasti. Konečný úspěch měl zůstat vyhrazen jednotce pod velením Bernda Freytaga von Loringhoven tvořící součást 16. tankové divize.

Týdeník ukazoval jen usměvavé a rozzářené tváře na tancích. Pořád se jen postupovalo s vyhrnutými rukávy, na kraji silnice bylo vidět rozstřílené ruské tanky. Nic jiného jsme tehdy neviděli. Teprve když se po fiasku u Stalingradu objevovaly v novinách stále častěji černé křížky, byl lid vrácen na půdu skutečnosti.

Erich Miethe, piiot luftwaffe

Čas tlačil: do začátku velkých podzimních bouří zbývalo jen pět týdnů. Co období bláta znamená, to poznali Němci na podzim 1941 před Moskvou, když ofenzíva uvázla v bahně. Také na jihu se na definitivní útok připravovala 4. tanková armáda. Avšak koncem srpna byly Hothovy tanky přinuceny zastavit se před vnitřním obranným pásmem Stalingradu u Abganěrova. Německý generál z toho vyvodil důsledky: „Musíme se přeskupit, znělo heslo ve štábu 4. tankové armády. Hoth nyní převáděl své tanky z Abganěrova do Gavrilovky, od jižního výběžku do jihozápadních obvodů města. Tam se podařilo linie Sovětů překonat a prorazit. Vnitřní obranná linie byla protržena, silám sovětské 62. a 64. armády v přední linii hrozilo obklíčení a byly vytvořeny podmínky pro čelní útok. Po překonání vnější obranné linie Stalingradu mohly Hothovy tanky po-

stoupit dále k vnitřnímu prstenci opevnění, kde Němci u Tundutova dosáhli jižního opěrného pilíře obranných linií. Bylo dosaženo poslední překážky, která měla chránit před útoky centrum města. Zápis ve válečném deníku 24. tankové divize zní bezmála lyricky: „Tam dole, jen pár set metrů odtud, leží město a za ním na dosah široká světle modrá stuha Volhy, celé týdny náš cíl."

Čas pracoval proti 6. armádě. Koncem srpna bylo sice město v podstatě obklíčeno, ale teprve 4. září se německým tankům podařilo proniknout do jižních předměstí. Po tvrdých bojích padlo o tři dny později do německých rukou letiště Gumrak. 9. srpna pronikly německé tanky do severních vnějších obvodů Stalingradu a dobyly železniční trať Astrachaň - Moskva: tím byla přerušena cesta, kudy proudily do sovětského hlavního města dodávky západních spojenců. Zároveň byla přerušena hlavní dopravní tepna z ropných polí Kavkazu na sever, pro Sověty životně důležitá zásobovací linie se octla pod německou kontrolou. Sovětský zbrojní průmysl ve městě byl v několikadenním neustálém bombardování německou luftwaffe vystaven „orkánu ohně a železa", jak to pateticky formuloval nacistický tisk. Zdálo se, že původních cílů operace „Fall Blau" je dosaženo. Ale Hitler chtěl už dávno více. Ve své mysli se nyní soustřeďoval nejen na strategický, ale především na psychologický cíl. Vůdce nechtěl jen vojenský, ale i symbolický triumf. A to znamenalo, že město, které neslo Stalinovo jméno, musí být dobyto celé.

Morálka byla vynikající. Měli jsme úspěch. Dobyli jsme Stalingrad. Byli jsme na Volze. To bylo samozřejmě něco.

Winrich Behr, kapitán 6. armády

Mysleli jsme si, že když dobudeme Stalingrad a odřízneme Volhu jako zásobovací trasu do Moskvy, bude válka v podstatě u konce.

Gerhard Dengler, kapitán 6. armády

„Situace byla doopravdy velice nebezpečná," poznamenal si generálplukovník Andrej I. Jeremenko

do deníku. Rozhodl se vydat rozkaz k ústupu. Vydal tím sice obranná postavení vybudovaná na vnitřní linii obrany, ale zachránil dvě armády před smrtícím obklíčením. Paulus totiž vydal již následující den rozkaz k útoku ze severu na Gavrilovku. 3. září se ramena německých kleští setkala, kruh kolem města se uzavřel, obránci byli obklíčeni. Sovětská 62. armáda se stáhla 10. srpna do vnitřního města. Následujícího dne musel vrchní velitel sovětského Stalingradského frontu vyklidit velitelské stanoviště v rokli Carica. Spolu s Nikitou Chruščovem se generálplukovníkovi Jeremenkovi podařilo získat od Stalina souhlas s přeložením velitelského stanoviště Stalingradského frontu na východní břeh Volhy. Němci doufali, že nyní, po zdolání poslední obranné linie, na sebe dobytí centra města již nenechá dlouho čekat. Vždyť na západním břehu řeku již bylo jen jediné armádní bojové stanoviště. Na Mamajově mohyle, velké hrobce z tatarských dob, se usídlil hlavní štáb sovětské 62. armády. Generálproručík Lopatin již byl po několika týdnech zoufalých obranných bojů ochoten své vyčerpané a zdecimované jednotky stáhnout. „Nařídil úplný ústup, místo aby bojoval do posledního muže," kritizoval ho Chruščov. Stalin nařídil Lopatina odvolat. Nový muž byl kremelskému vládci zcela po chuti. „Přísahám, že město nikdy neopustím. Stalingrad udržíme, nebo v něm zemřeme," slíbil generálporučík Vasilij Čujkov.

V srpnu a v září až do začátku října, když byl odpor velice tvrdý, jsme si mysleli: město dobudeme. Už jsme v Rusku dobyli řadu velkých měst, a tak jsme měli velmi dobrý pocit, pocit vítězství. Ten se však týden po týdnu, a potom den po dni přirozeně vytrácel.

Hans E. Schónbeck, poručík 6. armády

Protože město samo nebylo široké, mysleli jsme si: tudy rychle projdeme!

Walter Loos, voják 6. armády

Z kóty 102 velel nový velitel 20 000 vojáků, kteří přežili předchozí boje. Při obraně středních a severních předmostí měl k dispozici sotva víc než padesát tanků, ty

však bylo z větší části možno použít jen jako nepohyblivá děla. Ale svárlivý důstojník, svými vojáky stejně milovaný jako obávaný, beztak při odražení útočníků nesázel na sílu svých děl. Potřeboval jedině, aby se německému letectvu zabránilo v dalším bombardování města. Protože to bylo snazší z východního břehu Volhy, převelel protiletadlová děla tam. Pro boje na západním břehu měl jiný recept: „Každý Němec musí mít pocit, že žije přímo před hlavní ruské zbraně," znělo jeho heslo. Čujkov tušil, jaký druh boje ve zničeném městě nadchází: boj muže proti muži, o každou ulici, o každý dům, o každé poschodí. Bojový prostor 62. armády se měl stát středem pekla, v němž si budou německé jednotky s bezpříkladnou tvrdostí probíjet cestu k Volze a sovětští obránci budou se stejnou zarputilostí a nemilosrdností každý útok odrážet.

Poté, co se Rudá armáda musela 12. září stáhnout na takzvaný městský prstenec, vnitřní pás opevnění bezprostředně na hranici města, byla první fáze, boj na předměstích, v podstatě u konce. Optimismus německých vojáků byl patrný z dopisů, které posílali domů. Nadporučík Johann Nikolaus von Hollen psal 12. září své „milé Christě": „Co jsme zažili v posledních dnech, překonává všechno! Za jeden jediný den jsme zničili 65 nepřátelských tanků. Jsem hrdý na to, že jen se svými dvěma těžkými děly jsme jich odstřelili osm a čtyři jsme těžce poškodili. Ani si nedovedeš představit, jak to bylo nádherné. Na tyto dojmy z boje do konce života nezapomenu!"

Téhož dne přicestoval generálplukovník Paulus do Vinnice. Zde, ve „vůdcově" hlavním stanu na východní frontě, chtěl Hitler s velitelem 6. armády, vrchním velitelem armádní skupiny B a náčelníkem generálního štábu pozemních sil probrat další postup ve Stalingradu. Boj o Stalingrad bude ještě trvat „deset dní", zněl jeho optimistický odhad. Ale o bleskové válce, o rychlém dobytí města, už

Nahoře: „Tudy projdeme rychle“: mezi prvními německými jednotkami, které dosáhly Stalingradu, ještě panovala důvěra ve vítězství.
Dole: „S Rusy už budeme hotoví“: generálplukovník Paulus a generál Seydlitz-Kurzbach na pozorovacím stanovišti, říjen 1942.

nemohlo být řeči, neboť nejen okraj města byla jedna veliká barikáda.

Německý útok na střed Stalingradu začal silným dělostřeleckým ostřelováním 13. září 1942 v 4:45 hodin. Ofenzívou proti Mamajově mohyle sáhli Němci po jednom ze strategicky nejdůležitějších bodů v boji o město. Kdo si mohl na této vyvýšenině zřídit dělostřelecké postavení, ten ovládal Volhu. Do té doby tam bylo velitelské stanoviště Čujkova, který odtamtud řídil 62. armádu. Zatímco wehrmacht nastupoval k rozhodujícímu útoku, diskutovalo nejvyšší velení v Moskvě o možnostech protiofenzívy. Předpokladem bylo, že se město udrží tak dlouho, dokud nebudou vybudovány rezervy k útoku na německé frontové linie. Než bude možno operaci pod krycím názvem Uran spustit, bylo nutno Stalingrad bránit a „aktivní obranou působit nepříteli ztráty". Boje o výšinu 102 na Mamajově mohyle zatím nenaznačovaly, že by se to mohlo podařit. Po trvalé palbě a leteckých útocích předchozího dne se jistý poddůstojník 389. pěší divize po dalším dni neustálého bombardování divil: „Kolik se tam toho vystřílelo -, člověk by řekl, že nemohla přežít ani myš." Avšak jednotky střeleckého pluku NKVD a 42. gardového střeleckého pluku kladly i nadále tvrdošíjný odpor. A z východního břehu Volhy vrhlo sovětské vedení do boje posily: 13. gardovou střeleckou divizi, která měla pod velením generála Alexandra Rodimceva přejít do protiútoku a obránce Mamajovy mohyly podpořit. Muž nevysoké postavy, nositel titulu „Hrdina Sovětského svazu", vedl své elitní vojáky přes Volhu pod silnou palbou. Ztráty byly děsivé. Za neustálé palby německého dělostřelectva dosáhly západního břehu jen dvě třetiny mužstva, třetina první den útoku nepřežila. Avšak návrat na bezpečný východní břeh nepřicházel pro sovětské vojáky v úvahu. Jejich velitel vydal bojové heslo: „Za Volhou pro nás není země." Nebyl to pla-

ný slib. Z původních 10 000 vojáků jich bitvu o Stalingrad přečkalo pouhých 350. Pohřbívat padlé bylo nemožné - a zbytečné. Granáty dopadající z neustále pálících německých děl rozrývaly zem a již pohřbená těla opět vynášely na povrch, aby je vzápětí novým krupobitím ze země vyrvaných hrud hlíny opět pohřbily. Zvířený prach znemožňoval výhled. Prakticky nebylo vidět.

To nebyla válka - to byla skutečná jatka. Kolik Němců přišlo o život, to nikdo neví. Kolik lidí z našich přišlo o život, to neví také nikdo. Ale kolik kamarádů mi umřelo před očima, to vím bezpečně. Umím je vypočítat.

Vladimír Charčenkov, voják Rudé armády

Vzhledem k vysokým ztrátám nepřítele hlásilo vrchní velitelství pozemních sil ve zprávě o situaci 13. září optimisticky: „Útok proti Stalingradu postupuje pomalu vpřed přes úpornou obranu opevnění na okraji jižních předměstí."

Navzdory posilám neměl Čujkov opravdu jinou volbu. Musel svůj štáb přestěhovat, sám se uchýlit do bezpečí štábu 62. armády - alespoň na nějakou dobu. Když se stahoval se svým štábem tunelem, který vedl z rokle Carica k břehům Volhy, mohli Němci vítězoslavně vetknout do země říšskou válečnou zástavu -, dlouho se však ve větru nad Stalingradem netřepotala. Jeden sovětský gardista v sebevražedném návalu hrdinství opět německý výsostný znak strhl. Boj o kótu 102 nebyl ještě zdaleka rozhodnut.

14. září se jednotky 71. pěší divize probojovaly do centra Stalingradu. Hlášení o průniku naplnilo „vůdcův" hlavní stan euforií. Už to mohlo trvat jen pár dní, pak bude Stalingrad definitivně v německých rukou. V polovině září, po čtyřech týdnech nejtvrdších bojů, stáli sovětští obránci obklíčeni zády k Volze. Zpráva 62. armády ukazuje dramatičnost bojů o hlavní nádraží, v jehož ovládnutí se, jak se zdá, obě strany neustále střídaly.

„7:30 hod.: Protivník dosáhl ulice Akademskaja.

7:40 hod.: První prapor odříznut od hlavních sil.

„Stalingrad udržíme nebo zemřeme“: velitel 62. armády, generálporučík Čujkov (druhý zleva) na svém velitelském stanovišti.

7:50 hod.: Vzplál boj na přístupech k nádraží.

8:00 hod.: Nádraží v rukou protivníka.

8:40 hod.: Nádraží je v našich rukou.

9:40 hod.: Protivník se opět zmocnil nádraží.

10:40 hod.: Protivník dosáhl Puškinovy ulice, 600 metrů od bojového stanoviště armády.

11:00 hod.: 2 pěší pluky postupují za podpory 30 tanků proti sídlišti Techniků.

13:20 hod.: Nádraží je naše.“

Ale vítězným optimismem hýřila i německá strana. „Kolem poledne padlo hlavní nádraží, v 15:15 je v našich rukou vodárna. Dosáhli jsme břehu Volhy!“ hlásila 6. armáda po úspěších 71. a 76. divize. Bylo to příliš optimistické hodnocení, neboť z ovládnutí tohoto strategicky významného bodu se Němci mohli radovat jen dvě hodiny. Než odtamtud stačili zahájit palbu na protilehlý břeh Volby, doby-

la Rudá armáda budovu zpátky -, aby těsně poté opět padla do rukou Němců, kteří však museli ve večerních hodinách znovu ustoupit rudoarmějcům. Během pouhých tří dnů strategicky důležitá budova změnila patnáctkrát držitele. Poté se v ní pevně usadili Němci - alespoň dočasně: „Střed a oblast okolo nádraží jsou v německých rukou. Nedovedete si představit, jak na nás tato zpráva působí," napsal domů jeden voják 29. pěší divize. Ale než dopis dostihl adresáta, poměry se už dávno zase změnily.

Boj o Stalingrad je bezpochyby gigantickým střetnutím mezi nacionálním socialismem a bolševismem nebo, lépe řečeno, mezi Hitlerem a Stalinem.

Joseph Goebbels, záznam v deníku, 15. září 1942

Můžete si být jisti, že nás z našeho postavení už nikdo nedostane!

Adolf Hitler v projevu z 30. září 1942

17. září vytiskly některé berlínské noviny dokonce zvláštní listy, kde velkými písmeny stálo: „Stalingrad padl!" Distribuce byla v poslední chvíli na Goebbelsův příkaz zastavena. Generál Paulus nemohl kýžené hlášení o vítězství podat. Přesto se zdálo, že definitivní vítězství je otázkou jen několika nejbližších hodin. Ministr propagandy v Berlíně se už nemohl dočkat: „Zápas o Stalingrad se blíží svému vítěznému konci. Německý tisk musí být připraven oslavit vítězství tou nejúčinnější formou," znělo heslo dne, jak je Goebbels zformuloval 15. září 1942. Sovětská zpravodajská služba zachytila příštího dne německou depeši, která hlásila do Berlína vítězství: „Skvělé německé jednotky dobyly Stalingrad. Rusko je rozetnuto na dvě části a brzy se za strašlivých smrtelných bolestí zhroutí." Hlášení zkazilo Stalinovi chuť a naléhal na potvrzení.

Čujkov byl té noci nucen opět změnit velitelské stanoviště. Německá pěchota ohrožovala jeho únikové stanoviště v rokli Carica, kam se uchýlil na několik dní po odchodu z Mamajovy mohyly, a vstup do rokle byl pod palbou.

Boje ve Stalingradu a okolo něj už dávno nebyly bitvou

„Symbolická budova“: siluetu obilného sila na kraji města si generál Paulus vybral jako emblém pro pamětní medaili „Za Stalingrad“ - po vítězné bitvě.

v otevřeném poli, kde na velké ploše působí tanky a motorizované jednotky, jež obkličují a poté ničí nepřítele. Bitva o Stalingrad se změnila v boje o domy, v zákopovou a poziční válku, kterou sovětská propaganda již tehdy nikoli neprávem označovala jako „ruský" nebo „rudý Verdun". „Nebude ze Stalingradu druhý Verdun?" ptal se plukovník Helmuth Groscurth 4. října. Sověti měli odpověď připravenou. Sovinformbyro si dokonce vypůjčilo z bitev první světové války ještě další jméno: vyvýšený hřbet na sever od města, o který se vedly obzvlášť těžké boje, byl nazýván „Douaumont Stalingrad". Sdělení útočníkům: nedostanete se dál stejně jako tehdy na polích u Verdunu.

O Stalingrad si děláme čím dál více starosti, přesto však doufáme, že se německým jednotkám podaří toto město zcela ovládnout ještě před příchodem zimy, ostatně jak se věci mají, ani se o tom nedá pochybovat.

Joseph Goebbels, záznam v deníku, 2. října 1942

Německé velení posuzovalo situaci podle mapy v měřítku 1:10 000. Hitler prohlásil: „Do čerta, tenhle výstupek ve zdi, tady ve Stalingradu, to přece musí dobýt prapor ženistů!"

Winrich Behr, kapitán 6. armády

Co z toho byla pravda: stejně jako v bitvách první světové války, kdy německé a francouzské jednotky vykrvácely v zákopech, aniž dosáhly významnějších územních zisků, stály nyní proti sobě v ulicích Stalingradu v krvavých bojích Rudá armáda a wehrmacht. Ale byl tu rozdíl: Němci zprvu postupovali, sice pomalu, ale zdánlivě nezadržitelně. Hans Doerr, spojovací důstojník ke spojeneckým rumunským jednotkám, popisuje nemilosrdné pouliční boje takto: „Kilometr ustoupil jako délková míra metru, mapa generálního štábu plánu města. O každý dům, každou tovární halu, o vodárny, úseky železnice, zdi, sklepy a nakonec o každou hromadu sutin zuřil boj, jaký snad nebylo v této koncentraci možno zažít ani v bitvách první světové války s velkým nasazením válečného materiálu. Už nebyly žádné vzdálenosti, jen blízkost."

Co se týká operace samotné, vůdce věří, že se nám podaří Stalingrad brzy celý ovládnout

Joseph Goebbels,
záznam v deníku, 4. října 1942

Blízkost měla přitom i tragikomické rysy. Němci se naučili pár slov rusky, Rusové rozuměli trochu německy. „Když nastala přestávka ve střílení, vylezli, a my taky. Potom jsme si na vzdálenost 20, 30 metrů zkoušeli své znalosti cizího jazyka: davaj, cigarety, fabrika. Netrvalo dlouho, a už tu byl rozhovor." Že nakonec z rozhovoru, na který Walter Loos čekal, nic nebylo, o to se postarali nově příchozí vojáci, kteří zvyklosti neznali: „Jeden střelil vycházejícího Rusa do zad, a už bylo po všem. Už jsme se nemohli ani ukázat. Kdo zdvihl hlavu, ten se mohl spolehnout, že si ho hned vezme na mušku ostřelovač."

Sovětští ostřelovači představovali pro německé vojáky největší nebezpečí. Iniciátorem hnutí ostřelovačů, jež se zrodilo v bojích o Mamajovu mohylu, byl Vasilij G. Zajcev. Z jeho iniciativy vznikly v každém pluku skupiny ostře-

„Skutečný kult": generálporučík Vasilij Čujkov (vlevo) prohlíží zbraň ostřelovače Vasilije Zajceva (vpravo).

lovačů, kteří byli nasazováni podél celé frontové linie. Ve skupině odpovídali vždy dva muži za určitý úsek, v němž si zřizovali různá palebná postavení, která pak mohli podle potřeby rychle střídat. „Ve svých válenkách a vatovaných kabátech seděli například na střechách tovární haly ‚Rudý říjen', ve tváři hnědí stejně jako rez střech z vlnitého plechu. A jakmile někdo z nás vystrčil hlavu, už bylo po něm," popisuje nebezpečí, které vycházelo od neviditelných střelců smrti Vincenz Griesemer. Tito specialisté se skrývali všude a již svou potenciální přítomností nutili Němce, aby se vyhýbali vzpřímené chůzi a místo toho se plížili. Za prázdnými okenními otvory, zbytky zdí, ve vyhořelých tancích, ve sklepích - úkryty byly různé, ale nebezpečí vždy stejně velké. Zkušení vojáci znali na ostřelovače jediný recept: „Skrčit se a zůstat dole." Vojáci však museli počítat s nejhorším i ve zdánlivě bezpečné vzdálenosti. To potkalo jednoho kamaráda Waltera Loose daleko od vlastní bojové linie: „Stáli jsme spolu abavili se o dovolence doma. Nejdřív pojedou ženatí, svobodní musejí počkat do Vánoc. Najed-

Tovární hala byla z jedné strany ruská, z druhé německá. A tak jsme tady seděli v budce pro mistra a pili kořalku, když tu jeden povídá: „Chceš vidět, jak dobře umějí Rusové střílet?" A vystrčil z okna noviny. Udělalo to bum, a už v nich byla díra!

Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

Ruští ostřelovači nám, pochopitelně, dávali pořádně zabrat. Jakmile musel voják ať již z jakéhokoli důvodu opustit úkryt - už se vystavoval nebezpečí, že ho zastřelí ruský ostřelovač. Zvláštními cíli byla hlava a hruď.

Horst Zank, kapitán 6. armády

Přiletěl k nám zvenčí poručík: ostřelovač, měl pušku a zaměřovač. Ten dobrák přišel mezi nás. Náš vrchní šikovatel ho poučil, kde sedí nebezpeční ruští ostřelovači. Ale když chtěl střílet, musel se napřed sám rozhlédnout. Než nestačil vypálit jedinou ránu, už byl po smrti.
Vincenz Griesemer, voják 6. armády

nou ho zasáhl výstřel a roztrhl mu hlavu. Mozek létal všude kolem, bylo to hrozné.“ Staré stalingradské bojovníky však podobné výjevy příliš nedojímaly. „Sovětští dobrovolníci ho odnesli mezi padlé a raněné. Sundali jsme mu identifikační známku a večer jsme ji předali jídlonošovi.“ Smutek nepřipadal v úvahu. Počet obětí byl příliš vysoký. Zvláště jich přibývalo, když byly v přední linii nasazeny nové síly - mladí, jen nedostatečně vycvičení vojáci, většinou bez frontových zkušeností. „Když jsme jednou dostali posilu pětadvaceti mužů, žilo jich po čtyřech dnech už jen pět nebo šest,“ popsal situaci Vincenz Griesemer. „Jednoduše neuposlechli naší rady a nenechali hlavu schovanou.“ Kdo si myslel, že využije krátkou přestávku v boji, aby si zakouřil, a vystrčil přitom hlavu z úkrytu, zaplatil za svou neopatrnost často životem. „Udělej chybu a jídlo už nebudeš potřebovat,“ zněla rada rudoarmějců, jak přežít. Jako osmnáctiletý se o pravdivosti těchto slov přesvědčil také Hubert Kremser. Jeho kamarád, s nímž společně přežil všechny útrapy až do Stalingradu, padl za oběť jedinému, dobře mířenému výstřelu: „Stál hned vedle mě, ve vyhloubeném okopu. Asi se odvážil příliš vysoko před předprseň. Dostal jednu ránu do hlavy a byl hned mrtvý.

Musíme dosáhnout, aby měl každý německý voják pocit, že se dívá do ústí ruské zbraně.

Rozkaz generála Vasilije Čujkova, velitele 62. armády

Náš velitel roty nám řekl: „Zpátky ni krok! Na druhé straně Volhy už pro nás není země. Držte se, dokud nezemřete!“

Garja Chocholov, sovětský ostřelovač

Pro mě to byl naprosto demoralizující zážitek.“ Jiní kamarádi odtáhli živého i mrtvého z nebezpečného pásma. Pohřbívat mrtvé, to tehdy nikoho ani nenapadlo. Během bojů měli Němci z ruských ostřelovačů stále větší respekt, neboť Rudá armáda jejich využití zdokonalovala. Okolo tohoto způsobu válčení se vytvořil skutečný kult. Kdo si mohl připsat na vrub alespoň čtyřicet smrtelných zásahů, dostal titul

„vzorný ostřelovač“ a řád „za statečnost“. Počty zásahů byly jako při sportovním zápolení zapisovány do seznamů tak, aby bylo možno kdykoli zaznamenat nové rekordy: šikovatel Pasar, 21. armáda - 103 zásahy; Zajcev, 62. armáda - 149 zásahů; desátník Studěntov - 170 zásahů; vzorný ostřelovač Iljin - 185 zásahů. Co vypadalo jako výkaz zásahů ze střelby do terče, znamenalo pro německé vojáky poselství smrti. 103 „Fricové“ znamenali: 103 zastřelení vojáci, 103 zničené lidské životy, 103krát smutek ve 103 německých rodinách. Ruským rekordmanem byl vzorný ostřelovač Cikan, jehož střeleckému umění padlo za oběť 224 Němců.

„To už raději proti T 34," nadávali někteří pěšáci na ostřelovače s jistou rukou, „ty je aspoň vidět.“ Ani to nebylo vždycky pravda, protože ulice byly blokovány nejen spěšně vybudovanými betonovými bunkry, ale také zasaženými zakopanými tanky, které sice byly nepohyblivé, ale mohly pořád ještě střílet. „Nepřítel je neviditelný. Útoky ze sklepů, zpoza zbytků zdí, z ukrytých bunkrů a trosek továren způsobují našim jednotkám těžké ztráty,“ psal domů zdeprimovaný velitel XI. armádního sboru generál Karl Strecker. V boji zblízka bylo nutno tyto překážky vyřadit, kupředu se postupovalo metr po metru, v ohni z palebných hnízd, která byla rozmístěna v troskách okolních domů.

Boje byly vedeny s neúprosnou tvrdostí - z obou stran. Němečtí hloubkoví stíhači začali s útoky na jednotlivé ulice, továrny, domy, na všechna postavení protivníka. Štuky proměnily celou bojovou zónu v trosky, nezůstala jediná ulice, která neutrpěla těžké škody, celé město se ocitlo pod krupobitím bomb. Sověti se pokoušeli získat převahu ve vzduchu - marně. Stroje eskader VIII. leteckého sboru pod velením generálporučíka Martina Fiebiga vzlétaly až tisíckrát denně. Jeden německý pilot spočítal, že během tří měsíců trvání ofenzívy vzlétl k 228 nasazením - „stejně jako

Kdyby se město jmenovalo Kalinovka, nedělali bychom to, co jsme dělali ve Stalingradu. Podle mého soudu si to Hitler představoval takto: Když porazím Stalingrad, porazím i Stalina.

Günter Wolff, letec přepravních letadel nad Stalingradem

v posledních třech letech nad Polskem, Francií, Anglií, Jugoslávií a Ruskem dohromady".

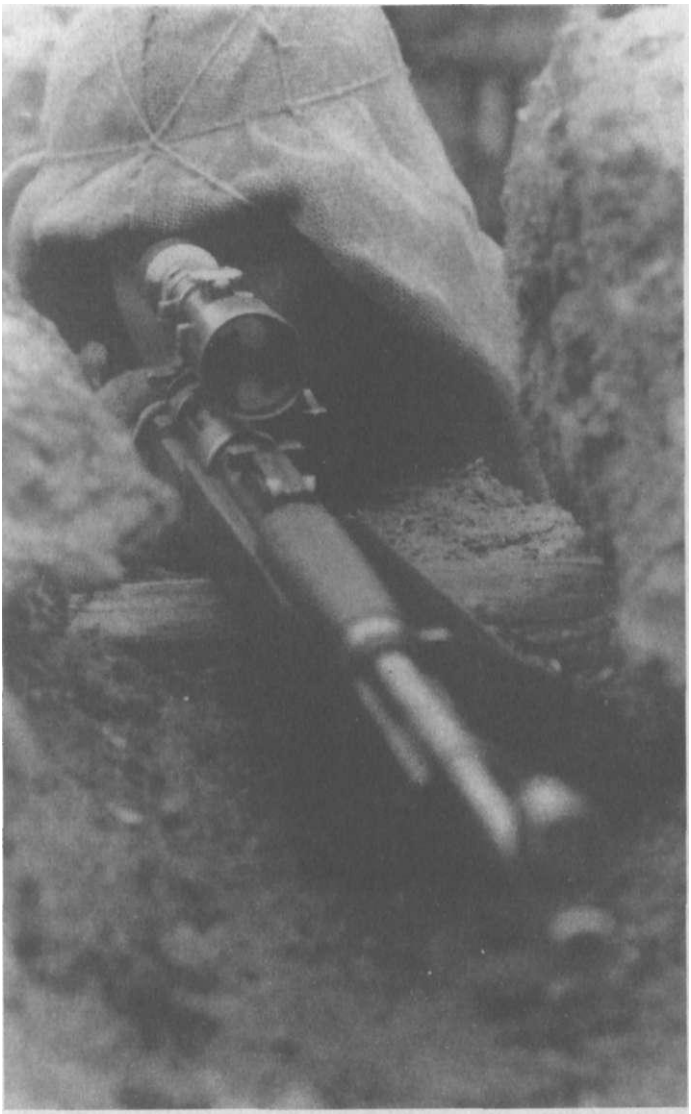
Čujkov se snažil přinutit německou luftwaffe k zastavení útoků novou taktikou: „Musíme postoupit co nejblíže k nepříteli, aby jeho letectvo nemohlo bombardovat naše jednotky či zákopy v první linii."

Postavení wehrmachtu a Rudé armády byla již stejně tak těsně u sebe, že se bezmála dotýkala. „Vzdálenost od Němců nanejvýš 50 metrů," zněl pokyn Čujkova vojákům. Čím blíže k sobě frontové linie ležely, tím bezmocnější byla německá luftwaffe, tím obtížnější bylo použití dělostřelectva.

Němečtí pěšáci museli překonávat odpor v boji zblízka. Muž proti muži s nasazenými bodáky. Na sovětské straně říkali vojáci ručním granátům brzy „kapesní dělostřelectvo". A také na německé straně poznali pěšáci v této fázi bitvy, jak mnohostranné může být jejich využití: „Bojovali jsme už jen pistolemi a ručními granáty," zažil Walter Loos boj o jednotlivé domy, jenž už dávno vystřídal tankové bitvy na velké rozloze. Rovněž Sověti sázeli především na ruční granáty tvaru vajíčka vzor F 1, jimž říkali něžně „Feňuša". „Během celého postupu od Volhy do Berlína nespotřebovala naše armáda tolik ručních granátů jako ve Stalingradu," počítal později generál Čujkov.

Další stupeň střetnutí v podobě bojů o jednotlivé domy ve Stalingradu byl ještě archaičtější: „Když někdo hodil všechny granáty, které měl za opaskem, už mu toho moc nezbývalo. Někdy jsme na sebe házeli kameny nebo jsme se bili polními lopatkami."

Velký boj se už dávno rozpadl na řadu drobných střetnutí. Na sovětské straně vznikala malá družstva málokdy

„Kdo vystrčil hlavu, byl mrtvý“: ve Stalingradu existovali i němečtí ostřelovači – byli ale méně „efektivní“ než sovětští.

„Byli jsme rozhořčení a odhodlaní“: sovětská přepadová skupina vybíhá ze zákopu.

s více než šesti muži, kteří vyzbrojení noži a polními lopatkami vyhledávali tichá střetnutí mezi troskami. Kde bylo těžké zajistit dodávky munice a ručních granátů, staly se polní lopatky jedním z nejdůležitějších bojových prostředků. Nakonec byly tak významné a uctívané, že si vojáci psali na „své“ lopatky jména a v noci spali na studené oceli. Avšak bez ohledu na to, že tyto boje příležitostně nabývaly středověkou podobu, moderní zbraně byly užívány stále častěji. Plamenomety, nejobávanější zbraň ženistů, a ruční granáty měly vypudit obránce z bezpečných úkrytů v troskách. Lepší plamenomety měla přitom Rudá armáda. „Naše měly

Fanatické pouliční boje ve Stalingradu. Dokonce i v německých zprávách se objevuje cosi jako děs. Žádný ústup, město musí být vyvražďováno, blok za blokem. Hitler zaplatí za komuniké ze svého hlavního stanu, že je město dobyto, jakoukoli cenu. Určitě už bude možno je brzy vydat.

Thomas Mann, 18. září 1942

dosah deset, patnáct metrů. Rusové měli plamenomety americké výroby, jejichž plamen dosáhl dvacet metrů daleko. Tak jsme se k nim vlastně ani nedostali.“ Možnost bránit se proti plamenometům prakticky neexistovala. Stočit se do klubíčka a zůstat ležet - tahle stará pěšácká moudrost pomáhala nejčastěji. „Ani nemukni, ani se nehni,“ popisovali zkušení vojáci jedinou šanci, která při útoku plamenometů zbývala.

V našem pluku bylo hodně mladých chlapců. Při jednom útoku ležel jeden sedmnáctiletý u mě v díře. Položil si čepici na kraj zákopu a čepice dostala plný zásah. Bědoval: „Moje čepice, moje čepice.“ Řekl jsem mu: „Bud' rád, že ještě sám žiješ!“

Hermann Fink, voják 6. armády

Dobývat se musely nejen jednotlivé domy a každé patro, ale i každý byt - resp. to, co z něj zbývalo. V některých budovách seděli ve sklepě Sověti, Němci v přízemí, v prvním patře rudoarmějci, ale na střeše třeba zase němečtí pěšáci.

Široko daleko jsme se nesetkali s tak rozhořčeným odporem jako ve Stalingradu, v těchhle místech odporu, například v továrně na děla. Tedy s tím, čím Rusové později tolik vynikali, že bojovali za Rusko, s nadšením pro národ a bránili se opravdu do poslední chvíle a nechali se pobít ve svých postaveních.

Jakmile se ocitlo nějaké sovětské postavení v německých rukou, brzy začal protiútok. Situace při dobývání pozic se rychle měnila - nejen u strategicky významných bodů, jako bylo nádraží nebo kóta 102 na Mamajově mohyle. Ve zprávách vrchního velitelství branné moci se stále častěji objevovala formulace: „Ve Stalingradu čilá aktivita úderných jednotek.“ Za tím se skrývaly neustálé změny pozic, které frontový zpravodaj popisoval nevinným tónem takto: „Pět domů bylo dobyto, pak jsme ustoupili o dva zase zpátky a bojovali zase o pět domů. Počet se často mění, o změny není nouze. Ve čtvrtek ležela dvě družstva před jedním domem, než se uvolnil pohled na další.“ Konflikty

Jednotky ve Stalingradu byly z dřívějška příliš málo připraveny, než aby takový boj samy vydržely.

Winrích Behr, kapitán 6. armády

„K bráně smrti je kroků jen pár“: „Pavlovův dům“ byl hájen proti německé přesile po osmapadesát dní (snímek z roku 1945).

o části ulic, ba o jednotlivé domy vedly především na sovětské straně k brzkému zrodu legend. Zvláštní význam při tom měl boj o „Dom Pavlova“, Pavlovův dům. V září dům obsadila jedna četa z 42. gardového pluku. Protože její velitel přišel v rané fázi bojů o zrak, převzal velení šikovatel Jakov Pavlov, prostý rolník, a spolu s několika kamarády a různými civilisty, kteří hledali úkryt ve sklepě, bránil „svůj“ dům proti útočícím německým jednotkám. Malá jednotka se držela ve zcela zničeném činžovním domě na Solněčné ulici, nedaleko hlavního štábu NKVD, osmapadesát dní. Čtyřpodlažní dům blízko obilního sila, tehdy již v troskách, se změnil v malou pevnost. Kdo ovládal „Dom Pavlova“, ten měl pod kontrolou přístupy k tomuto úseku řeky. A tady vládl Jakov Pavlov. Protože přijíždějící německé tanky nemohly v úzkých ulicích zaměřit hlavně děl v potřebném úhlu, skýtalo čtvrté patro dostatečnou ochranu a kromě toho ideální pozici k zahájení palby na útočníky.

Morální podporu, tak stálo v sovětských zprávách, skýtal starý gramofon, na kterém se donekonečna otáčela stejná deska. Písně sehrávaly z hlediska psychologického vedení války velkou roli, dodávaly odvahu, motivovaly a zprostředkovávaly pocit sounáležitosti. Sovětští vojáci ve Stalingradu zpívali píseň, která vznikla při obléhání Moskvy: „V naší zemljance hoří oheň ze dřeva, slzy pryskyřice prskají a syčí. Sladký zvuk harmoniky mi vypráví o tobě, o tvém úsměvu a očích tvých. Jsme vzdáleni celé světelné roky, dělí nás zasněžená step. A i když cesta k tobě je tak daleká - k bráně smrti je kroků jen pár." Defétismus nebo strach ze smrti? Vojenská romantika a sentimentalita? Anebo přece jen skutečný sen o rodině, touha po domově? V každém případě kousek lidskosti v nelidském prostředí.

Příběh boje o „Dom Pavlova" je pro bitvy o město příznačný. Velké válčiště „Stalingrad" se rozpadlo na jednotlivá bojiště. A čím více se rozpadalo, tím nabývala na významu komunikace mezi vojenským vedením a frontou. Jak bylo toto spojení udržováno - i to se stalo námětem skutečných legend. Renomovaný sovětský vojenský historik Vladimír Karpov například popisuje, jak jeden svobodník dostal za úkol spravit přerušené telefonní vedení: „Za těžké palby lezl podél drátu, dokud nenašel místo, kde byl vodič přerušen zásahem střepiny granátu. Ve stejnou chvíli ho zasáhla smrtící kulka, ale měl ještě tolik síly, že oba konce drátu sevřel zuby k sobě. Hned nato zemřel, s drátem sevřeným mezi zuby. Telefonní spojení bylo obnoveno."

Avšak takové „úspěchy" nemohly zdaleka vyvážit oběti. V bubnové palbě druhé strany byly některé jednotky během několika dní úplně vyhlazeny. Kdo přežil, musel být z první linie urychleně stažen, aby se nejnutněji zotavil. Oběti zůstávaly na bitevním poli. V teplotách končícího lé-

Nahoře: *„Život v troskách": civilisté v moři trosek ve Stalingradu.*
Dole: *K výstraze varující před vstupem do Stalingradu není co dodat.*

ta začal brzy mrtvolný rozklad. Nad městem visel nasládlý zápach, mísil se s kouřem, dýmem ze střelného prachu - strašidelná scenerie, kterou označení za předpeklí vystihovalo jen nedostatečně. Tohle už nebylo předpeklí, tohle už muselo být samo peklo: všude dýmající trosky, vedro, o němž jste nevěděli, zda je důsledkem pozdního léta nebo všudypřítomných doutnajících požárů, k tomu odporný pach smrti a zmaru, a konečně pekelný rámus z hlavní děl, kvílení leteckých motorů a neustálé detonace, do nichž se mísil křik raněných. Dokonce i příroda musela splatit konfliktu svůj díl: listy se zbarvily již v září; stromy opadaly a jen zdůrazňovaly strašidelnou atmosféru.

Pamatuji se ještě, jak jsme se museli rozloučit se svým příbytkem. Vím ještě, že plameny už šlehaly skrze střechu. Na to nikdy nezapomenu. Náš dům hořel jasným plamenem!

Ludmila Romancevičová, tehdy ve Stalingradu

Všechno hořelo. Ropa z nádrží na břehu tekla do Volhy a tam hořela dál. Byl to strašlivý obraz. A všude propukala panika, panika!

Fjodor Kučurin, tehdy devatenáctiletý

Stalingrad po prvních týdnech bojů - to bylo již zničené město. Dřevěné budovy vyhořelé, kamenné domy v troskách, ulice rozervané neustálým bombardováním. Nad městem visel hustý oblak dýmu, který již zdaleka zvěstoval zkázu. Těžce zkoušenému civilnímu obyvatelstvu, pokud již neuteklo a nedostalo se přes Volhu do bezpečí, zůstávaly jako poslední útočiště již zmíněné „balky". Zde a v troskách se obránci opevnili a kladli rozhořčený odpor.

„Vstup do města zakázán! Zvědavci ohrožují život svůj i svých kamarádů." Tato výstraha stála na cedulích okolo Stalingradu. Lépe by se sem hodil citát italského básníka Danta Alighieriho. V jeho „Božské komedii", jež vznikla ve 13. století, stojí nad vstupem do pekla nápis: „Kdo vcházíš, zanech všech nadějí."

„Takový idiotský žvást si vyprošuji“

Zatímco se Němci v bojích o každý dům pomalu, ale zdánlivě systematicky propracovávali vpřed, aniž by definitivní dobytí města bylo v dohledu, byla situace armádní skupiny A čím dál prekérnější. „Důsledky našeho vítězství na Kavkaze a na Donu vypadají z našeho pohledu nanejvýš pochybně. Fronty se prodlužují, síly už nikde nestačí,“ poznamenal si náčelník generálního štábu XI. armádního sboru, plukovník Groscurth, již 19. srpna. V Hitlerově hlavním stanu se rýsovala závažná krize mezi „vůdcem“ a jeho vojenskými špičkami.

Počátkem září Jobových zvěstí z Kavkazu přibylo. Hitlerovy výbuchy hněvu nabývaly stále groteskněji forem. Námitky, že zadané cíle nelze se silami, které jsou k dispozici, dosáhnout, diktátor neuznával: „Už to nejde - jako bych to slyšel!“ nadával na údajnou neschopnost svých generálů, ba celého důstojnického sboru.

Zvlášť často docházelo ke konfliktům zejména mezi Hitlerem a Halderem, v jejichž průběhu Hitler svého náčelníka generálního štábu jednou pokáral: „Generálplukovníku Haldere, co si to dovolujete vůči mně za tón?! Chcete mi předhazovat, že frontě nerozumím. To si vyprošuji! To je neslýchané!“

Nebylo to poprvé, kdy se Halder vyjádřil kriticky a kdy mu Hitler odpověděl hořkými výčitkami. Již 21. srpna, kdy náčelník generálního štábu vyjádřil obavy, zda německé ofenzivní síly na jihu dokážou současně realizovat dvojí velký úkol, nechal se Hitler strhnout k divokým nadávkám a k výbuchu hněvu. V takových situacích nebyl „vůdce“ přístupný žádným argumentům. Když ho Halder upozornil, že Sověti jsou stále s to vyrobit každý měsíc 1 200 tanků, Hitler se na něj rozeřval: „Takový idiotský žvást si vyprošuji!“

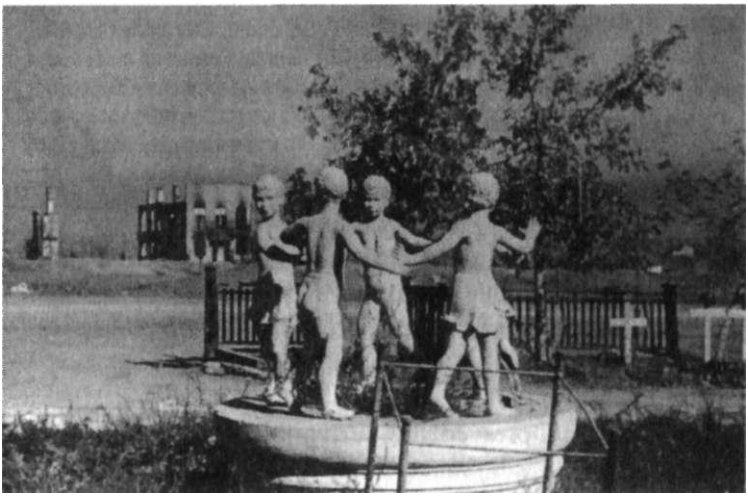
Napětí zejména mezi Halderem a Hitlerem se nyní nepřestávalo zvyšovat. Počet těch, kdo Hitlerovi byť s veškerou opatrností odporovali, se zvyšoval.

Ve štábu AOK 6 se už mluvilo naprosto otevřeně o šíleném Hitlerově boji proti Stalinovi. Co jsme s tím měli společného? Ve vedení tady ani nebyl žádný nacistický důstojník, který by podobným řečem zabránil.

Winrich Behr, kapitán 6. armády

Čím teď byly vojenské problémy zřejmější, tím méně až dosud mlčenliví důstojníci v Hitlerově bezprostředním byli okolí ochotni přijímat všechna „vůdcova" rozhodnutí bez komentáře. Vrchní velitel armádní skupiny B baron von Weichs a generálplukovník Paulus, velitel 6. armády, se při návštěvě 12. září pokusili diktátora přesvědčit o nezbytnosti stáhnout 6. armádu z jejích pozic vysunutých daleko na východ. Hitler odmítl. I když byl Stalingrad „v dosahu německých zbraní", jeho průmyslová produkce ochromena, město zničeno, dopravní komunikace přerušeny - Hitler chtěl úplné dobytí města, za každou cenu a proti jakémukoli vojenskému rozumu. Generálové sice reptali, pak však hořkou pilulku spolkli, přestože zkušení důstojníci jako baron von Weichs označili dobytí Stalingradu stávajícími silami za naprosto „nemožné".

Propast mezi důstojnickým sborem a jeho vrchním velitelem se nepřestávala prohlubovat. Hitler zvolil nejjednodušší a pro něj typické východisko: zprvu se vyhnul rozhodnutí a stáhl se do ústraní. Kontakt se svými vojenskými odborníky udržoval stále vzácněji, svým důstojníkům dokonce odmítal byť i jen podat ruku. Nepřicházel již na jídlo, které si od francouzského tažení zvykl konzumovat v kruhu svých důvěrníků; jeho židle v jídelně už bývala prázdná, příležitost pro někdejší zdlouhavé monology zůstávala nevyužita. Také situační porady, rovněž často fórum pro nekonečné přednášky, kterými „největší vojevůdce všech dob" obšťastňoval své vojenské odborníky, se v tu

Nahoře: „Kdysi kvetoucí město“: po týdnech bojů zůstalo nezničeno jen málo. Dole: „ Balky' jako poslední útočiště“: v prvních týdnech ještě docházelo ke kontaktům mezi německými vojáky a civilním obyvatelstvem.

dobu konaly jen v nejužším kruhu v Hitlerově soukromém příbytku. Avšak útěk do dobrovolné izolace nemohl být východiskem natrvalo. Hitler plánoval propuštění buřičských kritiků.

9. září zbavil „vůdce“ generála polního maršála Lista velení nad kavkazskou frontou a osobně převzal vrchní velení nad armádní skupinou A . Jako další krok plánoval obměnu veškerého nej vyššího velení wehrmachtu; diktátorovu nelibost měli pocítit dokonce i takoví přitakávači jako Jodl a Keitel. Hitler měl už připravené alternativy: Paulusе a Alberta Kesselringa. Tyto nápady však Hitler dál nerozvíjel. Naléhavější pro něj bylo odvolat Haldera, i když pro něj neměl žádné využití. Pouto důvěry mezi Hitlerem a Halderem bylo naprosto zničeno. Není totiž stejně jako dříve doloženo, zda náčelník generálního štábu „vůdce“ varoval před nadcházející katastrofou - jak se tvrdí v některých, ovšem dodatečně napsaných pamětech, nebo zda i Halder dosud počítal s tím, že válku je možné vyhrát - jak vyplývá z jeho osobních záznamů v deníku a z dopisů.

V každém případě je však jisté, že Hitler měl „poučování“ svého náčelníka generálního štábu právě tak dost a že docházelo opakovaně k méně či více prudkým střetům kvůli vysokým ztrátám, jaké si zápolení o Stalingrad vyžádalo. 17. září Hitlerova trpělivost přetekla a poslal svého vrchního pobočníka, generálmajora Rudolfa Schmidta s tajným posláním do Paříže, odkud Schmidt osobně doprovodil na Ukrajinu generálmajora Kurta Zeitzlera, náčelníka generálního štábu u vrchního velitele na západě. „Vůdce“ ho tam přijal 22. září a hned mu stručně a bez okolků sdělil: „Rozhodl jsem se a již dnes v poledne rozkázal, aby byl generálplukovník Halder uvolněn a vy jste byl jmenován náčelníkem generálního štábu pozemního vojska. Povyšuji vás tímto na generála pěchoty.“

K tomu došlo v jednu hodinu v noci. Zeitzler poté mu-

sel přivyknout podobné pracovní době, protože od tohoto 22. září byl Hitlerovým nejbližším vojenským spolupracovníkem a Hitler zůstával vzhůru až do časných ranních hodin. Nový náčelník generálního štábu byl muž podle Hitlerova gusta: „Potřebuji muže jako tohohle Zeitzlera," prohlásil již koncem srpna. Potřeboval ho, poněvadž sdílel jeho optimismus a ušetřil ho „věčných námitek" svého předchůdce. Zeitzler ho nezklamal. V uvítací řeči před nejvyšším štábem vrchního velitelství branné moci prohlásil: „Každý důstojník generálního štábu musí věřit ve vůdce a v jeho vedení. Tuto víru musí vyzařovat na své podřízené a své okolí."

S Halderovým odchodem zmizely poslední zbytky smyslu pro realitu a samostatné jednání. Byly nahrazeny Zeitzlerovým štramáckým optimismem a ochotou využívat generální štáb zcela jako Hitlerův nástroj. Zdálo se, že důvěra nového náčelníka generálního štábu je nakažlivá. Generálplukovník Paulus se 7. října v dopise Hitlerovu pobočníku Schmundtovi, povýšenému na náčelníka personálního úřadu pozemního vojska, vyjádřil takto: „Boje o Stalingrad probíhají velice ztuha. Jde to velice pomalu, ale každý den o kousek dopředu. Všechno je to otázka lidí a času. Ale s Rusy už skoncujeme." Otázka času měla přitom stále nabývat na důležitosti. Času se nedostávalo stejně jako zásobování. Čím více času Němci k definitivnímu dobytí Stalingradu potřebovali, tím více se blížila zima. Čím byla zima blíže, tím obtížnější bylo zajistit zásobování vlastních jednotek.

„Generálové Zima, Chlad, Čas"

16. září proměnily silné přívalové deště krajinu sutin v blátivou poušť. Z trychtýřů po bombách a granátech byly ma-

„Sověti jsou u konce se silami“:
zajatci čekají na kraji pole trosek na transport.

Někdy se stávalo, že v jednom patře byli Rusové a v jiném němečtí vojáci. A tak když jste v domě šli shora dolů, mohlo se stát, že tam byli v jednom patře střídavě usazeni němečtí a sovětští vojáci.

Horst Zank, kapitán **6.** armády

lé tůně. Uniformy a tváře vojáků brzy pokrývala silná vrstva bláta. Ba ještě hůř: zákopy se pomalu plnily vodou, protože déšť se do jílovité půdy nemohl vsáknout. Vojáci stáli v této břečce po kotníky - bez možnosti si nohy zase vysušit. Brzy trpěli první vojáci na takzvané „zákopové nohy".

Deště však změnily především zásobovací trasy ve stezky plné svinstva a bahna. „Generál Bahno" zpomalil německý postup již jednou, v říjnu 1941. Tehdy byl déšť jen předehrou, začátkem konce útoku na Moskvu. Měla se nyní historie opakovat na jihu?

Paulus se proto snažil všemi silami, které měl k dispozici, dobýt město před začátkem zimy - a zdánlivě úspěšně. 18. září musel generál Čujkov svůj podzemní kryt vyklidit a uchýlit se do spěšně zřízeného bojového stanoviště na strmém západním břehu Volhy. „Ještě jedna taková bitva jako tahle a skončíme ve Volze," dělal si starosti sovětský vrchní velitel. A zdálo se, že se jeho obavy naplňují. O čtyři dny později padlo do německých rukou obilní silo, které si Paulus zvolil jako emblém pro vítězné bojovníky po bitvě. 26. září zavlála německá válečná zástava na stranické budově na Rudém náměstí.

Tato střízlivá hlášení se týkala bojů, které byly vedeny s nepopsatelnou tvrdostí. Na jedné straně se obránci zabarikádovali v domech, zákopech a za uličními uzávěrami - „zatnuli paťáty", jak to trefně nazvala sovětská propaganda. Na druhé straně stáli útočníci, kteří rovněž hledali ochranu v troskách. Ale copak bylo možné mluvit o „stranách", když se muselo bojovat o každý kousek ulice? Když se v domech bojovalo o každé poschodí, když přízemí bylo v německých rukou, zatímco ve sklepě a v prvním patře

Byl tam jeden dům, kde Němci seděli ve spodním podlaží, v prvním patře Rusové, ve druhém zase Němci a ve třetím opět Rusové. A žádný z nich nechtěl dům zničit. Jeden kamarád mi řekl, že na zimu je lepší mít střechu nad hlavou. Existovala i pravidla: v době jídla se nestřílelo a ranění mohli být ošetřeni.
Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

měli postavení rudoarmějci? Bojující byli do sebe zaklíněni „jako rubáš ve ztuhlých prstech". Vojáci na obou „stranách" bojovali do úplného vyčerpání. A potom? Jak mohli spát v tomto infernu, kde bez přestávky hřměla děla a vybuchovaly granáty? „Znáte spánek, který se počítá po minutách? Dovedete si představit, že už týdny, měsíce spíme s otevřenýma očima? Hodiny souvislého spánku spočítáte na prstech jedné ruky. Za těchto stalingradských nocí byste většinou začali počítat u palce a k ukazováčku byste se ani nedostali" - tolik líčení jednoho vojáka ze Stalingradu ve *Völkischer Beobachter*. Kdy si měli připravit jídlo? Copak bylo možné odnášet raněné skrze palebnou linii a starat se o ně, když kulky létaly bez ustání?

Koncem září začal první útok na továrnu „Rudý říjen". Ale za šest dní a šest nocí Němci postoupili sotva o 400 metrů. BBC líčila začátkem října svým posluchačům boje, které dosud neztratily nic ze své tvrdosti: „Polsko bylo dobyto za 28 dní. Za 28 dní dobyli Němci ve Stalingradu jen pár domů. Francie byla poražena za 38 dní. Ve Stalingradu potřebují Němci 38 dní, aby se dostali z jedné strany na druhou."

U Stalingradu jsme měli částečně úspěchy, zčásti však i neúspěchy. Boj se kloní na tu či na onu stranu a konec není alespoň pro tuto chvíli ještě na dohled.

Joseph Goebbels,
zápis v deníku, 1. října 1942

Počátkem října napadl ve Stalingradu první sníh. Zima, v níž předešlého roku zamrzl německý útočný rozmach před Moskvou, nyní

Někdy si představuji, jak je to doma hezké, jak si lidé mohou jít, kam chtějí, na procházku nebo do kina, a vůbec že žijí v míru.

Jak je to jiné u nás, kde na každém kroku číhá smrt, kde musíme každý den přelézat ohromné hromady suti, spát ve špinavých dírách a tělo máme plné cizopasníků. Ano, doma je to docela jiné, tam jsi člověkem, aspoň se můžeš o sebe postarat a umýt se. My jsme se už nemohli umýt čtyři týdny.

Dopis polní pošty ze Stalingradu, říjen 1942

hrozila stejným osudem i bojům ve zničeném Stalingradu. Přestože šéf říšské tiskové služby vydal heslo: „Generálové Zima, Chlad, Čas atd. nemohou Německu uškodit, spíše pracují pro ně" -, důstojníci na frontě věděli, že čas není na jejich straně, že zima a chlad nejsou spojenci wehrmachtu.

14. října oznámil „vůdce“ v operačním Rozkazu číslo 1: „Přípravy na zimní tažení jsou v plném proudu. Tato druhá ruská zima nás zastihne včas a lépe připravené.“ Připustil, aniž to konkrétně řekl, že cílů letního a podzimního tažení nebylo dosaženo. Avšak již snil o pokračování ofenzívy příštího jara, jež by mělo přinést - už zase - „definitivní zničení“ protivníka. Proto bylo nutno nynější postavení udržet.

Hitler nařídil zavádění příprav na zimu a mimo jiné rozkázal: „Je nutno stavět mrazuvzdorné, vytápěné bunkry pro tanky.“ Ale z čeho? Dřevo bylo nedostatkovým zbožím. Cement byl daleko za frontou, stavební materiál se musel přivážet přes obrovské vzdálenosti. A kdo měl bunkry stavět? Ženijní prapory byly stejně vyčerpané jako pěchota. Jisté bylo

Právě (10:00) vypráví zase nezvaný host v rádiu o Stalingradu. Taková blbost! Měl by se podívat do města a „vydržet v bunkru s hrdinskou náladou“! Kecy... Dobře, že ty žvásty neslyší všichni kamarádi!

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 10. října 1942

jen jedno: Sověti nebudou stavebním pracím nečinně přihlížet.

30. září se Hitler holedbal úspěchy 6. armády u Stalingradu v řeči ve Sportovním paláci. Oslavoval nezadržitelný postup, předpovídal nadcházející vítězství a zapřísahal se: „Z toho místa nás už nikdo nedostane." 6. října musely být útoky ve Stalingradu dočasně přerušeny, protože se nedostávalo bojové síly k pokračování v bitvě. Byla to přestávka na oddych, nic víc. Sloužila k přípravě na poslední ofenzívu - tu rozhodující?

14. října začal pečlivě připravovaný německý útok na traktorový závod Dzeržinskij. „Celé nebe je plné letců," žasli vojáci 389. pěší divize. Po krupobití bomb německé 4. letecké armády, v níž bylo mobilizováno všechno, co ještě mohlo létat, následovala masivní palba z děl a moždířů. Postavení obránců se hroutila pod palbou současně ze země i ze vzduchu, fosforové bomby měnily trosky v jeden požár. Útočící jednotky pěchoty se začaly probojovávat sovětskými liniemi. Jejich úkol zněl: prorazit k Volze. „Tanky šplhaly přes hory sutě, plazily se chaoticky zničenými továrními halami a střílely z bezprostřední blízkosti na sutí zasypané ulice. Byl to děsivý, ničivý boj na zemi i pod zemí, v troskách, sklepích a kanálech průmyslových závodů," popisoval velký útok jeden důstojník 14. tankové divize. Sovětské 62. armádě hrozilo úplné zničení.

U data 16. října čteme ve válečném deníku velitele 62. armády jednu dlouhou řadu Jobových zvěstí, projasněných jen krátkým vzplanutím jiskérek naděje:

„5:30 hod. - Protivník zahájil silnou dělostřeleckou palbu.

8:00 hod. - Protivník zaútočil tanky a pěchotou.

9:30 hod. - Útok protivníka odražen.

10:00 hod. - Překonán 109. gardový střelecký pluk 37. divize.

„Každého musíme jednotlivě porazit“: sovětští vojáci, mezi nimi i ženy, nastupují cestu do německého zajetí.

11:30 hod. - Překonáno levé křídlo 524. střeleckého pluku.

11:50 hod. - Nepřítel dobyl sportovní hřiště.

12:00 hod. - Padl velitel 117. střeleckého pluku.

12:20 hod. - 416. pluk hlásí: Jsme obklíčeni.'

12:30 hod. - Střemhlavé bombardéry útočí na bojové stanoviště generála Želudeva.

13:10 hod. - Dva zákopy armádního bojového stanoviště se zřítily.

14:40 hod. - Dálková komunikace přerušena.

16:00 hod. - Spojení ke 114. gardovému pluku přerušeno.

16:20 hod. - Do areálu traktorového závodu vpadlo 100 tanků.

16:35 hod. - Velitel pluku obklíčen samopalníky.

17:00 hod. - Radisté nestíhají zaznamenávat hlášení jednotek, které dál bojují v obklíčení.

21:00 hod. - Radiové hlášení 37. gardové divize končí slovy: ‚Raději za vlast zemřeme, ale nevzdáme se.'"

Ztráty Rudé armády byly v těch dnech obzvlášť vysoké. Během pouhých dvou dnů zemřely tři čtvrtiny vojáků, kteří bojovali v traktorovém závodě. Avšak i Němci zaplatili za své „úspěchy" vysokou cenu. Roty se smrskly leckdy na deset mužů, zlomek předepsané síly. Jeden prapor 305. pěší divize ztratil šest z osmi důstojníků.

Hitlera však zajímalo pouze jediné číslo: jen 300 metrů dělilo Němce od Čujkovova obranného bunkru, jen 300 metrů je dělilo od zajetí vrchního sovětského velitele na tomto úseku fronty. „Díky útoku 6. armády jsme se 15. října zmocnili celé severní části Stalingradu včetně traktorového závodu a cihelny," hlásilo vrchní velitelství pozemních sil. Zdálo se, že konečný triumf Němců je již otázkou jen několika málo dnů, ba hodin. Útočníci vrhli ještě jednou do bitvy nové síly: 94. pěší divizi a 14. tankovou divizi.

Sověti se dokázali udržet již jen v několika domovních blocích. Zuby nehty se drželi v dělnických sídlištích na severu, bránili několik továrních hal a ještě relativně bezpečně seděli v podzemních stanovištích vybudovaných v strmém břehu, kde vysoké skalní srázy skýtaly ochranu před německým dělostřelectvem a deštěm bomb. Zde se zakopal štáb generála Čujkova a zbytky 62. armády; až sem, přímo k Volze, zahnali Němci vojenské velení. Odtud velel Čujkov jednotkám, které měly bránit město. Byly vklíněny mezi továrnami „Rudý říjen" a „Barikády". V zádech měly Volhu, všechny ostatní strany obsadila německá vojska. Sověti dokázali udržet ještě předmostí, území kontrolované

Náš úspěch u Stalingradu *už nelze popřít.*

Joseph Goebbels, záznam v deníku, 18. prosince 1942

Došlo k boji muže proti muži, k jakému dosud ve válce nedošlo ani v Polsku, o Francii nemluvě, ba ani na Balkánu či kdekoli jinde.

Gerhard Dengler, kapitán 6. armády

Rudou armádou bylo široké jen několik set metrů. Němci se dostali tak blízko k Volze, že ze svých nově vybudovaných postavení mohli zahájit palbu na zásobovací lodě na řece. Ostřelování si vyžádalo nejen vysoký počet obětí mezi uprchlíky, kteří se chtěli dostat ze západního břehu, kde se bojovalo, na zdánlivě bezpečný východní břeh, ale narušovalo i dopravu z východu na západ, zásobování bojujících jednotek, jež bránily svá postavení v troskách na západním břehu.

Tovární haly byly už dávno jen „pevnosti ze šrotu a železa". Nezůstal tu kámen na kameni. „Byl to úděsný, ničivý boj na zemi i pod zemí, v troskách, sklepích a kanálech průmyslových závodů" - tak si pamatoval jeden důstojník 14. tankové divize boje v troskách kdysi ultramoderních průmyslových zařízení. Avšak odpor v ruinách dosud nevyhasl. „Nechápu, jak mohou v tomto pekle žít lidé, ale Rus sedí v troskách pevně," těmito slovy shrnul svůj úžas Herbert Pabst v dopise domů z 23. října. Ze vzduchu viděl celý rozsah destrukcí, ale navzdory svému přehledu si nedokázal vysvětlit, co se děje na zemi. Se stejným nepochopením se setkával tvrdošíjný odpor Rudé armády u německé generality. „Nepřítel prostě přichází stále znovu a využívá nové trosky k opevnění svých obranných postavení," podivoval se generálporučík Strecker nad ruskou vů-

Západní břeh Volhy spadal příkře dolů. A na tom srázu seděli Rusové a dostávali z druhé strany Volhy masivní podporu – rychlopalné pušky a děla. A německé štuky, bombardéry a dělostřelectvo nemohly střílet, protože to bylo příliš strmé. Střílely přes Rusy do vody nebo do vlastních linií na horním okraji břehu. Těžké zbraně tady nezmohly vůbec nic.
Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

„Jak ti psi brání Stalingrad... ": boj v troskách zbrojního závodu „Barikády“.

lí k odporu, jak se projevila v boji o největší průmyslový závod na břehu Volhy.

Tovární komplex „Rudý říjen“ tvořilo deset hal. Devět z nich kontrolovali koncem října Němci. Avšak v hale 4 se zoufale - a účinně - drželi rudoarmějci. Tajemství jejich úspěchu spočívalo v takzvané hale martinské pece: podzemní chodby, které spojovaly haly závodu mezi sebou, umožňovaly rudoarmějcům se v poslední chvíli odpoutat od útočících německých pěšáků a neočekávaně se vynořit v zádech útočníků. Kromě toho mohli obránci díky podzemním chodbám dopravovat od Volhy do továrny zásoby. Protože se německé velení nedočkalo kýženého úspěchu, necouvlo ani před nasazením letectva. Obránce měly rozdrtit střemhlavé bombardéry se svým ohlušujícím vytím - zároveň však ohrožovaly i vlastní kamarády. „Přiletěly štuky a bombardovaly nás. Leželi jsme pod vagónem, který byl naložený ocelovými deskami. V palbě štuk praskla jedna osa a my leželi pod tím. Půlka družstva byla mrtvá. Jeden měl pryč hlavu, druhý rozpárané břicho. A večer přišli Rusové s plamenomety,“ vypráví Walter Loos, který s notnou dávkou štěstí přežil útoky vlastní i protivníka.

O areál velký třikrát tři kilometry se bojovalo deset dní. „Vojáci, kteří zde byli zastřeleni,“ líčí situaci jeden bojovník od Stalingradu, „byli narovnáni na hromady, jeden přes druhého. Možnost je pohřbít totiž stejně nebyla. A tohle byla dokonce ochrana před ostřelovači.“ Ovšem kdo chtěl přežít, musel být pořádně otrlý. „Tyhle obrázky mám pořád před očima,“ vzpomíná Vincenz Griesemer. „Jak tam ležel kamarád s otevřenýma očima, jako ochrana před kulkami, a my se mu museli celé dny dívat do otevřených očí.“

Podobné scény se odehrávaly v továrně na děla „Barikády“. Zaujaly zde obranné postavení dva pluky sovětské 308. střelecké divize, zatímco třetí se zabarikádoval v nedaleké rokli, aby zajistil nekrytý bok. Ve spěšně vyhloube-

Když Němci obsadili „Rudý říjen", mluvili jsme s nimi přes stěnu. „Ruse, dej nám kousek slanečka!" volali – měli jsme totiž tábor přímo na břehu Volhy kde byly v obrovských kotlích také naložené slanečky. Němci to věděli, někdo jim to řekl, že jsou tam ještě slanečky. Tak udělali díru ve zdi a volali: „Rusové, dejte nám slanečka!" Hodili jsme do díry granát.
Fjodor Kučurin, voják Rudé armády

ných postaveních a zákopech čekali rudoarmějci na „oslavu na uvítanou" - tak nazývali letecké útoky, které měly obránce vyřadit nebo alespoň ochromit. Zákopy byly úzké a hluboké, aby vojákům zaručovaly co největší ochranu před úlomky bomb. Nicméně před tlakovými vlnami způsobenými výbuchy bomb, které vše rozechvívaly, neposkytovaly zákopy ochranu žádnou. Žádnou ochranu neposkytovaly ani před pekelným řevem štuk a psychologickými účinky pustošivého bombardování. Jakmile letky Heinkelů 111 svrhly na postavení obránců ničivý koberec bomb, následovalo okamžitě ostřelování z děl a moždířů, jež mělo vyhladit všechno, co nezničil nálet. Psychologicky neméně fatální jako kvílení leteckých bomb a výbuchy granátů byla chvíle, kdy zbraně oněměly. Tato odmlka byla totiž výmluvným signálem pro další fázi boje: ticho ohlašovalo útok tanků nebo pěchoty. Rudoarmějci, často ohlušeni výbuchy granátů, bez jakéhokoli rádiového spojení či jiného kontaktu s jinými pozicemi, bojovali pohrdajíce smrtí s ocelovými kolosy, jež se na ně řítily. Ruští ženisté se vrhali proti protivníkovým tankům s protitankovými minami pod paží jako s ranními novinami. Dokonce ani ta nejvážnější zranění někdy rudoarmějce nepřiměla, aby od boje s útočníky upustili: jeden z nich, jenž po zranění paže již nebyl schopen odtrhnout zajišťovací závlačku ručního granátu, ji vytáhl z roznětky zuby.

Rusové nasazují i děti, tak čtrnácti- až šestnáctileté.

Hubert Kremser, voják 6. armády

„Ani vám nedovedu popsat, jak ti psi Stalingrad brání," konstatoval v dopise domů prostý voják 389. pěší divize. Jedním z těchto obránců, kteří se ve svém obětavém boji neohlíželi na vlastní zdraví, byl Michajl Panikako, námořník, který bojoval ve 193. střelecké divizi. Když už neměl žádné protitankové granáty, vyrobil si Panikako z lahví a benzínu dva „Molotovovy koktejly". Hadr posloužil jako knot a provizorní roznětka. Když německá kulka jednu láhev předčasně zapálila, přeskočil oheň rychle na námořníkovu uniformu. Voják se vrhl jako živá pochodeň s druhou láhví na německý tank a zapálil ho. Útočník byl vyřazen, obránce mrtvý. Takových Panikaků, kteří dali vše - i svůj život, jen aby Stalinovo město nepadlo do rukou Hitlerových vojáků, bylo v oněch dnech více.

Možné vysvětlení takové obětavosti najdeme v dopisech, jež rudoarmějci psali ve vzácných přestávkách v boji domů, resp. které jim na frontu posílaly jejich rodiny. Z mnoha dopisů, pokud se dochovaly, zaznívala pro takovou obětavost a nasazení morální podpora: „Jsem moc šťastná, že tak dobře bojuješ. Bojuj do poslední kapky krve a nenech se zajmout, protože zajatecký tábor je horší než smrt." Co napsala žena poručíka 384. dělostřeleckého pluku svému muži, zní sice, jako by to zformuloval nějaký propagandista. Ale tento dopis, stejně jako řada dalších podobného obsahu, jen v podstatě odrážel všeobecnou náladu, jaká mezi obránci Stalingradu převládala. „Nepoznám, kde končíš ty a kde začíná matka vlast," napsal jeden poručík ze Stalingradu své nevěstě. „Ty i ona - splýváte mi v jedno." Jistě, v dopisech se stále znovu objevují stížnosti na špatné zásobování, skryté narážky na bezvýchodnost vlastní situace, na převahu nepřítele. Pisatelé těchto řádek si byli pochopitelně vědomi, že jejich dopisy čtou političtí ko-

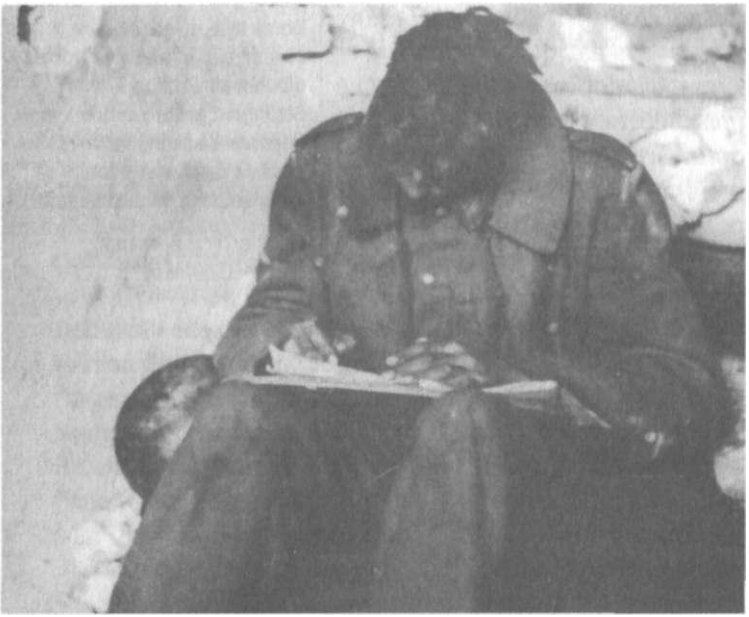
misaři. Avšak i když byly psány s ohledem na možnou cenzuru - z mnoha dopisů hovoří skutečné přesvědčení, skutečné vlastenectví, opravdové city. „Vlast od nás, kdo bráníme toto město, žádá klást odpor až do konce. A my tohoto příkazu uposlechneme, jak nejlépe dovedeme."

Doma byla nálada taková, že si říkali: Trvá to sice trochu dlouho, ale krok za krokem Stalingrad přece jen dobudeme. Nepanovala žádná nervozita a ani se nemluvilo o tom, že by se něco nemuselo dařit.

Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

Tato ochota obránců Stalingradu vydat ze sebe vše a nelekat se ani utrpení působila německé propagandě nemalé problémy. Zatímco v dosavadním průběhu války mohl Goebbels ohlašovat rychlá vítězství, nyní učinila propagandistická mašinérie už dávno středem svého zpravodajství ze Stalingradu tvrdost bojů - i při tom bylo pochopitelně heroizováno úsilí Němců, pochopitelně to byli vždy němečtí pěšáci, kdo „v tvrdém boji muže proti muži na bodák" dosahovali nových vítězství. Přesto se však musela německá propaganda stále více spoléhat na zvláštní finesy rétorického umění: Goebbelsovy válečné noviny bombardovaly německou veřejnost tolika hlášeními o úspěších na východě, až musela nabýt přesvědčení, že vyčerpaní Sověti jsou již poraženi, že dobytí Stalingradu je otázkou nejbližší budoucnosti - ale město na Volze nepadlo. Nacistické štvavé kampaně kromě toho vykreslovaly obraz ruských „podlidí", kteří jsou méněcenní, líní a beznadějně zaostalí - a nyní kladli německé „panské rase" úspěšně odpor. A konečně přicházela stále četnější hlášení o ztrátách wehrmachtu, a tak ani lidem doma nezůstalo utajeno, že tvrdé boje si vyžadují velké oběti i na německé straně.

Německá propaganda tak vytvořila mýtus o „hrdinské smrti", vojáci byli oslavováni jako „obránci před hrozbou bolševismu", mrtví odpočívali „na poli cti", jako výraz nejvyššího uznání se psalo: „Padl za Vůdce a za vlast."

Nahoře: „Daří se mi dobře a doufám, že i vám“: o skutečných hrůzách války nestálo většinou v dopisech německých vojáků nic.
Dole: „Polní pošta byla ‚neděle na pátou'“: spojení s domovem mělo pro vojáky životní důležitost.

Glorifikaci bitvy u Stalingradu, jež měla být zároveň vysvětlením nevysvětlitelné délky bojů, najdeme ve zprávách jako v následujícím výňatku z *Völkischer Beobachter:* „Je to peklo: hluk a praskání, neustálé detonace granátů všech kalibrů, kvílivý pískot projektilů letících vzduchem, štiplavý a dráždivý dým ze střelného prachu a mezitím tvrdé, téměř nepřerušované praskání výstřelů z ústí německých baterií. Útočící pěšáci musejí skrze toto peklo projít. Musejí se vždy znovu vzchopit a jít vpřed, musejí být vždy stateční a tvrdí, vytrvalí a chladnokrevní, a ani chvilku nesmějí pomyslet na to, že snad zůstanou už v příští minutě ležet mrtví nebo zranění. Tihle muži rozhodují bitvu. Sověti jsou hotoví, u konce se silami, zajatci se k nám potácejí a klopýtají s obličeji zkřivenými hrůzou. Nějaký svobodník vede po stráni dvacet rudoarmějců, kteří byli vypuzeni ze svých děr. Tu práskne výstřel ze sovětského tanku mířený přesně doprostřed skupiny, osm mužů zůstane ležet se zkrvavenými a rozervanými těly."

Všichni hledí ke Stalingradu jako očarovaní. Až to město budeme mít definitivně ve své moci, naše situace se podstatně zlepší. Ale budeme asi muset ještě nějakou dobu bojovat.

Joseph Goebbels,
zápis v deníku, 20. října 1942

Pořád jsem si říkal: „Lidské dítě, vždyť ti je teprve osmnáct. Máš zůstat tady na tom čtverečním metru Ruska, který bráníš -, máš tady zůstat ležet, máš tady umřít?" Nechtěl jsem umřít.

Kurt Palm, voják 6. armády

Filmové týdeníky byly v podstatě samozřejmě učesané, jestli to tak mohu říci. A nám se přece zdaleka neříkalo všechno. A proto jsme si doma přece až do konce říkali: Přece jen to dokážeme.

Ilse Hollová, manželka bojovníka od Stalingradu

Kruh argumentace německé propagandy se uzavřel: na jedné straně statečně bojující německý pěšák, na druhé voják Rudé armády kladoucí zoufalý odpor, jenž napadá útočníky zbaběle ze zálohy, jenž necouvne ani před obětováním vlastních kamarádů, jenž nezná slitování ani s bezbranným civilním obyvatelstvem. Takové popisy boje měly ukázat nesmyslnost dalšího odporu a rovněž vysvětlit, proč

dosud nebylo dobývání města završeno: „Bolševici vedou boj sebedestruktivním způsobem, hájí město i za cenu sebezničení."

Přiznat protivníkovi statečnost, tak daleko nacistická média zajít nechtěla. Líčení zážitků, pokud se v cenzurovaném tisku objevilo, zdůrazňovalo sice stále znovu „hrdinský" boj německých útočníků, pro neméně „hrdinskou" odvahu obránců však mělo zcela jiné vysvětlení: „Tato zarputilost hraničící s šílenstvím není odvahou. Tato sovětská zatvrzelost nás jen činí nemilosrdnými."

Němcům se nepodařilo odpor zlomit a zcela dobýt čtvrť, kterou *Völkischer Beobachter* označil jako „poslední pevnost bolševiků ve Stalingradu". „Tento pás země byl největší horou odpadků v kraji," napsal trefně německý válečný korespondent Walter Kerr. Němci již kontrolovali devadesát procent této „hory odpadků", jež se jmenovala Stalingrad. Ale koncem října ztratila ofenzíva 6. armády už dávno svůj původní rozmach: její jednotky, vyčerpané a bez dostatečného přísunu osob i materiálu, byly nuceny dát si přestávku a odpočinek.

Ztráty byly nepředstavitelně vysoké: během dvou či tří dnů vykrvácely celé jednotky, většinu německých rot už tvořilo jen několik mužů, sovětské jednotky ztratily za bojů o traktorový závod „Dzeržinskij" tři čtvrtiny vojáků."

Zažil jsem něco strašného. Nasadili jsme totiž námořníky z Dálného východu. Chudáci! Byli to opravdoví námořníci, sundali přílby a nasadili si pak námořnické čepice – a útočili s křikem „Hurá" proti kulometům. Dovedete si představit, jak ti mladí lidé pokryli pahorek svými mrtvolami ve třech vrstvách? Když jsme tam pak byli, všiml jsem si, že se mi nohy boří do země. Vytáhl jsem nohu a najednou vidím, že jsem stál v mrtvole!
Albert Burkovskij, voják Rudé armády

Jeden německý ženijní prapor zaplatil za útoky na zbrojní podnik „Barikády“ jen za jediný den čtyřiceti procenty nasazeného mužstva.

„Můžeš děkovat Bohu na kolenou, že sem nemusíš,“ napsal Karl Wester 14. října 1942 svému bratrovi. „Můžu ti říci, tady se svede i zhola nemožné a tady také vidíš, co všechno člověk dokáže. Snad už dobrotivý Bůh pomůže a válka skončí. Zbraně válku rozhodnout nemohou.“ Pozoruhodný postřeh na rolníka, kterému bylo teprve nedávno dvacet let.

Smrt kamaráda jsme nevnímali tak, jak bychom ji vnímali v civilním životě. Když jsem viděl prvního padlého, byl to zničující zážitek. Nakonec jsme počítali i s tím, že sami umřeme. Ale čím víc se válka protahovala, tím jsme byli okoralejší a tím méně jsme na to mysleli.

Hubert Kremser, voják 6. armády

Počátkem listopadu začal po krátké přestávce další pokus vypudit poslední obránce a Stalingrad definitivně dobýt. Hlavním cílem německého útoku byla takzvaná tenisová raketa, místo, kde se spojovaly železniční trati a tvořily smyčku okolo průmyslových sídlišť mezi Mamajovou mohylou a továrnami na Volze. „Operace ohnivá bouře“ měla být poslední ofenzívou. „Jestli se nám (Stalingrad) nepodaří vyčistit nyní,“ napsal baron von Richthofen, velitel 4. letecké armády, jejíž bombardovací letky zahajovaly

Před osmi dny jsme tady na sever od Stalingradu zaujali zimní postavení. Pohled do stepi není nijak lákavý. Široko daleko žádná vesnice, žádný les, žádný strom, ba ani keříček či kapka vody. Rus útočí každý den. Město samo je už úplně v troskách, ještě všude hoří a v noci do daleka osvětluje step. Sem se hodí slova evangelia, na která jsem už dřív tak často myslel. Nezůstane kámen na kameni. Tady je to tak doopravdy. (…) Nesmíme ztrácet odvahu a víru v Boha, i když pořád štěkají kulomety a bouchají bomby a granáty. Pokud mi osud určil, že se z tohoto pekla nedostanu, pak je to vůle Boží.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 27. října 1942

Stalingrad lze nazvat peklem. Před pár dny zaujal prapor postavení a dnes už je z něj zase plno padlých. Náš velitel, třiadvacetiletý poručík, velice mladý muž, sotva přišel do Ruska a dnes už je mrtvý. Kéž by to už skončilo.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 3. listopadu 1942

i tento útok, „pak už nikdy." Tato optimisticky znějící slova dostala už brzy docela jiný smysl. Nejprve se německým pěším divizím podařilo s podporou svěžích ženijních praporů vrazit do sovětské obranné linie klín. Čujkovovy jednotky byly celkem už potřetí rozděleny. Sovětští obránci nyní bránili nikoli jedno velké, ale jen několik malých předmostí. 138. střelecká divize - resp. to, co z ní zbývalo -, bojovala v továrně „Barikády" s Volhou v zádech na neustále se zmenšujícím prostoru. V rukou Rudé armády byl už jen pás země dlouhý 350 a široký 200 metrů a ze tří stran byli již sovětští vojáci prakticky obklíčeni. Jejich jediným spojencem byl strmý břeh, jenž jim uvolňoval záda a chránil je před nepřátelskou palbou. Na severu bránila 124. střelecká brigáda druhé předmostí. Třetí, nejrozsáhlejší, o délce několika kilometrů, i když jen pár set metrů široké, bránila 13. gardová divize.

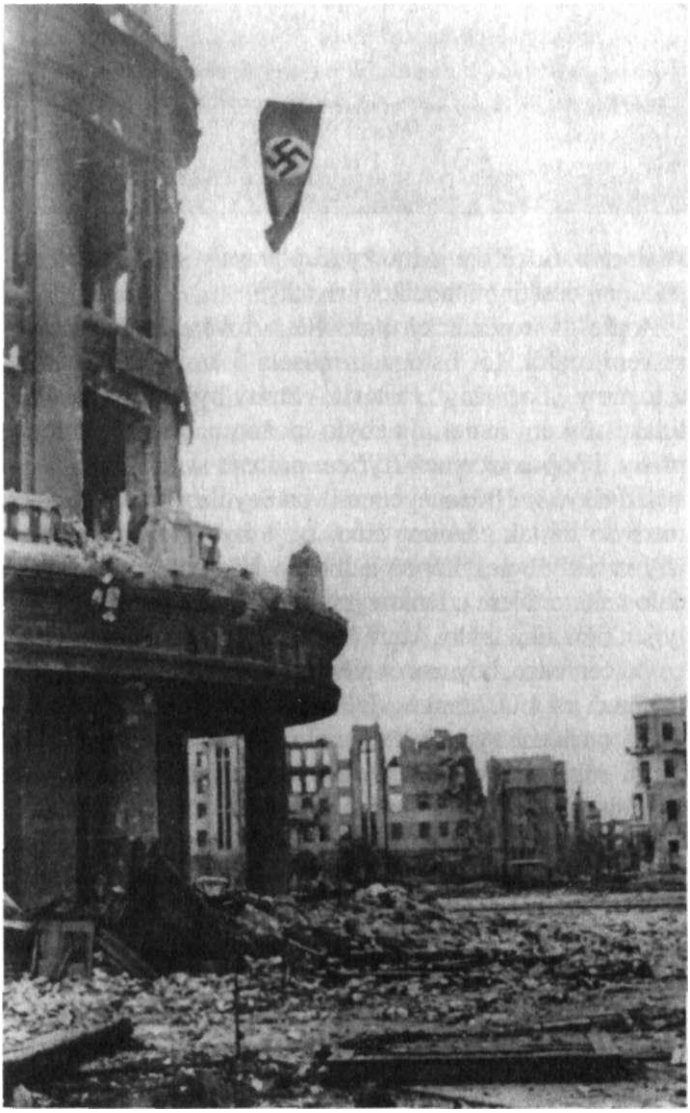
Německo kdysi složilo zbraně za pět minut dvanáct - já zásadně přestanu vždycky teprve pět minut po dvanácté.

Adolf Hitler 8. listopadu 1942
v Občanském pivovaru

Stalingrad leží na německé duši jako stín noční můry. Dnes by se nám nemohlo stát nic lepšího, než kdybychom mohli vydat zvláštní hlášení o definitivním dobytí města na Volze.

Joseph Goebbels, záznam
v deníku, 13. listopadu 1942

V polovině listopadu vypadala situace obránců bezvýchodně: „Jednotkám chybí munice i zásoby," varoval Čujkov hlavní stan osobně. Vyhlídka na zlepšení nebyla. Ledové kry na Volze znemožňovaly zásobování, lodě, které by mohly přivézt zásoby, zadržel led a staly se snadnou kořistí pro německé dělo-

„Nad Stalingradem vlaje vlajka s hákovým křížem“: v troskách někdejšího obchodního domu měl generálplukovník Paulus hlavní stan.

Stalingrad pořád ještě nepadl. Přestože to má jen pár set metrů do šířyu a pár set metrů do délky, nemůžeme ten kousek dobýt, ačkoli téměř každý den útočí na Rusy bezpočet našich divizí. Celé dny se bojuje o jediný dům.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 19. listopadu 1942

střelectvo. Sovětské jednotky disponovaly v nejlepším případě jen desetinou tabulkových stavů.

A přesto se německý útok opět o sovětská obranná postavení rozbil. 15. listopadu musela 6. armáda své útoky u továrny „Barikády" zastavit - ztráty byly příliš vysoké, lidské síly ani materiál nebylo možno nahradit. „Prapory přišly v boji o více než čtyřicet procent svých stavů," vystřízlivěl ve své bilanci generál von Seydlitz. Mnoho pěších rot bylo již tak zdecimováno, že je bylo nutno spojovat, aby vznikly bojeschopné jednotky. Nijak lépe to nevypadalo s materiálem u tankových divizí, které již disponovaly jen několika tanky, které byly schopné nasazení.

Od července, kdy nastoupili k útoku na Stalingrad, ztratili Němci asi 1 000 tanků, více než 2 000 děl a 1 400 letadel. Ztráty na lidech výpadky materiálu ještě převyšovaly: 70 000 mužů - mrtvých, raněných, zajatých nebo nezvěstných.

V situační zprávě vrchního velitelství pozemního vojska pod datem 18. listopadu čteme: „Nepřátelské síly obklíčené u továrny na zpracování kůží byly až na dva důstojníky a několik zajatých vojáků zničeny. Na zbytku fronty armádní skupiny žádná zvláštní bojová aktivita."

Nepřítel je z někdejší metropole na Volze až na několik obvodů vyhnán. Německý wehrmacht stojí na Volze.

Komentář „Německého filmového týdeníku" z 19. listopadu 1942

Žádná zvláštní bojová aktivita - to byl eufemistický opis skutečnosti, že Němci už neměli sílu na pokračování v útoku. Úplné dobytí Stalingradu ztroskotalo.

Dlouhé umírání 6. armády

Zatímco v německém hlavním stanu, ve „Vlčím doupěti“, vrcholila krize mezi Hitlerem a náčelníkem jeho generálního štábu, dostavil se do Kremlu náčelník sovětského generálního štábu Alexandr Vasilevskij a zástupce vrchního velitele ozbrojených sil Georgij Žukov. Stalin si je zavolal 13. září do centra sovětské moci, aby s nimi probral plány dalšího postupu ve Stalingradu. Toho dne tam zahájil wehrmacht novou ofenzívu na Mamajovu mohylu a břeh Volhy s cílem dobýt poslední sovětské pozice a s nimi i město. Téměř tisíc kilometrů daleko přednášeli nyní Vasilevskij a Žukov první návrhy na protiofenzívu na jihu. „Operace Uran“, jak znělo její předběžné krycí jméno, počítala s tím, že Němci budou poraženi svou vlastní taktikou: Němce u Stalingradu měly sevřít kleště pozůstávající ze dvou armád. Z obléhatelů se měli stát obléhaní. Mezi německé linie měl být od Serafimoviče na severu vražen klín, který by 6. armádě odřízl ústup. Výchozí bod sovětské protiofenzívy měl pro Stalina historický význam: o dvě desetiletí dříve vedl rudý diktátor ze Serafimoviče úspěšně rozhodný úder proti oddílům Bílých gard. Byla to dobrá předzvěst?

Plán, který oba generálové toho nedělního večera kremelskému vládci předložili, byl chytrý a sliboval úspěch. Němci měli ve Stalingradu uvíznout a přivádět do města stále nové síly, zatímco sovětští obránci budou dělat jen to nejnutnější, aby zabránili úplnému dobytí. Německý útok neměli odrazit obránci Stalingradu, ale mohutné, čerstvé

My Rumuni jsme byli pod německým velením. Bez německého rozkazu se rumunská armáda ani nehnula.

Paul Stefanovici, rumunský voják

síly mimo město, které 6. armádu napřed odříznou od vlastních linií a poté zničí.

Za slabá místa v linii německé fronty označili autoři plánu ty úseky, které hájili němečtí spojenci. U Kletské na severu až po Voroněž byli dislokováni Rumuni a Maďaři, mezi nimi pak italské jednotky. Sovětská rozvědka odvedla dobrou práci. Rumunské jednotky byly totiž na masivní útok protivníka připraveny stejně málo jako na prudký pokles teplot. Nebudou klást, a tím si byli Sověti jisti, žádný vážný odpor. Německé vojenské velení rezervovalo beztak omezené množství moderních a výkonných zbraní pro vlastní jednotky. Rumunům zůstávala jen vlastní, mizerná výzbroj. Se svými zastaralými zbraněmi nemohli materiální převaze protivníka vzdorovat. Ale jádrem problému bylo, že vrchní velitelství pozemních sil frontu nadmíru roztáhlo a připustilo riziko příliš dlouhých a jen nedostatečně chráněných boků. Na odražení masivního útoku tak nebyly německé jednotky dostatečně připraveny. V porovnání s nevýslovnými útrapami, které museli snášet vojáci ve Stalingradu, byla služba na Donu mnohem snesitelnější. Ještě 25. října pořádala 376. bavorská pěší divize závody ve střelbě. Takové trávení času zá-

Jednou jsem navštívil Rumuny. Ti ubozí chlapci leželi s naprosto nevyhovující výzbrojí, někteří bez dek, se starými karabinami, které vypadaly, jako by pocházely ještě z Napoleonových dob, ve sněhu. Zásobování bylo velice špatné, ale vzadu seděli důstojníci u bíle prostřených stolů, popíjeli víno a cítili se blaze. Kdybych byl rumunský voják, taky bych nebyl celý nadšený, že mám bojovat za Hitlera a obětovat za něj život.
Winrich Behr, kapitán 6. armády

„ Každý voják pevnosti“: posily Rudé armády táhnou do Stalingradu, září 1942.

roveň dokládalo, jak byly možnosti protivníka podceňovány. Sotva kdo v německém velení si dovedl a chtěl představit, že by Rudá armáda byla schopna větší ofenzivní akce. Nikdo se neodvážil Hitlerovi odporovat, když 23. října v doplňku ke svému operačnímu Rozkazu číslo 1 tvrdil: „Toho času nejsou Rusové jistě schopni začít velkou ofenzívu s velkoprostorovými cíli.“ Podle tohoto gigantického omylu v hodnocení „největšího vojevůdce všech dob“ se orientovalo i vojenské velení. A ti, kteří to museli vědět lépe, ještě dodávali potřebné argumenty. V situační zprávě oddělení „Cizí armády východ“ proto zcela v Hitlerově duchu čteme: „Nepřítel zůstává v klidu, protože je příliš oslaben.“

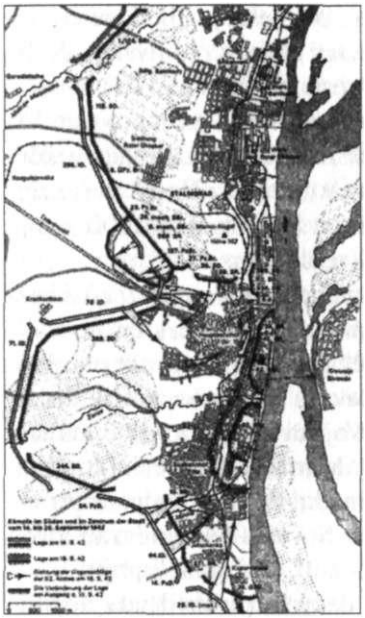
V důsledku tohoto chybného hodnocení se německé ar-

mádní velení domnívalo, že může spojencům přidělit úkoly, na něž jejich existující výzbroj právě tak stačí: být na stráži. Ale držet úsek fronty v délce 400 kilometrů s nedostatečnými počty vojáků a zastaralým materiálem - to se mohlo podařit pouze v případě, že Rudá armáda nezačne žádnou ofenzivní akci. Avšak v „Operaci Uran“ šlo právě o ni. Slabost boku německé fronty byla tak zřejmá, až se sovětští generálové zprvu domnívali, že jde o past. O to pečlivěji protiofenzívu připravovali.

Hlavní útok měl začít téměř 200 kilometrů na západ od města. Stalingrad měl být Němcům držen před nosem jako návnada, za níž měla okolo útočníka sklapnout smrtící past. Mělo to však háček: Němci mohli Stalingrad dobýt. Stalin rozpoznal nebezpečí skrývající se za plánem svých generálů. „Jeho“ město že má být vrženo do hry? Dopřát nenáviděnému protihráči v Berlíně psychologický triumf - ba přímo mu ho umožnit? Rudý diktátor zprvu odmítl. Žukov a Vasilevskij vysvětlovali tvrdohlavě výhody svého plánu. Protiútok daleko za zády německé fronty se zdaří pouze tehdy, když Němci proniknou do města s jádrem 6. armády. Čím hlouběji se Němci zapletou ve městě, tím méně budou s to stáhnout včas síly k odražení protiútoku. Útok „z hloubky prostoru“ - to byl recept na úspěch německého wehrmachtu. Nyní mělo být použito této taktiky proti jejím vynálezcům. Generálové Rudé armády byli učenliví žáci.

A právě toho 13. září Stalin konečně k provedení akce svolil. Ofenzíva podle představ náčelníka generálního štábu a zástupce vrchního velitele měla být za nejpřísnějšího utajení uskutečněna.

Dokonce ani velitel 62. armády, která se strašnými ztrátami čelila německým útočníkům v první linii, neměl o tom, na čem se usnesli v Moskvě, ani tušení. Přesto Čujkovovi vojáci pocítili jako první, jaké důsledky měla mít utajova-

Tyto dva plány města ukazují přesný průběh fronty a městské obvody, o něž se nejčastěji bojovalo před obklíčením.

ná „Operace Uran“ pro sovětské jednotky ve městě. Protože Rudá armáda stáhla své síly na křídlech, zůstávalo obráncům jen to naprosto nejnutnější - a často ani to ne. Například počátkem října zrušila STAVKA přidělování munice dělostřelectvu 62. armády -, a to právě v době, kdy její jednotky měly odrážet jednu německou ofenzívu za druhou. Čujkov byl rozhořčen - ale dělat nemohl nic.

Aby bylo možno „Operaci Uran“ uskutečnit, potřebovalo sovětské vedení další síly. O to se postaraly stále nové úspěchy výroby, kterými se mohl sovětský těžký průmysl na jaře 1942 pochlubit. Hitler věřil, že rozbije-li průmysl ve Stalingradu, zničí průmyslové srdce Sovětského svazu. Přitom byl Halderův odhad, že v Sovětském svazu vyjede každý měsíc z továrních hal 1 200 tanků (zatímco němec-

ké továrny jich opouštělo jen 500), ještě podhodnocený. Ve skutečnosti produkoval sovětský zbrojní průmysl ve druhé polovině roku 1942 každý měsíc průměrně 2 200 tanků - oproti prvnímu pololetí to byl nárůst o dvacet procent. Více než polovina tanků, které mohla Rudá armáda nabídnout, měla být přitom použita v „Operaci Uran". Ještě zřetelnější byl nárůst u produkce letadel: z 10 000 strojů v prvním pololetí na 15 000 ve druhém.

Němečtí vojáci na frontě měli pocítit na vlastní kůži bezprostřední následky tohoto nárůstu produkce, které nechtěla vojenská špička ve „vůdcově" hlavním stanu vzít na vědomí. „Nepopiratelná noční převaha Rusů ve vzduchu nabyla nesnesitelných rozměrů. Vojska nemají klid, jejich síly jsou napínány na maximum." Marně žádalo velení 6. armády od vrchního velitelství armádní skupiny podporu při vyřazení nepřátelského letectva. Sovětští letci převzali vládu nad Stalingradským nebem - a už o ni neměli přijít.

Stejně jako ve vzduchu demonstrovala Rudá armáda

Takovou noc jako z 9. na 10. listopad ve Stalingradu jsem ještě nezažil. Rusové svrhli v noci tisíce bomb, vážně jsem myslel, že se už ze Stalingradu nedostanu, od tří hodin odpoledne do čtyř hodin ráno bombu za bombou. Byli jsme v jednom ruském domě, ale ten se třásl třináct hodin nepřetržitě. Musel jsem jet do centra města, protože Rus v jižní části města zase zaútočil, a předjel jsem se třemi kamiony až k závodu na tanky „Rudý říjen". Vybuchl mi tam přímo před předním kolem granát, ale díky Bohu se nic nestalo a já odtamtud hned rychle odjel. Hlavní je, když se z toho člověk dostane se zdravou kůží. Dnes v poledne na nás Rusové zase zaútočili hloubkovým letem a právě teď shazují bomby jen 4 kilometry odtud, tam je zásobovací tábor, a tak to máme při každém střídání, už jsme si na to pomalu zvykli.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 13. listopadu 1942

svou převahu i na zemi. Avšak aby armádní velení dopravilo materiál, jež mělo k dispozici, do prostoru nasazení, potřebovalo čas, který měli poskytnout vojáci ve Stalingradu svým odporem. Stalin dal oznámit: „I sebemenší postavení na kopcích vyrvané nepříteli znamená časový zisk a každý získaný den možná určí výsledek bitvy." Neustálé opakování výzev k vojákům, aby vydrželi, se neminulo účinkem. Obránci hájili odhodlaně své pozice, bojovali i v beznadějných situacích a kladli rozhořčený odpor. Byl to skoro až zázrak, že v krupobití německých zbraní mohl vůbec někdo přežít. Ale pod troskami a v relativně bezpečných pozicích na strmém břehu Volhy se porůznu pospojované zbytky 62. armády bránily s odvahou zoufalců.

Před několika dny jsem psal, že nemám strach. (...) Přece máme strach. Člověk tolik lpi na životě.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 19. listopadu 1942

„V některých hnízdech za frontou v severní části zbrojovky opět ožil ruský odpor." Taková hlášení vrchní velitelství pozemních sil stále znovu zneklidňovala. Úsilí 6. armády přimět obránce Stalingradu ke kapitulaci se míjelo účinkem. Vůle Sovětů vydržet zůstala nezlomena byť mohla pozorovateli připadat stejně iracionální jako Hitlerovo tvrdohlavé lpění na dobytí města.

Rusové se ohlašovali jen v noci. Měli malé letadlo, které jsme pokřtili „šicí stroj", protože vydával zvuk jako šicí stroj. Bylo to maličké letadlo, kam se vešel jen pilot. Letadlo přilétalo každou noc a kroužilo nad námi. To vždycky znamenalo zákaz kouření – nikdo si nesměl zapálit ani cigaretu. Pilot by přece mohl uvidět plamínek. Někdy měli na palubě i malé bomby. Ale nikdy jsem neviděl, že by ta bomba něco trefila. Psychologický efekt to však mělo. Říkali nám: „Ještě jsme tady."
Joachim Porzig, spojař 6. armády

Čujkov přitom sázel stále více na noční útoky. Nejistotu do německých řad vnášelo především rudé letectvo. Vedle dvoumotorových sovětských bombardérů přejímali v noci vládu nad vzdušným prostorem Stalingradu hlavně dvouplošníky U2. „Půlnoční bombardéry", „kávomlýnky", „šicí stroje", „vrány z rozjezdové dráhy" - tak nazývali němečtí vojáci malé pohyblivé stroje, které ohlašovaly svůj příchod hlasitým rachocením, pak náhle ztichly, aby se klouzavým letem přiblížily k protivníkovým liniím. V poslední chvíli bylo slyšet jen hvízdání větru, jenž proudil mezi výztužemi křídel dvojplošníku -, a poté výbuch bomby. Materiální škody nebyly velké, mezi Němci byl účinnější psychologický šok, pocit, že jsou bezmocnými oběťmi, a v neposlední řadě nedostatek nočního klidu. Sověti stavěli na vyčerpání útočníků a zkoušeli všechno, aby mu, byť omezenými prostředky, bránili v přísunu nových sil na frontu. Sovětské dělostřelectvo na východním břehu Volhy proto nestřílelo do přední německé linie: v boji o každý dům byla frontová linie nejasná, přítel a nepřítel byli příliš blízko sebe. Střelba z děl by zasáhla vlastní lidi stejně jako nepřítele. Daleko účinnější a pro vlastní síly bez většího nebezpečí bylo, když sovětská děla pálila do linií za frontou: tam, kde tušila nepřátelské zásobovací linie, kde se vyzbrojovaly čerstvé německé jednotky, aby zasáhly do

Ještě vám musím vysvětlit, co to jsou Stalinovy varhany. Je to automatické dělo, které najednou vystřelí až 50 granátů. Ty pak dopadnou na malou plochu. Když to vidíte z dálky, řeknete si, že takovou ohnivou smršť nepřežije ani myš. Ale ve skutečnosti to není zdaleka tak hrozné. Už jsme několikrát leželi v té palbě se vším všudy, ale nic se nestalo. Nejhorší je při tom morální účinek. Ale nemějte strach, takové věci máme taky, jen o něco lepší.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 13. října 1942

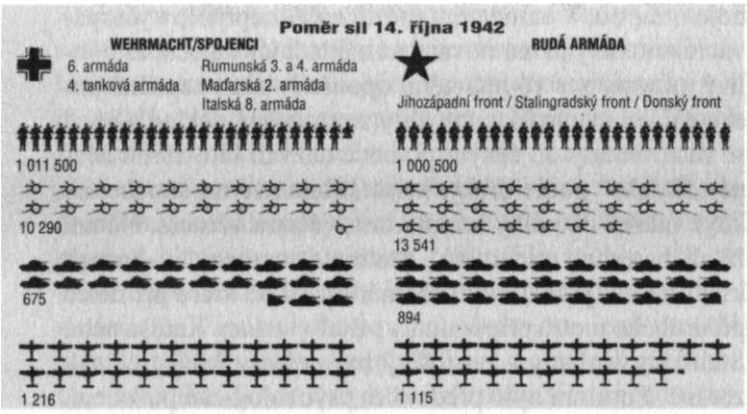
boje o město. V samotném městě měly nepřítele vyčerpávat raketomety namontované na nákladních autech. Pohyblivé minomety s 16 hlavněmi opouštěly svá bezpečná postavení jen na chvilku, vypálily smrtonosný náklad a hned se zase vracely do úkrytu. Rusové nazvali tuto zbraň něžně „Kaťuša“ podle dívky, která slíbila svému snoubenci, když odešel do války bránit vlast, věčnou věrnost. Němci říkali bateriím minometů „Stalinovy varhany“ - jednak kvůli hluku, jednal kvůli rozměrům raket, které při délce půldruhého metru připomínaly píšťaly varhan. Kaťuša nebo Stalinovy varhany - pustošivý byl nejen výbušný účinek zbraně. Enormní bylo především psychologické působení. Pekelný hluk vyluzovaný 130milimetrovými raketami připomínal letecký útok. Zejména nováčci na frontě nebyli při jejich ohlušujícím rámusu schopni pohybu. A dlouhodobý účinek kaťuší vyčerpal každého protivníka.

Obránci města doufali v nové síly, doufali ve velký protiútok a doufali v zimu. Tušili, že čas je na jejich straně.

Ale samotný čas nestačil. Aby měla „Operace Uran“ úspěch, muselo německé velení zůstat ohledně sovětských úmyslů co nejdéle v nejistotě. Nástup tak probíhal v rámci gigantického krycího manévru.

Maskovat se a ukrýt - tento princip, kterému se každý voják učí v přijímači, měl být prvním velkým úkolem nástupu. Všechny přesuny jednotek, pokud to šlo, se konaly kvůli zamaskování pod ochranou noci. Jižně od Stalingradu překročilo Volhu více než 160 000 vojáků a 14 000 vozidel. Byl to riskantní podnik - nejen kvůli nebezpečí odhalení německými výzvědnými letadly, ale především kvůli ledovým krám, které mohly lehké lodice rozmačkat.

Letiště a nezbytné zásobovací linie byly dobře zamaskovány, falešné přistávací dráhy vypadaly stejně opravdově jako pomocné mosty přes Volhu. Rudá armáda vybudovala na Donu celkem 17 atrap mostů, aby oklamala ně-

Srovnání sil obou protivníků na začátku bitvy o Stalingrad.

mecký vzdušný průzkum a odvedla ho od mostů skutečných. Zatímco se aktivita na tomto úseku fronty odehrávala co možná nejnenápadněji, inscenovaly jednotky v jiných oblastech čilou aktivitu s co největším hlukem. Na voroněžské frontě budovali ženisté mosty, jednotky pěchoty vířily oblaka prachu, jako by zde byla velká ofenzíva otázkou nejbližší budoucnosti. Aktivity na skutečné útočné frontě tak probíhaly nepozorovaně a byly podceňovány.

Na výstrahy rumunských jednotek, které pozorovaly nástup nepřátelských sil na donské frontě již koncem října, Němci zprvu nereagovali. Ale generálplukovník Petre Dumitrescu, vrchní velitel rumunské 3. armády, neponechal nic náhodě. Přes německého spojovacího důstojníka k velení 6. armády dal oznámit, že „8. listopadu očekává silnější nepřátelský útok s tanky". Jeho varování však nikdo nebral vážně. Zprávy o bezprostředně hrozícím útoku se totiž příliš často ukázaly jako bubliny. Proč by měli Sověti plánovat větší akci právě k výročí říjnové revoluce?

Německé velení se stejně potácelo ohledně úmyslů Rudé armády v naprosté nejistotě. 7. listopadu hlásil generál-

Před 20. listopadem jsme ve svých zákopech slyšeli zvláštní hluk motorů. Hlásili jsme to svému velitelskému stanovišti, ale oni toho nedbali. 19. listopadu začal za ranního šera útok v ohbí Donu. Teprve pak jsme všichni pochopili, co to bylo za hluk: Rusové překročili Volhu a jejich armáda zaujala postavení v ohbí Donu. To totiž Němci neobsadili celé, ale Rusové si udrželi pruh asi tak 50 až 60 kilometrů, kam stáhli svou armádu. Napřed jsme to ráno jen slyšeli: zaútočili na Italy na Donu. Říkali jsme si: Kdy přijdeme na řadu my? Nejhorší bylo, že byl takový klid. Vždycky, když byl takový podezřelý klid, tak to nevěstilo nic dobrého. Potom si člověk mohl být jistý, že příštího dne začne útok. Útočili také, když hodně lilo nebo za sněhové bouře. To byl jejich systém.
Paul Stefanovici, rumunský voják

ní štáb pozemního vojska v situační zprávě, že „podle zpráv agentů se 4. listopadu sešla v Moskvě válečná rada s vrchními veliteli, na níž bylo rozhodnuto provést ještě v tomto roce velkou ofenzívu buď na donské frontě nebo ve středním úseku“. Na donské frontě nebo ve středu - co zde ještě znělo jako alternativa, dostalo brzy konkrétní obrysy. V následujících dnech hlásily situační zprávy zesílenou aktivitu na jih a na sever od Stalingradu; hovořily o „aktivitách přepadových jednotek“, byla řeč o „seskupování nepřítele“, dokonce o „útocích“ na rumunské a italské úseky fronty. Němečtí spojaři zachytili ruské rozkazy, jež ukazovaly na reorganizaci a nástup Rudé armády v oblasti nového sovětského „Jihozápadního frontu“. Německá rozvědka hlásila: „Silné sovětské přípravné pozice v ohbí Donu u obce Kletskaja.“ Přestože i německá výzvědná letadla přinášela opakovaná varování - „před Rumuny na Donu pokračují Rusové i nadále v ofenzivních přípravách,“ jak si poznamenal si velitel 4. letecké armády generálplukovník von Richthofen 11. listopadu - německé velení nedo-

vedlo nebo nesmělo vyvodit ze všech těchto hlášení správné závěry.

Kdo byl hnací silou tohoto podceňování nepřátelských akcí, zažil Heinrich Meidinger na vlastní kůži: jeho úkolem jako velitele fotometrické baterie bylo zjišťovat pohyby nepřítele v pozicích, jimž se říkalo „severní závora". Jeho pozorovací oddíl byl jako součást LI. sboru dislokován na strategickém místě v centru - není divu, že jemu a jeho vojákům silné pohyby na sovětské straně neunikly. „Moje varování mi vynesla jen pokárání z nejvyšších míst. Náčelník štábu 6. armády, generál Schmidt, mi vzkázal, abych si takové novinky z latrín nechal. Je vyloučeno, aby měli Rusové rezervy v takové síle, jakou jsme hlásili." Schmidt, přesvědčený nacista, byl znám jako zaslepený obhájce „vůdcových" rozkazů. V dalším průběhu bojů si měl jako šedá eminence štábu generála Pauluse vysloužit málo lichotivou přezdívku: „Zlý duch kotle". Jeho fanatická víra v Hitlerovu neomylnost způsobila, že odmítal všechny poukazy na shromažďování nepřátelských sil -, vždyť přece „vůdce" prohlásil, že nepřítel nemá žádné rezervy, které by stály za řeč.

O aktivitách na Donu neinformoval generála Pauluse jen jeho letecký průzkum. O pohybech jednotek Rudé armády na donské frontě vyprávěli i jeho vlastní pozemní pozoro-

Říkalo se: budou dovolené, fronta je v klidu. Už se losovalo, kdo kdy pojede. Já měl jet na Vánoce. Přišel za mnou starší záložní důstojník a řekl: „Poslouchej, chci vdávat dceru, byl bych rád u toho. Nechceš si to se mnou vyměnit?" A já si jako starý voják řekl: „Co je doma, to se počítá. Copak vím, že budu o Vánocích ještě naživu? Tak radši honem domů!" A tak jsem strávil doma v Pomořanech báječné chvíle.
Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

vací stanoviště a sovětští zajatci. Velitel 6. armády začal váhat. Chtěl bojovou činnost ve Stalingradu přerušit a část svých jednotek z města stáhnout, aby stabilizoval ohrožené boky. Frontovou linii na severu měl posílit LVIII. tankový sbor. Ale jeho velitel, generálporučík Ferdinand Heim, už dávno nedisponoval jednotkami, které by měly plnou bojovou sílu. 1. rumunská tanková divize měla jen pár zastaralých českých tanků. 14. tanková divize bojovala ve Stalingradu - a ztráty tomu odpovídaly. 22. tankové divizi chyběly nezbytné pohonné hmoty. Část tanků kromě toho vyřadil neviditelný nepřítel: v kabelových šachtách se usadily myši, zalíbilo se jim ve směsi drátů a přitom ničily významné části elektroinstalace. Osádky, místo aby pod heslem „Divoké husy“ honily sovětské tanky, lovily myši. Velitel sboru nemohl počítat celkem více než se stovkou bojeschopných tanků - sto tanků na tři divize. Co na papíře vypadalo jako mocná bojová síla, bylo ve skutečnosti jen torzo - sotva víc než placebo k uklidnění napjatých nervů rumunských spojenců. Ale proti vůli svého nejvyššího velitele nemohl Paulus žádné velké přeskupení v oblasti 6. armády prosadit. Jeho pasivita byla i důsledkem neznalosti skutečné situace.

Informace, které německé velení dostávalo, byly rozporné. Místo skutečných informací zpíval plukovník Richard Gehlen, náčelník oddělení „Cizí armády Východ“, ještě 12. listopadu obehranou písničku: „Celkový obraz budování sil je co do místa, času a rozsahu stále ještě neznámý.“ Kontrarozvědka neměla o úmyslech protivníka jasno, ale alespoň si hrála na informovanou: „Možnost brzkého útoku se nerýsuje, síly, které má protivník k dispozici, na rozsáhlejší operaci nestačí.“

A tak k dalšímu posílení ohrožených boků nedošlo. Pouze Hitler se stáhl ze svého dosavadního hlavního stanu Werwolf (Vlkodlak) u Vinnice zpět do „Vlčího doupě-

te" u východopruského Rastenburgu. Odtamtud vyčerpaným vojákům v troskách Stalingradu 17. listopadu rozkázal: „O těžkostech a poklesu intenzity bojové činnosti vím. Avšak Rusové mají ještě větší těžkosti. (...) Očekávám, že velení ještě jednou s tolikrát prokázanou energií a mužstvo ještě jednou s tolikrát osvědčenou rozhodností udělají vše, abychom alespoň u zbrojovky a metalurgického závodu prorazili k Volze a obsadili tyto části města."

Vyčerpaným vojákům na frontě muselo připadat bezmála jako posměch, když generálplukovník Paulus rozkaz svého „vůdce" ještě doplnil slovy: „Jsem přesvědčen, že tento rozkaz dodá našim statečným vojskům další energii."

Generál von Seydlitz-Kurzbach Hitlerovo nařízení ve svých pamětech hořce komentoval. Ale stejně jako ostatní důstojníci hnal své vojáky ještě jednou proti sovětským pozicím. Ti se v posledním, téměř již zoufalém vzepětí sil pokoušeli Hitlerovu vůli realizovat, a znovu útočili proti pevnostem obránců.

Rudá armáda se nenechala pokračováním německých útočných snah ovlivnit a přesunula hlavní těžiště svých aktivit celých 200 kilometrů od zničeného města. V lesích u Kremenské, ve stepích na jih od Stalingradu panoval horečný shon: čerstvé sovětské divize zaujímaly nástupní prostory a připravovaly se na velký protiútok. Přípravy na „Operaci Uran" probíhaly na plné obrátky.

Přesto se zprvu zdálo, že navzdory rostoucímu počtu varování před hrozícím velkým útokem jde i tentokrát jen o nárůst počtu planých poplachů. Na německé straně netušil nikdo pravý důvod, proč na frontě na západ od Stalingradu panoval stále klid a Rudá armáda nezačala 9. listopadu podle plánu ofenzívu. Čáru přes rozpočet udělalo sovětskému velení počasí. Déšť a teploty pod nulou znamenaly, že země zmrzla a útok zamrzl. Při hektických přípravách nebyly ještě zdaleka všechny jednotky Rudé ar-

mády připraveny na zimní válku. Rukavice, teplé čepice a obuv do mrazu ještě tu a tam chyběly. Ale zásobování se činilo. Nakonec dostali všichni vojáci sněžnice, střelecké divize byly vybaveny sáněmi. Vozy dostaly sněhové řetězy a - pro všechny případy - i lopaty.

Tři dny před sovětskou ofenzívou u Kalače hustě sněžilo a vločky přikryly hluboké jizvy, které dělostřelectvo vyrylo v zemi na začátku německého útoku. Na krví nasáklé bojiště se něžně snesla bílá přikrývka. Ohlašovala se nadcházející zima. 12. listopadu zuřila první velká sněhová bouře a ochromila jakýkoli další postup. Navíc se ukázalo, že kapacity přepravy zdaleka nestačí, aby dopravily všechny jednotky včas do plánovaných nástupišť. Termín útoku musel být o deset dní odložen. Avšak pak mohl Žukov splnit slib, který dal 7. listopadu: „Brzy bude na našich ulicích svátek." Nástup k „Operaci Uran" vstoupil do poslední fáze.

Útok

Nadporučík Zank byl se svým 673. granátnickým plukem dislokován hned vedle rumunské 3. armády. Večer 18. listopadu se vrátil ze svého velitelského stanoviště s nedobrým pocitem. „Klidně si lehni, nic se nestane," uklidňoval ho velitel jedné záložní roty. „Protože však mnoho útoků začínalo za ranního šera, řekl jsem svému důstojnickému sluhovi, aby mě vzbudil včas, ještě za tmy," dal Zank poslední pokyn, než ulehl. Konečně vždyť i denní hlášení 6. armády působilo uklidňujícím dojmem: „Celá fronta bez podstatných změn." Bylo to hodnocení stejně stručné jako nesprávné. Dalšího dne propuklo peklo. Za ranního šera vytrhl nadporučíka ze spaní nikoli sluha, ale velitel pluku: „Ruský útok začíná."

V rozkazu vojsku se válečná rada Stalingradského frontu obracela k „soudruhům, rudoarmějcům, velitelům a politickým pracovníkům“: „Udeřila hodina zúčtování se společným nepřítelem. Vydávám tento rozkaz: Jednotky Stalingradského frontu přejdou do rozhodného útoku proti nenáviděnému nepříteli, německým fašistickým okupantům, zničí ho a čestně splní svou povinnost vůči vlasti.“ Na třech frontách u Stalingradu čekal víc než milion sovětských vojáků na své nasazení. 13 000 děl, téměř 900 tanků a více než 1 100 letadel bylo připraveno uskutečnit Stalinův příkaz, jenž končil válečnickou výzvou: „Smrt německým okupantům.“

Sověti nastoupili k útoku ze dvou stran: 31. armáda ze severu, 51., 57 a 64. armáda, podporované 5. tankovou armádou, od východu. Veliteli tří úseků sovětské fronty byli: generálporučík Nikolaj Vatutin, generálporučík Konstantin Rokossovskij a generálporučík Andrej Jeremenko. Jejich úkol zněl: prorazit linie německých spojenců, rumunských a italských jednotek. Jejich cíl: obklíčení 6. armády. Operace začala za hustého sněžení 19. listopadu, v 5 hodin 50 minut německého času.

Všechno bylo přeorané. Kdo nebyl zakopaný dva metry hluboko, neměl šanci přežít.

Nikolaj Maznica,
voják Rudé armády

Zabydleli jsme se ve stepi s velmi solidním obranným systémem - dvojitý zákop a bunkr. Šel jsem na dovolenou a myslel jsem si: „Nám se nemůže nic stát, tady nikdo neprojde.“ Jenže oni pak prošli na křídlech u Italů a Rumunů.

Gottfried von Bismarck
poručík 6. armády

„Celé nebe bylo ozářeno blesky děl, kaťuší a Stalinových varhan. Bylo to nepředstavitelné moře plamenů,“ zapamatoval si kapitán Dengler začátek sovětské operace. Stejně jako řada dalších vojáků nevěděl, co mají Rusové za lubem. „Nevěděli jsme vůbec nic. Naše rozvědka naprosto selhala, nikdo si mohutného nástupu nevšiml.“ Jako tolik jiných sdílel hodnocení svého nejvyššího velitele Adolfa Hit-

„Očekávaný útok začal“: Hitler gratuluje roku 1936 Gerhardu Stöckovi k olympijské medaili. Před Stalingradem zažil Stöck jako jeden z prvních velký útok Sovětů.

lera: „Nikdo z nás si nemyslel, že Rusové mají sílu uskutečnit tak rozsáhlou akci.“ Dengler ještě nevěděl, že prožívá konec 6. armády. Ale již tehdy mu bylo jasné: „Pro rumunské divize, které tu byly rozmístěny, to byl konec.“

Nadporučík Stöck byl známý muž - především ve sportovních kruzích. Roku 1936 získal na olympijských hrách v Berlíně zlatou medaili v hodu oštěpem. O šest let později byl fyzicky zdatný atlet spojovacím důstojníkem mezi německou 6. armádou a rumunským IV. armádním sborem. Ráno 19. listopadu telefonoval Stöck vzrušeně s Winrichem Behrem, informačním důstojníkem v hlavním štábu 6. armády: „Pane kapitáne, po signálu trubkou začal dnes v prostoru Kletskaja velký útok. Ještě nevíme, co všechno se děje, ale musíme počítat i s tím, že budou následovat útoky tanků,“ vysypal olympijský vítěz na překvapeného Behra.

6. armáda musí v každém případě držet Stalingrad a své nynější pozice. Protiopatření proti útoku nepřítele již byla přijata.

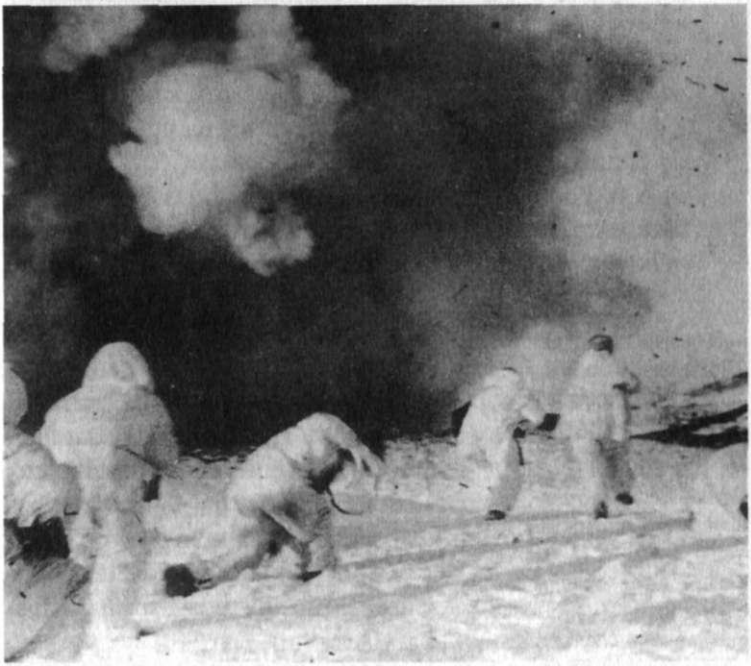
Rádiová depeše vrchního velitelství 6. armádě, 19. listopadu 1942

Vzhledem k tolika podobným hlášením, které se nakonec ukázaly jako falešný poplach, byl Behr zprvu na vážkách, jestli má zprávu předat dál. Může v tak časnou hodinu ihned vzbudit náčelníka štábu, generálmajora Schmidta?

Rozdílný čas byl v bojích o Stalingrad zvláštní kuriozita. Ve městě na Volze vycházelo slunce asi o dvě hodiny dříve než v Berlíně. Přesto Hitler trval na „svém" čase. Pro 6. armádu platil i ve Stalingradu středoevropský čas. Rudá armáda se pochopitelně řídila podle správného „místního" času. Když bylo v časných ranních hodinách 19. listopadu vydáno heslo „Siréna" a sovětské jednotky slyšely domluvený signál trumpetou, zahájily ze všech hlavní smrtící bubnovou palbu na rumunská postavení. Podle německého času bylo teprve 5:50 hodin, čas spánku. Behr se nakonec po Stöckově dramatickém líčení rozhodl přece jen noční klid svého nadřízeného přerušit: „Šel jsem k náčelníkovi štábu a vzbudil jsem ho: Pane generála, očekávaný útok začal."

Přesto trvalo ještě několik hodin, než byl o útoku kolem 9:45 informován v hlavním štábu 6. armády generálplukovník Paulus. Avšak hlášení z donské fronty byla mimořádně rozporuplná. Jak vážná už situace byla, to v tu chvíli v hlavním štábu ještě nikdo nevěděl. „Zatím jen slabé útoky," zněl zápis ve válečném deníku 6. armády. Zatímco Rudá armáda 200 kilometrů daleko nastupovala k rozhodujícímu protiúderu, boje ve městě pokračovaly. Téhož dne, kdy sovětské jednotky na Donu prorazily rumunské linie, dobyli Němci ve Stalingradu továrny „Dzeržinskij" a „Barikády". Místo aby stáhly motorizované jednotky z města a posílily ohrožená křídla, pokračovaly 16. a 24. tanková divize v útočném úsilí. Paulus setrvával jako ochro-

Nahoře: *„Relikt ze starých časů": Sovětská jízda byla nasazena i v zimě 1942/43.*
Dole: *„Za vlast, za Stalina!": Sovětská gardová jednotka v útoku.*

Udivuje mě, že německé velení tak dlouho tomuto obkličování jen přihlíželo. Vždyť takovou masu jednotek nelze shromáždit ze dne na den. Musely přece napřed přes Volhu, už to je problém, a pak ta velká křídla. Nějaké výzvědné letadlo to přece muselo vidět. Myslím, že německé velení se tu dopustilo velkých chyb, a hlavně Hitler, který řekl: „Kde německý voják stojí, odtamtud už nikdy neodejde." Chtěl totiž Stalingrad udržet za každou cenu.
Albrecht Appelt, poručík 6. armády

mený ve svém hlavním stanu. Místo aby stáhl všechny síly, které měl k dispozici, a zahnal útočníky za Don dříve, než upevní svá předmostí, reagoval na sovětské aktivity s nevysvětlitelnou pasivitou. Jestliže již dříve nebyla přijata žádná opatření, aby byly vlastní jednotky připraveny na potenciální nebezpečí, také nyní nedocházelo zprvu k žádným akcím, jež by byly odpovědí na události za zády 6. armády.

A ti, kdo chtěli něco podniknout, byli odsouzeni k nečinnosti: „Rusové zase jednou mistrovsky využili špatného počasí," zapsal si velitel německé 4. letecké armády do deníku večer v první den útoku. Richthofenovi letci nemohli zasáhnout, aby zabránili jednotkám Rudé armády v postupu. Špatná viditelnost znemožňovala bombardování sovětských předmostí, která mohla být dál budována bez znepokojování německými letadly. „Déšť, sníh a zledovatělá mlha znemožňovaly odstartovat jedinému letadlu.

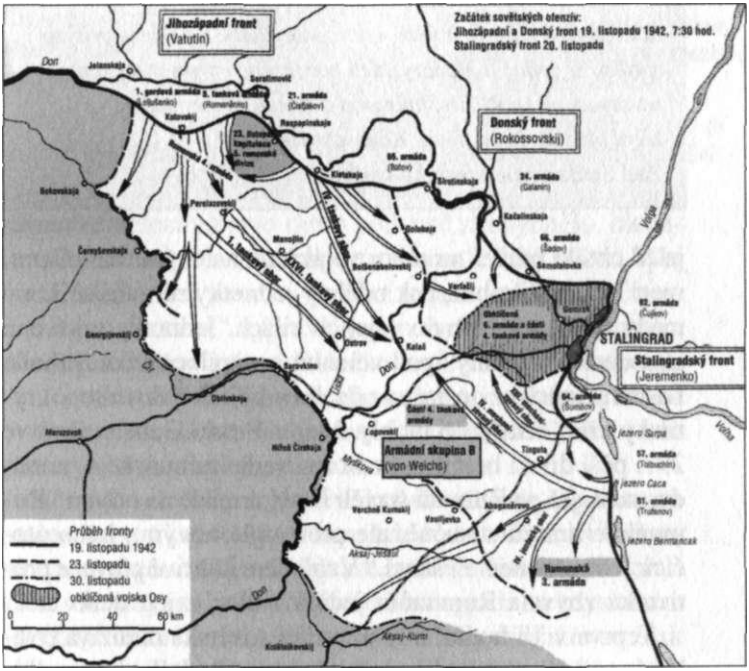
Naši velitelé nám říkali: „Složte hned zbraně a ustupujte, nechte všechno stát a ležet a hned ustupte!" A přesně to jsme také udělali.

Nicolae Necula, voják rumunské 3. armády

Stalin zde pochopitelně nasadil elitní jednotky. (...) Každého musíme zabít zvlášť.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 18, listopadu 1942

Výrazná převaha sovětských jednotek tak mohla prorazit rumunská

Průběh fronty před obklíčením Rudou armádou.

postavení severozápadně a jižně od Stalingradu. „Zpočátku jsme to dávali za vinu Rumunům," přiznal Martin Wunderlich. Později se ukázalo, že špatně vyzbrojený spojenec za nic nemohl. Přesto hospodští stratégové neměli ani později nouzi o výčitky, že katastrofu německé 6. armády umožnila chabá obrana spojeneckých armád, nedostatek odporu na křídlech. Frontoví pozorovatelé jako kapitán Dengler, který viděl sovětský ohnivý parní válec na vlastní oči v dalekohledu, však věděli své: „Nám bylo jasné, že rumunská fronta tu ohnivou smršť nevydrží, že se zhroutí." Vezmeme-li v úvahu mizernou výzbroj vojska, které nemělo téměř žádné protitankové zbraně a jehož velení bylo nejen neschopné, ale

Ráno jsme slyšeli, že nejdřív vrhli zpátky Italy. V poledne přišla zpráva, že zatlačili Maďary. Měli očividně v úmyslu vytáhnout na západ, aby obklíčili Stalingrad a setkali se s armádou, která přicházela od jihu, z Kalmycké stepi.
Paul Stefanovici, rumunský voják

ještě chtělo udržet morálku vojáků archaickými metodami, mezi něž patřilo bití, pak udělaly jednotky rumunské 3. armády všechno, co bylo v jejich silách. Jednotky takzvané „Lascarovy skupiny" pod velením generálporučíka Mihaila Lascara, který už dostal za odvahu v bojích o Sevastopol rytířský kříž, dělaly, co mohly. Major Bruno Gebele, jenž ve 297. pěší divizi bránil úsek fronty vedle rumunské 4. armády, zažil, jak se Rumuni stavěli Rudé armádě na odpor: „Rumuni se bránili statečně, ale proti stále novým vlnám útočících Sovětů neměli šanci." Vzhledem k drtivé převaze protivníka zbývala Rumunům jediná volba: zajetí nebo útěk.

Teprve v 18 hodin, kdy už velká sovětská ofenzíva trvala víc než dvanáct hodin, došel do hlavního štábu LI. armádního sboru rozkaz, aby se části 24. tankové divize, které nebyly nasazeny ve Stalingradu, daly na pochod směrem k přechodům přes Don. Další čtyři hodiny trvalo, než se německé velení odhodlalo zastavit boje ve Stalingradu: „Vývoj situace u rumunské 3. armády si vynucuje radikální opatření s cílem získat co nejrychleji síly ke krytí hluboce protaženého křídla 6. armády." Šlo o to, vyrazit co nejrychleji na západ. Ale s čím?

Cestou zpátky na frontu byli v Kyjevě najednou všichni příslušníci 6. armády vytaženi z vlaku. Tu nás napadlo, že něco nehraje. Byli jsme přeloženi do Rostova na Donu a já jsem byl ustanoven styčným důstojníkem k rumunské armádě. Když jsem hledal Rumuny, nikoho jsem už nenašel: armáda se mezitím rozpadla.

Gottfried von Bismarck
poručík 6. armády

Na rozkaz z nejvyšších míst bylo v říjnu více než 100 000 tažných zvířat 6. armády zahnáno do záze-

A my pěšáci se všude modlíme zároveň: Dobrý Bože na nebesích, pošli nás domů do Říše.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 20. listopadu 1942

mí - omezenou kapacitou zásobovacích vlaků se nemělo plýtvat na krmivo pro zvířata. Co pomohlo ulehčit zásobování, mělo však katastrofální důsledky pro pohyblivost německých jednotek. Protože německé dělostřelectvo tím v podstatě znehybnělo, hledalo náhradní možnosti transportu - a nalezené řešení bylo brutální: „Museli jsme místo koní tahat vozy naložené municí a proviantem," vyprávěl jeden ruský válečný zajatec. Ale zajatí vojáci byli v důsledku nedostatečného zásobování v německých táborech zdravotně tak oslabení, že toto mučení nevydrželi dlouho ani ti nejsilnější. Ovšem, kdo padl vysílením, byl na místě zastřelen.

Němcům chyběly nejen živé koňské síly, ale i benzín pro motorizované jednotky. A tam, kde byla technická zařízení schopna nasazení, nebyly zase osádky. Hitler nařídil „nasadit všechny muže na dobývání Stalingradu" a myslel tím všechny řidiče tanku, všechny mechaniky. Nejhůře se však měly projevit chyby, kterých se velení německého wehrmachtu dopustilo už v předešlém roce: ignorovalo počasí. Zima byla nepřítelem navíc, na jehož útok nebyli němečtí vojáci připraveni - problémy s nesprávným a nedostatečným vybavením se projevily znovu - stejně jako rok předtím u Moskvy.

Nastávající zima se ohlašovala dlouho i ve Stalingradu. V polovině listopadu zase padal sníh, brzy následovala první sněhová bouře. V noci na 21. listopad klesl teploměr na 26 stupňů pod nulou.

Hitler vsadil všechno na to, že si vynutí rozhodnutí u Stalingradu před nástupem zimy. Avšak navzdory zkušenostem z „nešťastné zimy", kdy na přelomu let 1941/42 zamrzla před Moskvou „Operace Tajfun", se Němci opět nepřipravili na nízké teploty příští zimy. Místo aby vybavilo

Vězíme nyní v pekle, jaké jsme v tomto roce ještě nezažili. Jsme tak od půl třetí odpoledne do šesti či sedmi hodin dalšího rána pořád venku na mrazu. Odhaduji, že v noci je až minus 40 stupňů. A k tomu metr sněhu. Dva ze čtyř lidí, které jsem sem s sebou musel vzít, už jsou zase na cestě domů kvůli omrzlinám. Mně se v tyhle dny zatím daří ještě docela dobře.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu

6. armádu u Stalingradu odpovídající výstrojí, ještě než napadl první sníh, vsadilo německé velení opět na princip naděje: do nástupu zimy bude město dávno dobyto, v zateplených ubytovnách nebude přezimování žádný problém. Ernst Rebentisch, pobočník prvního důstojníka generálního štábu, znal zásobovací situaci u 23. tankové divize: „Zimní vybavení existovalo ve velice omezené míře. Tu a tam měl někdo zimní kabát, eventuálně omezený počet holínek s plstěnou vložkou. Ale jako celek bylo mužstvo na zimu vybaveno nedostatečně."

A tak místo hřejícího zimního oblečení přicházely jen levné rady: „Před chladem chrání velmi dobře novinový papír v několika vrstvách. Vezměte si ho proto s sebou dostatečnou zásobu," čteme v příloze 2 k armádnímu služebnímu předpisu Ia pod pořadovým číslem 17. Místo teplých vlněných čepic se nabízely se vší vážností „papírové čepice". Jako ochranu obličeje „si lze ovázat plátěný obvaz s polštářkem, s otvorem v oblasti nosu, podobně jako masopustní maska". Vojáky smích z takových doporučení brzy přešel. Místo slíbených teplých dek zbyly nakonec jen dětské rýmovačky:

„Pěšáku zmrzlý na kost,
z deky teplé měl bys radost.
Hleď chránit se před živly zlými,
aspoň řečmi peprnými."

Kdo si myslel, že podobná próza je vrcholem nestoudnosti, ten brzy poznal, že může být i něco horšího. Když už nebyly k mání ani papírové čepice, ani obvazy, oficiální příručka wehrmachtu doporučovala: „V boji s nepohodou ruské zimy rozhoduje v konečné instanci vnitřní postoj."

Nouze naučila Dalibora housti. A nouze byla brzy veliká a s přibývajícím chladem byla stále větší. Vojáci v tankových plucích, kteří se ještě mohli schovat před ledovým větrem v tancích, měli jako zimní oblečení jen normální letní uniformy a k tomu vojenský plášť. „Moc silný taky nebyl, musel se totiž vejít smotaný do tornistry," věděli své bojovníci u Stalingradu jako Hans E. Schönbeck. Plášť byl beztak zamýšlen pro docela jiné účely - alespoň máme-li věřit pisálkům z časopisu *Unser Heer*. „Závěru, horní části spouštěcího mechanismu a krytu kulometu se musí při nízkých teplotách věnovat zvláštní pozornost, mají-li fungovat. Zaviňte kulomet, zabalte ho do pláště, při chumelenici ho nechte zabalený i během střílení," zněly dobré rady autorů z teplých pisáren daleko za frontou. Pěšáci mezitím mrzli jako drozdové: „Správné zimní vybavení zůstalo viset někde v zázemí," tušili pěšáci jako Martin Wunderlich, kteří se museli spokojit s malou čepicí, jednoduchým pláštěm a tenkými prstovými rukavicemi. Závistivě pokukovali po druhé straně: „Rusové měli poloko-

Byli jsme lépe vyzbrojeni než Němci, Rumuni a Italové: každý voják měl vysoké boty s plstěnou vložkou, bundu z jehněčí kůže, prošívané kalhoty a spodní vestu. Důstojníci dostali ještě koženou vestu a kabát z jehněčí kůže. Byly velice pohodlné, s širokým límcem, navíc jsme měli čepice s klapkami na uši a kožešinové palčáky. Byli jsme tak teple oblečení, že jsme mohli spát na sněhu.
Gamlet Dolokjan, voják Rudé armády

„Plstěné boty jako synonymum blaha“: Ruské „válenky“ se do zimy ve Stalingradu hodily lépe než německé „knobelbecher“.

žíšky a plstěné holínky - bylo to jako v teplém ráji.“ Přesně tam hledali někteří spásu: „válenky“, ruské vysoké plstěné boty byly pro mnohého mrznoucího pěšáka synony-

mem blaženosti. „Zní to možná krutě: Rusům padlým v první linii jsme zuli válenky a vyměnili za naše. Mnoho z nás mělo ruské válenky. Moc to pomáhalo," popisuje Schönbeck sebezáchovné akce mrznoucích vojáků. „A kdo někde ukořistil ruský kožíšek, ten byl v sedmém nebi."

Bližší okolnosti, za kterých pár použitých válenek měnil majitele, nebyly pro slabší nátury. „Vzal jsem si od jednoho ruského padlého vojáka kožešinovou čepici a palčáky," popisuje Walter Loos situaci, pro kterou nechceme použít označení plenění. „Válenky napřed nešly sundat. Museli jsme si pomoci pažbou." Leckdo vyměnil své pěkné německé boty za sice nenápadné, ale o to teplejší ruské válenky. „Se svými koženými jezdeckými botami jsem se rychle rozloučil," přiznává kapitán Dengler. „Místo toho jsem si nazul plstěné boty po jednom ruském padlém. Přesto mi později omrzly oba palce." Ruský oděv byl však ceněný nejen kvůli tomu, že se hodil do zimy. Především košile měly proti německým mimořádnou výhodu, kterou docenil Walter Loos: „Rusové měli vyztužené košile, skrz něž se nedostaly vši. Ale při 30 stupních pod nulou nebylo snadné košili z padlého svléci. A tak nám často nezbývalo než držet košili nad ohněm, aby vši vypadaly a v ohni popraskaly."

Stejně málo jako vojáci byla na zimní podmínky připravena i vozidla. „Kamiony a tažná zařízení pochopitelně neměla zimní maskování, uváděl Rebentisch důvod, proč byla německá vozidla snadnou kořistí pro protivníkovo dělostřelectvo. Jako na servírovacím podnose ležela německá vozidla coby tmavé skvrny v bílé zasněžené krajině. Přitom byla nejen dobře viditelná, ale často také nepojízdná. „Když náš Opel Blitz stál v noci na mrazu, ráno pak nenaskočil. Párkrát udělal „vrrm, vrrm" - a potom se vybila baterie." Stejné zkušenosti jako Martin Wunderlich udělalo v prvních zimních dnech na Donu i na Volze mnoho ně-

meckých jednotek. Vojáci Rudé armády se museli pochopitelně vyrovnávat se stejnými problémy. Ale ti měli v záloze drobné triky: „Rusové ohřáli motor pájecí lampou a ten pak za chvíli naskočil." Kromě toho byly sovětské jednotky úspěšné i z jiného důvodu: měly dost benzínu, aby mohly nechat vozidla běžet přes noc. Kuriózní na tom bylo, že sovětské motory udržoval v chodu nezřídka německý benzín.

U Rumunů již mezitím nechala řada důstojníků své vojáky ve štychu. Vládl chaos a vojáci se snažili dostat do bezpečí. V průběhu nekoordinovaných pokusů o odpoutání odhazovali prchající všechno, co jim mohlo bránit v pochodu. Hlavní štáb rumunského sboru v Perelazovském byl opuštěn v takovém spěchu, že na věšácích zůstaly dokonce viset tlusté pláště rumunských důstojníků. Důležitější než pláště byl další nález, který postupujícím sovětským jednotkám padl do rukou: nezničené skladiště pohonných hmot. Ztráta vlastního benzínu byla o to těžší, že se zároveň zlepšila zásobovací situace protivníka. Ale i když jednotky při ústupu sklady zničily, aby nepadly do rukou nepřítele - i prostá ztráta měla záhy přivodit další problémy.

Při přeskupování německé 44. pěší divize byla velká část výzbroje ztracena, „protože velmi mnoho materiálu jsme kvůli nedostatku benzínu nemohli vzít s sebou." Nakonec 22. listopadu mluvila i 24. tanková divize o „katastrofální situaci s pohonnými hmotami". Jedna z kardinálních otázek při odrážení sovětské velké ofenzívy proto zněla: Bude možno nedostatek materiálu, především pohonných hmot, zase vyrovnat?

Ne, strach jsme neměli. Člověk nějak otupí. Nevíte, co se může stát v příští minutě. Na strach není čas. Ale Italové, ti měli strach pořád. Bědovali jako staré báby, protože se báli umírání.

Nicolae Necula,
voják rumunské 3. armády

Rozhodujícím článkem německého zásobovacího řetězce byl most u Kalače. Přes tento donský most probíhala hlavní větev zásobování 6. armády. Pokud by se ten-

to článek přetrhl, zásobování by se nezadržitelně zhroutilo. Bez ohledu na jeho nesmírný strategický význam Němci žádnou obranu mostu nezorganizovali. Jistit toto významné úzké hrdlo zásobování celé armády měl pestrý houfec sehnaný ze všech stran: zásobovací a opravářské jednotky, jediná protiletadlová baterie s pouhými čtyřmi děly na západním břehu a pár příslušníků polního četnictva. Most u Kalače zajišťovalo celkem pětadvacet mužů.

Zcela jinak se na tuto otázku dívala Rudá armáda. Přirozeněji centrální význam mostu neunikl - a vyvodila z toho patřičné závěry. 22. listopadu zahájily útok na Kalač od severu hned dva sovětské tankové sbory. Prvního dne urazily více než 50 kilometrů. Úderná skupina XXVI. tankového sboru pod velením podplukovníka G. N. Filippova, velitele 19. tankové brigády, dostala 21. listopadu rozkaz zmocnit se mostu a zabránit jeho vyhození do povětří.

První sovětské tanky dosáhly Kalače v ranních hodinách v neděli, 22. září. Byl to nerovný boj, který začal blufováním. Sovětští vojáci se přiblížili k mostu ve dvou ukořistěných německých tancích a z bezprostřední blízkosti zahájili palbu. Stráže na mostě neměly jinou možnost než se dát na ústup. Ještě horší bylo, že neměly ani čas vyhodit most do povětří. Brzy na to už rachotily přes dřevěné fošny sovětské T 34. Jejich dalším cílem bylo samo město. Útočící jednotky pěchoty Rudé armády zaujaly postavení na okolních výšinách, odkud mohly zahájit palbu na silnici. Jejich úkol byl splněn. Nejdůležitější zásobovací spojení do Stalingradu bylo pod sovětskou kontrolou, 6. armáda byla od životně důležitého zásobování odříznuta. „Pochmurná neděle smrti," poznamenal si večer 22. listopadu kurát Kurt Reubner, jenž odpovídal za lékařské zajištění 16. tankové divize.

Stejné scény jako u Kalače se v těchto listopadových dnech odehrávaly i na dalších místech: u Golubinského

Nahoře: „Ihned zahoďte zbraně a dejte se na ústup!“
Rumunští vojáci nedokázali útokům Rudé armády v listopadu 1942 odolat.
Dole: „ Všechno, čeho se ještě dalo zbavit“: Zůstala tu jen sedla rumunské jízdy.

Průlom Rusů na severu v prostoru rumunské armády a poté o dva dny později útok na jihu skončil útěkem, který nikdo nedokázal zastavit. Na mostě u Kalače se německé jednotky setkaly s nesmírnou převahou Rusů. Všichni, kdo to zažili, říkali: „Nečekali jsme, že se proti nám vrhne takový kolos s tak soustředěnou silou."
Baron Wolf-Dietrich von Schenk-Tautenburg,
důstojník generálního štábu

padly do sovětských rukou důležité mosty. U Krivo Mušanské byla zablokováním západní železniční dráhy přerušena další ústřední zásobovací linie. 51. armáda dobyla Abaganěrovo a odtud nastoupila k dalšímu úderu na Kotělnikovo, aby tam získala pod kontrolu druhé železniční spojení. U Paspopinské na severu kapitulovalo před sovětskou převahou už několik dní po začátku útoku pět rumunských divizí. Pod soustředěným náporem sovětských útočných vln stála i tam rumunská fronta již po prvním dni útoku před zhroucením. Silné čelní jednotky již pronikaly slabými liniemi a postaraly se tak ihned o další tlak v zádech fronty.

Po obou stranách ústupové cesty ležely zbraně a části výstroje. Rumuni zahazovali především všechno, co jim mohlo překážet na útěku před Rudou armádou. Zásobárny zřízené podél cest byly vypleněny. Jídlo a teplé oblečení bylo přitom ceněno více než munice a zbraně. V jedné věci měli prchající ještě štěstí v neštěstí. Příchod zimy, jenž tak náhle změnil step na ledovou a sněhovou pustinu, bránil také sovětským letadlům vzlétnout. Není těžké si domyslet, že při lepších podmínkách viditelnosti by byly prchající jednotky ještě pod palbou letadel. Ústup proti studenému větru byl dosti těžký. Vojáci, jako Mark Rebentisch, trpěli ještě další zátěží: „S východním větrem přišel sníh a pronikal do morku kostí." Někdy se zdálo, že sníh

„Tudy neprojde ani myš“: Nouzové kulometné hnízdo. Přesto nebyla fronta bráněna souvisle.

nepadá shora, ale přímo zepředu. Podobné zkušenosti měli Rumuni ze své vlasti: „Známe krivec, sněhovou bouři - vnikne i do toho nejmenšího otvoru.“

Chlad, sníh, Rusové - zdálo se, že jsou všude. „Až k Donu,“ bylo přání vojáků, kteří se snažili útěkem spasit do bezpečí z kotle, který se začínal tvořit sovětskými útočnými kleštěmi z jihu a ze severu. Jako úzké hrdlo tohoto nekoordinovaného odpoutávání se brzy ukázaly být mosty a pomocné přechody, které ještě zůstávaly v německých rukou. U mostu v Akimovském se odehrávaly nepopsatelné scény, jež připomínaly přechod francouzské armády u Bereziny. Podobně jako za Napoleonova ústupu se vojáci snažili dostat se přes napůl zamrzlou řeku do bezpečí a stejně jako o 130 let dříve se pod prchajícími probořil tenký led uprostřed řeky a oni žalostně zahynuli.

Známky rozkladu se projevily i u německých jednotek. Jestliže postup Rudé armády probíhal „mimořádně rych-

Něco takového jsem nezažil nikdy předtím ani potom. Ze stovek a stovek hlavní děl a Stalinových varhan vycházela neuvěřitelná palba děl, granátometů a tanků, ale ne na nás, ale na sousední rumunské divize. A nás důstojníky hned napadlo: „Tohle Rumuni nevydrží." Věděli jsme totiž, že jsou špatně vyzbrojení, že nevidí žádný důvod, proč by měli položit život za Hitlera, že je důstojníci ponižují důtkami. Bylo nám jasné, že takový gigantický ohňostroj, jaký se na ně snesl, nevydrží. Bylo nám naprosto jasné, že rumunské divize pak byly pod tímto krupobitím pohřbeny, že byly zavaleny zemí a že už neexistují. A už hodinu po zahájení palby přišel od armády rozkaz: museli jsme pryč ze svých krásně vykopaných postavení a byli jsme hned přeloženi na západ do Kalače, protože velení armády pochopitelně tušilo, že nám Rusové mohou přerušit přísun. Byl to dobrodružný útěk z našich bezpečných, do hloubky vykopaných postavení pod ruskou palbou, do volného terénu a volným terénem pak do Kalače.
Gerhard Dengler, kapitán 6. armády

le", jak musel s respektem přiznat i sám velitel 376. pěší divize, generál Edler von Daniels, pak ústup wehrmachtu a jeho spojenců probíhal mimořádně chaoticky. Ztracení vojáci hledali zbytky svých jednotek. Všude stály vozy, které znehybněly po zásahu nebo jednoduše zůstaly stát, protože jim došel benzín. Zmatek, jaký vládl na německé straně, ilustruje názorně zážitek nadporučíka Zanka z této fáze bojů: „Dostal jsem rozkaz zaujmout se svým praporem obranné postavení na jedné výšině. Když jsem rozkaz předával rotám, zahájily od západu palbu tanky. Hned jsme signalizovali raketami, že jsme Němci, a tu k nám přijel tank, který dělal průzkum, a z něho vyskočil k mému velkému překvapení nějaký poručík. Na jeho otázku: ‚Co tady děláte?' jsem nemohl říci než: ‚A co vy tady vlastně děláte?'" Vypadalo to, že nikdo neví, kde je přítel a kde

nepřítel. Také Hubert Kremser zažil za bojů o Kalač na vlastní kůži chaos v rozkazech a následky protichůdných příkazů: „Napřed nám říkali, že máme ustoupit. Když jsme svá postavení vyhodili ručními granáty do vzduchu a stáhli se, přišel rozkaz, že máme zase zaujmout staré pozice a bránit je do poslední kapky krve.“ Mezitím obsadila vyklizené pozice postupující Rudá armáda. Němcům se podařilo obnovit starou hlavní bojovou linii jen za cenu velkých obětí. „Tak nás jedna noc stála polovinu roty. Ze sto dvaceti vojáků se jich šedesát nedožilo příštího dne.“ Pozice však byly dobyty zpět jen na krátkou chvíli. Už brzy byl tlak sovětských útočníků tak velký, že se postavení vybojovaná s velkými ztrátami musela zase vyklidit - tentokrát definitivně. Sovětská informační kancelář hlásila dobytí „několika tuctů lokalit“ a zajetí 5 000 vojáků.

Konečně se přihlásilo o slovo i nejvyšší sovětské velení, jež na začátku ofenzívy několik dní mlčelo. V prvních dnech ofenzívy nechával Kreml v nejistotě i vlastní obyvatelstvo. Zatímco dříve byly i malé úspěchy hned vydávány za velká vítězství, panovalo v počáteční fázi „Operace Uran“ jen mlčení. Teprve po úspěchu u Kalače 22. listopadu informoval první bulletin sovětskou veřejnost o stavu dosavadní operace. Do té chvíle dobyla Rudá armáda zpět asi 100 kilometrů území. V klešťovém útoku provedeném jak z partesu prorazily dvě samostatně operující armádní skupiny nepřátelské linie a nyní se chystaly stisknout velké kleště v zádech protivníka. *Pravda,* hlásná trouba Kremlu, napsala v úvodníku: „S pocity hluboké radosti se sovětský lid dozvídá o úspěchu ofenzívy. (...) Prožíváme radostnou a šťastnou hodinu odplaty.“ Padlo tak slovo, které u Stalingradu mnoho vojáků Rudé armády pohánělo. V tomto ohledu byla *Pravda* blízko skutečnosti: „Nyní začínají Němci platit za naši krev a slzy našeho lidu. Za bezpráví a loupení.“ Kdo se dostal do sovět-

„Jsou přiváděny čerstvé síly“: Odpočatí vojáci Rudé armády pochodují směrem na Stalingrad, začátek prosince 1942.

ského zajetí, poznal brzy, že to nejsou jen prázdné hrozby.

26. listopadu bylo na východ od Donu už jen pár německých vojáků. Před dvanácti týdny překročily jednotky 16. tankové divize na cestě do Stalingradu most u Lučinského. Tehdejší důvěra ve vítězství, kdy všichni doufali, že to „Ivanovi“ už brzy nandají v rozhodující bitvě, ustoupila nejistotě. Jak dlouho se ještě dokážou bránit stále silnějšímu náporu nepřítele? Aby ztížili postup Rudé armády, vyhodili němečtí ženisté ve večerních hodinách most do povětří. Tím si Němci odřízli poslední pozemní spojení na západ.

Když jsme letěli právě nad velkým ohbím Donu, viděli jsme Don a pak najednou vůbec nic. Nebyli tam ani Rumuni ani Maďaři. A byl tam obrovský odkrytý bok; neexistovala tam žádná fronta, jak byste čekali.

Hrabě Heinrich von Einsiedel, bojový pilot od Stalingradu

Jen po několika dnech rychlého postupu se hroty sovětských kleští dotkly 23. listopadu kolem 16. hodiny u Sovětského. Oficiální vylíčení setkání čelních jednotek 4. tan-

kového sboru a 4. motorizovaného sboru připomíná oslavy vítězství ve fotbale, včetně odpalování světlic: „Vojáci, kteří se navzájem neznali, ale nyní si byli důvěrně blízcí, se radují z tolik vytouženého spojení, vyhazují čepice do vzduchu, burácejí radostným hurá, potřásají si rukama, objímají se a líbají se.“ Tak docela idylické to ve skutečnosti nebylo. Navzdory zeleným světlicím spolu svedli vojáci Rudé armády krátký, ale lítý boj. Generálporučík Popov také věděl, kdo byl „střelcem do vlastních bran“: „Vinu na debaklu nese 45. tanková brigáda, protože se dohodnutým způsobem neidentifikovala.“ V později natočených sovětských propagandistických filmech se popsané radostné scény odehrávaly znovu. Podle jiných zpráv docházelo dokonce k výměně vodky a uzenek.

Bez ohledu na to, jak bylo setkání obou útočných klínů slaveno, jedno je jisté - k dotyku obou hrotů kleští opravdu došlo. Co německé tanky začátkem ruského tažení tak úspěšně předváděly, obrátili nyní Sověti jako bystří žáci proti původcům: vrchnímu velitelství nakonec nezbylo než 22. listopadu v 19 hodin armádní skupině B hlásit: „Armáda obklíčena. Celé údolí Carice, železnice ze Sovětského do Kalače, tamní most přes Don, výšiny na západním břehu Donu až po Golubinský, Oskinský a Krajný navzdory hrdinnému odporu v ruských rukou.“

Kruh okolo 6. armády se uzavřel, téměř 350 000 vojáků, Němců i spojenců, sedělo v pasti - uzavřeno v kotli, který byl cca 60 kilometrů dlouhý a sotva 40 kilometrů široký.

Zatímco sovětská propaganda hlasitě triumfovala, na německé straně panovalo zprvu velké ticho, poprvé se zdálo, že Goebbelsovi došla řeč. 23. listopadu nejvyšší šéf německého tisku novinám přikázal, aby pro obranné boje u Stalingradu nepoužívaly v žádném případě palcové titulky. Dále se pravilo: „Nutno vyčkat dalších pokynů.“

První nouzové řešení bylo brzy nalezeno: místo o kotli a obklíčených jednotkách mluvila německá propaganda o „pevnosti Stalingrad“ a o bojích v „prostoru Stalingradu“.

Existuje velké nebezpečí, že se bolševikům podaří naše jednotky bojující u Stalingradu odříznout a klešťovým pohybem obklíčit. (...) Bolševici si samozřejmě vybrali nejslabší místo na frontě, totiž to, kde bojují naši spojenci.

Joseph Goebbels, zápis v deníku, 23. listopadu 1942

Vojáci v kotli se nemuseli takovými rétorickými zástěrkami zabývat. Zprávu se však i oni dozvěděli nejprve nikoli od vlastního velení, ale od nepřítele: „Věřte si nebo nevěřte, naše velení nedokázalo prostě říci: ‚Přátelé, jsme obklíčeni'," vzpomíná si Vincenz Griesemer na smutnou chvíli. „Dozvěděli jsme se to od Rusů, kteří shazovali letáky. Tam stálo, že Stalingrad je obklíčen."

Zpráva o obklíčení vyvolala rozdílné reakce. Někteří byli stejně optimističtí jako Walter Loos: „Právě jsem byl u zubaře, protože mi vypadla korunka, když jsem se dozvěděl, že jsme obklíčeni. V tu chvíli jsem si o tom nemyslel nic, něco takového se konečně stávalo častěji. Byli jsme optimističtí. Mysleli jsme si:‚Copak Adolf, ten nás z toho dostane.' Vždyť jsme si konečně nepřestávali myslet: Stalingrad padne každým dnem."

Jiní propadali daleko většímu pesimismu. Jistě, i oni věděli, že v průběhu ruského tažení byly německé jednotky

Když jsme věděli, že jsme obklíčeni, že teď sedíme v pasti, v pasti, jakou jsme dosud tak často chystali Rusům, projevila se vůle k boji, jakou ani nedokážu popsat, díky neuvěřitelnému kamarádství, nejen ve vlastním pluku, ale i v daleko větším měřítku. Každý pomáhal každému – a i ve chvíli, kdy jsme byli doopravdy obklíčeni, jsme pořád věřili, že se z toho můžeme dostat.
Hans E. Schönbeck, poručík 6. armády

znovu a znovu obklíčovány, ale po krátké době se je zase podařilo vysvobodit. Martin Wunderlich patřil ke skeptikům: „To bylo poprvé, že byla obklíčena celá armáda. Dílčí jednotka, to ano. Ale celá armáda? Bylo nepochopitelné, že se to vůbec mohlo stát." Dal náladě ve stalingradském kotli společného jmenovatele: „A teď je to všechno v ..."

K tomuto názoru německé velení ještě dlouho nedospělo. Na vrchním velitelství branné moci vládla čtyři dny po začátku sovětské ofenzívy sice nervozita, v žádném případě však katastrofická nálada. „Rumunské jednotky odrazily na donské frontě několik útoků," pravilo se lapidárně ve zprávě vrchního velitelství branné moci s datem 19. listopadu. Ale hlášení, která docházela od štábů 6. armády musela zneklidnit i notorické optimisty. Jedno bylo mezitím jasné: generální štáb pozemního vojska zprvu nereagoval, ba ani nemohl reagovat, protože „vůdce" pobýval na začátku sovětské ofenzívy v Berchtesgadenu. Hitler trávil dovolenou v idylicky položeném horském statku na Obersalzbergu, 2 000 kilometrů od událostí na Volze. Jeho pobočník v Berlíně se mezitím zabýval tak veledůležitými věcmi jako třeba novou podobou uniforem. Teprve večer vyrazil „vůdcův" zvláštní vlak na zpáteční jízdu do Lipska, kde čekal vlak, jenž měl Hitlera odvézt do Rastenburgu.

Na cestě z Berchtesgadenu do Lipska stavěl zvláštní vlak každé dvě hodiny, aby se „vůdce" mohl informovat o nejnovějším stavu vývoje. Kurtu Zeitzlerovi, novému náčelníkovi generálního štábu nezbývalo, než Hitlerovi hlásit ze Stalingradu nové a nové Jobovy zvěsti. Ve válečném deníku hlavního štábu wehrmachtu čteme v zápisech po prvních poradách, které

Pozdě odpoledně dostávám z vůdcova hlavního stanu zprávu, že oběma vysunutým bolševickým klínům se podařilo spojit úzkým koridorem od severu k jihu. Vznikla tím samozřejmě více než hrozivá situace.

Jospeh Goebbels, zápis v deníku, 23. listopadu 1942

ve „Vlčím doupěti“ proběhly za Hitlerovy účasti: „Pokud jde o situaci 6. armády ve Stalingradu, je vůdce stále pln důvěry.“

Nepochopil snad Hitler vážnost situace a nedošlo mu, že 6. armádě hrozí zničení? Neměl dostatek informací, aby si mohl udělat realistický obrázek o situaci? Nebo byl ve své posedlosti ochotný vsadit osud celé armády, jen aby nemusel slevit ze svých cílů? Jak se Hitler rozhodne?

Prorazit nebo zemřít

Na ploše 1 500 kilometrů čtverečních zůstalo obklíčeno téměř 350 000 mužů s 1 500 děly, 10 000 přepravními vozidly a 50 000 koňmi. Čísla byla dlouho sporná - tehdy stejně jako dnes. Sovětské velení v roce 1942 myslelo, že v kotli uvízlo méně než 100 000 mužů. Odhady hlavního štábu německého wehrmachtu byly se 400 000 mužů daleko vyšší. Paulus vycházel s vrchním velením 6. armády z celkové síly 200 000 mužů.

Výpočty vojenských historiků, k nimž dospěli později na základě seznamů uprchlých, zabitých a zajatých německých vojáků, se sice vzájemně blíží, přesto dospívají k různým výsledkům: podle nich uvízlo na straně wehrmachtu v kotli 250 000 až 350 000 Němců, Rumunů a takzvaných dobrovolníků, mezi něž patřili zejména Ukrajinci a Rusové. Výzkum uskutečněný na základě pramenů ze sovětských archivů dospěl k celkovému počtu 268 900 mužů. Toto číslo je o něco nižší než číslo, které začátkem prosince předložil vrchní ubytovatel 6. armády jako základ k výpočtům pro zásobování: počítal s 275 000 osob, kterým bylo nutno zajistit potravu. Protože si boje v kotli mezitím vy-

Kotel byl asi 40 kilometrů dlouhý a 20 kilometrů široký.

Walter Baschnegger, voják 6. armády

žádaly zhruba 15 000 obětí, blíží se tehdejší výpočty nejblíže vědecky ověřitelným výsledkům.

V Rastenburgu dostal Hitler zprávu, že Paulus mezitím v stalingradském kotli zastavil útoky proti Čujkovovým jednotkám. Co teď? Diktátorova odpověď: „Vydržet a vyčkat dalších rozkazů." Víc o něm nebylo 22. listopadu slyšet. Kdo slyšel před čtrnácti dny Hitlera řečnit v pivnici, ten mohl jeho rozhodnutí předpovídat: „Můžete si být jisti - a opakuji to s plnou zodpovědností před Bohem a dějinami, že my Stalingrad nikdy neopustíme. Už nikdy!" Pro desetitisíce jeho vojáků se měl tento pochmurný slib stát smrtící realitou.

Paulus mezitím odletěl do nového hlavního stanu v Nižně Čirské, čímž na poslední chvíli unikl zajetí sovětskými vojsky ve svém dosavadním stanovišti, v Golubinském, 15 kilometrů na sever od Kalače. S letadlem Fieseler Storch se mu podařilo dosáhnout opěrného bodu 100 kilometrů západně na Volze. Tam, na soutoku Čiru a Donu, mělo být vlastně zřízeno bojové stanoviště 6. armády - po dobytí Stalingradu. Jenže to už byla jen iluze.

Hitler měl za to, že se chce velitel 6. armády dostat do bezpečí. Ještě před odjezdem do Lipska německý diktátor Paulusovi prostřednictvím vrchního velitelství pozemního vojska nařídil, aby odletěl do kotle: vrchní velitel musí být tam, kde je mužstvo. Kapitán se vydal poslušně letadlem na palubu potápějící se lodi, nezapomněl si však vzít pořádnou zásobu červeného vína a šampaňského. Ne všem Němcům se mělo dařit v kotli špatně. Paulus přeložil nyní svůj hlavní stan do Gumraku, zhruba deset kilometrů za městem. Gumrak byl významný dopravní uzel s nádražím a letištěm, které kdysi chránila sovětská protiletadlová děla.

Zatímco zde Paulus čekal na další Hitlerovy pokyny, radil se s důstojníky svého štábu o situaci. Vojenští odborní-

ci se rychle shodli: jednotky musejí rychle shromáždit všechny své síly, přeskupit se a musejí být co nejrychleji staženy ze Stalingradu. Generálplukovník Paulus žádal ve své zprávě z 22. listopadu o svobodu jednání a naznačil, jak chce této svobody využít: „Situace nás může přinutit vzdát se Stalingradu a severní fronty, abychom potom všemi silami udeřili na nepřítele na jižní frontě mezi Donem a Volhou."

Ven z kotle - to bylo jediné rozumné řešení. Ven z kotle - to navrhoval také vrchní velitel armádní skupiny B. Generálplukovník baron von Weichs ve zprávě vrchnímu velitelství pozemního vojska z 23. listopadu návrh svého podřízeného podpořil: „Navzdory tomu, jak mimořádně těžké je takové rozhodnutí přijmout, musím hlásit, že stažení 6. armády, jak je navrhl generálplukovník Paulus, pokládám za nezbytné." Jako důvody uváděl von Weichs problematickou zásobovací situaci a těžkosti se spuštěním odlehčovacího útoku. Alternativy vrchní velitel neviděl.

Mezitím se situace obklíčených vojsk dramaticky zhoršila. Rudá armáda posílila kruh okolo Němců, řada zásobovacích skladišť wehrmachtu padla do sovětských rukou. Tím se beztak již napjatá zásobovací situace dále zhoršila. Předsunutým jednotkám měla brzy dojít munice a benzín. Velící generál VIII. letecké armády Martin Fiebig upozor-

Pokud vrchní velitelství pozemního vojska rozkaz vydržet v nebezpečném postavení ihned nezruší, vyvstane před vlastním svědomím vůči armádě a německému národu naléhavá potřeba, uchopit svobodu jednání upřenou dosavadními rozkazy do vlastních rukou a vlastním útokem (průlomem z kotle) využít možnosti k zabránění katastrofě.
Generál Walther von Seydlitz-Kurzbach v memorandu z 25. listopadu 1942

ňoval stále znovu na jednu věc: „Luftwaffe nemá dost přepravních letadel.“

Večer 23. listopadu poslal Paulus vrchnímu velitelství pozemního vojska další rádiovou depeši: „Armáda bude čelit v nebližší době zničení, nebude-li nepříteli útočícímu z jihu a ze západu zasazen všemi silami zničující úder.“

Přeloženo do normálního jazyka to znamenalo stažení všech divizí ze Stalingradu. Paulus poukázal výslovně na to, že i velící generálové jeho štábu, Heitz, von Seydlitz, Strecker, Hube a Jaenecke, dospěli ke stejnému závěru. Na konci téměř zapřísahal: „Vzhledem k situaci prosím znovu o volnou ruku k jednání pro případ, že se průlom na jihu nepodaří.“

Paulus odkazoval právem na názory svých důstojníků. Jednomyslně hlasovali pro okamžitý průlom. Nejdále se odvážil generál dělostřelectva, Walther von Seydlitz-Kurz-

„Energický zastánce řešení průlomem“: generál von Seydlitz-Kurzbach (vpravo) před svým stanovištěm, prosinec 1942.

bach. V šestibodovém memorandu vylíčil podrobně bezvýchodnost situace, v jaké se 6. armáda nachází. Von Seydlitz upozorňoval především na zásobovací situaci: nikde nejsou k dispozici „žádné zásoby". I obranné boje nevelkého rozsahu by způsobily, že by se zásoby munice citelně ztenčily. Zásobování ze vzduchu nedokáže, i kdyby se nasadila další letadla, pokrýt potřeby celé armády. „Z našich výpočtů vyplývá, že zásobování celé armády ze vzduchu je naprosto vyloučeno."

Skepsi, jak ji vyjádřil von Seydlitz, sdíleli i von Weichs a Paulus. 23. listopadu sděloval von Weichs náčelníku generálního štábu pozemního vojska: „Zásobování armády v síle dvaceti divizí vzdušnou cestou není možné. S přepravní kapacitou, jakou máme k dispozici, lze do kotle dopravit jen desetinu denní potřeby."

Dokonce i toto pesimistické hodnocení se ještě opíralo o optimistický předpoklad, že bude příznivé počasí. Seydlitz očekával, že Rudá armáda bude po obklíčení kotle pokračovat v prudkých útocích, aby obklíčené Němce definitivně zničila dřív, než bude moci začít odlehčovací útok. Pro takovou předpověď nemusel být člověk zrovna prorokem. Každý vojenský velitel by příznivé situace a slabosti protivníka využil. A naopak von Seydlitz předpokládal, že nedostane-li se obklíčeným jednotkám co nejrychleji posil, budou ztraceny. Projevoval se přitom především jako realista. Na západě stejně jako na jihu - šance, že v příštích pěti dnech dojde k odlehčovacímu útoku, pokládal za nepatrné. Lapidárně řečeno: „Není pro to ani náznaku."

Protože však zásoby k dispozici nebyly a zásobování ze vzduchu v potřebném rozsahu nebylo možno zajistit, vyplýval z toho pro von Seydlitze jediný možný závěr: „Armáda stojí před rozhodujícím buď - anebo: buď průlom na jihozápadě směrem na Kotělnikovo, nebo zánik během několika dní. Jiná volba neexistuje."

K této nemilosrdné analýze připojil náčelník hlavního štábu armády, generálmajor Arthur Schmidt, jen stručný dodatek: „My si nemáme co lámat hlavu místo vůdce a generál von Seydlitz místo vrchního velitele."

Tato poznámka vyjadřovala bez ohledu na svou nesmyslnost duševní postoj generálů, jejichž fanatismus byl příslovečný: důstojník nepřemýšlí, jeho úkolem je provedení vojenského rozkazu, nikoli politická analýza. Tento postoj dával tušit to nejhorší. Náčelník generálního štábu ve vrchním velitelství pozemního vojska nicméně sdílel pesimistické hodnocení frontových generálů. Zeitzler prohlásil, že je ochoten navrhnout Hitlerovi, že 6. armáda musí okamžitě podniknout pokus o průlom. Alespoň generála Georga von Sodensterna, náčelníka hlavního štábu armádní skupiny B, o tom ujistil v telefonním rozhovoru, který s ním vedl v noci z 22. na 23. listopadu. Příští ráno chtěl podat příslušný návrh. Proč teprve další den? Proč odkládat rozhodnutí v situaci, kdy šlo o každou hodinu? Zeitzler se bál Hitlera vyrušit. „Vůdce" se po svém příjezdu do Rastenburgu opět jednou „stáhl do ústraní". Je prý vyčerpaný po cestě, dal vzkázat. Ale přesto: generálové počítali s tím, že se Hitler dá přesvědčit. Zeitzler vydal pokyn zahájit přípravy na průlom.

Všemi očekávané „vůdcovo" rozhodnutí došlo do hlavního štábu 6. armády ráno 24. listopadu. Rádiová depeše byla stručná a jasná, její dopad osudový. Již nadpis nevěštil nic dobrého: stálo tam „Vůdcovo rozhodnutí", žádný „normální" příkaz, ale rozkaz nejvyššího stupně, proti němuž nebylo odvolání. „Vůdcovo" rozhodnutí pohřbilo jakoukoli naději, že bude možno nynější volžskou frontu zachránit: „Vůdce má v úmyslu spojit nynější volžskou a nynější severní frontu. LI. arm. sb. musí nynější volžskou a nynější severní frontu udržet za všech okolností. Zásobování vzduchem s pomocí dalších 100 Ju se rozbí-

há.“ To v podstatě znamenalo definitivní zákaz ústupu.

„Držet za všech okolností“ - nad německými jednotkami ve stalingradském kotli to byl nyní rozsudek smrti. Útok 6. armády s cílem průlomu by byl v tu chvíli ještě možný, stažení z ohrožených oblastí na linii západně od Donu by mohlo zachránit 6. armádu před zničením. Ale Hitler trval na pokračování beznadějného boje v troskách Stalingradu.

Hitler nedal k průlomu z kotle souhlas, protože vzdát se Stalingradu, to by pro něj znamenalo ztrátu prestiže. A pořád ještě doufal, že se stane zázrak.

Philipp von Boeselager, důstojník generálního štábu

„Držet a bránit“ - tyto osudové rozkazy, které Stalin vydával v počátečních fázích ruského tažení, způsobily záhubu řady sovětských armád. Stejný osud nyní očekával celou jednu německou armádu.

„Ani krok zpátky“ - tímto rozkazem Hitler zmnohonásobil ztráty wehrmachtu po ztroskotání útoku na Moskvu v zimě 1941/42. Nyní vyprovokoval ztrátu celé armády. Šokovanému Zeitzlerovi sdělil: „Nalezli jsme nové východisko.“ „My", to byli v tomto případě Hitler, Jodl a především generálplukovník Jeschonnek, náčelník štábu letectva.

„Vzdát se Stalingradu, to by znamenalo vzdát se nejpodstatnějšího úspěchu letošní ofenzívy. Musíme se proto všemi existujícími silami snažit Stalingrad udržet a obnovit spojení se 6. armádou.“ Toto posouzení situace znamenalo začátek „vůdcova“ rozkazu, který generál Zeitzler předal polnímu maršálu von Mansteinovi. „Dobyvatel Sevastopolu“ byl Hitlerem jmenován s účinností od 26. listopadu velite-

Existovaly jen dvě cesty: ta první byla vůdcovým rozkazem, totiž vydržet až do posledního náboje. Tou druhou byl průlom uskutečněný v době, kdy k němu bylo ještě dostatek sil a materiálu.

Erich von Manstein, zápis v deníku 26. listopadu 1942

Chtěl bych od vás slyšet jiné návrhy, pane polní maršále.

Hitler k Mansteinovi, listopad 1942

lem nově vytvořené donské fronty. Jako bezprostřední nástupce von Weichse měl se 3. a 4. rumunskou armádou, resp. s tím, co z ní zbylo, a částmi 4. tankové armády a 6. armády vysvobodit německé jednotky obklíčené u Stalingradu, obnovit zásobovací spoje a vrhnout Rudou armádu zpět na linii, na níž byla před začátkem ofenzívy. Hitler tak Mansteinovi předestřel k jeho 55. narozeninám na talíř náročné cíle. Cíle, jejichž otcem bylo „vůdcovo" horoucí přání - ale také cíle, které vycházely z jednoho předpokladu: 6. armáda se dokáže udržet až do příchodu vyprošťovacích jednotek. Za tím účelem bylo nutné zásobovat obklíčené ze vzduchu vším potřebným materiálem.

Právě o tom vojenští odborníci ve štábu 6. armády, u armádní skupiny B i na vrchním velitelství pozemního vojska pochybovali. „Každému, kdo alespoň něco věděl, jak velká je potřeba při zásobování armády, a kdo znal technické možnosti, jak se dá toto množství dopravit vzduchem, bylo jasné, že jde o slib, který nelze dodržet," shrnul frontový důstojník Ulrich von Maziere neřešitelnost úkolu do jediného bodu. Dokonce i velitel 4. letecké armády, Wolfram von Richthofen, prohlásil, že zásobovat celou armádu za daných okolností nelze, protože přepravní kapacity luftwaffe na to nestačí.

Manstein se mě zeptal: „Co si myslíte o zásobování 6. armády ze vzduchu? Je to možné, nebo to není možné? Jaké zásoby a v jakém množství by musely být podle vašeho názoru dopraveny?" Nemohl jsem odpovědět hned, protože jsem se chtěl poradit s několika nejvyššími důstojníky. Kolem půlnoci jsem už byl zase zpátky u Mansteina a vysvětlil jsem mu, že by bylo zapotřebí každý den minimálně 400 až 500 tun a ty by tam bylo nutno dopravit.
Raban von Canstein, důstojník wehrmachtu

Generál Martin Fiebig, velitel VIII. leteckého sboru, prohlásil 21. listopadu, kdy se ještě diskutovalo o různých možnostech průlomu, v přítomnosti generálplukovníka Paulusе: „Zásobovat celou armádu ze vzduchu - to je nemožné."

Ale jiného názoru nebyl jen Hitler, ale také Hermann Göring. „Říšský maršál letectva" tvrdil, že jeho luftwaffe zásobování zvládne. Nemá snad luftwaffe v Messerschmittu Me 323 největší letadlo světa? Neunese snad toto letadlo, nesoucí nikoli nadarmo jméno „Gigant", s mimořádným rozpětím křidel 55 metrů, užitečný náklad jedenáct tun, takže může dopravovat i tanky? Se svým typickým sebepřeceňováním se Göring pustil do neuvěřitelných slibů. Druhý muž „třetí říše" interně avizoval na jedné poradě přepravním důstojníkům celkový objem 500 tun denně. Jeho experti uváděli jako absolutně nejvyšší množství 350 tun. Co však Göring zamlčel: byla to jen polovina toho, co vrchní velení 6. armády pokládalo za potřebné. Přesto Göring „svého vůdce" ujišťoval, že luftwaffe může zásobování zaručit. Tento slib však nedal říšský maršál osobně. Na rozhodující poradě ve „vůdcově" hlavním stanu tlumočil Göringův názor náčelník jeho štábu Jeschonnek. Šéfův slib však vázal na řadu podmínek: dobré počasí, využití letišť blízko fronty, odvelení dalších letadel atd.

Hitler však smetl tato omezení ze stolu. Pro něho platilo jen zásadní „ano", ta „když" zapomněl. Zapomněl také, že nejvelkohubější z jeho paladinů už jednou nedokázal splnit daný slib: že na německá města nespadne ani jedna nepřátelská bomba, protože „jeho" luftwaffe tomu zabrání. Nyní však bombardovala Royal Air Force německá města každou noc. Aby si u „vůdce" napravil pošramocenou pověst, sliboval nyní Göring, že zaručí zásobování stalingradského kotle. Přitom se však říšský maršál pokoušel opět klamat. Jestliže zprvu zamlčel skutečnou potřebu a místo 700 uváděl jako denní přepravní množství jen 500

„ Typické sebepřeceňování“: Göring Hitlera ujišťoval, že „jeho' luftwaffe dokáže kotel zásobovat ze vzduchu.

tun, přesto chybnou cifru, jak ji uvedl generálplukovník Jeschonnek, neopravil, ačkoli věděl, jak se věci mají. 300 tun zásob, jak počítal Jeschonnek, se dalo přepravit třemi sty takzvaných zásobovacích bomb po tisíci kilogramech. Ale přestože měly tyto „bomby" rozměry tisícikilogramové výbušné bomby, pojaly jen asi 650 kilogramů potravin. Místo 700 potřebných tun by tak i v nejpříznivějším případě luftwaffe do Stalingradu dopravila sotva 200 tun. Přesto prý G--ring odmítl Hitlerovi tuto početní chybu opravit. Stejně by to nejspíš na Hitlerově rozhodnutí nic nezměnilo.

Velkohubé ujištění, které dal Göring, že Stalingrad bude možno zásobovat letecky, svědčilo o jeho nepochopení zásobovacího létání.

Günter Wolff, přepravní pilot u Stalingradu

Když bylo tehdy chvástavě oznámeno, že se každý den dopraví do kotle 300 tun materiálu, mohli jsme nad tím jen potřásat hlavami. Na rozdíl od původců těchto hesel jsme totiž věděli, jak to ve Stalingradu doopravdy vypadá.

Joachim Matthíes, palubní mechanik

Hitler Göringovi věřil. Chtěl mu věřit, neboť německý diktátor chtěl Stalingrad za každou cenu udržet. Generál Zeitzler se sice pokoušel Hitlera opakovaně přesvědčit, že nejhoršímu zabrání jen okamžitý ústup. Drastickými slovy vylíčil důsledky setrvání v kotli: „Znamená to smrt nebo zajetí čtvrt milionu statečných vojáků. Ztráta této velké armády by východní frontě zlomila páteř."

Ale od dvou dalších poradců dostal Hitler odpovědi, jaké chtěl slyšet. Generál polní maršál Keitel využil příslušné „vůdcovy" otázky v hlavním stanu k teatrálnímu vystoupení, jež zakončil slovy: „Můj vůdce, Stalingrad v žádném případě nevydávejte."

Generálplukovník Jodl, jenž nepřestával zvažovat vojenské důvody, jež hovořily pro průlom, dospěl ke stejnému výsledku: 6. armáda se má zakopat - žádný ústup. To chtěl Hitler slyšet. Náčelníkovi generálního štábu hned vyčetl:

„Vidíte, že se svým názorem nejsem osamocený. Budu se proto i nadále držet svého předchozího rozhodnutí."

Již na začátku diskuse kategoricky prohlásil: „Od Volhy neustoupím." Dále mluvil diktátor o „pevnosti Stalingrad", kterou je nutno udržet. „V případě nutnosti vydrží posádka Stalingradu obléhání celou zimu, pak ji letní ofenzívou vysvobodím." S obvyklým pathosem poukázal „vůdce" na to, že se v průběhu „Plánu Barbarossa" již jednou podařilo udržet kotel a obklíčené jednotky vysvobodit.

Obklíčené německé jednotky - v historii ruského tažení to ve skutečnosti nebylo nic nového. Již v lednu 1942 vznikl u Děmjansku kotel, který byl po celé měsíce zásobován ze vzduchu, dokud se nepodařilo k němu prorazit a 100 000 mužů, kteří hájili své pozice, zase vysvobodit. Nezbytný materiál přiváželo cca 500 letadel a odváželo pryč raněné vojáky. Na dvou nouzově vybudovaných přistávacích dráhách přistávalo denně až 150 strojů a dopravilo do kotle celkem 65 000 tun. V březnu 1942 začal ve stejnou dobu vyprošťovací útok zvenčí a pokus o průlom z kotle. Při volbě krycích jmen projevili němečtí stratégové udivující nápaditost:

Vyprošťovací útok zvenčí se jmenoval „Přemostění", zatímco kódové označení pro útok z kotle se nikoli bez důvodu jmenoval „Závěsné schůdky" (jako u lodi pro trosečníky - pozn. překl.). Kotel v Děmjansku se podařilo 28. dubna 1942 rozbít. Do vojenských dějin vstoupil Děmjansk jako nejdelší bitva o obklíčený kotel východního tažení. Měla však ještě navíc psychologický význam, který se měl projevit o rok později. Příklad Děmjansku nyní Hitler využíval jako doklad pro to, že je mož-

Vědělí jsme, že jsou Němci obklíčeni a stříleli jsme na jejich přepravní letadla. Stříleli jsme celé hodiny, po salvách. Vypálili jsme tolik munice, že hlavně žhnuly. Na pozicích ležely nábojnice - na metr vysoko.

Rajsa Galčenková,
pomocnice u protiletadlových děl Rudé armády

no kotel delší dobu udržet a nakonec vysvobodit. Stratégem, jenž tehdy vedl rozhodující vyprošťovací úder, byl generál von Seydlitz-Kurzbach. Ve Stalingradu se ocitl na druhé straně kruhu, patřil k těm, které bylo třeba vysvobodit. Právě von Seydlitz patřil však k nejenergičtějším zastáncům řešení průlomem. Srovnání s Děmjanskem nepřipouštěl. Ve svých pamětech uváděl hlavní rozdíly mezi oběma obkličovacími bitvami a vysvětlil, proč bylo letecké zásobování u Děmjansku úspěšné:

„1. Vzdálenost kotle od fronty činila průměrně jen asi 35 až 40 kilometrů.

2. Divize, které bylo nutno v kotli zásobit, měly sílu cca 100 000 mužů, jejich ztráty ve výši 35 400 vojáků bylo možno nahradit a vyrovnat tím, že do kotle přiletělo náhradou 30 500 mužů.

3. Terén, přes který letadla létala, byl velmi zalesněný a pro ruskou protiletadlovou obranu nevhodný."

Předpoklady pro zásobování, obranu a nakonec i vysvobození kotle byly tedy nepoměrně příznivější než v případě Stalingradu. Vzdálenost, kterou tu musela zásobovací letadla překonat, byla už brzy více než 200 kilometrů. Navíc bylo tentokrát nutno zásobovat trojnásobný počet vojáků. A konečně donská step tvořila ideální předpoklady pro sovětskou protiletadlovou obranu. Tato fakta, která střízlivý von Seydlitz shrnul jako protiargumenty - a také

Letecký most k zásobování kotle byl budován jako o překot. Do Stalingradu byly odveleny celé letecké školy včetně leteckých instruktorů, kteří jsou pro výcvik letců tak cenní a kteří byli u Stalingradu doslova spotřebováni. Byla sebrána také všechna letadla, která jen sebrat šlo, mezi nimi i zcela nevhodné stroje, které pak šly hromadně k zemi.
Joachim Matthies, palubní mechanik

je vyjádřil v memorandu v listopadu 1942 - byla očividná. Ale Hitler je neakceptoval. Generálové mohli buď poslechnout a v kotli vydržet, nebo jednat proti „vůdcovu rozhodnutí“ a pokusit se o průlom. K jakým následkům otevřená neposlušnost vůči Hitlerovým rozkazům vedla, se ukázalo v prosinci 1941: Guderian a von Brauchitsch museli odejít, protože kritizovali Hitlerův „rozkaz vydržet“. Hoepner byl vyhozen z wehrmachtu se ztrátou cti, protože jednal proti výslovnému „vůdcovu“ přání. Ještě hůře dopadl generálporučík von Sponeck: válečný soud ho odsoudil k smrti, protože dal na Krymu svým jednotkám navzdory Hitlerovu příkazu rozkaz k ústupu. Ti všichni nakonec neviděli jiné východisko než jednat podle vojenského nezbytí a Hitlerova rozkazu neuposlechnout. Nyní byl poslední tah na generálu von Seydlitzovi.

„Zůstávám zde dle rozkazu“

LI. armádní sbor pod velením generála von Seydlitze bojoval ve Stalingradu na frontě, na Volze i ve městě. V očekávání rozkazu obhajoval ústup z ohrožených pozic, dokud nebylo známo Hitlerovo rozhodnutí,. Seydlitz vytvářel příslušné předpoklady: jeho jednotky zničily vše, co by jim při případném manévru odpoutání překáželo, aby to nepadlo do rukou Rudé armády, a připravovaly se na ústup.

Také Martin Wunderlich dostal rozkaz se z předsunutých pozic u traktorového závodu stáhnout. „Veškerou přebytečnou munici, kterou jsme nepobrali na vozidla, jsme zničili. Měli jsme ještě rezervy potravin, také ty jsme zčásti spálili. Já jsem měl tři deky navíc, po padlých kamarádech. I ty deky skončily v ohni.“

V souladu se svým posouzením situace von Seydlitz rozkázal: „Rozpuštění XIV. tankového sboru, převzetí pozic

94. pěší divizí a v noci na 23. listopadu opětovné zaujetí výběžku Latašamky."

Říkalo se, že cílem tohoto opatření, jež napřed znamenalo narovnání fronty na lépe hájitelnou obrannou linii, bylo vyvolat rozkaz ke všeobecnému ústupu. Ve svých pamětech von Seydlitz tento výklad odmítl: „Verze, že jsem zaujetím výběžku Latašamky chtěl přimět armádu k průlomu na západ, musím odkázat do říše bajek."

V každém případě je jisté, že Seydlitz přikázal svým vojákům vydat zajištěná postavení a že byl ochoten zahájit průlom i bez výslovného Hitlerova povolení. A to na rozdíl od Pauluse, který chtěl vydat rozkaz k ústupu až s výslovným Hitlerovým souhlasem.

Jisté rovněž je, že Seydlitzův dílčí ústup skončil debaklem - protože Rudá armáda začala ihned postupovat, obsadila zaujaté pozice a 94. pěší divizi způsobila těžké ztráty. Vojáci jako Martin Wunderlich utrpěli těžký šok. Zakrátko po zahájení ústupu přišel rozkaz vyklizené pozice znovu obsadit. To za prvé znamenalo v těžkých bojích dobýt pozice, které předtím s lehkým srdcem vyklidili. Ale i tam, kde se protivník ještě nezabydlel, tušili vojáci, jakou ztrátu krátkodobý ústup nutně znamenal: „Rusové zde sice nebyli, ale zničené zásoby také ne. Bylo to jak u blbých. Radost jsme z toho neměli." Ani Heinrich Meidinger neudělal pozitivní zkušenosti, když jeho pozorovací četa uposlechla Seydlitzova rozkazu: „Pro nás to bylo tvrdé, protože jsme nejprve vyklidili poměrně dobře vybudované pozice. Po stažení ze severního postavení, jež tvořilo zábranu proti nepříteli, jsme se náhle octli v otevřeném terénu." Ještě hůře byl postižen. 673. granátnický pluk. Velitel roty Zank tu najednou stál bez nej důležitějších zbraní: „Když jsme museli vyklidit své postavení, nemohli jsme s sebou vzít těžké zbraně. Protože všichni naši koně byli odvezeni na západ, vystříleli jsme nejdřív všechnu munici

a děla pak vyhodili do vzduchu.“ Po celý prosinec ležel pluk, k němuž byl Zank přidělen, v terénu bez dostatečně vybudovaných postavení jako na podnose. „Můj pluk byl prakticky zničen. Když jsme byli 5. ledna zařazeni do bojové skupiny divize, měl jsem už sotva 100 bojeschopných mužů.“

Ztroskotání jediné plánované ústupové operace utvrdilo Hitlera v přesvědčení, že rozkaz vydržet v kotli je správné rozhodnutí. Von Seydlitz tak dosáhl přesného opaku toho, co zamýšlel. Je konečně jisté, že se Hitler o tomto ústupu dozvěděl a ihned se ptal, kdo vydal příslušné rozkazy. Vrchní velitel 6. armády však nechtěl dát žádné přesné informace, aby tak kryl rozhodnutí podřízeného generála. Hitler reagoval pro všechny zúčastněné naprosto překvapivě. Von Seydlitz, jenž po neúspěšném ústupu počítal se zatčením, zůstal neidentifikován a dokonce byl povýšen: „Nad severní a východní frontou převezme jednotné velení generál von Seydlitz, jenž mi tak bezprostředně odpovídá za udržení této fronty.“

Z rozhovoru, který von Seydlitz a Paulus vedli po Hitlerově rozhodnutí, jasně vyplývá, že rozdíl mezi těmi dvěma nebyl tak velký. Paulus upozornil von Seydlitze na možnosti, které se mu nyní nabízely po rozšíření kompetencí: „Nyní přece můžete jednat samostatně a průlom uskutečnit.“ Ale von Seydlitz odmítl: „Nemohu udělat přece nic jiného než poslechnout.“

Jedno se při tom ukázalo jasně: také von Seydlitz pocházel ze staré pruské vojenské školy, Stejně jako von Weichs, Paulus a dokonce Zeitzler se zprvu pokoušel Hitlera přesvědčit o vojensky neúčelnějším řešení. Ale „vůdce“ rozhodl jinak a místo příkazu k průlomu vydal rozkaz vydržet. Všichni dosavadní kritikové hned zanechali odporu a od té chvíle se zabývali pouze otázkou, jak nejlépe „vůdcovy“ záměry uskutečnit. Také generál von Seydlitz

„V boji proti chladu rozhoduje vnitřní postoj“:
Takové rady z týla dovedly vojáky jen pořádně naštvat.

udělal obrat o sto osmdesát stupňů: „Ani krok zpátky! Co jsme ztratili, musíme hned zase dobýt zpět.“

Také Paulus poukazoval na to, že musí poslechnout: „Zůstávám zde dle rozkazu.“ V této stručné větě, která je dochována v posledním Paulusově dopisu, je shrnuto celé dilema německých důstojníků: rozkaz je rozkaz -, i když

znamená rozsudek smrti pro celou armádu. Nolens volens vsadil i Paulus veškerou naději na to, že Göringova luftwaffe dokáže jeho vojáky zásobit. „Vydržte, vůdce vás odtud dostane!“ Tímto sloganem končil denní rozkaz, který Paulus vydal armádě 27. listopadu.

Vojáci 6. armády byli nuceni se uchystat na delší pobyt v troskách Stalingradu - za tvrdých podmínek ruské zimy. Pozice v zákopech byly vybudovány, jak jen to šlo. Jak rozdílná byla kvalita ubytování, dokládá komentář jednoho lékaře 16. tankové divize k vybavení prostorů jeho velitele: „Dal si vyhloubit velký bunkr, aby se mu tam vešel klavír.“ A teď na toto křídlo hrál, zatímco venku vybuchovaly granáty. O jiném zpříjemnění pobytu vyprávěl Raimund Beyer: „V kotli se povídalo, že jeden plukovník či generál má přenosnou gumovou vanu. Bývalý důstojnický sluha vyprávěl, jak denně musel seškrabovat led, rozehřívat ho a ve skládací vaně připravovat koupel.“ Ale většina důstojníků třela stejnou bídu s nouzí jako obyčejní vojáci: „Jak dlouho ještě máme spát pod širým nebem?“ zapsal si jeden dělostřelecký důstojník do deníku. V otevřené stepi tábořily jednotky v obtížně vyhrabaných zemních děrách a sněhových iglú. Jedinou ochranou proti ledovému větru byla plachta. Zimní oblečení bylo nedostatkovým zbožím. Přílba, ač chránila, se sotva dala nosit na hlavě, ovinovačky nebo onuce zajišťovaly nejnutnější izolaci, aby přílba nepřimrzla k hlavě. Za takové situace se naděje všech upínaly k německým letcům.

Avšak luftwaffe měla hned od počátku neřešitelný úkol. Jedna zpráva o zásobovací situaci u LI. armádního sboru z 23. listopadu poskytla podrobný soupis zásob, které měly obklíčené jednotky ještě k dispozici. Výsledek byl deprimující: pohonné hmoty docházely. I ty nejnaléhavější zásobovací jízdy a jízdy s hlášením se daly uskutečňovat jen ojediněle. Stav munice dosahoval u různých druhů voj-

ska sotva víc než 30 procent požadovaného stavu, u těžké pěchotní munice klesl stav na osm procent základního vybavení. Potřeba munice závisela na délce bojů. A boje na okraji kotle už nebraly konce. Někteří vojáci sáhli po svépomoci a hráli si s ukořistěnou municí padlých sovětských vojáků tak dlouho, dokud se nehodila do německých hlavní. Tato munice podle hesla „Udělej si sám!“ však mohla být sotva něčím více než nouzovým východiskem.

Podle střízlivých odhadů činila denní potřeba munice minimálně 400 tun. Už jen aby bylo možno zásobovat nezbytným množstvím munice jeden sbor, muselo by denně do kotle přilétat 200 až 400 transportních letadel. Zásoby stačily právě tak sotva na týden. Chléb byl už jen na čtyři dny. Ubytovatelé se už začínali ptát po stavu koní - ale spotřebování této „náhradní potraviny“, jak spočítali rezervovaní důstojníci, by významně omezilo pohyblivost vojsk. Všechno, co bylo důležité k přežití, tak muselo přiletět: denně 1 000 tun technického materiálu, munice, potravin, pohonných hmot. Velitelství 6. armády požadovalo 600 tun; podle informací 4. letecké armády bylo reálných asi 300 tun.

Začala zásobovací akce. 25. listopadu přistál v kotli první Ju 52 se zásobami. Hermann Göring, aby mohl splnit svůj velkohubý slib, mobilizoval všechno, co umělo létat. Všechny dosažitelné přepravní stroje Ju 52 byly odveleny k zásobování Stalingradu, vzlétnout opět musely i zastaralé Ju 86. Pomáhat museli instruktoři i žáci leteckých škol z říše stejně jako personál Lufthansy. Ale s přepravním prostorem se nedalo dělat nic. Stroje musely

Listopad přináší nacionálnímu socialismu neštěstí. (...) V listopadu tohoto roku zažíváme severní Afriku a bolševický úspěch u Stalingradu.

Joseph Goebbels, zápis v deníku, 24. listopadu 1942

Má-li zůstat armáda zachována, musí být ihned vydán jiný rozkaz nebo přijato jiné rozhodnutí.

Generál Walther von Seydlitz-Kurzbach v memorandu z 25. listopadu 1942

28. nebo 29. listopadu přišel Richthofen na zcela zásadní poradu. Vycházeli jsme z toho, že letecké zásobování není v takovém rozsahu možné. Také Richthofen se vyjádřil v tomto smyslu - nutno říci že s těžkým srdcem, protože takové tvrzení bylo spojeno se značným rizikem.

Raban von Canstein,
důstojník wehrmachtu

být vybaveny na zimu a vyzbrojeny pro vojenské nasazení. Navíc byly zapotřebí vhodné přistávací dráhy v kotli i mimo něj. Překotným tempem byla u Stalingradu připravena dvě letiště: Bassargino a Pitomnik. Ve Zverevu ruské civilní obyvatelstvo, které přežilo boje o Stalingrad, muselo upravit kukuřičné pole sklizené ve velkém spěchu jako přistávací a startovací dráhu. „Stovky žen, které sehnali z okolí, musely svými válenkami udupávat sníh." Nebyly to právě podmínky, po jakých piloti jako Günter Wolff toužili.

Akce leteckého zásobování se rozbíhala příslušně klopýtavě: Z 38 Ju 52, které odstartovaly, jich jen 12 dosáhlo prostoru Stalingradu," hlásila situační zpráva vrchního velitelství branné moci 30. listopadu. Během prvního týdne se k cíli v kotli dostalo denně nanejvýš 30 letadel. Téměř stejný počet jich byl jen 24. listopadu sestřelen, když luftwaffe ztratila 24 strojů. Místo nezbytných 300 tun denně se jich na místo určení dostalo 350 za celý týden.

Avšak již o týden později, 7. prosince, přistálo v Pitomniku 188 strojů se 282 tunami materiálu na palubě. Zdálo se, že se minimálního množství 300 tun denně přece jen podaří dosáhnout. „Věci vypadají trochu růžověji," napsal dokonce i takový notorický skeptik jako plukovník generálního štábu Helmuth Groscurth, zpravodajský důstojník XI. armádního sboru, 3. prosince 1942. Všeobecně se zlepšila nálada. Na zpáteční cestě braly stroje dopisy pro polní poštu. Také domácí fronta se měla o výkonech luftwaffe dozvědět: „Ani nemůžu být našim letcům dost vděčný za život, létají teď už téměř osm dní nepřetržitě do Stalin-

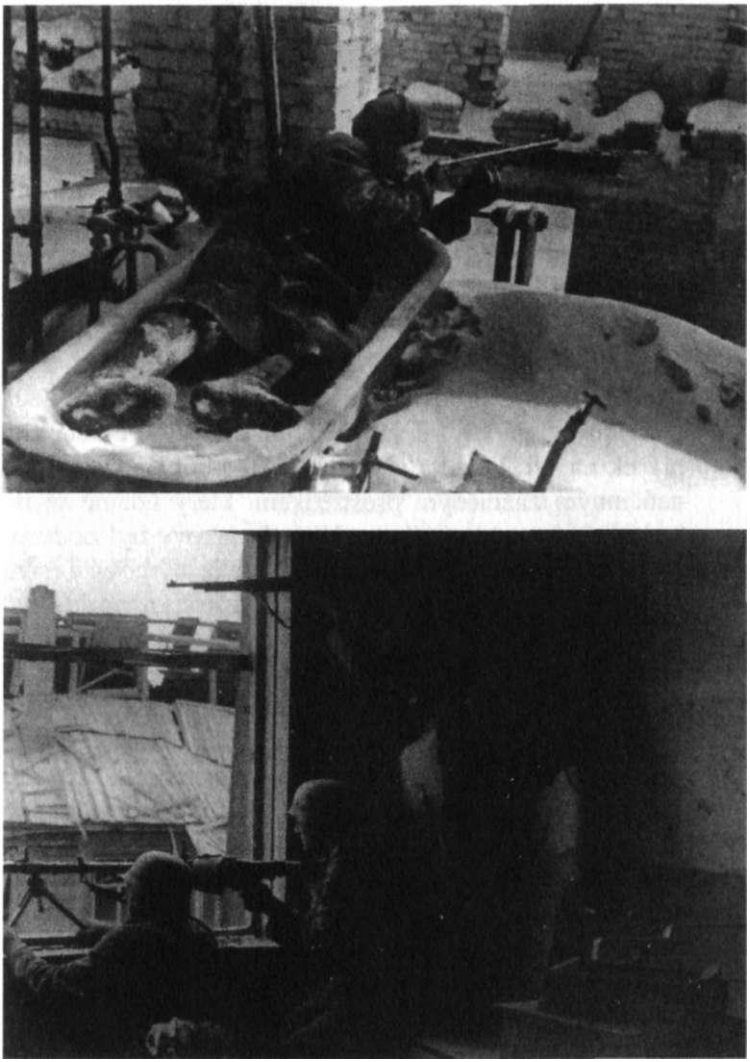

Nahoře: „Pro život příliš málo, pro smrt příliš mnoho“: Příprava zásobovací bomby ke shození do Stalingradu. Dole: „Někdy neprošlo nic“: Vojáci táhnou shozený proviant sněhovou pustinou k ubytování.

Asi si myslíte, že na vás otec zapomněl. Stále jsem tady. Vaše dva balíčky jsem dostal. Jeden s placičkami, druhý s oplatkami. Všechno bylo v perfektním stavu, i kuřivo. Jsme nyní v bunkru. Byl postaven pro 4 muže, ale je nás tu 12 kamarádů, někdy i víc. Jinak se mi daří ještě dobře. Doufám, že i vám všem. Můžu teď, bohužel, psát velice málo kdy. Později vám to vynahradím. Nemějte o mě starost.
Už se blíží vánoční svátky. Oslavte je jako jindy a udělejte si opravdu hezké chvilky. Také my se zařídíme příjemně a budeme myslet na vás. Vždyť takhle se daří milionům. Přesto doufáme, že příští Vánoce budou svátky míru.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 29. listopadu

gradu bez ohledu na počasí.“ Morálka vojska nebyla začátkem prosince nijak špatná. „Nezdálo se, že by někdo pochyboval o zdárném konci bojů,“ napsal jeden nadporučík 16. tankové armády při pohledu zpět.

Po nasazení všech sil k obklíčení 6. armády, tedy k „Operaci Uran“, si museli Sověti dopřát přestávku. Zdálo se, že obě strany jsou stejně vyčerpané a rády, když jim teď dá druhá strana pokoj. Nebylo to opomenutí, když se sovětské a německé průzkumné čety při svých nočních výletech občas přehlédly, ani náhoda, že vojáci v přední linii zůstávali bez hnutí ve svých zákopech. Martin Wunderlich popsal nevyslovený a zcela soukromý německo-sovětský pakt o neútočení: „Byli jsme rádi, když nestříleli, a oni byli rádi, když jsme nestříleli my. Byla to taková tichá dohoda.“ Válka neznamená jen neustálé střílení. Vzhledem k permanentní zátěži, jakou musely obě strany snášet, není divu, že intenzita bojů příležitostně polevila. Němečtí vojáci čerpali novou důvěru v neposlední řadě právě z takových přestávek. „To nejhorší už máme za sebou. Všichni doufáme, že do Vánoc budeme z kotle venku,“ dodával jeden voják 376. pěší divize odvahu sobě i svým blízkým doma. Jiní,

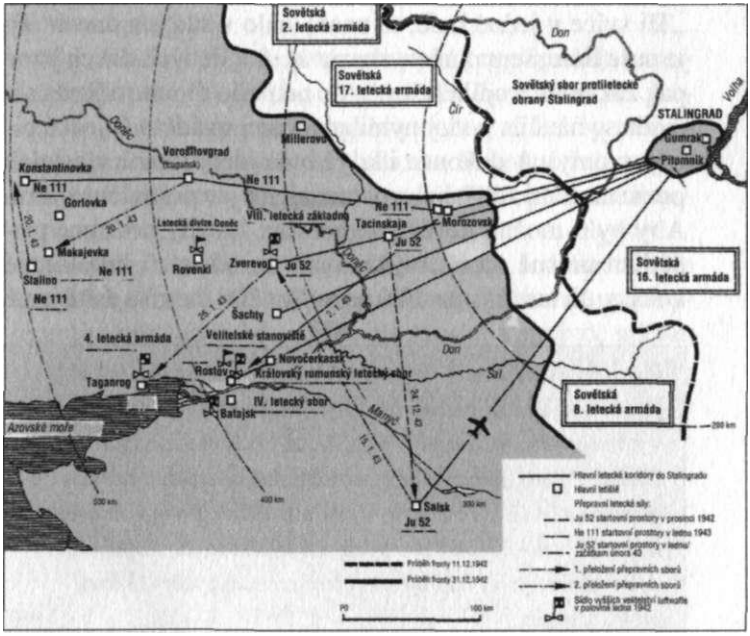
Nahoře: „Boj muže proti muži“:
Konflikt charakterizovaly až do konce krvavé boje zblízka.
Dole: „Už jsme neměli skoro žádnou munici“: Přesto bojovali němečtí vojáci až do posledních lednových dní roku 1942.

jako Heinz Schuhmann, snili v dopisech domů manželce už zase o ofenzívách v příštím roce: „Těch pár měsíců, které teď přicházejí, zase určitě přejde, a jakmile vysvitne na jaře slunce, bude všechno vypadat opět růžověji. A především ti zatracení Rusové budou mít dohráno. Právě zima je totiž jejich jediný triumf. My všichni jsme přesvědčeni, že ho příští zimu už nebudou držet v ruce."

Dosud se pěšáci zabývali drobnými každodenními problémy: „Nějak jsme se zařídili, takže se to tu dá vydržet. Jak jsme se ubytovali, začala intenzivněji drobná válka proti vším a blechám. Jak to praská a lupe, svědí a svrbí, a jak kůže pálí, když protivník zaútočí. Tahle čeládka se nedá zlikvidovat, ani když si člověk mění prádlo." Pomoci měl prášek na vši. Letadla přivážela do kotle balíčky s tímto neúčinným zázračným prostředkem, který údajně vynalezl Hitlerův osobní lékař. „Vůdce", takový byl podtext, myslí na všechno. Wilhelm Beyer, obyčejný pěšák - sám se označoval v pěšáckém žargonu za „zatraceného střelce" -, který bojoval v 76. pěší divizi, měl docela jiné zkušenosti: „Prášek byl k ničemu. Jenom to mnohem víc svědilo. A kromě toho: sotva jsme ho dostali." A tak nezbývalo všem šaržím v mužstvu než vést docela osobní drobnou válku, boj proti takzvaným „partyzánům prostého muže". V hygienických podmínkách, jaké u Stalingradu vládly, to byl beznadějný boj. Nebylo nikoho, komu by se nevedlo jako Wilhelmu Beyerovi: „Nohy jsem měl celé pokryté hnisem a stopami krve." Později se ukázalo, že neviditelná zvířátka jsou přenašeči epidemií, které oslabené vojáky dál decimovaly. Ale boj proti vší pohromě byl beznadějný. „S vešmi je to jako s Rusy," vyjádřil svou rezignaci i jeden poručík 29. pěší divize. „Jednu zabijete a deset nových se objeví místo ní." Vojáci si vypěstovali jistý druh sarkastického humoru. Koho smích ještě docela nepřešel, zpíval si vlastní verzi známého šlágru wehrmachtu „Lili Marlen":

„Pod lucernou, sedím v domečku a vši večer hledám si na bobečku.“ Vojáci měli brzy s hledáním úspěch. „Při povrchní prohlídce své přílby jsem našel 200 těchto tvorečků,“ konstatoval suše jeden poddůstojník. Byla to jediná bohatá kořist.

Zatímco se vojáci na zemi zaobírali svými každodenními problémy, potvrdilo se na nebi nad Stalingradem to, co experti už dávno věděli: kapacita luftwaffe nestačila. Velitel 4. letecké armády generálplukovník baron Wolfram von Richthofen si hluboce deprimován poznamenal do deníku: „Dnes vzlétly všechny naše Junkersy se zásobováním. Ze včerejších 47 jich bylo 22 sestřeleno a dnes zase 9. Máme příliš málo transportních letadel. 6. armáda si musí šest týd-

Letecký most k zásobování Stalingradu. V porovnání s kotlem u Děmjansku musely německé stroje překonávat podstatně větší vzdálenosti.

nů pomáhat sama. Jak jí máme pomoci ze vzduchu, to mi je naprostým tajemstvím.“ Důvodem nebyla jen příliš malá tonáž, kterou letadla do kotle přepravila. Bylo to především složení dodávaných zásob. Vzhledem k omezeným kapacitám se muselo volit mezi municí a potravinami. Obrana se pokládala za důležitější. První týden bylo do kotle dopraveno jen čtrnáct tun potravin, což byla pouhá čtyři procenta přepravního množství, které se k obklíčeným jednotkám dostalo. Také později překročilo procento potravin jen zřídkakdy hranici pěti procent. A dokonce ani toto nízké procento, které bylo do kotle přepravováno, se často nedostalo k adresátovi. Vojáci sice zřizovali v kotli signalizační kříže, které měly v noci hořet malými ohni. Pro štábního lékaře Dietze byly jednoduché kódy běžné: „Tři svíce v jedné řadě, to znamenalo v sudých dnech: To je naše linie, sem můžete shazovat. A v lichých dnech jsme pak zakládali trojúhelníky.“ Ale netrvalo dlouho a Rudá armáda se naučila podobnými značkami uvádět německé piloty v omyl. A dokonce i když byla identifikace vlastních pozic na zemi zajištěná, znamenalo to jen poloviční výhru. Aby bylo možno dovézt zásobovací bomby podobné torpédům přesně na cíl, vyžadovalo to od letců krkolomné kousky. „Museli jsme dolů na výšku 200 metrů a ještě jsme

Potraviny, které Němci shazovali padáky, jsme často dostali my. Každý den jsme se snažili zajmout nějakého Němce. Ptali jsme se, v jaké barvě se musí odpálit světlice, aby byly shozeny zásoby. Říkali: „Vůbec žádná světlice, my už žádné nemáme, a tak musíme rozdělávat ohně.“ A tak jsme to pak také dělali, protože ta letadla létala jen v noci. Němci dostávali uzenky, čokoládu, slaninu, dobré konzervy, my naproti tomu jen komisárek, který se hned drolil, a tabák.
Fjodor Kučurin, voják Rudé armády

letěli minimální rychlostí," popisoval Joachim Matthies rámcové podmínky hloubkových letů zajišťujících přežití. Magická hranice činila 240 kilometrů za hodinu. Méně - a letadlo spadlo z nebe jako kámen. Více - a svržené zboží dopadlo daleko od plánovaného cíle a potěšilo vojáky druhé strany. Najít a zajistit zásobovací bomby, to byla další překážka, kterou bylo nutno překonat.

„Museli jsme dlouhou dobu bojovat za to, aby letci neoznačovali svržené zásobovací bomby bílými, ale barevnými padáky," vypráví Winrich Behr o problémech, které se snažilo velení 6. armády odstranit. Důvod byl jednoduchý: vítr přikryl tmavé nádoby za krátkou chvíli sněhem. Bílé padáky nebyly ve sněhové pustině dlouho nápadné. Kdo přišel pozdě, toho východní vítr potrestal, a hledající musel o hladu zase zpátky.

Největší část přepravní kapacity však nepřipadala v úvahu pro potraviny z jiného důvodu. Zhruba dvacet pět procent dodávek tvořily pohonné hmoty, bez nichž by nebylo možné udržet letecký most v chodu. Pohonné hmoty pro stíhače, kteří doprovázeli transportní letadla, pohonné hmoty pro návrat letadel za německé linie.

Navíc bylo posíláno i nesmyslné zboží. Jednou to bylo šest tun bonbónů. Jindy tuny sladkostí - k Vánocům to bylo určitě míněno dobře, ale dobře myslet a správně udělat, to bývají často dvě docela rozdílné věci. A to platilo zejména v tomto případě ve stalingradském kotli, kde hladovějící čekali na pravidelné zásilky chleba, a ne na jednorázové pochutiny. „Toho, co shazovala letadla, bylo nejen málo, ale často to bylo naprosto k ničemu. Po bednách knäckebrot nebo čokoláda pro letce," stěžoval si kapitán Dengler. Takové dodávky byly však alespoň stále ještě jedlé. Ale zásobovací bomby obsahovaly i věci, které se rozhodně jíst nedaly. Jedno letadlo přivezlo staré noviny, vázanky a lepenku na střechy, kolínskou vodu a knihy - zato jídlo bylo

čím dál vzácnější. „Byly to omyly, které jsme nemohli pochopit.“ Omyly, které přiváděly hladovějící vojáky v kotli k zoufalství. Ale i nejvyšší důstojníci se nestačili divit. Generálplukovník Paulus vyprávěl, jak „snad asi jako vtip“ bylo posláno několik balíků s kondomy.

Kdo se nad takovými zásilkami usmíval, toho smích při neustále se zhoršující situaci v kotli brzy přešel. Jobových zvěstí přibývalo. Německá letiště byla hned od začátku oblíbeným cílem sovětského dělostřelectva a letectva. Za pouhé tři dny, od 10. do 12. prosince, vzlétla sovětská letadla k více než čtyřiceti náletům na letiště Pitomnik.

Čím více času Rudá armáda měla, aby se na znovu dobytých územích zabydlela, tím účinnější opatření k narušování leteckého mostu mohla přijímat. Podél leteckých tras bylo rozmístěno více než tisíc protiletadlových děl. Sovětské letectvo dostalo od svého vrchního velitele, generálporučíka A. A. Novikova, nové pokyny: „Hlavním úkolem je ničení protivníkových přepravních letadel.“

V průběhu prosince Sověti posílili protiletadlovou obranu na zemi i ve vzduchu. Ale i když byla protiletadlová postavení na zemi obsluhována jen narychlo zacvičenými ženami - střelkyně se učily rychle. Brzy mohla německá přepravní letadla létat jen pod ochranou tmy. Kdo vzlétl za denního světla, musel překonat smrtelně nebezpečnou pře-

Při mém prvním letu do Stalingradu byla noc poměrně jasná, a tak jsem uviděl nějakých 20, 30 metrů vedle letiště ležet ve sněhu tmavé postavy. Najednou jsem si všiml, že se jedna pohnula: byli to ranění. Šel jsem k sanitákovi a řekl mu: „Někteří tam leží jen tak venku.“ Odpověděl: „Těm už stejně není pomoci.“ Dovedete si to představit? Přijeli jsme velice mladí z vlasti, kde bylo všechno: bílá prostěradla, jídlo – a za pár hodin se celý tento svět zhroutil.
Erich Miethe, pilot luftwaffe

kážkovou dráhu. „Museli jsme proletět spoustou zábran z protiletadlových děl," vzpomíná si Joachim Matthies, jenž se svým Ju 290 zajišťoval především dopravu raněných z kotle. „Bylo to jak na oslavách Silvestra. Rakety létaly každých dvacet metrů - a vy jste museli skrze ně."

„Ruské letectvo je tak aktivní, jak ještě v celém tažení nebylo. Tisíce a tisíce bomb padají na naše postavení. Dnem i nocí útočí na zemi i ve vzduchu," poznamenal si jeden německý pěšák.

Jediný prostředek účinné obrany znal palubní mechanik Joachim Matthies, jenž musel během letu plnit ještě další úkoly: „Ruští letci útočili zásadně jen s deseti a více stroji. Někdy jich bylo i třicet. My jsme tvořili po startu většinou letky ze tří strojů a hned jsme připravili k obraně své těžké kulomety." Společně s doprovodnými Me 109 se pokoušeli dostat na mušku stroj velitele ruské letky. „Když jsme ho zasáhli, ostatní se rozprchli jako hejno kuřat." Příliš často se však německým letcům tento husarský kousek nepovedl. Každé třetí letadlo německé zásobovací flotily bylo ztraceno. Z celkem 1550 nasazených strojů jich 550 odpadlo: byly sestřeleny, musely nouzově přistát nebo nemohly odstartovat kvůli technickým poruchám. Sestřelení často znamenalo ještě další oběti. Hans-Jürgen Gross zažil, jak se sestřelení německého Ju 52 stalo německým vojákům na zemi osudným: „Ju se zřítil do sněhu 200 metrů daleko od nás. Vojáci se hned vrhli na vrak, protože byl naložený potravinami. Také mě se podařilo ukořistit kus chleba. Ale rychle jsem odtamtud vypadl, protože došlo k divoké rvačce, dokonce padly i výstřely. Když jsem byl asi sto metrů od letadla, vybuchla nádrž s pohonnými hmotami a mnoho vojáků, kteří se hrabali v troskách, vyletělo do vzduchu."

Nejeden pilot se dal oklamat sovětskými rádiovými hlášeními a přistál na tratích, které Rusové zřídili okolo vlast-

ního kotle, aby německé piloty popletli. Úkolem palubních radistů bylo takovým omylům zabránit.

Radista byl vedle pilota nejdůležitější muž na palubě. Musel odposlouchávat frekvence, s jejichž pomocí radiový maják naváděl stroje k plánovanému cíli. Rádiový kód se musel z bezpečnostních důvodů měnit každý den. Že kódy, které nepřítel znal, mohly napáchat velké škody, o tom se přesvědčil Matthies: „Dva muži, kteří zajišťovali vysílání v předních liniích, prozradili kód Rusům. Když pak Rusové zadali jiný kód, tři letadla naložená raněnými byla uvedena v omyl a navedena do lesa. Jejich výbuch nikdo nepřežil."

Ne všechny omyly měly takové smrtelné následky. Nechtěné omyly na ruské straně měly příjemnější následky. „Rusové stále dostávají posily přes Volhu a v noci letadly. Ne všechno přitom padne do ruských rukou. Například před pár dny k nám spadlo více než 5 000 tabulek čokolády a cigarety. Něco naprosto extra. O dva dny později znovu. Od té doby stojí na stráži nejen určení strážní, ale na nohou je celý pluk," poznamenal si jeden voják.

Takové nedobrovolné zásilky obléhatelů byly pro obléhané jen kapkou na rozpálený kámen. Zásobování bylo totiž čím dál těžší. Povětrnostní podmínky a stále úpornější protiletadlová obrana situaci v kotli zhoršovaly. Zatímco letadla dokázala ještě s vynaložením leteckého umění a odvahy všudypřítomné sovětské hrozbě uniknout, jiný protivník byl sice neviditelný, ale cítit ho bylo všude. Před ním nedokázal uniknout nikdo: ledový chlad byl všudypřítomný.

Po prvním náporu chladu v prosinci motory mnoha letadel nenaskočily. Při teplotách pod bodem mrazu viskozita motorového oleje stoupala. Když teploměr klesl na minus 30 nebo 35 stupňů, měnil se olej na dehet. Nic už nefungovalo. Zamrzlé stroje bylo možno nastartovat už

Všechno záleží na počasí, neboť za mlhy nemohou naše stroje vzlétnout kvůli nebezpečí námrazy.

Dopis polní poštou ze Stalingradu, 8. prosince 1942

jen po rozehřátí. Ale naléhavě potřebné zahřívací vozy, které dodávaly do leteckých motorů dlouhými hadicemi teplý vzduch, byly nedostatkovým zbožím. „Potřebovali jsme alespoň jeden zahřívací vůz na dvě letadla," popisuje Matthies skutečnou nezbytnost. „Ale měli jsme nanejvýš jeden na celou letku - a to bylo příliš málo." A tak každý vymýšlel triky, jak se vozů zmocnit. V noci bývaly na některý ze vzácných exemplářů namalovány znaky vlastní letky - a důležitá startovací pomůcka hned změnila majitele. I když často právě jen do příští noci.

Když pak podobným machinacím bránily postavené stráže, muselo se vyrukovat s jinými pomůckami při startu. Aby motory naskočily i bez zahřátí, pomáhaly si osádky letadel triky, které v žádném návodu k obsluze nejsou. Místo mazacího oleje používaly benzín nebo glykol. Při takzvaném „studeném startu" sice motory naskočily, protože olej tak zůstal tekutý i za mimořádně nízkých teplot. Ale Günter Wolff, jenž se jako zásobovací letec snažil udržet 6. armádu ve Stalingradu při životě, zažil, jaké smrtelné následky to mělo: „Zředěný olej celých pět hodin letu nevydržel. Motory se příliš zahřály a nutily piloty nouzově přistát na nepřátelském území. O takových strojích jsme už nikdy neslyšeli a ani se o tom nemluvilo." Nastříkali jsme 20 litrů éteru a nastartovali stroj. Když motor naskočil, přepnuli jsme na olej a na normální benzín," prozradil Matthies trik letců, jenž nicméně vyžadoval dobré nervy, neboť byla prudce vyvinuta síla až 1400 k.

Druhý, a ještě větší problém, který vyplýval bezprostředně z extrémních povětrnostních podmínek, byla námraza. Toho se letci báli ještě víc než nepřátelských útoků - tomuto nepříteli byli totiž zcela vydáni na milost. Piloti vy-

cítili nebezpečí předem zcela nezvyklou částí těla: zadkem. „Piloti měli letecký smysl v zadku. Nejdřív si všimli, že stroj začíná plavat," popisoval Günter Wolff situaci, jíž se ve Stalingradu obával každý letec. „Bylo to znamení, že námraza již pokročila. Kormidlo, směrové či výškové řízení - letadlo nereagovalo na žádné pohyby řídicí páky. Plavalo." Již tehdy sice existovaly prostředky proti námraze, které se nanášely na nosné plochy. Ale tyto nádrže s chemickými prostředky, které dokázaly snížit bod mrazu deště nebo roztátého sněhu, měly jeden vážný nedostatek: něco vážily. Větší hmotnost znamenala nejen nižší rychlost, ale také méně kapacity pro náklad. Právě toho se však nedostávalo. A tak se letci, pokud jen trochu mohli, nádrže s rozmrazovací kapalinou vzdávali, aby mohli vzít na palubu více nákladu pro stalingradský kotel.

Největší ztráty však neměla na svědomí nepřátelská sestřelení či nepřízeň počasí, ale nevydařená přistání. K takovým pádům nevedlo ovšem neumění letců, ale špatný stav většiny přistávacích drah. „Gumrak byl například hroznou oranicí," nalezl Matthies výstižná slova. „Když jste nedosedli hned na kraji letiště, nastala hrozná rána, nebo jste se valili na nejbližší domy." Nepřátelské ostřelování vyhloubilo v přistávací dráze větší nebo menší krátery po bombách, které bylo nutno objíždět jako při překážkovém běhu. Když stroj sjel do kráteru, často si zlomil podvozek, a letadlo zůstalo dlouho ležet jako bezmocný vrak na dráze, protože se nedostávalo sil, které by ho včas odklidily. Na přistávací a startovací dráhy měly také neblahý vliv i zde povětrnostní podmínky. „Když v noci sněžilo, potom zahučelo první letadlo přímo do sněhové závěje. Další stroje hned za ním a už jsme tu měli řetězovou reakci."

Největší ztráty vznikaly přistáním na nepřehledné sněhové poušti. (...) Letadla stále znovu narážela do jiných strojů, které zůstaly ležet na letišti a hořely.

Joachim Matthies,
palubní mechanik

Zatímco zpočátku bylo ještě jasné počasí, v průběhu prosince se dohlednost zhoršila. Nakonec museli piloti řídit stroje k cíli naslepo.

Vezmeme-li v úvahu, kolik potíží museli němečtí piloti překonávat, byly výkony přepravy působivé. V období od 1. do 12. prosince dopravila luftwaffe denně do kotle 97,3 tuny. Poté stouplo množství na 137,7 tuny. Tak tomu bylo až do konce roku. Poté kleslo zásobování zase pod 100 tun. Avšak bez ohledu na všechny výkony to nestačilo. 100 tun: to byla třetina toho co luftwaffe slíbila - a jen šestina toho, co 6. armáda skutečně potřebovala. Pouze ve dvou dnech bylo do kotle dopraveno více než 300 tun: 7. prosince 362 tun a 20. prosince rovněž 362 tun. To byl absolutní rekord. Pravidelný výkon byl v prosinci podstatně nižší. A leden měl přinést další těžkosti.

Letiště Bassargino musely německé stroje již záhy přestat používat, protože se k němu příliš přiblížila fronta. Nejbližší letiště Gumrak zatím nemohlo být k zásobování využíváno. Paulus vydal příslušný příkaz, aby nebyl jeho nedaleko se nacházející hlavní stan vystaven ještě dalšímu nebezpečí v důsledku náletů na letiště. A tak se starty a přistání zásobovací flotily soustředily na letiště Pitomnik, které mělo v každém případě alespoň nejnutnější vybavení, aby mohlo zabezpečit i noční lety. Na Němci obsazeném území mimo kotel byly jako startovní body vybrány Tacinskaja a Morozovskaja-Západ. Vzdálenost k cílům ve Stalingradu však činila 180 kilometrů. Ze Salska, Luganska, Zvereva a Novočerkasska musely stroje urazit více než 300 kilometrů. To bylo neporovnatelně více než vzdálenosti při zásobování kotle v Děmjansku.

Nemohli jsme nikdy přivézt více než 150 tun, a to ještě jen docela výjimečně. Jinak to bylo vždycky jen 50 či 70, anebo nanejvýš 100 tun.

Raban von Canstein,
důstojník wehrmachtu

Šance na dostatečné zásobování kotle se dále zhoršily, když začát-

kem prosince zahájil sovětský XIV. tankový sbor útok na Tacinskou. Tím byla ohrožena nejvýznamnější základna Ju 52 pro jejich denní skok do Stalingradu. Velitel VIII. leteckého sboru generál Fiebig dostal z „vůdcova“ hlavního stanu rozkaz vyklidit letiště teprve tehdy, až se dostane pod přímou palbu sovětského dělostřelectva. Teprve pak mělo být asi 180 strojů odvezeno do bezpečí - nesmyslný rozkaz. Letiště bylo sice třeba možno dobýt zpět, kdo by však nahradil hrozící ztrátu přepravních letadel? Stalo se, co se stát muselo. Útočící sovětské tanky se musely za brzkých ranních hodin cítit jako při cvičení střelby na pohyblivé cíle. Masovým startem se Němci pokoušeli dostat co možná nejrychleji do vzduchu téměř 200 strojů. Ve stále kratších intervalech startoval jeden třímotorový Ju 52 za druhým. Avšak již brzy zasažené stroje zablokovaly rozjezdovou dráhu, strašidelný výjev ozařovala hořící letadla. I když se německým letcům podařilo organizačně mistrovským kouskem dostat do vzduchu dvě třetiny letadel - ztráta 70 strojů znamenala výpadek bezmála deseti procent celé přepravní kapacity. Ba co hůř: z letiště Tacinskaja již nemohl po tomto útoku vzlétnout ani jeden stroj, aby dopravil zásoby obleženým vojskům na Volze. Jeden z nejdůležitějších „odrazových můstků“ byl vyřazen. Avšak čím větší byla vzdálenost, kterou musela německá letadla urazit, tím menší byla naděje na zásobování hladovějících vojáků ve stalingradském kotli. Velící generál XIV. tankového sboru Hans Hube prý 29. prosince při návštěvě ve „vůdcově“ hlavním stanu řekl: „Proč nedáte zastřelit generála letectva, který vám slíbil, že bude Stalingrad zásobovat?“

Počátkem ledna znamenaly záblesk nové naděje čtyřmotorové stroje „Condor“. Avšak citlivé Focke-Wulfy 200 se k zimnímu provozu hodily stejně málo jako Ju 86, které v důsledku povětrnostních podmínek stále častěji stávkovaly. Rozhodujícího zlepšení zásobovací situace se ne-

podařilo dosáhnout. Jen Göring ve vzdáleném „vůdcově“ hlavním stanu byl jiného mínění. O tom, jak viděl situaci v kotli ten, kdo velkohubě zaručil jeho zásobování, svědčí zápis v deníku velitele 4. letecké armády generálplukovníka von Richthofena: „Přes Mansteina a Zeitzlera jsem se dozvěděl, že se říšský maršál vyjádřil, že zásobovací situace není vůbec tak špatná. Jeho postavě by pobyt v kotli velice prospěl.“

Cenu za neuvážené sliby korpulentního říšského maršála platili nyní vojáci 6. armády. Mužstvo muselo hladovět. Brzy probíhala ve Stalingradu zcela nová frontová linie navíc, a Němci bojovali proti neviditelnému nepříteli: „Nepřítel číslo **1** je a vždycky zůstane hlad,“ poznamenal si jeden lékař. Nepřítel, který udeřil nemilosrdně a před nímž si nemohl být jistý nikdo.

„Jsem už jen kost a kůže“

Brzy po obklíčení začali vojáci pociťovat, jak se situace se zásobováním zhoršuje a jak je stále obtížnější zajistit potraviny. Dodávky jídla se tenčily - v nejvlastnějším slova smyslu kousek po kousku. „Nejdříve byl celý komisárek na tři dny,“ vzpomíná Walter Loos na první dny, které později pěšákům připadaly jako ráj. „Často jsme z hladu snědli hned první den polovičku. Třetí den jsme toho už moc neměli. Tak jsme si nakrájeli chleba na krajíčky. Celý chléb na tři dny - to už pak nebylo. Nejdřív bylo o 50 gramů chleba méně, potom o dalších 50 gramů méně.“ Vojáci měli po krajíčcích poznat, že „příděl“ a „přidělovat“ jsou slova stejného původu. A navíc: „K tomu

Teď má cenu každý drobek chleba, který jsme dříve jen tak smetli ze stolu. Ještě nikdy jsem se nenaučil vážit si tolik chleba našeho vezdejšího jako právě v těchto týdnech.

Dopis odeslaný polní poštou od Stalingradu, 8. prosince 1942

V noci jsme dostávali polévku. Tvořilo jí trochu hrachu semletého dohromady s kouskem koňského masa, voda a skoro žádný tuk. Pak jsme dostali polní láhev čaje s rumem. A padesát gramů chleba a kousek uzenky. Bylo to asi 50 gramů koňské uzenky. To bylo všechno. A to jen jednou za noc, ve dne vůbec nic – jen v noci.
Vincenz Griesemer, voják 6. armády

byla na počátku malá miska s rybou. Tak nám říkali ‚rybí divize'."

Příděly potravin se ztenčily na polovinu hned na začátku. 8. prosince byly příděly znovu zkráceny: každý pěšák nyní dostal jen 200 gramů chleba. K tomu 200 gramů koňského masa, 75 gramů čerstvé uzenky a tři cigarety. O týden později musely být příděly chleba zmenšeny opět na polovinu: nyní muselo stačit 100 gramů chleba, tedy dva krajíčky. Po trochu bohatším vánočním stole byly příděly na druhý svátek vánoční opět zmenšeny. Nyní již činila denní porce pouhých 50 gramů chleba. „Živili jsme se hlavně koňským masem, já sám jsem z hladu jedl koňské maso téměř syrové." Protože pro koně nebylo žádné krmení ani jiná obživa, stávala se zvířata sama potravou. Kolovaly recepty na „vyvaření koňských kostí k přípravě chutného vývaru". Čerstvě poražení koně nebyli jen zdrojem masa. „Při porážce tekla i krev, kterou jsme chytali do vědra," popisuje Vincenz Griesemer začátek „hostiny". „Pak jsme udělali ohníček, dali na něj pánev, do ní nalili krev a míchali." Krev se brzy vysrážela a vznikla hustá polévka z krve, která ochucena majoránkou doplňovala chudý jídelníček ze suchého chleba. Majoránka je koření, které patří do každého dobře okořeněného vuřtu. Ale protože to bylo

Byli koně, kteří už byli celé týdny po smrti, nafoukli se a už se začali rozkládat. Ty jsme ručními granáty roztrhali na kusy a koňské maso vařili ve vodě ze sněhu.

Josef Schaaf, důstojník 6. armády

„Živíme se hlavně koňským masem“:
Po kapitulaci našly sovětské oddíly kopyta poražených koní.

až příliš často jediné koření, jaké v kotli bylo, začala záhy budit odpor. Ti, kdo přežili, cítí při vzpomínce ještě dnes její pachuť: „Když jsem se později dostal ze zajetí domů, nemohl jsem léta majoránku ani cítit.“ Jako Vincenz Grie-

Ještě nikdy to nebylo s hladem tak špatné jako teď. Všichni už jíme koně, kteří padají hlady, a chutná nám to tolik, že toho nikdy nemáme dost, a s chlebem jsme na tom vůbec nejhůř, právě jsem kousek upekl z mouky a vody, bez soli a beze všeho. Ale máme takový hlad, že se sní všechno, co se dá sehnat. Jen kdyby kotel brzy vybouchnul, aby si měl člověk také jednou co upéci. Názorněji to už ani nemůžu popsat, myslím však, že mi rozumíš, milá Hildo. Z dovolené na Vánoce tentokrát pochopitelně nebude nic, ale o to raději budeme, až se zase uvidíme.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 9. prosince 1942

semer dopadlo mnoho vojáků. Jiní by si to s nimi rádi vyměnili, aby majoránkou přehlušili chuť, jakou maso dostane, když pochází ze zásob, k nimž se muselo ve Stalingradu sahat stále častěji, protože už nic jiného nebylo. „Co jsme viděli ke konci, připomínalo zkázu Sodomy a Gomory," pomáhal si voják od protileteckého dělostřelectva Hans Schmieder biblickým příběhem. „Ztuhlou a zmrzlou herku (...) jsme vyhrabali ze sněhu, rozsekali ji, naložili do octa a vařili. Nebo jsme vyhrabali ze sněhu napůl shnilé slupky od brambor."

Co zůstalo poté, kdy byly spotřebovány železné zásoby a už žádný přísun nepřicházel? Kde vyčnívala ze sněhové závěje koňská hříva či kopyta, sahali všichni hned po lopatách. Poté, co vyhrabali tři nebo čtyři zmrzlé koně, byli již vojáci s anatomií někdejších tažných zvířat obeznámeni. Postupně docházelo na části těl, které by se dříve nedaly ani psům. Na vnitřnostech, ba i na hlavě se hledalo, co by se dalo sníst a to se také hned zužitkovalo: „Většina masa na koňské hlavě byla na čelistích a okolo očí bylo vždycky trochu tuku" - nejen pro Vincenze Griesemera platilo: hlad ho naučil.

Zpočátku šlo přese všechno jen o zvířata, které by člověk mohl bez ošklivosti sníst i za lepších časů. Brzy však klesala nejen kvalita masa, ale když došly poslední zbyt-

Jednoho dne přišli kamarádi a přivedli psa. Povídám: „Co s tím psem chcete dělat?" – „Porazíme ho." Pomyslel jsem si jen: „Proboha!", protože právě v tu chvíli jsem se dostal k prahu, za který jsem už nemohl. Oni ho opravdu zabili, postavili vodu na oheň a v ní ho vařili. Nesnědl jsem ani gram. „Waltře, zkus to taky, je to dobré; pro Číňany to je delikatesa." Řekl jsem: „Jenže já nejsem Číňan."
Walther Goebel, voják 6. armády

ky koní, hledali hladovějící náhradu. „Brzy už nebylo na ulicích vidět žádné psy, co bylo k jídlu nebo tak aspoň vypadalo, bylo spotřebováno. A že by se to mělo vbrzku zlepšit, tomu nic nenasvědčovalo," poznamenal si jeden pěšák rezignovaně. Když bylo spotřebováno maso všeho druhu, došlo na kosti. „K získání cenných a chuť dodávajících látek se musejí rozsekané kosti za studena naložit a potom několik hodin vařit s polévkovým kořením." Tak zněl jeden z dobrých tipů, které mělo vojenské velení pro mužstvo po ruce. Odkud si mají vojáci polévkové koření opatřit a kde vzít potřebný otop a čas na vaření, ovšem neprozradilo. Místo toho mělo profesionální radu: „Aby se úlomky kostí nedostaly do hotového jídla, je dobré kosti přecedit přes síto s jemnými oky. Když necháme kosti napřed zhnědnout, dostaneme hnědý, silný vývar." Barvu dobrého vývaru snad tento trik zajistit mohl - chuť a výživnou hodnotu však sotva. „Milí rodiče, vážím teď 92 liber, jsem už jen kost a kůže, chodící smrtka. Z celé roty nás je už jen 32 mužů, a to jsou nyní už dvě roty spojené."

Po spotřebování zvířecího masa všeho druhu a jakéhokoli původu došlo na zužitkování zvířecích zbytků jako kostí a kůže či odpadků, které zůstávaly z lepších časů. „Jednou jsme našli polní kuchyni se zmrzlým kotlem polévky, ve které plaval hrášek," vzpomínal Günther Dietz. Kotel zahřáli, údajnou polévku přelili, domnělý hrášek snědli. Potom jedlíci zjistili: „V hrnci byly košile a spod-

Milá matko! Teď už vím, co je hlad a jak dovede hrýzt. Už celé týdny musím vystačit přes den s půldruhým krajíčkem chleba a poloviční talířem vodnaté polévky. Jsem tak ubitý a unavený, že bys nevěřila. Jestli budu mít to štěstí a dostanu se ještě někdy domů, sním všechno. V myšlenkách jsem stále u Tebe. Tvůj Hans.
Dopis odeslaný polní poštou od Stalingradu

ky, které si někdo vyvařoval - kvůli vším. A tak jsme snědli vývar z prádla."

Jako další stupeň pátrali hladovějící po poživatelných náhradních surovinách. Ale co na první pohled vypadalo, že bude chutnat, končilo často katastrofou: Günther Dietz, jenž sloužil ve Stalingradu jako vrchní lékař, viděl v lazaretu oběti, které takovou náhradní potravu otestovali sami na sobě: „Ve zbrojovce ‚Rudý říjen' objevili vojáci velkou vanu. Protože olej chutnal nasládle, udělali si v nouzi směs z trávy a oleje a z ní vyrobili jakési bonbóny." Kdo to snědl, utišil sice na chvilku nejhorší hlad, ale následky byly děsivé. „Všichni dostali průjem a hrozně onemocněli. Chirurgové, kteří později ohledávali oběti, zjistili, že mají úplně slepená, černá střeva."

Ale to nejhorší je teprve čekalo. Hlad hnal některé tak daleko, že se nakonec ve stalingradském kotli vyskytly i případy kanibalismu. „Když jsme byli dislokováni na okraji Stalingradu, upozornili mě mí lidé, že nedaleko padl jeden dobře živený pokladník," vzpomínal kapitán Dengler na nejtemnější hodiny ve stalingradském kotli. „Vojáci ho rozřízli a snědli srdce a plíce. Jímal mě z toho děs. Můj Bože, říkal jsem si, jak hluboko může člověk klesnout?" A mělo to být ještě horší.

Mrtví tu leželi nazí, byli tak vyhublí, že už na nich nic nebylo Nejvíc masa bylo na pozadí, to bývalo často odříznuto, viděli jsme to.

Günther Dietz,
lékař ve Stalingradu

Hlad byl tak veliký, že člověk už nebyl tak docela člověk a kamarád už nebyl kamarád.

Walter Baschnegger
voják 6. armády

K hladu se přidal chlad. V Berlíně poučoval jeden renomovaný lékař, profesor Ferdinand Sauerbruch, o omrzlinách: „Za kritickou hranici lze považovat pokles teploty na zhruba minus 20 stupňů." Ve stalingradském kotli klesal teploměr na 30 až 40 stupňů pod nulou. Vojenský předpis doporučoval jako prevenci proti omrzlinám „vzájem-

né sledování“, aby byly včas rozpoznány vážnější škody. Doporučení vojenské intendantury sušit mokré šaty na těle nebo si vytápět sněhový bivak improvizovaným topením z plechovky od konzervy, příliš nepomohla. Znovu se vymstilo, že vojáci nebyli včas vybaveni zimní výstrojí. Návrhy na ošetření omrzlin působily spíš groteskně, mimo jiné i proto, že nebraly v potaz nedostatečnou zásobovací situaci. „Aby se v případě nouze zachránila omrzlá noha, i když není možné si ji ohřát v domě nebo u kamen, jsou k dispozici tyto prostředky: omrzlou nohu položte na břicho zdravému muži a stále ji třete,“ praví se v poučení 38/3 pro mužstvo. Protože počet zdravých mužů byl stejně omezený jako počet kamen, existovala ještě jedna rada, kterou hladovějící a mrznoucí muži mohli pociťovat leda jako výsměch: „Ještě jednodušší to je, když je nablízku právě zabito nějaké zvíře (kůň, kráva). Omrzlou nohu pak vložíme do teplého masa a krve zvířete, aby roztála. Velké zvířecí tělo má značný tepelný potenciál, který je třeba využít.“ Co si asi mohli pěšáci při četbě podobných rad myslet poté, co dávno snědli vychladlé zdechliny koní, vyhrabali zmrzlé zvířecí mrtvoly a vyvařili oškrábané zbytky kostí, aby si připravili řídkou vodnatou polévku s údajnými živinami?

Že počet obětí chladu s omrzlými končetinami stále více narůstal, to byl v neposlední řadě důsledek špatného vybavení nevhodnými botami. Dokonce i zimní obuv vyvinutá armádou speciálně pro zimní použití se ukázala jako katastrofální blamáž. Boty sice měly v oblasti lýtek hřejivou plsť, ale podrážka byla už zase z kůže. Jakmile byly boty jednou mokré, což v zimě netrvalo nijak dlouho, nebyla už žádná možnost je přes noc vysušit. Další ráno museli vojáci s mokrými holínkami zase do zimy - a to mělo nutně za následek omrzliny. A tak se dokonce ani drahá německá zimní výstroj nevyrovnala prostým sovětským

„Ledový chlad ruské zimy“:
Teploměr brzy klesl na teploty minus 30 až 40 stupňů.

plstěným botám. Rudoarmějci mohli mokré „válenky“ jednoduše přehodit přes okraj židle a nechat uschnout - Němci měli naproti tomu napřed mokré, potom studené a nakonec omrzlé nohy. Možností ošetření bylo pramálo. „Přikládejte obklady s mastí a pak počkejte, až se zdravé maso oddělí od odumřelého,“ popisoval vrchní lékař Dietz první pomoc. Jak zima postupovala, využívali němečtí lékaři čím dál více ruských zkušeností z léčby symptomů omrznutí. „Nejlepší, co se dalo udělat: nohu nepřikrývat, ale nechat schnout odkrytou. Sice to strašně smrdí, ale mrtvé maso pak pomalu odpadne.“ Pak ještě následovala takzvaná „léčba operací“ - lidsky řečeno: amputace.

V prosinci se množily případy úmrtí, u nichž nebyla příčina smrti zřejmá. Jeden z lékařů, kteří přiletěli do kotle, zaznamenal, že za polovinu ztrát mohou omrzliny. Na co umírali ostatní? „Všichni jsme byli strašně vyčerpaní, duševně, nervově i tělesně na konci svých sil. Někteří pak vběhli přímo do palby nebo se někde schoulili a ve spánku zmrzli. Smrt chladem byla totiž jedním z nejlepších druhů smrti, jaký existoval,“ byl přesvědčen Hubert Kremser. Alespoň to tak připadalo ostatním, když oběti klidně zemřely, jednoduše usnuly a už se neprobudily. Jakým utrpením musely oběti do té chvíle projít, se v tu chvíli nedalo z jejich tváří vyčíst. Smrt jako vykoupení?

Patolog 6. armády dr. Hans Girgensohn dostal za úkol přiletět do kotle a nevysvětlitelná úmrtí vyšetřit. U řady ohledání zjistil stejné symptomy: absenci tukové tkáně, úbytek svalové hmoty, zmenšení srdce, což nebylo nic jiného než svalová atrofie, neboť i srdce je velký sval. U některých mrtvých bylo svalstvo srdce při pitvě tenké už jen jako papír. Girgensohnova diagnóza byla jednoznačná: smrt hladem.

Bylo velice chladno, takže lidé rychle umírali. Viděl jsem ráno lidi, jak chroptí a mají u nosu rampouch třeba pět či deset centimetrů dlouhý.

Vincenz Griesemer, voják 6. armády

Byli jsme vyhladovělí, opravdu vyhladovělí, byli jsme špinaví a neoholení, a šatstvo, uniformy, se na nás lepily.

Hans E. Schönbeck,
poručík 6. armády

„Výsledek byl zřejmý: přesně polovina mrtvých zemřela hladem, mnoho dalších případů bylo strašně vyhublých. Důkaz o smrti hladem byl, přestože to dnes může znít neuvěřitelně, překvapením a zapůsobil jako výbuch bomby." Tato příčina smrti, jež se dosud neobjevila v žádném oficiálním dokumentu, představovala hlavní důvod ztrát u 113. pěší divize. Tato jednotka hladověla déle než ostatní, protože proviantní důstojník snížil příděly hned v rané fázi bojů o Stalingrad, aby ušetřil zásoby. Když byly později existující zásoby rozděleny mezi všechny jednotky 6. armády, musela 113. pěší divize v rámci „potravinového vyrovnání" část svých potravinových rezerv odevzdat. Předčasné utažení opasků se vojákům nevyplatilo. Včasné hubnutí sice vyneslo proviantnímu řád, mužům však brzkou smrt. Doktor Girgensohn nacházel jen cynickou útěchu: „Smrt hladem není dramatická. Již jen maličkým plamínkem hořící světlo života náhle zhasne jako spotřebovaná svíčka."

Jinou příčinu smrti hlavní patolog 6. armády neakceptoval: celkové vyčerpání permanentním stresem. Teprve po válce ukázaly výsledky výzkumů, že kombinace různých faktorů může u člověka způsobit změnu látkové výměny. Zima, nedostatek spánku, nedostatečná výživa - všechno, co po celé týdny a měsíce tvořilo každodenní skutečnost vojáků v kotli, způsobilo, že oslabené tělo dovedlo zužitkovat jen část zkonzumovaných potravin. Největší chybu vojáci udělali, když si po dlouhém odříkání najednou dopřáli jídlo s příliš velkým obsahem tuků. „Voják, který snědl malý kousek konzervy s tučným masem, jaká byla s oblibou shazována pro vysoký obsah kalorií, byl při další obchůzce nalezen mrtvý. Pitva ukázala v mezenteriu tenkého střeva všechny míznice přeplněné vstřebaným tukem.

Krevní oběh byl na začátku trávení přetížen, což vedlo ke smrti.“ Hladovějící vojáci umírali, jakmile dostali konečně něco k jídlu.

„Bolestí jsem ztrácel vědomí“

Kdo byl nemocný nebo raněný a nemohl odletět s některým z vracejících se letadel, byl ztracen. Lékařská péče si zasloužila svůj název čím dál tím méně. V zásadě byla lékařská péče o raněné plánována a organizována generálním štábem. Zdravotnické prapory odnášely raněné nejprve z přední linie k lékaři jednotky, který zajistil první pomoc. Teoreticky se pak pokračovalo dál do týlu, do polních nemocnic, kde mělo být zranění znovu prohlédnuto a provedena případná operace. Pak měli být ranění rozděleni na lehce raněné, kteří byli po krátkém léčení propuštěni, a na těžce raněné, kteří měli být dopraveni letecky z kotle pryč, pokud byli schopni převozu. Tolik teorie.

Operace za válečných podmínek - to byla v praxi kapitola sama pro sebe. „To, čemu se říkalo polní nemocnice, byla ve skutečnosti stará chatrč.“ První dojem raněného Kurta Palma nebyl nejlepší: „Operační stůl tvořilo pár prken, položených na kozách. Přinesli mě do operační místnosti, když tam ještě operovali někoho přede mnou. Tomu uřízli nohu. A protože nedostal dost morfia, strašně křičel. Jakmile na

Měl jsem průstřely plic, vzadu obrovskou díru v plících a v žebrech – takže jsem dýchal jimi. Pusu a nos jsem měl zavřené. Při nadechnutí jsem strašně pískal a říkal jsem si: „Teď pískáš z posledního.“ A přece se mi pořád vracela myšlenka: „Nechci umřít, nechci umřít!“

Kurt Palm, voják 6. armády

Ovšemže jsme se snažili o raněné alespoň trochu postarat, ale v momentě, kdy oddíl prchnul, padl raněný do sněhu a na druhý den byl zmrzlý. A tak jsme při ústupu pochodovali pořád přes mrtvoly.

Gerhard Dengler, kapitán 6. armády

V polní nemocnici bylo každý den přijímáno 300 až 400 raněných. Chudáci sestřičky! Musely se amputovat nohy a ruce, musely se řezat kosti. Nemocné jednoduše položili na postel, mezi zuby jim dali kousek gumy, potom oddělili maso od kostí a dali na stranu. Sestry se nás ptaly: „Můžeme vám pomoci?" Odpovídali jsme: „Proboha, něco takového!" Zpočátku se nám dělalo špatně, ale pak jsme si zvykli a nakonec jsme odřezávali kosti nohou jako opravdoví specialisté.
Albert Burkovskij, voják Rudé armády

mě přišla řada, bolestí jsem napůl ztrácel vědomí. Lékař jen řekl: „Nic jiného dělat nemůžeme."

Operování ve stalingradském kotli nebylo právě z lékařských učebnic. „Hledali jsme místnost, která by byla relativně čistá. V Gorodišči jsme byli v sakristii kostela," popisuje vrchní lékař Günther Dietz primitivní podmínky. „Sterilita byla pochopitelně relativní. Neměli jsme krev, ale jen umělou krevní tekutinu. Ze začátku ještě byly obvazy, později jsme brali mrtvým košile a trhali je na pásy, abychom měli čím rány obvázat." V konečné fázi museli lékaři pro nedostatek sádry fixovat zlomené kosti pásy papíru. Po nejnutnějším ošetření byli zranění, protože jiná možnost nebyla, odneseni do některého z méně zničených domů - ale i tam svištěl troskami ledový vítr. Silný průvan znamenal pro zesláblé oběti neodvolatelný rozsudek smrti. Kdo přežil zranění, umíral často na zápal plic a podchlazení. Ale i opačná situace, byť se vyskytovala poměrně vzácně, skrývala rizika. Opakovaně se stávalo, že na uniformách raněných ulpěly kapky fosforu. V ledovém chladu nebyly celkem nebezpečné. Ale když teplota v uzavřených místnostech stoupla, fosfor se sám vznítil - a najednou byl člověk v plamenech.

Netrvalo dlouho a začaly docházet léky. Jediné co zbý-

valo, byly prostředky tišící bolest. Protože byl nedostatek profesionálních lékařů, využívalo se bez okolků služeb dalších doktorů. Wilhelm Raimund Beyer, doktor filozofie, dostal od jednoho lékaře u ženistů úkol: „Máš frčky, jsi doktor, lidi tomu věří. Nemůžu ti dát nic, musíš si pomoci sám. Máš trochu papírových obvazů, šetři s nimi. Pak tu mám ještě teploměr, jediný a poslední. Měř teplotu, stejně nemůžeš dělat nic jiného. Mluv s lidmi. Ale na teploměr dávej pozor, když ho rozbiješ, nakopu ti zadek.“ Lékařská pomoc, to už nebylo uzdravování, jen mírnění. Když léčba na zranění nestačila, pomohla v poslední instanci často už jen amputace - často za nelidských podmínek, jak na to vzpomínal jeden pomocník: „Náš saniťák jednou operoval, vzal někomu paži. Napřed mu dal půl láhve kořalky a pak mu ruku uřízl. Museli jsme ho držet.“

Jako lékař jsem byl ve Stalingradu téměř zoufalý, chtěl jsem pomoci, ale nemohl jsem.

Dr. Oskar Larbig,
vrchní lékař ve Stalingradu

Hygiena byla čím dál víc cizím slovem. „Nedovedete si představit, co to znamená nemít žádnou vodu,“ vzpomínala sestra Edith, která sloužila v polní nemocnici. Raněné vojáky, kteří neměli na svých pozicích pochopitelně možnost se mýt, posílali do polní nemocnice špinavé a zavšivené. Co proti tomu mohl ošetřující personál podnikat, bylo velice rustikální: „Lopatkami jsme jim seškrábli z těla vši. Z obočí a vousů jsme je museli dostávat jako hrozny,“ vzpomínal vrchní lékař Dietz. Ta trocha vody, kterou připravili váleční zajatci, když roztápěli sníh, byla nezbytná ke sterilizaci lékařských nástrojů. Potom musel pomocný

Voda totiž nebyla žádná. Ranění leželi v hrubé stavbě, která nebyla omítnutá. Okna byla zazděná. Světlo poskytovaly jen svíčky. A ti ranění, kteří měli navíc vysoké horečky, protože dostali tyfus - vlastně jsme jim mohli pomoci jen dobrým slovem, když jsme jim vyprávěli něco o domově a že se zase vrátí domů.

Edith Gehlertová,
zdravotní sestra 6. armády

personál odstranit znečištěnou slámu, která sloužila k zachytávání exkrementů nemocných na tyfus a úplavici, neboť latríny nebyly. Kdo udělal potřebu, musel vyloučenou tělesnou tekutinu použít, aby si opláchl od nejhorší špíny tvář a ruce. „Toalety nebyly, všechno se odehrávalo na jednom místě," popisuje Hubert Kremser podzemní nemocniční sál, ve kterém leželo téměř 200 druhů v utrpení na prostých ložích ze slámy, na hoblovačkách nebo jen na holých prknech. Jen tak tam vegetovali. „Nikdo se nestaral, jestli někdo křičí nebo sténá. Všechno otupělo. Tak to vypadá, když čekáte na vlastní konec. Jen doufáte, že přijde brzy." Stále častěji se stávalo, že na sebe ti, kdo pozbyli veškeré naděje, vztáhli ruku sami. „Dělali to břitvami, nařízli si pod dekou žíly." Lékaři a sestry se často ani nesnažili vrátit zoufalce k životu. Přísun nových raněných byl zajištěn.

A bylo stále zřejmější, že mrtví jsou zdrojem obživy pro živé. Čerstvě zemřelí byli ihned prohledáni, zda u sebe ještě nemají poslední železnou zásobu. „Když někdo zemřel, hned jsme se dívali, jestli nemá ještě něco v kapse, co už nepotřebuje - třeba plechovku mléka nebo knäckebrot." Vrchní lékaři jako dr. Dietz to nemohli mít hladovějícím za zlé. Občas byla některá mrtvola, ještě než ji pomocníci odnesli, rychle svlečena, aby si živí jejími výstrojními součástkami vylepšili vlastní uniformu. Jakmile byla mrtvola pár dní vystavena tuhému mrazu, nebylo už ji možné svléknout. Bylo to hanobení mrtvol, nedostatek piety - nebo zoufalý a oprávněný pokus ulehčit si trošku tváří v tvář smrti vlastní situaci?

Koneckonců ti, kteří už jen přežívali, byli přítěží pro ty zdravější. A to v dvojím ohledu. „Zásobovací situace nás nutí nestarat se už o raněné a nemocné, aby zůstali uchováni bojovníci." Takový rozkaz vyšel v konečné fázi bojů.

To byly rozkazy, které nutily některé vojáky k odporu proti vlastnímu velení, jež až do Stalingradu poslouchali.

„Ve stalingradských sklepích leželo 30 000, 40 000 raněných, kteří už nedostávali žádné příděly, protože už nemohli bojovat. Nelidskost, zpervertování vojenského stavu, jaké se v tak koncentrované formě do té doby nikdy nevyskytlo," rozčiloval se hrabě Heinrich von Einsiedel. Bismarckův pravnuk později v řadách „Národního výboru Svobodné Německo" na straně Rudé armády vyzýval vojáky wehrmachtu k odporu proti „třetí říši".

Mrtví byli svlečeni - pohřbívat jsme je nemohli, na to byl příliš velký mráz a my tam na to nikoho neměli. Narovnali je na sebe jako železniční pražce. Pro vojáky to byl pochopitelně nápor na psychiku.

Günther Dietz,
lékař ve Stalingradu

Když jsme uviděli mrtvého vojáka, sáhli jsme mu do kapsy, jestli tam nemá kousek chleba.

Karl-Heinz Miller,
svobodník 6. armády

Hitler nebyl nikdy opravdu na frontě, věděl houby, co vojáci vydrží.

Philipp von Boeselager,
důstojník generálního štábu

Pro raněné to znamenalo jediné: nedostali nic jíst tak dlouho, dokud nebyli opět uznáni za bojeschopné a nevrátili se ke svým jednotkám. Aby dostala větší příděl chleba, měla bojující jednotka vždy zájem na tom, aby se její ranění zase vraceli. To zase mělo za následek, že početní stavy ne vždy souhlasily s bojovou silou: „Některé jednotky pěchoty nebyly tvořeny bojeschopným mužstvem, ale ze 70, 80 procent z raněných, kteří nemohli být nasazováni," přiznal jeden lékař, který zase ze své strany musel mít zájem na tom, aby měl volný tábor pro další raněné. Jen sovětští útočníci se neptali, jaký je zdravotní stav protivníka. Ti nepřestávali útočit.

Jedna ze zdravotních sester, která vykonávala službu v 541. polní nemocnici, tušila, jak málo může udělat pro těžce raněné, aby jim ulevila v bolesti nebo je dokonce vysvobodila z jejich politováníhodné situace: „Vědělo se, že mnozí se už domů nevrátí. Jediné, co jsem mohla udělat, bylo, že jsem lidem, kteří leželi zranění bědně na slamní-

Jeden volal stokrát za den: „André, vydrž, dostanu tě odtamtud!“ A to bylo mezi těmi raněnými slyšet pořád: „André, vydrž, dostanu tě odtamtud!“ Ten André byl určitě nějaký přítel, který někde ležel raněný, a on ho chtěl ještě zachránit – ale jen stokrát křičel pořád to samé: „André, vydrž, dostanu tě odtamtud!“
Edith Gehlertová, zdravotní sestra 6. armády

ku, připomněla několika dobrými slovy domov.“ Ani netušila, jak moc pomáhalo, když k nim promluvila, projevila soucit, utěšovala je. Nejdříve váhala, zda má s ohledem na jejich utrpení šířit vánoční náladu. Na prosby vedoucího lékaře pak prošla s několika sestrami ubikace: „Děcka, víme přece, že mnozí se už domů nevrátí, že už žádnou oslavu Vánoc nezažijí. Pojďme do ubikací, zazpívejme jim koledy.“ A tak procházely bezútěšnými baráky, aby poskytly trochu útěchy. „Všude bylo ticho jako v hrobě a po té či oné koledě se často ozvala prosba: ‚Ach, zazpívejte tu či onu píseň ještě jednou.' A pak přišla otázka: ‚Dostaneme se určitě zase domů?'“

Lidé jako sestra Edith dokázali dávat naději, poskytovat pocit bezpečí - naposledy: „O Vánocích jsem vyprávěla, jak budou krásné vánoční svátky doma - jak si najdou nejkrásnější vánoční stromek, co všechno matka uchystá, vánoční husu, cukroví.“ Nejhůře na ni dopadalo, když zmrzačení začali pochybovat, zda je jejich snoubenka či mladá žena přivítá ve vlasti navzdory zranění s otevřenou náručí: „Já přece domů nemůžu, říkal mi jeden mladý muž. Teď jsem slepý, musím se napřed se svou slepotou vyrovnat a co nejdřív se rozvést. To po své mladé ženě nemůžu chtít.“ Jako sestra byla důvěrnicí i kontaktní osobou: slova místo medicíny. Světlo v temnotě. Podpora, kterou raněným poskytovala, nemohla nikomu zachránit život - ale mnoha zasvěcencům smrti usnadnila poslední hodiny.

„Domů do říše“: Kdo mohl jako raněný z kotle odletět, měl štěstí. Vykládání letadla v Rostově, prosinec 1942.

Kde už lékařská věda nedokázala pomoci, museli ranění spoléhat na německé letectvo. Transport z kotle za německé linie a odtamtud možná domů - pro mnohé to byla poslední šance.

Od počátku leteckého mostu do ztráty letiště Pitomnik opustilo kotel v letadlech téměř 25 000 vojáků. Počet šťastlivců, kteří odletěli, byl však mnohem menší než počet těch, kdo marně doufali ve spásné místo v letadle. Rozhodnutí o životě a smrti bylo v první řadě na lékařích. A kritéria byla tím přísnější, čím více raněných na let domů čekalo. Vrchní lékař dr. Dietz patřil k těm, kdo museli rozhodovat ne již podle lékařských, ale podle vojenských hledisek: „Přišel rozkaz, že odletí jen lidé, kteří budou co nejdříve

Ze vzduchu jsme pomoci nemohli. Nám to bylo nad slunce jasnější hned první den. Pomoci by se těm lidem dalo jedině tak, že by se provedl průlom.

Günter Wolff, letec přepravy do Stalingradu

zase schopni válečného nasazení.“ Vytoužený průvodní list se zkratkou „kv" tak měl dvojí stránku: za prvé sliboval záchranu z kotle. Ačkoliv to znamenalo nové nasazení - když ne ve Stalingradu, tak možná na některé jiné z mnoha front, na něž „třetí říše“ své vojáky hnala -, byla to jediná šance na přežití.

Přestože z kotle vedla jen jedna cesta, existovalo mnoho způsobů, jak se dostat do společnosti vyvolených. Před jednou možností varoval Kurt Palm: „Každý si myslel: Snad dostaneš kulku a to bude propustka domů. Přijdeš o malíček - a už nebudeš muset bojovat. Byly případy, kdy se voják sám střelil do nohy nebo do ruky, jen aby se dostal domů. Ale když to vyšlo najevo, byl hned zastřelen.“ Za sebezmrzačení byl trest smrti. Riziko, že budete označeni za „zbabělce“, který se sám zneschopnil pro boj, aby se vyhnul dalšímu nasazení, bylo velké. Při zranění do pravé ruky, kterou se střílí, se hned vynořilo podezření, že si je dotyčný způsobil sám. A ti, kdo se toho odvážili, se pohybovali na tenkém ledě ještě z jiného důvodu: když bylo zranění „lehké“, k vytoužené propustce domů to nestačilo. Když bylo naopak „těžké“, museli počítat s tím, že nebudou uznáni za schopné přepravy a budou žalostně vegetovat v některé z provizorních polních nemocnic. A když to vypadalo, že se záměr zdařil, musel dotyčný překonat ještě obrovské překážky, než místo v letadle dostal. „Mnoho kamarádů, pro něž už byla záchrana docela blízko, se nakonec stejně rozloučilo se životem,“ vyprávěli přeživší, kteří museli přihlížet, jak se čekající na rozjezdové dráze stávají obětí sovětských náletů a dělostřeleckých přepadů.

Řešení, jímž se chtělo německé velení vyrovnat s jevem sebemrzačení za účelem návratu domů, spočívalo vedle odstrašujících drakonických trestů ve zcela zásadním rozhodnutí: dr. Reinoldi, lékař generálního štábu, například zakázal evakuovat oběti omrzlin, protože vycházel z toho, že se

mnozí vojáci vystavují bez ochrany chladu úmyslně, aby nemuseli bojovat a získali letenku na cestu domů. Omrzliny jako úmyslné sebezmrzačení kvůli cestě domů - perfidní podezíravost velení nebo příznak zoufalství vojáků?

Když jsme přistáli ve Stalingradu, piloti ani nevypínali motor. Jednoduše vyhodili všechny věci ven a vzali raněné na palubu. Museli se bránit se zbraní v ruce, aby nebyl stroj přetížený, protože další ranění se drali dovnitř, dokonce se věšeli na křidla. Byly to dramatické scény.

Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

Jinou možností, jak si zajistit místo v letadle, bylo podplacení. Letci jako Günter Wolff dostávali takové nabídky neustále. „Jednou přišel na letiště uprostřed noci major v perfektní uniformě a nabídl mi sáček zrnkové kávy, když ho vezmu s sebou." Wolff dokázal podobným nabídkám odolat. Aby mohl člověk odletět, potřeboval povolení. Kdo se nemohl tímto papírem vykázat, toho příslušníci polního četnictva, kteří udržovali na letišti pořádek, okamžitě vrátili. „Psi na řetězu" - takto, kvůli dlouhým řetězům na nichž visela kovová destička s nápisem „polní policie", pojmenovali zranění bezpečnostní službu. Ale ani ten, kdo měl povolení k odletu, si nemohl být jist, že mu bude dopřáno z letiště bílé peklo opustit. Počet cestujících s řádnými papíry byl daleko vyšší než počet míst, která byla k dispozici.

Někteří vojáci se v zoufalství, když viděli na okraji letiště startovat letadla, snažili v poslední minutě do letadla slibujícího záchranu naskočit. Ale už sám o osobě byl takový pokus trestný a znamenal jistou smrt. Jakmile se jeden lehce raněný pokoušel zachytit vzpěr startujícího Ju 52, chtěly stráže polního letectva, které odpovídaly za bezpečnost na letišti, uprchlíka nejprve od vzpěr odtrhnout. Když se to nepodařilo, sáhly stráže po zbrani. Joachim Matthies, jenž tento výjev zblízka sledoval, se ptá ještě dnes: Bylo to správné nebo špatné?"

„Letecké zásobování v takovém rozsahu nebylo možné“: Transportní stroj při příletu do zasněženého Stalingradu.

Mnozí se chytali ocasních ploch, takže letadla - většinou beztak přetížená - nemohla startovat. Jeden z nejzoufalejších činů pronásleduje Joachima Matthiese ještě dnes: „U jednoho stroje nešel podvozek po startu pořádně zasunout. Když jsme se během letu pokoušeli zjistit, o co zachytává, nemohli jsme nic zjistit.“ Teprve při přistání piloti letky poznali, v čem zdánlivý defekt spočíval: „Při startu vyšplhal do podvozku nějaký muž. Nejen že ho to tam napůl rozmačkalo, ale přirozeně také ještě zmrzl.“

Čím víc raněných se tísnilo v prozatímních tábořištích na kraji letiště, tím byly spory o vytoužená místa v letadle prudší.

Těm, kdo leželi na hlavním obvazišti a čekali na letadlo, se z bezpečnostních důvodů dostalo nejprve křesťanské svátosti. Kurt Palm přitom zjistil, jak náhle pozbývají na významu hranice, které dříve vždy pokládal za téměř ne-

překročitelné: „Jednou přišel evangelický farář, aby mi dal poslední pomazání. Přestože jsem byl katolík. Dříve, ve škole, byl mezi katolickými a evangelickými faráři přímo konkurenční boj. A teď jsem dostal poslední pomazání od evangelického faráře. Byl to dobrý pocit."

Zranění, připravení takto i pro nejhorší eventualitu, čekali s tolik vytouženým povolením v ruce na letadlo. Jakmile začaly stroje přistávat, nervozita čekajících vzrostla. „Zástupy zoufalých, vyhladovělých vojáků se pokoušely vzít letadlo útokem," zažil poddůstojník Hans-Jürgen Gross poslední fázi leteckého mostu. „Polní četníci už nic nezmohli, byli převálcováni, někteří zastřeleni." Osádkám letadel, které měli zachraňovat životy, často v nouzi nezbylo než životy brát. „Jakmile byl stroj plně naložen, začali palubní střelci z letadel střílet do útočícího davu. Jinak by nemohli odstartovat." Nástup se stával závodem o život. Soudce letectva Werner Zieger, jenž měl jako kurýr v ruce oficiální propustku, byl cestou k letadlu málem ušlapán davem, který se vrhl na He 111, sotva přistál. „Všichni běželi ke stroji. Jakýsi nadporučík určoval pořadí nastupujících s pistolí v ruce," poznamenal si do deníku po přistání.

Stav ložných ploch přetížených letadel býval katastrofální. „Místo v junkersu bylo omezené. Mohli jsme odvézt tak deset či dvanáct sedících lidí," vysvětloval Günter Wolff přepravní kapacitu. „Na nosítkách či polních lůžkách to bylo podstatně méně." Na ložných plochách junkersů byli v minimálním prostoru namačkáni těžce ranění s průstřely hlavy či břicha. O štěstí mohl mluvit každý, kdo byl během letu v bezvědomí a byl ušetřen dramatických scén, které se ve vzduchu odehrávaly. Většinou to bylo všechno jiné než klidný let. Stroje byly zpravidla napadeny nepřátelskými stíhači nebo musely unikat protiletadlovým dělům, která zahájila palbu okamžitě, jakmile se eskadry německých letadel objevily. Avšak ať němečtí piloti podnikali

cokoli, aby hrozícímu sestřelení unikli -, každá možnost znamenala muka pro raněné v nákladním prostoru: „Mohli jsme strhnout stroj prudce dolů nebo uniknout do oblačné vrstvy nad sebou. Znamenalo to ovšem, že letadlo neustále vykonávalo pohyby nahoru a dolů.“ Ti, kdo měli štěstí v neštěstí a dostali některé ze vzácných míst, leželi pevně přikurtováni, aby při takovém neklidném letu nemohli někam sklouznout. Záruka přežití to však ještě zdaleka nebyla. Některá zranění, jež byla ošetřena jen nouzově, byla příliš vážná. „Převáželi jsme raněné s průstřelem břicha, kterým zacpali ránu novinovým papírem, aby jim nevypadly vnitřnosti.“ Osádky letadel nepotřebovaly pevné nervy jen kvůli nepřátelskému ostřelování. „Leckterý chirurg nevidí za tak krátkou dobu tolik umírajících jako piloti některých strojů, které letěly ze Stalingradu,“ vyvodil závěr z řady transportů Joachim Matthies.

Štěstí těch, kdo torturu přežili, muselo být nepopsatelné. „Bylo to, jako bychom se podruhé narodili.“ To, co prožíval Hubert Kremser, zažil každý, kdo měl to štěstí, že dostal některé ze vzácných míst ve stroji. „Najednou jsme byli zase tady.“ Walter Loos přiznává: „Rozvzlykal jsem se jako děcko. Plakal jsem štěstím, protože to byl nepopsatelný pocit.“ A důstojník luftwaffe Max Plakolb, který dostal místo v letadle 9. ledna, slaví od té doby toto datum jako „druhé narozeniny“.

Takové štěstí však mnoho pěšáků nemělo. Počet těch, kteří zemřeli ještě ve Stalingradu, musí být koneckonců mnohem vyšší než těch několika málo šťastlivců, kterým bylo včas poskytnuto útočiště v některém z letadel. Transporty raněných z kotle pokračovaly, dokud v něm bylo možno přistávat. Ještě 19. ledna si jeden poddůstojník vytáhl příznivý los: „Junkersy nás po

Na výkřiky, bědování, sténání, na to nikdy nezapomenete. Jen hluk motorů to přehlušil.

Günter Wolff, letec přepravy do Stalingradu

jednotkách odvážely a nyní jsme v bezpečí v Charkově. Mnoho z mých kamarádů mi padlo po boku. Je to asi poprvé ve vojenských dějinách, kdy se nějaké vojsko odpoutává od nepřítele v letadlech.“ Pro ty, kdo zůstali v kotli, už veškerá naděje pohasla.

Situace se vůčihledně zhoršovala. Mimo kotel dobývali Sověti jedno letiště za druhým. 28. prosince padlo do rukou Rudé armády letiště Tacinskaja. Němci tak ztratili nejen významný sklad proviantu, ale také jeden z nejdůležitějších opěrných bodů pro letecké zásobování. Nová letová trasa do Stalingradu teď byla o 100 kilometrů delší. Šance pro dostatečné zásobování ze vzduchu se stále zhoršovaly. Jeden z svých slibů, že zajistí zásobování obklíčené armády, Hitler nedodržel. Pomoc mohla, pokud vůbec, přijít jen pozemní cestou, I to „vůdce“ slíbil. Jak to vypadalo s tímto vyprošťovacím útokem?

„Vydržte, vůdce vás z toho vyseká“

Ve svém „průlomovém rozkazu“ z 24. listopadu 1942 ohlásil Hitler vyprošťovací úder zvenčí.

Přípravy na plánovaný osvobozující úder začaly 2. prosince. Úkol pro generálplukovníka Hotha zněl jasně a stručně: „Navázat východně od Donu nejkratší cestou spojení s 6. armádou.“

Generál tankových vojsk měl pro to k dispozici 4. tankovou armádu a zbytky rumunské 4. armády. Kromě toho ho měla podpořit 4. tanková divize odvelená z Francie, čerstvá jednotka, která byla vyzbrojena více než 160 tanky, ovšem jen stroji typu IV s dlouhým 75milimetro-

Armáda si může být jistá, že udělám všechno, abych ji adekvátně zásoboval a včas vysvobodil. Znám statečnou 6. armádu a jejího velitele a vím, že svou povinnost splní.

Rádiová depeše Hitlera Paulusovi, 14. listopadu 1942

Prvním cílem bylo zřídit koridor, jímž by se pak mohlo dostat do kotle zásobování. To znamenalo abychom my z kotle vyrazili Hothovým vojskům naproti.

Heinrich Meidinger,
důstojník 6. armády

Milá Greto, pevně věřím, že nás tady z toho vysekají. Dnes nám to četli. Věřím tomu, protože něčemu věřit musím. Čemu bych už měl jinak věřit? Nech mi tuto víru, milá Greto.

Dopis odeslaný polní
poštou ze Stalingradu

Za žádných okolností ho (Stalingrad) nesmíme vydat. Znovu ho už nezískáme. Co to znamená, to víme.

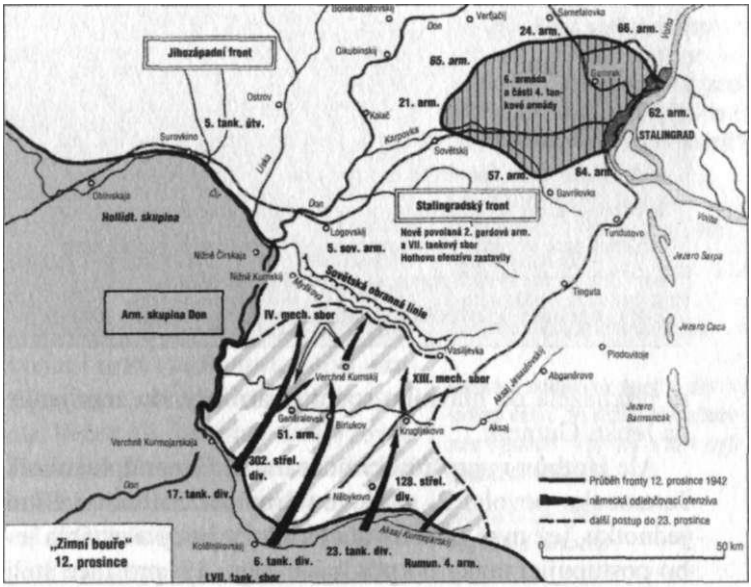
Adolf Hitler, 12. prosince
o Stalingradu

vým kanonem - vlastně to byly jediné tanky, které se vyrovnaly sovětským T 34.

Zprvu bylo plánováno doplnit akci na jihu ještě dalším úderem z oblasti Čiru. Ale tento vyprošťovací úder nebyl nikdy proveden, protože útvary, s nimiž se pro něj počítalo, byly vystaveny neustálým útokům Rudé armády, takže je nebylo možno stáhnout. Hoth se tedy musel spoléhat sám na sebe. O to větší důraz kladl na to, aby mu 6. armáda vyrazila z kotle naproti. Hitler naopak trval stejně jako dříve na tom, aby 6. armáda držela své pozice na Volze.

V časných ranních hodinách 12. prosince vyrazily německé tanky z Kotělnikova směrem na Stalingrad. Měly před sebou zhruba 120 kilometrů ledové a sněhové pustiny, kontrolované silnými sovětskými jednotkami. Rudá armáda byla prudkostí německého úderu zprvu překvapena, Hothovy tanky dokázaly první obranu překonat. Postupovaly relativně rychle vpřed. Za tři dny překonaly 50 kilometrů a minimálně ještě 50 kilometrů bylo před nimi.

V kotli se šířily pověsti, že dlouho očekávaný úder je tady. „Slyšeli jsme výstřely a zase jsme doufali. Říkalo se dokonce, že už jsou tak a tak daleko." Martin Wunderlich patřil k těm, kdo čerpali novou odvahu: „Věděli jsme přece, že to jsou nové tankové jednotky a byli jsme přesvědčeni, že projdou." Nic přesnějšího pěšáci nevěděli. Kolovaly stále stejné zvěsti. Údajně se děly hotové divy.

Ztroskotal i široce založený pokus rozbít kotel operací „Zimní bouře".

„Šuškalo se, že je na cestě obrovská armáda, aby nás osvobodila. Potom že máme dostat tři měsíce dovolené ve Francii," doufal dr. Baschnegger, aniž by tomu ve skutečnosti dokázal věřit. „Rozum sice říkal, že to není možné, ale iluze nás držela při životě."

Napřed se zdálo, že se iluze přece jen stane skutečností a usvědčí rozum ze lži. 14. prosince dosáhli Němci Aksaje. Po pěti dnech rozhořčených bojů se i zde podařilo prolomit sovětskou obranu. Hotha přitom podpořila 17. tanková divize, kterou Hitler po dlouhém Mansteinově naléhání konečně odvelel z kavkazské fronty. V rádiové komunikaci s Paulusem se Hoth vyjadřoval optimisticky: „Vydržte, už jdeme."

„Už brzy se spojíme" - zněla optimistická hlášení, kte-

Dnes je neděle, jen my o tom ani nevíme. Ale to by nebylo to nejhorší, jen kdyby to vraždění chtělo skončit. Jak trávíme dny, ti nemůžu popsat, neboť se to ani nedá slovy vylíčit. Ve vlasti nemáte o Rusku a zdejší válce představu, není totiž prostě k uvěření, jak tady žijeme a jak kamarádi masově prolévají krev. Naše rota už neexistuje a my sami nevíme, co se v příštích dnech stane, a pak budeme zase vepředu v postavení u jiných jednotek, pokud nám nepřijde rychle zvenčí pomoc a nedostane nás odtud.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 13. prosince 1942

rá přicházela do hlavního stanu 6. armády, do zemljanky na letišti Gumrak.

Ale Hothův vyprošťovací úder uvízl. Generálplukovník Jeremenko povolal 2. gardovou armádu, Stalinovu elitní jednotku, jež nyní ohrožovala Hothovy boky a zatáhla jeho postupující tanky do prudkých bojů. 19. prosince stáli Němci na Myškové. Zde, na březích u obce Vasiljevka, se měli setkat vojáci 6. armády a 6. tankové divize, kam se měla Paulusova vojska probít.

19. prosinec se měl stát dnem záchrany 6. armády. Den předtím poslal Manstein do kotle 3. důstojníka generálního štábu armádní skupiny Don, majora Eismanna. Ten si měl učinit osobní obrázek o situaci ve Stalingradu a dohodnout další postup s Paulusem. Mansteinův zplnomocněnec měl Paulusův štáb přesvědčit, že se 6. armáda musí v každém případě odvážit průlomu. Ve 14:35 poslal Manstein rádiem vrchnímu velitelství wehrmachtu své hodnocení situace: „Průlom 6. armády na jihozápad je poslední možností, jak zachránit alespoň masu vojáků a dosud pohyblivé zbraně."

Přeloženo do jasné řeči to byla prosba o vydání rozkazu k akci „Úder hromu", průlomu 6. armády z kotle. Ale Hitler váhal. Manstein se znovu pokusil nejvyššího velite-

le přesvědčit. Hitler odmítl. „Jakmile jednou začne nějaká jednotka utíkat, vazby na zákon a pořádek rychle pominou," obával se diktátor a zdůvodnil tak striktní odmítnutí povolit průlom 6. armády, který by mohl být vykládán za ústup. Vyprošťovací úder se přiblížil již na 48 kilometrů od kotle a Hothovy tanky mohou jistě překonat i tuto vzdálenost, věřili stratégové ve „vůdcově" hlavním stanu. Večer 19. prosince analyzovali Paulus a Manstein situaci. Vrchní velitel armádní skupiny Don rozkázal 6. armádě, aby začala se svým podílem na pokračování akce „Zimní bouře". Měla přejít do útoku a vytvořit koridor k Hothově armádní skupině. V rozkazu se dále pravilo: „Vývoj situace nás může přinutit, aby byl úkol armády v souvislosti s průlomem rozšířen. Heslo ‚Úder hromu'."

V noci jsme už viděli ve stepi světelná znamení a říkali si: „Člověče, oni přicházejí, už jsou skoro tady! Ještě dva dny - to vydržíme, a pak už bude pokoj!" A pak už se nic nedařilo. Oni nemohli - my také ne. 60 kilometrů! Víte, když už nic nemáte, ani litr benzínu!

Hubert Menzel, důstojník generálního štábu 6. armády

Veškerá naděje se spojila do jediné věty: „Vydržte, Manstein nás vyseká!" Všichni o tom byli přesvědčeni - i já.

Gerhard Dengler, kapitán 6. armády

Takové tedy byly onoho 19. prosince alternativy: „Zimní bouře" nebo „Úder hromu" - úzký spojovací koridor nebo průlom celé 6. armády. V rozporu s Hitlerovým dosavadním zadáním vydal Manstein obklíčeným jednotkám rozkaz i k tomu, aby se začaly připravovat na eventualitu průlomu.

Čas tlačil, protože Sověti soustředili na bocích 6. tankové divize silné útvary. Ve štábu generálplukovníka Paulusе však náčelník jeho štábu, generálmajor Schmidt, razil „malé řešení": „Je zhola nemožné vyrazit právě teď, bylo by to uznání katastrofy."

Nacista Schmidt varoval před psychologickými důsledky ústupu. Pokud bude zajištěno zásobování, může stát

Už jsme ani neměli těžké zbraně. Tedy, stály sice zapřažené ve Stalingradu, ale koně byli na druhé straně Donu.

Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

Rozhovor s Zeitzlerem, že teď je konečně nutno rozhodnout o průlomu 6. armády.

Erich von Manstein, zápis v deníku, 21. prosince 1942

6. armáda u Stalingradu ještě na Velikonoce. Pokud! Ale přísun přes letecký most nestačil. Paulus váhal. Průlom všech útvarů chtěl povolit, teprve až dostane Hitlerovo svolení. Diktátor však zůstával neoblomný.

Prostřednictvím spojovacího důstojníka v Paulusově štábu Hitler věděl o diskusích okolo problému pohonných hmot v kotli. Major von Zitzewitz ho informoval, že zásoby benzínu ve Stalingradu pokus o prolomení nedovolují. S poukazem na tento problém nakonec Hitler odmítl jakýkoli Mansteinův pokus dosáhnout svolení ke stáhnutí celé armády z kotle: „Co vlastně chcete? Paulus má benzín na 20 maximálně 30 kilometrů, teď přece vůbec nemůže prorazit."

Manstein byl naopak přesvědčen, že jediná možnost k záchraně 6. armády spočívá v pokusu o průlom. Byly vypracovány plány jak do kotle vmanévrovat konvoj kamionů z Hothových předsunutých pozic a mobilizovat všechny dostupné rezervy. Manstein doufal: „Získat znovu svobodu, uniknout smrti či zajetí, to by přece dodalo vojákům schopnost uskutečnit i to, co je zdánlivě nemožné."

Ale Hitler setrval ve svém rozhodnutí: „Zimní bouře" ano - „Úder hromu" ne. Paulus „vůdce" uposlechl. Bez jeho svolení se nechtěl průlomu na vlastní pěst odvážit. Ještě téměř týden držely jednotky 4. tankové armády své pozice na Myškové, ještě téměř týden přinášelo rádio optimistická hlášení typu: „Vydržte! Dostaneme vás ven." „Na brzkou shledanou."

Ze svého pozorovacího stanoviště mohl Heinrich Meidinger sledovat, jak se záchrana z jihu stále více blíži-

la: „Ze svého měřícího stanoviště jsme mohli dokonce vidět záblesky z hlavní Hothových tanků a děl, které se dostaly na 35,40 kilometrů od kotle.“ Vzklíčila naděje - ne jako euforická nálada, ale jako nesmělý pocit, že by to mohla být vytoužená záchrana. Naděje brzy pohasla. Co Meidinger ze svého stanoviště nemohl vidět, byla skutečnost, že situace Hothových tanků byla čím dál povážlivější. Sovětům se podařilo prolomit linie 8. italské armády na Donu, která měla chránit bok Hollidtovy armádní skupiny na Čiru. Hrozilo další obklíčení. Postup Rudé armády vypadal reálně. Mansteinovi nezbylo než stáhnout část tankových útvarů, které měly prorazit do Stalingradu. Hoth se musel tanků vzdát, aby se zabránilo průnikům na jiných úsecích fronty. Den před Vánocemi přišel konec. Heinrich Meidinger, jenž měl německé tanky přímo na dohled, musel přihlížet, jak se záchrana, o níž věřil, že je tak blízko, čím dál víc vzdaluje: „Na Štědrý den se tato kanonáda zase vzdálila. Brzy přišla zpráva, že protiúder je zrušen, a mně bylo jasné: náš osud je zpečetěn, teď už není úniku.“ Také velitel 6. tankové divize, generálmajor Erhard Raus, věděl, jaké důsledky bude Hothův ústup mít. „I ten poslední pěšák si dovedl spočítat, že to znamená konec Stalingradu.“ V kotli zažíval Martin Wunderlich docela jiné pocity: „Někteří byli apatičtí, jiní proklínali Boha a celý svět.“ Někteří počítali ještě se zázračnými zbraněmi, s příletem vyprošťovacích jednotek nebo s velkou

Byli jsme ještě asi 60,70 kilometrů od Stalingradu, když začal s ohledem na velkou sovětskou převahu v lidech, materiálu, zbraních a tancích ústup.

Günter Jahnke,
voják 4. tankové armády

Na Štědrý den se pak kanonáda vzdalovala k jihu a brzy také přišlo hlášení, že je protiúder zrušen. To už mi bylo jasné: náš osud je zpečetěn. Teď už nebylo úniku.

Měli jsme vázat ruské síly, aby se armádní skupina Jih mohla ještě jakžtakž spořádaně stáhnout z Kavkazu.

Heinrich Meidinger,
důstojník 6. armády

Tak žalostně ještě žádná armádní zpráva z Ruska nezněla, ani minulou zimu ne. Je to začátek katastrofy?

Victor Klemperer, deník, 22. prosince 1942

V kotli se uvažovalo: jednoduše utečeme. Podle mě to byl nesmysl: od Stalingradu k Donu byla step, přes Don jsme také nemohli, a pak to bylo ještě 300 kilometrů, a nikde ani křovisko, strom či keříček - bylo to naprosto beznadějné. A taky nevím o nikom, komu se to podařilo.

Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

ofenzivou. „Vždyť jsme pořád ještě slyšeli: ‚Vydržte, vůdce vás z toho vyseká.' Ale pro mě bylo na Štědrý den po naději," shrnul Meidinger svou náladu.

Co by se stalo, kdyby se 6. armáda odhodlala k průlomu, kdyby dal Paulus na svou vlastní odpovědnost rozkaz k ústupu, kdyby se obklíčené jednotky dokázaly vysvobodit? Co by bylo, kdyby? Tyto otázky jsou hypotetické a takové i zůstanou. Ve stalingradském kotli si obklíčení už žádnou velkou naději nedělali: „My živí už ani nedokážeme běžet, tak jsme hladem slabí," shrnul jeden poddůstojník v dopise mínění vojáků po týdnech odříkání. A Hubert Kremer musel přiznat: „Byli jsme tak zesláblí, že jsme už ani neměli sílu stát u kulometu. Přivázali jsme obinadlo ke spoušti, a když se muselo střílet, vší silou jsme za něj zatáhli." Byli už příliš slabí, než aby mohli střílet. Kdo by dokázal unést zbraň, aby se postavil útoku Rudé armády v otevřeném terénu? V létě zvládli pěšáci 6. armády denní penzum 30 i více kilometrů. Ale tehdy byl nepřítel na ústupu, vlastní síly byly ještě čerstvé, nejtěžší výzbroj táhli koně a v nádržích vozidel bylo dostatek benzínu. Ale čeho mohli docílit vyčerpaní vojáci u konce s fyzickými i psychickými silami, copak by byli s to překonat v nepřátelské palbě hluboké závěje? „Bylo by to jako na Berezině," byl si jist štábní důstojník v hlavním stanu 6. armády a vyjádřil tak noční můru, které se bála celá 6. armáda: že Paulusova vojska skončí jako Napoleonova armáda za tažení roku 1812.

Možná by se průlom přece jen podařil, možná by 6. armáda dokázala zničení u Stalingradu uniknout. Možná by pak byla nasazena na tom či onom ožehavém místě fronty a tam zničena. Jedno je jisté: úspěšný průlom obklíčených jednotek ze stalingradského kotle by katastrofu na východní frontě jen oddálil. Zabránit by jí nemohl. Jisté je však i to, že Hitler zašel příliš daleko, přepnul síly wehrmachtu. Wehrmacht musel ztroskotat, když ne u Stalingradu, pak v Rostově nebo ve Smolensku či v Kyjevě. Obrat ve válce je však spjat se jménem města na Volze. Historik by se neměl ptát, co by se stalo, kdyby -, ale popisovat v Rankeho duchu, jak to „bylo doopravdy".

Byla to slepá poslušnost mrtvoly, jaká v armádě být nesmí. Mansteinovo vojenské svědomí mu muselo říkat: Ty máš odpovědnost, ty musíš dát rozkaz k průlomu. To se žádá od každého velitele v boji, aby jednal proti příkazu, když vidí, že není správný. Proti rozkazu se sice jedná velice nerado a jen po pečlivém přezkoumání. Ale když to musí být, je to naše povinnost.

Philipp von Boeselager, důstojník generálního štábu

Na Štědrý večer 1942 se musely německé tanky, které se dostaly 48 kilometrů ke kotli, otočit. Pokus o vyproštění 4. tankové armády ztroskotal. Zánik 6. armády u Stalingradu byl už jen otázkou času.

Vánoce v kotli

Vánoce byly přede dveřmi - svátky nebeského míru, svátky v rodinném kruhu, dárků, klidu a vnitřního usebrání. Pro německé vojáky v kotli byl svatvečer v kotli pravým opakem. Štědrý večer 1942 - ve sklepních děrách a zemljankách - byl dnem bezútěšné hořkosti. Vánoce ve Stalingradu - pro obklíčené vojáky to byly svátky strachu a hladu, osamělosti a odříkání, napětí a smrtelného nebezpečí. Místo hřejivého tepla, jež měly šířit vánoční svíčky, vládl ledový

Němci slavili Vánoce ve sklepě, zpívali a něco vařili. Měli jsme hrozný hlad a já se ptala matky: „Mami, po čem to tady voní?" Těžko mi to vysvětlovala. A pak přišel jeden německý voják a dal mi chleba s máslem. Něco tak dobrého jsme neznaly.

Ludmila Romancevičová, tehdy ve Stalingradu

chlad ruské zimy. Teploměr klesal na 25 stupňů pod nulou. Ve stepi venku před městem, bez ochrany, kterou skýtaly navzdory všem destrukcím trosky domů, mrzli vojáci dokonce při minus 35 stupních, vydáni, většinou bezbranní, ledovému větru.

Ani na sovětské straně nebylo zlatem všechno, co se třpytilo. Přinejmenším civilní obyvatelstvo zažívalo stejně smutné Vánoce jako němečtí vojáci. „Vánoce se pro nás vlastně nekonaly," uváděla Anna Soldatovová na pravou míru pozitivní tvrzení propagandy. „24. prosince jsme viděli u Němců malé jedličky. Měli dokonce i svíčky. Viděli jsme, jak se vojáci sesedli v přátelské atmosféře kolem těchto stromečků. My jsme na rozdíl od nich žádné svíčky neměli. Ten večer se nestřílelo. Ale slavit jsme stejně nemohli." Ruské pravoslavné Vánoce se kromě toho konají až o řadu dní později.

Němečtí vojáci se v kotli snažili vyvolat navzdory okolnostem alespoň trochu vánoční atmosféru. Ze stepní trávy vznikaly adventní věnce, bunkr velitele 376. pěší divize

Na Štědrý den jsme stáli na nádraží, kam přijel od východu vlak s raněnými. Najednou mě napadlo, že mám ve velkém námořním vaku vánoční stromeček, který mi s sebou dala matka, i se svíčkami a vším, co k tomu patří. Tak jsem ho vyndal a postavil na nástupiště – bylo zima, ale nefoukalo – a zapálil jsem svíčky. Pomalu přicházeli vojáci a začali docela potichu zpívat: „Tichá noc, svatá noc" a „Jak jsi šťastné…". Někdo z raněných zjistil mé jméno a pak napsal matce, že to byly nejkrásnější Vánoce, jaké kdy zažil.
Gottfried von Bismarck, poručík 6. armády

Nahoře: „Vánoce ve Stalingradu“:
Jen málokteří němečtí vojáci mohli oslavit Štědrý večer.
Dole: „Idyla uprostřed ničení“:
Navzdory okolnostem byl vánoční stromek hezky ozdoben.

zdobil dokonce vánoční stromek, který dal postavit generálporučík Edler von Daniels. Mezi obyčejnými pěšáky probíhaly svátky méně slavnostně. „Protože jsme neměli skoro žádné svíčky, podělilo se o jednu svíčku deset, dvanáct či patnáct kamarádů, kteří se pokoušeli zpívat vánoční koledy."

Všichni chtěli zažít vánoční svátky jako doma. Cestu do bezútěšných ruin zničeného města si našla dokonce i Matka boží. Kurt Reuber, lékař a farář v 16. tankové divizi, namaloval na zadní stranu vojenské mapy „Madonu obležených": matku, jak objímá novorozence a poskytuje mu ochranu, kterou tolik lidí hledalo ve Stalingradu marně. „Světlo, láska, život" - napsal vedle obrázku, na který vojáci hleděli s tichou vzpomínkou. A nemálo tvrdých mužů, kteří viděli tolik lidské bídy, nyní hledělo na kresbu a poselství se slzami v očích.

„Když slyšíš tóny vánočních koled, hned se snad trochu uklidníš a možná přijde z nebe i někdo, kdo tě odsud vezme," snilo mnoho vojáků jako Hubert Kremser. Mnozí se stáhli do ústraní a mysleli na to, co v kotli postrádali nejvíce: na své rodiny, na děti, na bezpečí vlastních čtyř stěn. „Potom byli nějakým výstřelem či detonací zase krutě vyrušeni a vráceni do reality."

Martin Wunderlich měl na vánoční večer vlastní obzvlášť smutnou vzpomínku: „Se třemi kamarády jsme hledali zásobovací bomby. Už několik dní totiž nic nepřišlo. A když jsme se konečně vrátili ke svému útočišti, naskytl se nám obraz hrůzy. Během naší nepřítomnosti přemohlo ruské přepadové komando stráže a vyhodilo do vzduchu sklepní prostor i s osazenstvem - na Štědrý den."

O nic lépe se nevedlo Walteru Loosovi, jenž byl i o Vánocích ve zničené hale 4 továrny „Rudý říjen". „ ‚Budeme vystřídáni,' zněla radostná vánoční zvěst. ‚Přijdou nováčci, a vy se vrátíte.'" Ale naděje vzaly brzy za své. Místo

vystřídání nový pokus o útok. Víc než pokus z toho však nebylo: „Napřed jsme čekali na vojáky, kteří přinášeli jídlo. Ale toho večera nepřišli. Místo toho jsem měl vynést dopředu kulomet. Ale už jsem neměl sílu, a tak jsem ho vlekl na řemenech po zemi. To byl náš Štědrý večer.“ Následujícího dne byl Loos při dalším útoku těžce raněn: „To byly pěkné Vánoce.“

Všichni byli zaražení, ale náladu měli velice, velice slavnostní. Rusové nestříleli, alespoň na našem úseku ne. A pro mě byly Vánoce nebe, most přes celý Všehomír, noc plná hvězd, měsíc - stejný měsíc, který mohli vidět moji rodinní příslušníci v Německu.

Hans E. Schönbeck,
poručík 6. armády

Ležím s jedním mladíkem, je mu teprve dvaadvacet. Celou noc plakal jako malé děcko. Takové jsou Vánoce u nás. Nikdy na ně nezapomenu.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 24. prosince 1942

V některých dopisech posílaných polní poštou, které se vynořily teprve po padesáti letech, najdeme bezmála idylická líčení: „Na Štědrý večer jsme se sesedli v příjemné atmosféře v bunkru. Na pět mužů byla láhev kořalky, 17 čokolád. Udělalo nám to velikou radost,“ napsal voják Julius „své milé sestře a švagrovi“. Ale roztřesené písmo vyprávění na papíře svědčí o vnitřním napětí a strachu pisatele.

Jiní měli náladu podstatně horší: neměli stromek, neměli svíčky, ba někdy ani stůl. K čemu také - stejně by neměli, co by na něj dali. „Tento rok jsme měli smutné Vánoce, bez pošty, bez jedličky, beze svíček, prostě bez ničeho,“ stěžoval si svobodník Wilhelm Ellinghoven. „Neměli jsme nic, co by připomínalo, že jsou Vánoce.“ Jen naději, že doma to bude lepší.

Někteří měli štěstí a dostali na Vánoce balíček z domova. Kdo měl ještě větší štěstí, našel v něm trochu pečiva. Kdo měl tak nepopsatelné štěstí jako Hubert Kremser, dostal hned tři balíčky s placičkami, každý o hmotnosti 100 gramů. Tři balíčky byly trojnásobkem hmotnosti, jakou normálně soukromá pošta přepravovala - ale co bylo o těch-

Vánoční nálada se nekonala. Museli jsme být rádi, že nás nezastřelili. Byl to den jako každý jiný, bez radostného překvapení. Taky jsme nezpívali žádné vánoční písně – aspoň my ne. Byly to bezútěšné Vánoce. V myšlenkách jsme byli samozřejmě doma: jak jsme slavívali Vánoce dříve – se sourozenci, s rodiči, a jak jsme měli plno jídla.
Vincenz Griesemer, voják 6. armády

hle Vánocích normální? Normální bylo kamarádství: „Nikoho nenapadlo otevřít si balíček někde v koutku jen pro sebe," popisuje Kremser své štěstí se třemi balíčky. „Byl jsem rád, že můžu dát i ostatním."

Karl Weibelberger patřil k těm šťastným, kteří na tento největší křesťanský svátek dostali nečekanou návštěvu. Každý dostal dva chleby, půl litru kořalky, 48 cigaret, šest doutníků, dvě tabulky čokolády, tři ruličky bonbónů a špalík lisovaného ovoce." Toho večera se on i jeho kamarádi cítili „jako o Vánocích" - idylu ovšem narušovalo každé dvě hodiny střídání stráží.

Někteří němečtí vojáci měli na Štědrý den v zákopech a troskách „banket", královecké knedlíčky z koňského masa a závan vánoční nálady." Doufáme, že Rusové dají pár dní pokoj, aby bylo opravdu poznat, že Vánoce jsou svátky míru a rozjímání."

V noci skutečně vládl v kotli převážně klid zbraní. Že šlo opravdu jen o krátkou přestávku na oddych, poznal jeden voják o málo později: „V ranních hodinách u nás Rusové prorazili. Museli jsme opustit pozice. Byl jsem při tom zase zraněn. Ale nedělejte si starosti. Brzy bude po všem."

Snad každý se rozloučil se světem, myslel na své drahé doma a leckdo se modlil.

Karl Schmidt,
svobodník 6, armády

I jiní vojáci líčili v dopisech beznadějnou situaci jako on: „Jak to

tady vypadá doopravdy? Chcípáme, hladovíme, mrzneme, nanejvýš biologicky přežíváme. Umíráme jako dobytek, a později to někdo oslaví na soklu ze žuly s postavami umírajících válečníků s obvazem na hlavě či na ruce."

„Situace je už neudržitelná. Rusové jsou tři kilometry od poslední letecké základny, a až o ni přijdeme, nevyklouzne odsud už ani myš a já taky ne, ale je to chabá útěcha, že budu sdílet konec s jinými."

„Teď tady sedím v sračkách a vím, že toho už moc nenaděláme. Ale ostatní jsou na tom stejně. Je to nesmyslná situace."

„Kdysi jsem s radostí máchal rukou a řval s ostatními Heil Hitler, a teď musím jít chcípnout na Sibiř. To by nebylo to nejhorší, ale když si uvědomím, že se to všechno děje pro úplně ztracenou věc, to jednoho dovede naštvat."

„Svou momentální situaci ani nebudu popisovat. Plakala bys."

Komentáře k beznadějné situaci měly však přesto šířit malinký kousíček naděje: podívejte se, ještě žiji - tak znělo radostné poselství skryté mezi řádky Jobových zvěstí. Měly být znamením života domů - ale dopisy se už neměly k adresátům nikdy dostat. Zda je dál nepustila německá cenzura, nebo zda byly v letadle, které sestřelila sovětská protiletadlová děla, se už nedozvíme. Jisté je jen jedno: dopisy se vynořily v sovětských archivech teprve na konci studené války - jako poslední svědectví o životě vojáků,

Vánoce jsme strávili tak, že jsem šli s otcem pro vánoční stromek a ozdobili jsme ho. Ale radost a dobrou náladu jsme neměli. Prostě to nešlo. Byli jsme jednoduše všichni smutní. Chyběli dva členové rodiny. Jeden, nejstarší, už padl na západě a Stefan byl u Stalingradu.
Arthur Kurth, jehož bratr bojoval u Stalingradu

kteří o několik desítiletí dříve padli za oběť nemilosrdné bitvě u Stalingradu.

Byly to bezútěšné svátky. Ovšem v rozhlase byla relace, která se snažila utrpení zakrýt, „Vánoční vysílání Velkoněmeckého rozhlasu". Zprostředkovalo pozdravy od přístavů na Severním ledovém oceánu po Afriku, od pobřeží Atlantiku po Volhu, z různých front domů.

Völkischer Beobachter nazval toto vysílání vánočních přání, při němž mohli rodinní příslušníci z celé říše mluvit se svými muži, syny a otci, „divem techniky". Vysílání postupovalo od Severního mysu po Afriku a zavolalo i do kotle na Volze: „Když volali Stalingrad, zamrazilo nás," vzpomíná tehdy dvacetiletý poručík. „Když pak zazněla ‚Svatá noc, tichá noc', tekly nám slzy. Nikdo odtamtud nepromluvil ani slovo - snad hodinu to trvalo." Ne všichni vojáci však dostali pozdravy z domova. „Rádio jsme neměli, vysílání jsme neslyšeli. Taky jsme nezpívali, to snad leda důstojníci," popisovali Vánoce prostí pěšáci. Zůstali alespoň ušetřeni toho, co si museli vyslechnout ti, kteří rozhlasový přijímač měli: projevu ministra propagandy. Joseph Goebbels vykládal cynicky o „německých Vánocích", jak je mohou slavit vojáci v kotli - „s vědomím povinnosti a skromně". „Moje lidi to tak naštvalo, že vzali sekyru a vojenský přijímač rozsekali. Ty Goebbelsovy lži už nikdo nesnesl," vzpomíná kapitán Dengler na vztek vojáků, kterým muselo být v tu chvíli očividně jasné, že je nacistické vedení zradilo a prodalo. Vysílání říšského rozhlasu stejně nebylo určeno opuštěným bojovníkům v prvních liniích. Když se ve všech německých obývacích pokojích z přijímačů ozvalo „Volám Stalingrad", bylo skutečně slyšet pár vojáků, jak posílají domů pozdravy. Byla to beznadějná hlášení, dojímavá sdělení, která nacistická propaganda zneužila ke kampani, že je nutno vydržet. Skutečná nálada éterem přenášena nebyla. Odrážela se spíše v dopisech polní poš-

ty: „Máme se tady tak mizerně, že na takové Vánoce a Silvestra jaktěživo nezapomenu. Na Štědrý den jsem stál na stráži.“ Nebyla to vždy „tichá noc“, jak se snažila německá propaganda svou patetickou akcí namluvit.

Dříve armáda Hitlerovi důvěřovala. Nyní se šířila rezignace: „Už osmačtyřicet hodin nepřiletělo žádné letadlo se zásobami. Docházejí nám potraviny i pohonné hmoty,“ zněl zápis ve válečném deníku 6. armády o Vánocích. Ve směsi fatalismu a beznaděje se někteří uchylovali k šibeničnímu humoru. Pěšáci zpívali posměšný popěvek: „Trpělivě snášíme rány osudu, vždyť sami jsme si natropili tuhle ostudu.“

„Přejděte k nám“

Vánoce v kotli - to byla také nová etapa v propagandistické válce. Sovětská propaganda shazovala „Vánoční leták“ s básní Ericha Weinerta, německého spisovatele žijícího v moskevském exilu:

„Z nebe k vám přicházím,
holou pravdu přináším,
Goebbelsovy lži žádné,
jenom argumenty pádné.
A pravda je: blíží se den,
kdy Hitlerův stát jen zlý bude sen,
štěstím každý ožije,
kdo chvíle té se dožije.“

Propaganda Rudé armády využívala hladu německých vojáků. Auta s tlampači zasypávala nepřátelská postavení hlavně posměšnými říkánkami: „Červánky ráno až přijdou, zásoby poslední vám dojdou.“ Potom pršely letáky, jež vyzývaly Němce, aby zanechali „zbytečného“ odporu. Na sovětské straně se v propagandistické válce angažoval Wal-

Z tlampače jsme mohli například slyšet: „Německý vojáku, vzdej se, v co můžeš ještě věřit?“ Stejně vyznívaly i letáky: „Nemáš šanci, co vlastně ještě chceš? Vzdej se!“

Josef Schaaf,
důstojník 6. armády

ter Ulbricht, pozdější hlava strany a státu v NDR. Jeho úkolem bylo pomáhat přemlouvat vojáky 6. armády ke kapitulaci: „Přejděte k nám! Chcete se přece ve zdraví vrátit domů.“ Toto jednoduché sdělení se spolu se svými spolupracovníky na propagandistické frontě snažil zprostředkovat německým mužům poměrně náročnými technickými prostředky. Sestavili půlhodinový zábavní program: hudbu, básně a písně - vše ovšem přerušované propagandistickými hesly. Pestrá směs s jednoznačně zabarvenými porcemi propagandy byla vylisována na gramofonové desky, které pak mohly být přehrávány na mobilním gramofonu. Na saních nebo na kamionech byly blízko německých linií umístěny mo-

„Přeběhněte!“: Walter Ulbricht (čtvrtý zleva) se pokoušel přemluvit německé vojáky k přeběhnutí - většinou marně.

bilní věže s tlampači, z nichž pohyblivá propagandistická stanoviště zasypávala bojiště svými hesly.

Sovětské straně se pro propagandistickou válku podařilo získat řadu německých vojáků a především mnoho stranických funkcionářů německé KPD. V létě 1943 vznikl „Národní výbor Svobodné Německo“, v němž ke svržení Hitlerova režimu a k ukončení války vyzýval mimo jiné někdejší bojovník od Stalingradu generál von Seydlitz-Kurzbach. Motivaci těchto lidí, kteří byli dlouho pokládáni za zrádce, shrnul Werner Nerlich, jenž ve stalingradském kotli rovněž bojoval: „Měli jsme morální povinnost zastavit nesmyslné umírání. Museli jsme přece něco udělat, nemohli jsme složit ruce do klína. Museli jsme přece zachraňovat životy. I kdyby přeběhl a přežil jen jeden jediný člověk. Už to bylo důležité.“

Pro nás byli přeběhlíci zrádci. Zcela jednoznačně, až do konce.

Hans E. Schönbeck,
poručík 6. armády

Každých šest sekund zemře v Rusku jeden německý voják. Stalingrad - masový hrob.

Z ruského letáku
pro německé vojáky

Rusové dělají ze všech sil propagandu s letáky a každý den nás znovu a znovu vyzývají, abychom se vzdali, že je naše situace beznadějná.

Dopis odeslaný polní poštou
ze Stalingradu 15. ledna 1943

Psychologické triky měly Němcům ukázat bezvýchodnost jejich situace. Tak například monotónní tikot hodin přerušil po určité době hlas, jenž ukazoval vysoké počty ztrát na pochmurném příkladu: „Stalingrad, Stalingrad, hrob masový. Každou sekundu umírá jeden německý voják. Přejděte k nám. Potřebujete s sebou jen esšálek a lžíci.“ Doktor Baschnegger, jenž byl jako nabíječ děla v první linii, si na to, jak Rudá armáda vedla psychologickou válku, dobře vzpomíná. Zpočátku nemohli vřeštící rušitelé klidu přemlouvat k přeběhnutí dlouho. Německé granáty je rychle umlčely - ale jen do té doby, než nedostatek munice přiměl německé granátomety k mlčení.

Stále znovu se na německé linie snášely takzvané průkazy pro přestup. „Stálo na nich, že se jen stačí jimi vykázat a Rudá armáda se o vás dobře postará," shrnul dr. Baschnegger sovětské sliby. „Když se němečtí důstojníci a vojáci vzdají, Rudá armáda je vezme do zajetí a ušetří jejich životy," stálo dokonce nanejvýš oficiálně ve Stalinově rozkazu 55 z 26. listopadu 1942.

Ale kdo věřil takovým ujištěním? Zřejmě jen nemnozí. Jeden sovětský důstojník přiznal na podzim 1943 hraběti Heinrichu von Einsiedelovi, „že ve stalingradském kotli dezertovalo víc Rusů tam než Němců ven. Vysvětlit se to dá pouze tehdy, když si uvědomíme, že Rusové utrpěli u Stalingradu strašlivé ztráty. Když Němci pronikli na Volhu, mnozí Rusové svému vedení nijak zvlášť nedůvěřovali. Dokonce někteří ani dlouho nevěřili, že jsou Němci obklíčení." Přesto si však mnozí Němci přinejmenším pohrávali s myšlenkou, že tímto způsobem uniknou bídě poziční války. A kdo se k takovému kroku odhodlal, mohl počítat i s pochopením svých kamarádů, jak to vysvětlil Martin Wunderlich: „Letáky mě utvrdily v přesvědčení, že se na druhé straně dá přežít. Přeběhlíky jsem ani já ani ostatní nedosuzovali jako zrádce. Potřebovali k tomu odvahu. Za zrádce jsme pokládali generála, který nám z Francie oznamoval, že znovu vybuduje slavnou divizi Zkřížených mečů.

Nikdo z nás nebyl ochoten jít dobrovolně do zajetí. Vzpomínám si, jak k nám zákopovým rozhlasem promlouvali Walter Ulbricht a Erich Weinert a přemlouvali nás k přeběhnutí. Existovaly letáky v němčině a v ruštině, které se snášely na naše pozice a které vlastně platily jako průkaz pro přeběhlíky. Byl nám garantován život a návrat domů. Ale nikdo z nás, to musím ještě jednou zdůraznit, tehdy nepomyslel na to, že by dobrovolně přeběhl.
Günther Mai, voják 6. armády

Tím to bylo jasné: odepsali nás. Bylo to hořké poznání."

Ačkoliv to může s ohledem na katastrofální životní podmínky leckoho překvapit, převážná většina navzdory hladu nepropadla vábení sirén nepřátelské propagandy. Navzdory chladu, navzdory nemocím na jedné straně zákopů - ani druhá strana nikomu nepřipadala jako ráj, za který by rádi vyměnili vlastní bídu. O zásadní neúčinnosti sovětské propagandy svědčí příhoda, při níž dva muži, kteří měli později patřit k nejmocnějším ve východním bloku, nechtěně přiznali neúspěch svých tehdejších snah: Walter Ulbricht patřil k Němcům, kteří se na straně Rudé armády snažili přemluvit své krajany k přeběhnutí. Jednou při večeři s Chruščovem škádlil pozdější kremelský šéf budoucího šéfa SED: „Jídlo sis nezasloužil. Zase nikdo nepřeběhl."

Bylo by možno uvést celou dlouhou řadu důvodů, proč se Rudé armádě vzdalo jen málo německých vojáků a přešlo dobrovolně do zajetí. Možná je od nápadu vydat se do rukou protivníka odradily vzpomínky na to, jak Němci zacházeli se sovětskými zajatci v době velkých vítězství. Možná to byla nejistota ohledně osudu, jaký jim v sovětském zajetí hrozil. U mnoha to byla snad především typicky německá ctnost, jíž nacisté dovedli s perfidní dokonalostí využít: smyslu pro povinnost. Nenecháme přece kamarády zbabělým útěkem na holičkách, abychom se sami dostali do bezpečí. Hodnocení, k němuž dospěl nadporučík Zank u své jednotky, může platit pro mnoho dalších: „Cítili jsme se vzájemně tak spojeni a odkázáni jeden na druhého, že nikoho ani nenapadlo zmizet a opustit nás."

„Odnaučil jsem se smát"

„6. armáda má mé slovo, že děláme všechno, abychom ji z toho dostali. Na mě se můžete skálopevně spolehnout.

Adolf Hitler.“ Vojáci se o tomto vzkazu z éteru dozvěděli 31. prosince. Když slyšeli „vůdcův“ slib, krčili se ve svých bědných postaveních. Rudá armáda názorně předvedla silvestrovským ohňostrojem z tisíce hlavní, že rozhodující útok je otázkou blízké budoucnosti.

„Vaše povzbudivá slova jsme vyslechli s velkým nadšením. Můžete být ubezpečen, že jsme posedlí fanatickou vůlí vydržet a že přispějeme svým dílem ke konečnému vítězství,“ telegrafoval devótní Paulus zpět. K těmto patetickým frázím poskytovaly sovětské pozice okolo kotle hrozivou

Stojíme na konci roku bohatého na události. Jak rychle přitom uplynul. A přesto se toho událo tolik, když si uplynulý rok představíme. Nejdřív krásný čas v Göttingen s nadějí na dovolenou. Potom následovala doba, kdy mohl být člověk ještě spokojený. Postavení na Donci. Měli jsme ještě dost co jíst a kouřit a co chybělo, poslaly tvé laskavé ruce. Potom pro nás nadešel čas tísnivého čekání. Postup začal zprvu docela příjemně. Několikrát jsem byl nasazen jako ženista, to se dalo vydržet. Země byla poměrně bohatá, žaludek byl plný. To se změnilo ze dne na den, jakmile jsme za sebou nechali Don. Žádné domy, ani keříček, jen jsme pochodovali za děsného vedra stepí a pískem. Ani jsme nevychutnali, když jsme se dostali k cíli. Situace se každým dnem zhoršovala, ale německý voják si poradí s každou situací. I s tou, ve které jsme nyní. Mezitím nastala zima. Vánoce jsou za námi, teď prožíváme poslední hodiny roku, za kterým se nikdo neohlédne. Co nám přinese příští rok?, na to se ptáme. Bude k nám zima milosrdná, minus 20°, které tu v průměru máme, se ještě dá vydržet. Bude nám milostivý Bůh dále nakloněn a bude nás chránit? Doufám z celého srdce. Největší radostí mého života by bylo, kdybych se k vám mohl vrátit jako vítěz.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, Silvestr 1942

kulisu budící úzkost, jak to zažil nadporučík Zank: „Bylo to ostatně velice působivé, když jsme z výstřelů mohli poznat, kudy v kotli probíhá fronta. Viděli jsme, že Rusové museli nasadit značné síly."

Němečtí pěšáci tušili, co jim tento „novoroční pozdrav" přinese. 13. ledna psal jeden mladý voják domů ženě: „Prosím, netruchli a neplač pro mě, až dostaneš tuhle poslední známku života. Stojím zde v ledové bouři na ztracené vartě v osudovém městě Stalingradu. Už měsíce jsme obklíčeni a zítra nastoupíme k poslednímu boji muže proti muži."

Po neúspěchu vyprošťovací operace se zhoršilo i letecké zásobování. Situace obklíčených jednotek byla čím dál horší. Počet obětí rostl čím dál rychleji: vojáci mrzli, padali hladem nebo v boji. Už dlouho nebylo možno oběti pohřbívat, protože země byla do hloubky zmrzlá a síly živých ani munice už na hloubení hrobů nestačily. V řadě deníků najdeme stále zřetelnější odkazy na rezignaci šířící se mezi německými vojáky. Autoři tušili, že za dveřmi je katastrofa: „Stalingrad je masovým hrobem wehrmachtu. Jsme opotřebovaní bojem a zahořklí. Kdyby nás mohly vidět naše rodiny, zděsily by se." K nejzaměstnanějším mužům patřili v těch dnech polní kuráti. Katolický duchovní v lazaretu, umístěném nedaleko od hlavního stanu 6. armády, dostal hořkou přezdívku „král smrti z Gumraku".

Ach, milá Hildo, kdyby už ta bída vzala konec, jak by bylo krásné, kdybych byl teď u tebe na dovolence a mohl jíst dobré chlebíčky, ale tady nemáme zkrátka nic, ani komisárek. Už ani pošta nechodí, balíčky už do kotle také nedocházejí. Ale kdyby od tebe přišel i jen dopis s cigaretami, miláčku, i to by mi dodalo síly, leccos bych pak překonal.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 1. ledna 1943

V některých dnech udělil poslední pomazání dvěma stům vojáků. Dvě stě mrtvých na jednoho faráře v jediný den, v jediném lazaretu...

Mnoho rodin doma už nemělo nikdy spatřit své syny, otce a bratry. Zprávy o jejich smrti dostávaly s patetickými formulacemi: „Pro mrtvého hrdinu se nesluší plakat a naříkat. Daleko raději chce, abyste na něj vzpomínali se smutkem, leč s hrdostí. Padl jako statečný voják v první linii střelami pěchoty. Byl ihned mrtvý a neměl žádné bolesti. Tvář mrtvého hrdiny není nijak zkřivena, má naopak spokojený, ba přímo šťastný výraz. Předali jsme ho s několika kamarády z roty zemi, o niž bojoval a jež je díky jeho krvi posvátná a nyní i německá. Na hrobu hrdiny spočívá ocelová přílba a velký dřevěný kříž ve tvaru železného kříže nese nyní hrdě jeho jméno."

Obvykle to byla lež - a stejně to nemohlo utěšit ženy, které se tak dozvěděly o smrti svého muže, matky, které oplakávaly ztrátu syna, či děti, které byly náhle bez otce. Tu a tam některý dopis vypustil předepsané nacistické formulace a obsahoval osobní slova jako: „Zdravím s upřímnou účastí opravdu od srdce."

Někteří nadřízení si dali ještě tu práci a dali vyfotografovat místo, kde padlý voják našel místo posledního odpočinku, aby pozůstalým doma poslal poslední vzpomínku. Přesto se našly dopisy, které si neodpustily nabubřelou heroizaci v duchu frází nacistické propagandy: „V tomto zápasu o život, kdy hledíme smrti tváří v tvář, je cosi nelidsky heroického. Zde ve Stalingradu se vlní moře nejlepší německé krve. Takový hrdinský boj nebyl v této válce ještě nikdy vybojován. Heil Hitler!"

Němečtí vojáci ovšem nemysleli na hrdinství, ale na to, aby vůbec přežili. Někteří reagovali lhostejností, jiní sebelítostí, jiní vzdorem a divokou rozhodností, jiní zase šibeničním humorem. Ačkoli reakce byly různé, situace byla

Einzelnummer 15 Rfg.

Hannoverscher Anzeiger

50. JAHRGANG

Nr. 29 — Hannover, Donnerstag den 4. Februar 1943 — Stadtausgabe

Bis zum letzten Atemzuge

Das Mahnmal an der Wolga - Vorbild für ewige Zeiten - Stalingrad Verpflichtung für uns alle

Da knüpft der Ruhm den Namen an die Sterne...

Heldenepos deutscher Unsterblichkeit

Übergabeforderung zweimal stolz abgelehnt
Schulter an Schulter bis zur letzten Patrone

DNB. Aus dem Führerhauptquartier, 3. Februar.

Das Oberkommando der Wehrmacht gibt bekannt:

Der Kampf um Stalingrad ist zu Ende. Ihrem Fahneneid bis zum letzten Atemzug getreu ist die 6. Armee unter der vorbildlichen Führung des Generalfeldmarschalls Paulus der Übermacht des Feindes und der Ungunst der Verhältnisse erlegen. Ihr Schicksal wird von einer Panzerdivision der deutschen Luftwaffe, zwei rumänischen Divisionen und einem kroatischen Regiment geteilt, die in treuer Waffenbrüderschaft mit den Kameraden des deutschen Heeres ihre Pflicht bis zum äußersten getan haben.

Noch ist es nicht an der Zeit, den Verlauf der Operationen zu schildern, die zu dieser Entwicklung geführt haben. Eines aber kann schon heute gesagt werden: das Opfer der Armee war nicht umsonst. Als Bollwerk der historischen europäischen Mission hat sie viele Wochen hindurch den Ansturm von sechs sowjetischen Armeen gebrochen. Vom Feinde völlig eingeschlossen, hielt sie in weiteren Wochen schwersten Ringens und härtester Entbehrungen starke Kräfte des Gegners gebunden. Sie gab damit der deutschen Führung die Zeit und die Möglichkeit zu Gegenmaßnahmen, von deren Durchführung das Schicksal der gesamten Ostfront abhing.

Vor diese Aufgabe gestellt, hat die 6. Armee schließlich auch dann gehandelt, als mit der Dauer der Einschließung und dem Fortgang der Operationen die Luftwaffe, trotz heldenhafter Anstrengungen und schwerster Verluste, außerstande war, eine ausreichende Luftversorgung sicherzustellen und die Möglichkeit des Entsatzes mehr und mehr zu Schanden zerschlagen wurde. Die restlosen Vorgänge fanden stolze Ablehnung. Unter der Hakenkreuzfahne, die auf der höchsten Ruine von Stalingrad weithin sichtbar gehißt wurde, vollzog sich der letzte Kampf. Generale, Offiziere, Unteroffiziere und Mannschaften fochten Schulter an Schulter bis zur letzten Patrone. Sie starben, damit Deutschland lebe. Ihr Vorbild wird sich auswirken bis in die fernsten Zeiten, aller unwahren bolschewistischen Propaganda zum Trotz. Die Divisionen der 6. Armee aber sind bereits im neuen Entstehen begriffen.

„Až do posledního dechu bojující... "
Zglajchšaltovaný nacistický tisk prohlásil Stalingrad za hrdinský mýtus.

Naše situace zde je vážná a každým dnem se zhoršuje. I když nás zásobují ze vzduchu a držíme se zuby nehty, naděje na vysvobození je nepatrná a každým dnem se zmenšuje. Možná nás z toho na jaře vysekají, ale taky tu možná budeme bojovat, dokud nezhebneme.

Jsme klidní, věcní a v dobré náladě: víme přece, že tu bojujeme za své Německo a svou ideu, za svého vůdce, abychom vás ušetřili života v bídě a nouzi, života, který je lepší nežít, ale raději se ho zbavit než ho otupěle přijímat. To, co se dnes odehrává, to je boj v měřítku, jaké dějiny ještě nepoznaly.

Německo musí zvítězit, jinak se světa zmocní Židé a zločinci.

(...)

Kdybychom se už neměli vidět, netruchli pro mě.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 1. ledna 1943

beznadějná pro všechny. Tváří v tvář chladu, hladu a smrti, při teplotách minus 35 stupňů, byli Němci na konci sil: bez jídla, bez pohonných hmot, bez dostatku munice. „Odnaučil jsem se smát. Kam se hneme, všude nás přivítá dělostřelecká palba. Namlouvám si, že to ještě není tak hrozné, ale může to být ještě horší." A opravdu bylo ještě hůř.

Čím déle trvalo obklíčení a zásobovací krize, tím větší bylo odříkání, tím více se hroutila dosavadní měřítka chování. Občanský svět se nakonec zhroutil docela. Existovali lékaři, kteří nedali hubené příděly těžce raněným, ale raději se jimi sami drželi při životě. Existovali duchovní, kteří při posledním pomazání umírajícího ještě prohmatali, jestli u sebe nemá něco k jídlu nebo pár cigaret. „Ve Stalingradu můj občanský svět dočista shořel. Morálka to inferno nepřežila," zněla chmurná bilance kapitána Denglera po Stalingradu.

Existovalo ještě kamarádství nebo solidarita? Nebo se každý snažil zůstat na živu - i kdyby to stálo život někoho jiného? Vyprávění účastníků se liší. Zdá se, že každý

udělal jinou zkušenost. „V polní nemocnici myslel každý už jen na sebe. Na druhý svátek vánoční přišel jeden saniťák a přinesl každému 50 gramů chleba. Ještě se ani nedostal k našemu stanu a už ho přepadli. Chleba spadl na zem a skončil rozdupaný. Já jsem nedostal nic. A můj průkaz raněného mi jeden chlap vyrval. Chtěl ho ukrást a dostat se tak letadlem z kotle. Musel jsem ho s pistolí v ruce přinutit, aby mi ho vrátil. Kdyby to bylo nutné, leckdo by tu zabil i souseda, pokud by se tím sám zachránil.“ Proti takovým negativním zkušenostem, jaké učinil kulometčík Walter Loos, však stojí docela jiná líčení:

Tak kamarádství, jak se o něm tak pořád píše, to u nás nebylo - naopak: každý se staral jen o sebe. Bylo to smutné, ale bylo to tak.

Walter Loos, voják 6. armády

Každý tu má jen jediné přání: zůstat naživu. To je holá pravda, nic víc nezbývá. Vůle k životu, k vlastnímu životu. A venku zuří lítý boj a ničení. Mé srdce už je toho plné.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu

„Bylo opravdu povznášející zažít na pozici opravdové frontové kamarádství,“ napsal generálporučík Edler von Daniels poté, co velitel 376. pěší divize navštívil své vojáky v zákopech. Zatímco toto hodnocení můžeme ještě odbýt jako zbožné přání vysokého důstojníka, pak prostý voják jako Wilhelm Raimund Beyer, jenž prožil bitvu u Stalingradu v 76. pěší divizi, vyjádřil kamarádství daleko pregnantněji: „Ten druhý byl kolega, kamarád, druh

Dnes jsem udělal něco, co už, věřím, nikdy nebudu muset udělat: Mrtvému kamarádovi, kterého před dvěma dny roztrhal granát, jsem uřízl a vyřízl prsteníček, abych z něho sundal snubní prsten a mohl ho poslat jeho ženě. Dovedeš si představit, jak „dobře“ mi při té práci asi bylo.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 13. prosince 1942

v neštěstí, spolubojovník. V kotli bylo životně důležité mít u sebe nebo i jen vedle sebe druhého člověka. Byli jsme jen ‚my', žádné ‚já'."

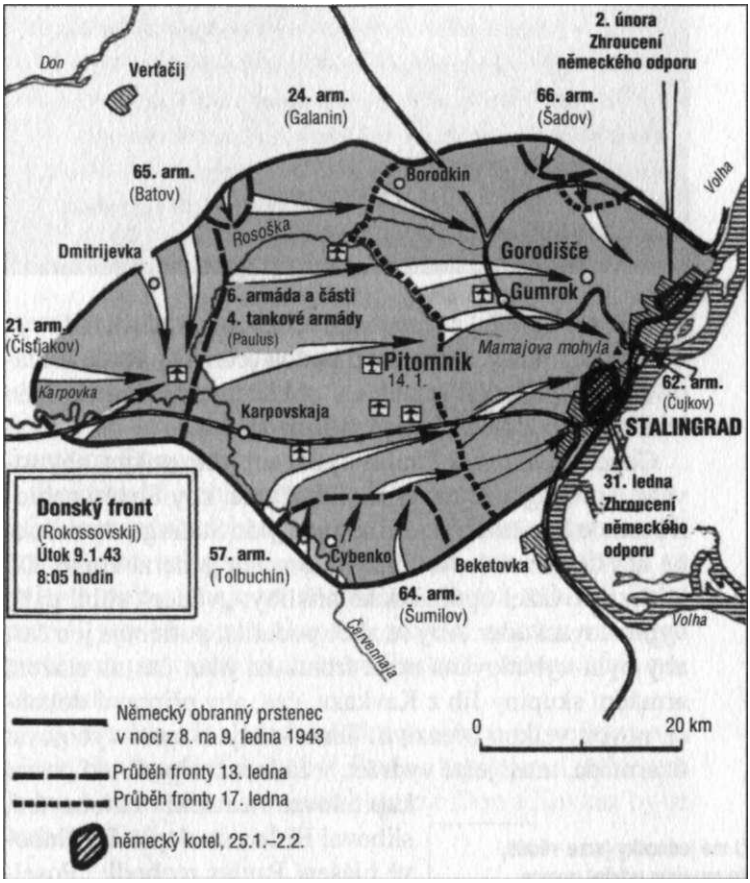
Ultimátum

Na sovětské straně docházelo mezitím k novým přesunům jednotek. Donskému frontu nyní velel generál Konstantin Rokossovskij, jenž měl za úkol uskutečnit „Operaci prstenec", definitivní rozdrcení kotle. Přes zamrzlou Volhu se valily dodávky sovětského materiálu, pozice zaujímaly čerstvé jednotky. Přípravy k definitivnímu úderu však přesto neskončily v termínu k 6. lednu. Stalin zuřil, chtěl rychlé vítězství. Téměř se zdálo, jako by „morbus Hitler", kdy německý diktátor chtěl ve svém sebepřeceňujícím šílenství dosáhnout všechny cíle pokud možno současně, nyní nakazil i diktátora sovětského. Horko těžko se dal svými generály přesvědčit, že se musí začátek definitivní ofenzívy o několik dní odložit. Pro obklíčené pěšáky to však byl jen krátký odklad.

V časných ranních hodinách 8. ledna se na jižní straně kotle, v zemi nikoho mezi Rudou armádou a wehrmachtem, objevily dvě postavy, které mávaly bílou vlajkou. Dva sovětští parlamentáři se blížili k německým pozicím, aby předali ultimátum sovětského vrchního velení. Akce byla předem oznámena rozhlasem v německém jazyce. Ale Němci na vyjednávače stříleli. Šílenství slavilo triumf. Také druhý pokus Sovětů předat výzvu ke kapitulaci ztroskotal. Sovětská letadla shodila v koordinované akci na kotel letáky. Němečtí vojáci byli vyzváni, aby složili zbraně. Situace je přece beznadějná. V letáku se dále

Budeme děkovat Bohu, jestli z toho zatraceného kotle vyvázneme se zdravou kůží.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 7. ledna 1943

Konec u Stalingradu: Vývoj situace do kapitulace 2. ledna 1943.

pravilo: „Zaručujeme všem důstojníkům, poddůstojníkům a mužstvu, kteří zanechají odporu, život a bezpečí a po skončení války návrat do Německa nebo dle přání do jiné země.“ Kdo by se vzdal, tomu slibovali představitelé Rudé armády Nikolaj Voronov a Konstantin Rokossovskij normální stravu, lékařské ošetření a čestné zacházení.

Trubač se zdvihl a zatroubil signál – aby Němci přestali střílet. Potom vylezli vyjednávači ze zákopů a chtěli se vydat směrem k protivníkovi, když tu náhle z druhé strany padly výstřely. Nemířily přímo na parlamentáře, ale nad jejich hlavy. Jakási výstraha. Tak jsme pochopili, že příští salva by mohla být smrtelná. Museli jsme zpátky. Bylo jasné, že Němci naše vyjednávače nepřijmou.
Michajl Poselskij, kameraman Rudé armády

Text však končil nezastřenou hrozbou: „Bude-li naše výzva ke kapitulaci odmítnuta, budou jednotky Rudé armády nuceny přikročit ke zničení obklíčených jednotek. Kdo bude klást odpor, bude bez milosti zničen."

Generálplukovník Paulus vydal vojskům pokyn, aby sovětské propagandě nevěřila. Téhož dne, kdy Sověti nabídli čestnou kapitulaci, vrátil se zpátky do Stalingradu z dlouhé návštěvy „vůdcova" hlavního stanu generál Hube. Od Hitlera přivážel optimistické přísliby: „vůdce" slíbil další vyprošťovací úder. Aby se akce podařila, potřebuje jen čas, aby byla vybudována nová fronta na jihu, čas na stažení armádní skupiny Jih z Kavkazu, čas, aby připravil dokonce novou velkou ofenzívu. Tento oddych musí vybojovat 6. armáda, musí ještě vydržet, v žádném případě teď nesmí kapitulovat. Letecké zásobování, sliboval Hitler, se zlepší. Po Hubově hlášení Paulus rozhodl: „Poselství přednesené generálem Hubem pro mě znamená povinnost vydržet za každou cenu, pokud nechci zároveň na sebe vzít odpovědnost za zhroucení jižního úseku a s ním celé východní fronty."

U mé jednotky jsme věděli, že musíme udržet pozice, aby se fronta za námi mohla opět stabilizovat. A že čím déle vydržíme, tím větší bude možnost, vybudovat za námi na západě novou frontu. Tak jsme měli zase úkol, i když za cenu obětování 300 000 lidí.

Hans E. Schönbeck, poručík 6. armády

O možnosti nového vyprošťovacího úderu se Paulus nezmínil. To

Je snadné kritizovat postoj pozdějšího generála polního maršála Pauluse v onen kritický den. Nedá se odbýt frází o „slepé poslušnosti" vůči Hitlerovi. Paulus určitě procházel těžkým konfliktem svědomí, má-li zahájit operaci, která nevyhnutelně – v rozporu s jasně vyjádřeným Hitlerovým přáním – musela vést ke kapitulaci Stalingradu.
Erich von Manstein

nám vysvětluje důvody, proč se velitel 6. armády rozhodl v tuto chvíli ještě nekapitulovat. Z kritické situace na jihu východní fronty vyvodil nutnost vázat u Stalingradu i nadále silné sovětské útvary, aby se stabilizovala německá fronta na Donu a na Kavkazu.

Bojovat dál s ohledem na vyšší vojenskou nutnost, v naději, že umožní záchranu dalších úseků fronty - ospravedlňovala tato kalkulace obětování celé armády? Nebo to byl jen pokus ohajovat dodatečně vlastní selhání? Polní maršál von Manstein nicméně projevil později ve svých pamětech pro rozhodnutí, které Paulus 9. ledna učinil, pochopení:

„6. armáda vázala od začátku prosince 60 velkých sovětských útvarů. Kdyby byl Paulus kapituloval začátkem ledna, situace obou armádních skupin Don a Kavkaz by se katastrofálně zhoršila."

„Situace bezvýchodná"

10. ledna začal krátce před šestou hodinou ranní velký sovětský protiútok proti 6. armádě obklíčené u Stalingradu. Dělostřelecká příprava trvala téměř hodinu, jediné „nepřerušované hřmění", jak ji nazval generál dělostřelectva Nikolaj Voronov, demonstrace síly jeho vojáků. Generál Ed-

Ve Stalingradu místní aktivity úderných oddílů.

Z hlášení vrchního velitelství branné moci z 2. září 1942

ler von Daniels psal v dopise manželce o „velmi neklidné neděli“. Sovětská děla pálila bez přestávky. Vládl ohlušující rámus, jenž dal tušit, jak hrozné následky dělostřelecká příprava bude mít. Němci příliš odpovídat nemohli, munice byla od 1. ledna na příděl. V jednom pluku mohla polní houfnice vypálit každý den tři rány, protitankové dělo dvě rány. A když dojde i tato munice?

„Pokračující bubnová palba. Nemůžeme opětovat,“ telegrafovala 6. armáda hlavnímu stanu armádní skupiny Don. Hitlerem požadovaný odpor „do posledního náboje“ nabyl tragicky nového významu - poslední náboj už byl dávno vystřelen.

Masivní útoky Rudé armády byly rychle korunovány úspěchem. Sovětským jednotkám se na několika místech

‚Ofenzíva začala“: Vojáci Rudé armády v areálu továrny na tanky „Rudý říjen“.

podařilo prorazit německé linie. „Nos u Marinovky“, malý výběžek německé fronty v jihozápadní části města, byl převálcován stejně jako „výběžek u Karpovky“. Během pouhých dvou dní se Rudé armádě podařilo zmenšit území kontrolované Němci o polovinu. Na dobytých územích nacházeli rudoarmějci hory tuhých, zmrzlých mrtvol - obětí bojů, hladu a chladu. Obránci, kteří přežili, připadali útočníkům jako špinavé, zavšivené a až na kost vyhublé kostry - zbytky armády odsouzené vlastním vedením k smrti. Kruh se sevřel úžeji.

Už jsme tady v tom až po uši dva měsíce a vůbec to nevypadá, že se z téhle šlamastyky někdy ještě dostaneme živi.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 10. ledna 1943

K dobytému území patřilo i letiště Pitomnik. Toto centrální překladiště letecky dopravovaných německých zásob padlo do sovětských rukou 16. ledna. Také zde se naskytl vojákům Rudé armády obraz nepopsatelné hrůzy, na který se ještě dobře pamatuje Alois Dorner, jenž jako jeden z posledních raněných z Pitomniku odletěl: „Nekonečné bědování bezpočtu raněných a umírajících, kteří nedostali celé dny nic k jídlu. Byla to největší bída, jakou jsem v životě

Nechci říci, že je tento dopis poslední, který píšu – Bůh uchovej –, ale musíš být připravená na všechno, když to tady budeme muset všechno vzdát a budeme muset jít do ruského zajetí, pak už ti psát moci nebudu, o tom není pochyb. (...) Pořád jsme doufali, že přijde pomoc zvenčí, ale teď víme, že se musíme spolehnout jen sami na sebe. (...) Možná už tady nejsme ani tak důležití, i když jsme pevnost Stalingrad drželi za cenu velkých obětí téměř dva měsíce. To přece nemůžeme vědět. Možná už nejsme ani my ani Stalingrad tak důležití, takže se můžeme jít klidně klouzat.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 13. ledna 1943

Sněhová pustina u letiště Gumrak byla jako jeden velký rubáš. Všude malé zasněžené hrbolky, všechno mrtví - bylo to nesmírně deprimující.

Hans Rostewitz,
poddůstojník 6. armády

Nás frontové vojáky nakonec obelhali.

Dopis odeslaný polní poštou
ze Stalingradu, 18, ledna 1943

viděl.“ Kdo nedostal místo v posledních strojích, vkládal veškerou naději do dalšího letiště. Na místě zůstalo mnoho raněných neschopných převozu, pár lékařů a saniťáků. Zbytek vyrazil na Gumrak, poslední letiště, které ještě bylo v kotli k dispozici. Byla to smutná kolona zesláblých postav, která se vydala na cestu dlouhou dvanáct kilometrů. Mnozí se už k cíli ani nedostali.

V Gumraku byla v posledních dnech zřízena nouzová přistávací dráha. Protože toto provizórium bylo pro mnoho strojů prostě příliš krátké, musely shazovat náklad ještě ze vzduchu. Těch pár letadel, která byla schopna přece jen přistát, neměla zas místo na naložení raněných z kotle.

Své úkoly v životě jsem nesplnil, hodně jsme si toho plánovali, hodně napsali na papír, většina byla na cestě, hlavně hejno našich dětí, naše největší štěstí. Teď bude na tvých ramenech ležet mnohé, co bych měl unést já. Musím ti přenechat tíhu výchovy, ekonomické starosti, které díky mým preventivním opatřením nemohou být po německém vítězství nijak velké. Na porážku Německa se neodvážím pomyslet. Pro takový případ si nedělej klamné naděje. Přikládám k tomuto dopisu pár podepsaných listů, k tomu pár podepsaných receptů jako vzor. Použij je, když se stane, že život už nebude pro Němce snesitelný. Když to bude muset být, dej nejdřív všem, které máš ráda, a až si budeš jistá, žes jim pomohla, sama sobě. 40 tablet by mělo stačit.

Dopis jednoho lékaře ze Stalingradu odeslaný polní poštou,
14. ledna 1943

Polní nemocnice byly přeplněné a musely přijímat stále nové oběti bojů a zimy.

Rudá armáda prorážela masivními útoky obrannou frontu na stále nových místech. Jednotlivé části 6. armády už mezi sebou neměly ani spojení. Poslední společné vzepětí bylo plánováno na 18. ledna. Den předtím předal štábní důstojník 371. pěší divize rozkaz: „Na heslo ‚Lev' zaútočí celý kotel do všech stran najednou." Bylo naplánováno, že každý velitel pluku sestaví bojovou skupinu o síle dvou set mužů, aby se pak probil k vlastním liniím.

Byl to šílený pokus, který byl v naprostém rozporu se skutečnou bojovou sílou a neměl naprosto naději na úspěch. „Lev" se však k žádnému skoku nenachystal. Velitelé pluků měli jiné starosti, stejně jako jejich muži. Každá jednotka, každá četa bojovala na vlastní pěst, dokud měla munici. Pod náporem Rudé armády musely vyklízet postavení za postavením. Ranění umrzli, protože nemohli být včas odvezeni, nebo umírali, protože se jim nedostalo lékařského ošetření. Jelikož mrtvoly už nebylo možno pohřbít, byly ponechány napospas ledovému větru, jenž oběti přikryl sněhem.

21. ledna poslal Paulus do „vůdcova" hlavního stanu rádiem hlášení: „Vojsku chybí munice i potraviny, na jižní, severní a západní frontě známky rozkladu. 18 000 raněných bez minimální pomoci, bez obvazů a léků. Fronta v důsledku silných útoků na několika místech protržena. Další obrana postrádá smysl. Zhroucení nevyhnutelné. Aby bylo možno zachránit zbývající životy,

Milovaná, loučím se s Tebou. Už to může trvat jen pár dní nebo pár hodin. Bude ti v lednu 28, jsi ještě tak mladá. Nezapomínej, že musíš žít kvůli dětem, Gertruda a Klaus potřebují otce. Měli jsme se v úctě a milovali se. Čas ti zahojí rány.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, leden 1943

Hrdinská píseň německého vojáka, nad niž si nebylo nikdy možno vymyslet dojímavější a tragičtější.

Joseph Goebbels, zápis v deníku, 21. ledna 1943

Smrt musí být vždycky heroická, povznášející, strhující. A jak je to tady ve skutečnosti? Chcípáme, umíráme hlady a zimou. Jako dobytek. Rozhodl jsem se, že vezmu osud do vlastních rukou.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, leden 1943

žádá armáda o povolení okamžité kapitulace."

Ještě o jedenáct dní dříve armáda sovětskou nabídku ke kapitulaci odmítla - nyní vidělo velení 6. armády v kotli, že další odpor postrádá smysl a že by vedl jedině ke zvýšení počtu obětí. Všude byly patrné známky rozkladu, morálka se hroutila, vypadalo to, že už dávno nastal čas, kdy je třeba učinit šílenství konec.

Němečtí vojáci už nedokázali, jak nyní uznával i Paulus, vázat žádné nepřátelské síly. Boj proti 6. armádě už měly dovést do konce jenom tři gardové divize. Gros Rudé armády bylo odveleno, aby u Salska posílilo uzávěru proti Rostovu.

Jeden muž však měl jiný názor. V bezpečí hlavního stanu daleko od katastrofy, jež se odehrávala u Stalingradu, přijímal Hitler nevšímavě hlášení o bídě a nouzi v kotli, jež

Vy už mezitím víte, jak to dopadlo. Kotel ve Stalingradu se nedá popsat! Já ještě žiji! Za každý den musím děkovat Bohu! Jak to bude vypadat na konci, to ví jen Bůh. Veškerá naše naděje se upírá jen k němu. Může přijít pomoc zvenčí? To nevíme – ale víme, že pro nás už není záchrany. Podle mého odhadu padne rozhodnutí v příštích čtrnácti dnech, ať tak či onak. – Vím, že Vy, mí milí, se nepřestáváte modlit a prosit. Přece se nemůže stát, že už nikdy neuvidím domov. Tato myšlenka nás zaměstnává každý den a každou hodinu. Všechno ostatní, všechna bída, odříkání a námaha je vedlejší. Buď všechno nebo nic. Modlím se každý den poslední modlitbu svého života, abych byl kdykoli připraven.

Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu, 19. ledna 1943

Když jsem spatřil ten bestiální kanibalismus a my jsme už opravdu neměli nic k jídlu, bylo minus 50 stupňů a dva metry sněhu, četl jsem ruské letáky a přemýšlel jsem. Ano, teď musí Paulus kapitulovat. (…) Potom jsem se ohlásil u Pauluse a zeptal se ho: „Existuje ještě naděje, že se odsud dostaneme?" Paulus na to unaveně vstal, přešel ke stolu s mapou a ukázal mi, že nejbližší německé jednotky jsou od nás 200 kilometrů na západ a že se vzdálenost mezi nimi a námi každou hodinu zvětšuje. Zeptal jsem se: „Ano, tak proč potom nekapitulujeme? Už přece nemáme žádnou vojenskou hodnotu!" Na to mi Paulus řekl: „Vy vidíte jen bělmo v očích nepřítele, ale já tady v hlavním stanu musím brát ohled i na strategická hlediska." To mě nijak nepřesvědčilo, měl jsem to jednoduše za zbabělost. Paulus si toho všiml a náhle řekl: „Pane kapitáne, nyní přišla těžká hodina, kdy musí iniciativa přejít na nižší velitele." Tu jsem teprve polkl, ale pak jsem dostal vztek a řekl si: tak tady sedí dvacet generálů a všichni jsou příliš zbabělí na to, aby kapitulovali, ale mě, obyčejnému kapitánovi, řeknou: Když se chopíš iniciativy a kapituluješ, uděláš to na vlastní odpovědnost. A když tě pak Hitler za to postaví ke zdi, měl jsi smůlu. Srazil jsem podpatky a řekl: „Rozuměl jsem, pane generálplukovníku, tímto se vám se svou jednotkou poroučím."

(…)

Gerhard Dengler, kapitán u Stalingradu

dostával od Pauluse a Mansteina rádiem, a nakonec i osobně od majora von Zitzewitze, jenž odletěl z kotle, aby předal zprávu osobně. „Vůdcovo" rozhodnutí: „Kapitulace vyloučena. Armáda plní historický úkol umožnit vybudování nové fronty po obou stranách Rostova."

Sotva týden před desátým výročím „uchopení moci" nacisty si Hitler nechtěl nechat kazit oslavy hlášeními o porážkách. Paličatě nařídil „boj do posledního náboje".

Hitler dokonce rozvíjel dalekosáhlé plány. Vznikl projekt „Noemova archa“, jako vždy velikášský a realitě naprosto vzdálený. Z každé divize měl odletět jeden muž - pro párek, jako v biblickém vzoru, už kapacita letadel nestačila, tolik smyslu pro realitu ještě zbývalo. Ale zbytek plánu byl naprosto pomatený blábol. „Vůdce nařizuje znovu postavit 6. armádu v síle dvaceti divizí,“ sdělil Hitlerův pobočník generálmajor Schmundt 25. ledna. Z velikášského záměru nebylo nic - ale alespoň zachránil život několika vojákům, kteří by se za „normálních“ okolností z kotle pryč nedostali.

Vojáci, kteří v kotli zůstali, měli vést boj dál. Jak tento boj vypadal, popsal generál von Seydlitz-Kurzbach: „Bědné a vyhublé postavy lehce raněných se po stovkách hnaly centrem města. Chyběl obvazový materiál, chyběly léky, chyběly potraviny! Mrtví byli narovnáni na sobě okolo venkovních zdí budovy.“

Bez chleba, bez jídla, bez dostatečné munice, jak asi měli klást odpor? Von Seydlitz-Kurzbach z toho vyvodil závěry: „Velitelé pluků a praporů mají tímto právo podle místní situace vystřílet zbytek munice a zastavit boj.“

Po tomto svévolném rozkazu nebyl Seydlitz-Kurzbach jako velitel armádního sboru zatčen, ale podřízen služebně staršímu generálovi. Nový velitel, generál Walther Heitz, se projevil jako fanatický nacista a nařídil pokračovat v boji. Na pokraji porážky vypadala jeho starost o udržení toho, co pokládal za pořádek, takto: „Kdo bude vyjednávat s Rusy, bude zastřelen.“ - „Kdo vyvěsí bílou vlajku, bude zastřelen.“ Ale porážce nemohly zabránit ani takové v dané situaci vojensky naprosto nesmyslné rozkazy opovrhující lidskými životy.

22. ledna: padlo do sovětských rukou letiště Gumrak. Poslední možnost k přistání skýtalo jen maličké letiště Stalingradskij na okraji města. Při nalétávání na přistání však

Máme teď zanechat odporu? Za žádných okolností! Musíme bojovat o každou píď země a působit Rusům škody, kdekoli jen budeme moci.

(...)

Vydržte! Budeme-li jednotně čelit osudu a bude-li každý z nás veden fanatickou vůlí k odporu až do posledního dechu, nenechat se za žádných okolností zajmout, ale vydržet a zvítězit, dokážeme to.

Paulusův armádní rozkaz, 22. ledna 1943

jen v poledne havarovalo šest strojů. Spojení s kotlem bylo přerušeno, letecké zásobování se omezovalo na shazování té trochy materiálu, které se podařilo dostat se skrze sovětskou protileteckou obranu.

25. ledna: Rudá armáda rozetnula německý kotel na dvě poloviny, severnímu kotli velel generál Strecker, jižnímu generálplukovník Paulus.

27. ledna: Sověti obsadili jižní část města. Organizovaný odpor se definitivně zhroutil, jednotlivé jednotky kapitulovaly nebo se pokoušely probít se skrze sovětská postavení, jiné bojovaly ve svých postaveních dál.

28. ledna: jižní kotel byl rozdělen na ještě menší části.

29. ledna: generálplukovník Paulus gratuloval „svému vůdci“: „6. armáda zdraví svého vůdce k výročí jeho převzetí moci. Vlajka s hákovým křížem ještě vlaje nad Stalingradem. Náš boj nechť je žijícím i budoucím generacím příkladem toho, že ani v beznadějné situaci nikdy nekapitulujeme.“

Hitler jmenoval generálplukovníka Pauluse generálem polním maršálem. Ne proto, že by ho chtěl odměnit za bezvýhradnou poslušnost. Skutečný důvod: Paulus se neměl nechat zajmout, nýbrž měl zemřít hrdinskou smrtí a ukončit

Zakazuji kapitulaci. Armáda musí hájit pozice do posledního vojáka a do posledního náboje a svou hrdinnou vytrvalostí vytvořit předpoklady pro vybudováni obranné fronty a záchranu Západu.

Rádiová depeše Hitlera Paulusovi, 24. ledna 1943

Jako školený důstojník generálního štábu posuzoval Paulus situaci střízlivě. Smrtelného nebezpečí si byl dobře vědom. Ale jednat proti danému rozkazu se příčilo jeho vojenské výchově. A tak vznikal u Pauluse – jako mnoha starších důstojníků – hned od začátku ostrý rozpor mezi odpovědností vůči vojákům a vojenskou poslušností.
Wilhelm Adam, pobočník 6. armády pod Paulusem

svůj život. Německý polní maršál se nevzdává, nejde do zajetí, ale zastřelí se - tak Hitler kalkuloval.

30. ledna oslavoval říšský maršál Göring 6. armádu ve výzvě k wehrmachtu k desátému výročí „uchopení moci" nacisty a vychvaloval „největší heroický boj našich dějin". Jeho oslavná slova byla už jen prolhaným rozloučením se všemi, kdo museli nedostatek smyslu pro realitu a tvrdohlavost vedoucí nacistické kliky zaplatit životem: „Bojovníci ve Stalingradu museli vytrvat na svých pozicích, žádal to zákon, zákon cti a vedení války. Zákon jim také přikazoval zemřít, aby rasa mohla dál vítězit a žít…"

Velitel severního kotle generál Strecker podrážděně odpověděl: „Předčasné pohřební řeči jsou nežádoucí." Stejně jako vysoce postavený generál byly rozčileny i nižší důstojnické šarže jako nadporučík Zank: „Nás to tak rozlítilo, že jsme rozhlasový přijímač rozbili. Poslouchat takové řeči, to nám v situaci, kdy jsme byli prakticky ztraceni, ještě tak chybělo." A Heintich Meidinger měl pro prázdné Göringovy řeči jen hořký výsměch: „Měli jsme se bránit do posledního náboje, chvástal se Göring. U nás v kotli už žádný boj do posledního náboje nebyl možný, ten jsme už dávno vystřelili."

Tanky Rudé armády byly už jen 300 metrů od hlavního stanu 6. armády.

31. ledna, ráno: sovětská vojska pronikla do obchodního domu (univermag), kde si 6. armáda zřídila poslední

„Pohřební řeč za 6. armádu“: Hermann Göring mluví k výročí „uchopení moci“ nacisty, 30. ledna 1943.

To přece nebyla hrdinská smrt! Nebyli přece už schopni se nějak bránit. Neměli už vůbec žádnou možnost. Vydávat to za hrdinskou smrt, to je odporné!

Emma Müllerová,
zasnoubená za vojáka 6. armády

Pro mě to byl čirý cynismus.

Arthur Kurth, jehož bratr bojoval u Stalingradu

Měli jsme všichni věřit: Oni tam bojují do posledního dechu, všichni. Všichni se nechají zastřelit.

Iise Hollová, žena bojovníka od Stalingradu

hlavní stan. Ke zbytku jejího štábu, jenž měl velet zbytku armády, se dostal poslední Hitlerův rádiový vzkaz: „Vůdce vás upozorňuje, že je důležitý každý den, o který udržíte pevnost Stalingrad déle.“ Ale dál už to nešlo.

31. ledna, odpoledne: Paulus odeslal armádní skupině Don poslední hlášení: „6. armáda věrna přísaze své zástavě udržela pozice pro Německo do posledního muže a náboje pamětliva vznešeného a významného úkolu svěřeného jí vůdcem a vlastí.“

Ačkoliv čerstvě povýšený generál polní maršál použil nacistických hesel o „boji do posledního náboje“ a „významném úkolu svěřeném vůdcem“, Hitler, když dostal toto hlášení, zuřil. Paulus sice žádný formální kapitulační akt za svou armádu nepodepsal, přesto se však i se svými důstojníky vzdal do sovětského zajetí. Hitlerovo očekávání, že se německý polní maršál raději zastřelí, než by se vzdal, se nesplnilo. „Jak může nějaký muž přihlížet, jak jeho vojáci umírají

Když 3. února odpoledne oznámil rozhlas kapitulaci Stalingradu, stará paní Schrammová se hořce rozplakala nad tolika padlými německými vojáky a nechtěla pochopit, že skutečný důvod k pláči je ten, že byli všichni obětováni docela nesmyslně, jen ze ctižádosti a marnivosti. „Něco takového vůdce neděIá!“, říkala. „Miluje přece německý lid!“ To byl názor mnoha důvěřivých a nacistickou propagandou zpitomělých Němců.
Josepha von Koskull, žijící tehdy v Berlíně, ve svých zápiscích

„Padlého mu dělat nebudu“: Místo aby spáchal sebevraždu, jak si Hitler přál, dal polní maršál Paulus přednost zajetí.

Nahoře: „Sousto pro kamery“: Německá vojska kapitulují s bílou vlajkou.
Dole: „Zástava vítězství“: Sovětský voják vyvěšuje rudou vlajku nad Stalingradem.

a statečně se až do posledního bráního -jak se pak může vzdát bolševikům? Bolí mě to o to víc, že hrdinství tolika vojáků je smazáno jediným bezcharakterním slabochem. V této válce už nebude nikdo polním maršálem."

Nyní už nadejde velice brzy těžký okamžik, kdy budeme muset sdělit německému národu celou pravdu. Nemyslím, že tato skutečnost způsobí příliš velký šok, protože celkem vzato německý národ tuší víc, než si myslíme.

Joseph Goebbels,
zápis v deníku,
4. února 1943

Dva dny po severním kapituloval i jižní kotel. Generál Strecker hlásil 2. února v 8:14 hodin: „XI. armádní sbor splnil se svými šesti divizemi svou povinnost v těžkém boji až do konce."

O tři čtvrti hodiny přišel z kotle poslední signál života 6. armády: „Rusové pronikají do traktorového závodu, ať žije Německo!"

Sporadicky se bojovalo ještě dál. Když však 3. února kroužil nad ruinami německý zásobovací letoun, aby shodil náklad, byl na zemi klid. Zbraně ve Stalingradu zmlkly.

Dostal jsem poslední rádiovou depeši ze Stalingradu, měli jsme totiž stále přímé rádiové spojení s kotlem. „Rusové jsou přede dveřmi, proto tímto končíme vysílání. Ať žije Německo." Byl jsem tak dojatý, že jsem ani nevěděl, co dělám. Běžel jsem do kasina, bylo poledne, u jídla sedělo minimálně pětadvacet důstojníků. Rozrazil jsem dveře a zvolal: „Stalingrad padl. Copak tady není nikdo, kdo tu svini oddělá?" Kdyby mě někdo práskl a řekl: „Říkal to a to", byl bych řekl: „Myslel jsem Pauluse." Přitom jsem mluvil o Hitlerovi.
Baron Wolf-Dieter von Schenk-Tautenberg,
důstojník generálního štábu

„To je konec“

Hlášení o konci bojů u Stalingradu obletělo svět. Stalin gratuloval svému vrchnímu veliteli Rokossovskému, Churchill gratuloval Stalinovi. Byl-li útok wehrmachtu v zimě 1941/42 před Moskvou zastaven, musel nyní u Stalingradu akceptovat svou první velkou porážku. Moskva 1941/1942 znamenala konec začátku, Stalingrad 1942/1943 začátek konce. Protivníci Německa, ba vlastně celý svět, nyní doufali v brzký konec hrůz v Evropě. Na konferenci v Casablance, kde se ve dnech 14. až 26. ledna sešli Winston Churchill a Franklin D. Roosevelt, aby diskutovali o dalším postupu proti „Třetí říši“, vystoupil americký prezident s požadavkem na bezpodmínečnou kapitulaci. Nacistická propaganda formulace „unconditional surrender“ zneužila k ospravedlnění vlastního pomýleného hesla „Zvítězit nebo zemřít“. Odpověď dal 18. února 1943 v berlínském Sportpalastu v dokonale inscenovaném představení nechvalně známou řečí před rozvášněným publikem osobně sám Goebbels.

Jednoduše to přestalo. Už se nestřílelo. Nepřišel žádný rozkaz. Jen jsme věděli, že už nemáme munici ani co jíst. Prostě jsme příští ráno vylezli z bunkrů, domluvili jsme se se sousedy a šli do zajetí. Hotovo, konec.

Gottfried von Bismarck,
poručík 6. armády

Mezi troskami bloudil nějaký německý voják. Promluvil jsem na něj. Neuměl rusky. Pak přede mě strčil papírek, na kterém bylo napsáno: „Kde je tady zajetí?“

Míchajl Poselskij,
kameraman Rudé armády

„Jste odhodláni do posledního dechu a i za cenu nejtěžších osobních obětí následovat vůdce?“

Hysterická masa řvala fanaticky: „Ano“ - zatímco 58 000 vojáků leželo v troskách Stalingradu padlých, zmrzlých, zemřelých následkem hladu.

„Je dnes vaše důvěra ve vůdce větší, přesvědčenější a neotřesitelnější než kdykoli předtím?“

Dav povstal a skandoval heslo,

„Chcete totální válku?: Fanatičtí posluchači v berlínském Sportpalastu při řeči ministra propagandy Goebbelse.

Žádný kapitulační dokument ze Stalingradu neexistoval. Paulus taky žádný nepodepsal Řekl jen, že jde za svou osobu do zajetí. Ale vrchní velitel armády nemůže jít za svou osobu do zajetí.

Philipp Humbert,
důstojník 6. armády

které se na tomto místě razilo již před válkou: „Vůdce rozkázal, my poslechneme!“

Když propagandistické divadlo vrcholilo, položil konečně Goebbels rozhodující otázku: „Chcete totální válku? Chcete ji, v případě nutnosti, totálnější a radikálnější, než si ji dnes vůbec dovedete představit?“

„Ano, chceme ji!“ odpověděl ministru propagandy hysterický řev. Měli ji mít. Lidé ve Stalingradu už věděli, co to znamená „totální válka“. Měla trvat ještě sedmadvacet měsíců. Na Němce čekaly ještě více než dva roky strašného ničení, krutých bojů a nesmyslného umírání. Začátek vyznačoval zánik 6. armády:

„To je konec,“ řekl sovětský poručík Fjodor Jelčenko, když 31. ledna 1943 bral do zajetí Pauluse. Byl to především konec 6. armády. K dobývání Stalingradu nastoupilo bezmála 300 000 Němců. Po dvaasedmdesáti dnech rozhořčených a krvavých bojů, po dvou a půl měsících hladu a chladu zůstávalo v troskách zničeného města ještě dobrých 100 000 vojáků. 25 000 raněných či specialistů mělo to štěstí, že mohlo ještě včas odletět a uniknout tak peklu. Ale ostatní leželi zastřelení, zmrzlí nebo mrtví následkem hladu na bojišti. A ti vojáci, kteří byli na konci bojů ještě v kotli, byli víc mrtví než živí. Poslední hořkou zkušenost s velením armády učinil Martin Wunderlich den po kapitulaci 6. armády. „Stáli jsme pod širým nebem v obrovské rokli. Generál Paulus se tam rozloučil a odejel autem. Nádherný poznatek,“ komentoval to hořce.

Nějakou dobu jsem pomýšlel i na sebevraždu. Sebevražda tu byla docela běžná věc. Vedle mě se jednou vyhodil do vzduchu celý štáb dělostřeleckého praporu. Jiní se zastřelili na rozkaz – celé štáby.

Heinrich Meidinger,
důstojník 6. armády

Nahoře: „Generálové pak odjeli“: Na rozdíl od prostých vojáků nemuseli zajatí němečtí důstojníci pochodovat sněhem a ledem.
Dole: „Poznamenáni útrapami“:
Rudoarmějec odvádí mladého německého vojáka.

Soucit jsme tehdy s Němci neměli, protože toho způsobili příliš mnoho. V mé koloně byli vojáci, kteří chtěli jednoduše oddělat dva zajatce. Předvolal jsem si je na pohovor, a oni mi řekli: „Soudruhu nadporučíku, měli právo vypálit náš dům a zastřelit mi rodiče?“
Gamlet Dolokjan, voják Rudé armády

Někteří sáhli, když se kruh sevřel úžeji, v zoufalství po pistoli. „Na Sibiř jsme nechtěli. Když se pak v noci po zastavení palby říkalo: Ráno přijdou a odvedou nás, tu někteří zúčtovali se životem,“ vzpomíná si jeden veterán. Jiný to viděl takto: „Nechtěl jsem život takhle zahodit. To přece není možné, myslel jsem si.“ Nadcházející konec bojů a hrozící zajetí vyvolávalo naprosto rozdílné reakce. Do úlevy z ukončení krvavých bojů se mísil strach z budoucnosti a překvapivá reakce, o které Heinrich Meidinger napsal: „Zní to komicky, ale byli jsme i zvědaví. Co se s námi stane?“

Někteří neztráceli víru v budoucnost, například nadporučík Zank: „Určitou útěchou pro mnohé bylo, že jdou do zajetí společně s kamarády. Tak to se nám vlastně nemůže nic moc stát, mysleli jsme si.“ První výslechy tento názor zprvu potvrzovaly. Sovětští důstojníci slibovali Němcům lékařskou péči, jídlo a důstojníkům právo nechat si zbraně. Potom se začaly hromadit negativní zkušenosti: „Přišli jsme do jakési dřevěnice, kde byly ve sklepě pryčny. Leželi tam ranění a nemocní vojáci. Byli jsme v tom sklepě čtyři týdny a z třiceti mužů, kteří tam se mnou vešli, vyšli po čtyřech týdnech ven jen tři živí.“ Byli bez jídla, bez lékařského ošetření, a brzy je začaly kosit epidemie jako skvrnitý tyfus, tyfus a úplavice.

Téměř polovina zajatých vojáků první týdny zajetí nepřežila. Část padla za oběť pomstě rudoarmějců, kteří v divokých výstřelcích bez rozkazu či dokonce rozsudku stří-

„Nekonečný průvod“:
Kolona německých zajatců na cestě do zajateckého tábora.

leli zajatce rovnou na místě. Plenění, jak je zažil vrchní šikovatel Konrad Drotleff, nebyla žádnou výjimkou: „Rusové nám vzali holínky, pláště a všechno, co mohli nějak potřebovat. Musel jsem přihlížet, jak bylo mnoho mých kamarádů ztlučeno, protože nechtěli vydat šaty. Jeden z nás se zeptal ruského důstojníka, proč to dělají. Ten neřekl ani slovo, vytáhl pistoli a na místě ho zastřelil.“

Poté se vymstilo, že sovětské vedení nepodniklo žádné přípravy na zásobování, ostrahu a ubytování takové masy zajatců. Zčásti byly snad na vině špatné povětrnostní podmínky, zčásti i skutečnost, že zásobovací situace byla špatná všeobecně. Také civilní obyvatelstvo a vojáci Rudé armády měli málo jídla, lékařská péče byla nedostatečná - a město bylo zničeno až do základů. Chvíli trvalo, než byl do chaosu vnesen pořádek. Pro německé vojáky však nový řád žádnou úlevu nepřinesl. Museli z města pryč.

Viděl jsem kolonu zajatců. Byla děsná zima. Němci se ptali: „Kam nás vedete?" – „Na Sibiř," zněla odpověď. V koloně si hned začali šeptat jeden druhému: „Na Sibiř – na Sibiř – na Sibiř..." Když bylo zima už ve Stalingradu, tak si jistě mysleli, že na Sibiři bude ještě větší. Sibiře se báli.
Fjodor Kučurin, voják Rudé armády

Zhruba 100 000 německých vojáků nastoupilo cestu do zajetí. Tisíce z nich, vyhublých a vyčerpaných, již nepřežilo dlouhý pochod ledovou stepí. „Rusové měli velice prosté metody: kdo mohl chodit, musel pochodovat pryč. Kdo nemohl, toho zastřelili nebo zanechali bez jídla," vyprávěl jeden poručík, který útrapy přežil. Šedé postavy se vlekly ve zdánlivě nekonečných kolonách sněhovou pustinou. Některé jednotky, které se vydaly na pochod v semknutém útvaru, se ztenčily z 1 200 na 120 mužů.

Ruské vedení jako takové, přinejmenším na nižší úrovni, nikdy neříkalo: my vás zabijeme - naopak: zčásti se starali o nemocné a podobně. Potom ovšem tisíce pomřely. Ale nebyl to úmysl.

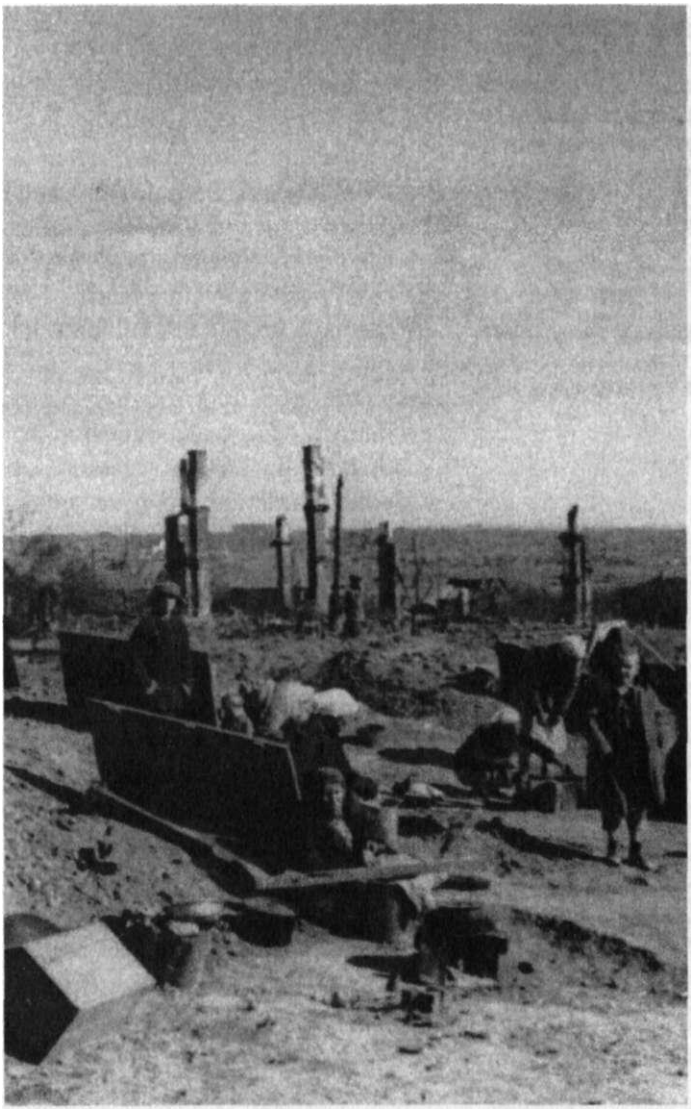
Walter Baschnegger,
voják 6. armády

Ti lidé ve mně budili lítost, prostě jen lítost. Byli napůl zmrzlí, vyzáblí, napůl mrtví hladem. Mnozí z nich plakali. Chápali, co je čeká. V zásadě patřili všichni do nemocnice. Všichni byli nemocní. Zdravé německé vojáky jsem neviděl žádné.

Michajl Poselskij,
kameraman Rudé armády

Jak jednoduše si Rudá armáda přepravu zajatců představovala, zažili dva převozníci Andrej Sokolov a Michajl Tresvjackij: „Zajatce hnali po stu či dvou stech mužů, které hlídal vždycky jen jeden voják. Kam by taky utíkali? Byla to brutální doba. Když některý zajatec nemohl dál - co jsme s ním měli dělat? Byl zabit ranou do hlavy a zanechán v kaluži vlastní krve. Kolona šla dál."

Kdo pochod hrůzy přečkal a dostal se do některého zajateckého tábora jako Beketovky, Krasnoarmejska nebo Frolova, nebyl ještě

„Po bitvě": Jen docela pomalu se do trosek Stalingradu vracel normální život.

Sedmdesát až osmdesát procent zajatců ještě věřilo v německé vítězství, dokonce i po Stalingradu. Dokonce i ti, kdo nevěřili Hitlerovi, si pořád ještě mysleli, že může vyhrát válku.

Hrabě Heinrich von Einsiedel, bojový pilot u Stalingradu

Stalingrad znamenal obrat ve válce, neboť jsme zjistili, že Němce lze docela dobře porazit

Boris L. Ginzburg, voják Rudé armády

zdaleka zachráněn. Jen v obávaném táboře Beketovka přišlo během roku o život 45 000 vojáků. Oficiální ruské vyšetřování zjistilo v jiném provizorním táboře, kde vegetovalo 700 zajatců, že úmrtnost činila průměrně 18 mužů za den. Dalo se jednoduše vypočítat, kdy si smrt vezme posledního obyvatele.

Situace v táborech nebyla o nic lepší než ve stalingradském kotli. I když skončil boj s ostřelovači, s hladem a zimou se museli vojáci utkávat dál. Zajatci, zesláblí následkem odříkání, trpěli ve velkém počtu žaludečními chorobami a epidemiemi: kurdějemi, tuberkulózou, tyfem, žloutenkou, záškrtem, skvrnitým tyfem. Stráže využívaly situace k ponižování svých obětí. Nadporučík Zank takové ponižování zažil: „V našem táboře hledali Rusové důstojníka, který by v noci vyprazdňoval latríny. Jako odměna za to bylo půl litru polévky. Z mé divize se dobrovolně přihlásil jeden plukovník, který se pak v noci dal zapřahat do káry na fekálie."

Na začátku zajetí se nepřestávaly šířit různé pověsti. Někteří přicházeli s tvrzením, že Němci už brzy zase postou-

Ptát se ve Stalingradu po Bohu znamená ho popírat. (...) Hledal jsem Boha v každém kráteru, v každém zničeném domě, na každém rohu, u všech kamarádů, když jsem ležel ve své díře, i na nebi. Bůh se neukázal, když po něm mé srdce volalo. Domy byly zničené, kamarádi stejně stateční a zbabělí jako já, na zemi byl hlad a smrt, z nebe padaly bomby a oheň – jen Bůh tam nebyl. Ne, otče, Bůh není.
Dopis odeslaný polní poštou ze Stalingradu

„Zmrzli v ledové zimě“:
Smrt byla pro muže 6. armády všudypřítomná - i po kapitulaci.

pí k Volze a zajatce osvobodí. Jiní vkládali naděje do amerického Červeného kříže. Nepoučitelní nacisté věřili stejně jako dřív v „konečné vítězství“, jiní se raději dohodli s vítězi. Rudá armáda měla velký zájem změnit někdejší protivníky ve spojence, kteří by v rámci budoucích propagandistických kampaní vyzývali své krajany k boji proti Hitlerovi. Ale do „Svazu německých důstojníků“ či „Národního výboru Svobodné Německo“ se mnoho zajatců nehrnulo. Vedle zásadně odmítavého postoje k organizacím ovládaným komunisty uváděl nadporučík Zank další důvod, proč on, stejně jako mnoho jiných, podobné vábení odmítl: „Jsme tu naprosto bezmocní. Dokud jsem v zajetí, jakoukoli politickou činnost odmítám.“

Šance na přežití závisely rovněž ve velké míře na hodnosti. 95 procent prostých vojáků a poddůstojníků Stalin-

grad a jeho následky nepřežilo. Během bojů nebo v zajetí zemřela i polovina důstojníků. Ale z nejvyšších důstojnických hodností se vrátilo 95 procent bez újmy domů. Z dvaceti čtyř generálů zemřel v zajetí jen jediný. Také řízný velitel 76. pěší divize, jenž v kotli označoval za „čubčího syna“ každého, kdo se nechtěl nechat převálcovat sovětskými tanky, patřil k těm několika málo, kdo přežili boje i zajetí. Byl jedním z 6000 mužů, kteří se o léta později vrátili do Německa. 6 000 z 350 000…

Místo doslovu

„Očista města Stalingradu od kontrarevolučních elementů probíhala tak, že němečtí fašističtí bandité, kteří se schovávali v zemljankách a zákopech, kladli ozbrojený odpor, ačkoli válečné akce byly už zastaveny.

Tento ozbrojený odpor trval do 15. února a na některých místech do 20. února. Většina ozbrojených band byla zlikvidována v březnu.

V tomto období pobili jednotky brigády v ozbrojených střetnutích s bandami německých fašistů 2 148 vojáků a důstojníků a 8 646 vojáků a důstojníků zajaly. Ti byli odvedeni a předáni do táborů.

(…)

V noci na 5. března 1943 přepadla skupina německých důstojníků kontrolní stanoviště strážní roty ve Vorošilovském okrsku RK VKP(b) procházejícího nadporučíka a seržanta Rudé armády. Při přepadu byl nadporučík raněn, ale podařilo se mu dostat se ke kontrolnímu stanovišti. Kvůli uprchlým německým důstojníkům podnikl na příslušném území rozmístěný průzkumný prapor 64. armády pátrací akci, během níž bylo zabito osm německých důstojníků, kteří byli ozbrojeni pistolemi a měli vysílačku.“

Zpráva NKVD o posledních německých vojácích ve Stalingradu, březen 1943

Vybraná literatura

Beevor, Antony: Stalingrad. Berlín 1999.

Beyer, Walter R.: Stalingrad - Unten, wo das Leben konkret war. Frankfurt/M. 1987.

Bullock, Alan: Hitler a Stalin: Paralelní životopisy. Plzeň 1995

Cartier, Raymond: Der Zweite Weltkrieg. Mnichov 1967.

Ericksen, John: The Road to Stalingrad. Londýn 1975.

Ebert, Jend: Stalingrad - eine deutsche Legende. Reinbek 1992.

Epifanow, Aleksandr E.: Die Tragödie der deutschen Kriegsgefangenen in Stalingrad von 1942 bis 1956 nach russischen Archivunterlagen. Osnabrück 1996.

Förster, Jürgen (ed.): Stalingrad - Ereignis, Wirkung, Symbol. Mnichov 1992.

Golovchansky, Anatolij aj.: „Ich will raus aus diesem Wahnsinn." Briefe von der Ostfront 1941-1945 aus sowjetischen Archiven. Wuppertal/Moskva 1991.

Heer, Hans (ed.): Vernichtungskrieg - Verbrechen der Wehrmacht 1941-44. Hamburk 1996.

Keegan, John (ed.): Atlas Zweiter Weltkrieg. Augsburg 1999.

Kehrig, Manfred: Stalingrad - Analyse und Dokumentation einer Schlacht. Stuttgart 1974.

Knopp, Guido: Entscheidung Stalingrad. Mnichov 1992.

Paulus, Friedrich: „Ich stehe hier auf Befehl!" Lebensweg des Generalfeldmarschalls Friedrich Paulus. Frankfurt/M. 1960.

Piekalkiewicz, Janusz: Stalingrad - Anatomie einer Schlacht. Mnichov 1977.
Salisbury, Harry E.: Die Ostfront - Der unvergessene Krieg 1941-45. Vídeň 1981.
Seydlitz-Kurzbach, Walther von: Stalingrad - Konflikt und Kosequenz. Erinnerungen. Oldenburg/Hamburk 1977.
Stratowa, Wulf: Kein Friede in Stalingrad - Feldpostbriefe 1941/42. Vídeň 1995.
Wette, Wolfram/Ueberschär, Gerd (ed.): Stalingrad - Mythos und Wirklichkeit einer Schlacht. Frankfurt/M. 1993.
Zank, Horst: Stalingrad - Kessel und Gefangenschaft. Herford 1993.

Osobní rejstřík

Údaje o stránkách psané kurzívou odkazují na obrázky

A

Adam, Wilhelm 49, 327
Appelt, Albrecht 130, 212

B

Baier, Herbert 76
Behr, Winrich 15n., 22, 50, 148, 155, 171, 196, 211n., 259,
Beyer, Wilhelm Raimund, 250, 256, 279, 315
Bidermann, Gottlob 42, 101
Bismarck, Gottfried von 17, 83, 136, 159, 176, 184, 207, 210, 216, 260, 281, 285, 294, 298, 334
Blaskowitz, Johannes 57
Bock, Fedor von 29, 34, 69, 88, 90, 94
Boeselager, Philipp baron von 24, 27, 65, 106, 239, 280
Brauchitsch, Walther von 29, 57n., 246
Burkovskij, Albert 119, 128, 190, 278
Busch (generálpkukovník) 61
Bussche, Axel baron von 64

C

Canstein, Raban von 29, 240, 245, 252, 265
Cikan, Alexandr 161

Č

Čujkov, Vasilij 113, 142, 146, 149, 150, 152n., *153*, 155, 162, 176, 181, 192, 198n., 202, 234

D

Daniels, Edler von 227, 300, 315, 320
Dengler, Gerhard 102, 122, 135, 148, 181, 210n., 215, 221, 227,

259, 272, 292, 304, 314
Děnikin, Anton Ivanovič 20
Dietz, Günther 271n., 275, 278n., 280, 283
Doerr, Hans 157
Dolokjan, Gamlet 121, 221, 338
Dorner, Alois 321
Drotleff, Konrad 339
Dumitrescu, Petre 114
Džugašvili, Josif Vissarionovič
v. Stalin, Josif

E

Einsiedel, Heinrich hrabě von 229, 281, 308
Eismann (major) 114
Ellinghoven, Wilhelm 361
Engel, Gerhard 98
Erl, Anton 108

F

Fiebig, Martin 114, 161, 235, 241, 266
Fink, Hermann 165
Filippov, G.N. 223
Freytag von Loringhoven, Bernd 74, 125, 147

G

Galčenková, Rajsa 245
Gebele, Bruno 216
Gehlen, Reinhard 207
Gehlertová, Edith 57, 86, 279, 281
Gersdorff, Rudolf–Christoph baron von 51
Ginzburg, Boris L. 342
Girgensohn, Hans 275
Goebbels, Joseph 47, 64, 104, 155, 187, 230, 304, 305, 334, *336,*
Goebel, Walter 271, 314
Goldberg, Werner 66
Golikov, Filip I. 79
Gončarov, Nikolaj 137
Göring, Hermann 20, 29, 114, 128n., *241*, 243, 250, 251, 267, 328, *328*
Götzenauer, Gottfried 43
Griesemer, Vincenz 85, 159n., 184, 231, 268, 270
Groscurth, Helmuth *60*, 61, 108, 157, 170, 252
Groß, Hans–Jürgen 261, 287
Guderian, Heinz 29, 246

H

Halder, Franz 24, 27, 31n., 34, 37n., 57, 73, 77, 81, 93nn., 114, 170, 171, 173n., 199
Hampe, Hellmuth 41
Hassel, Ulrich von 57
Heim, Ferdinand 207

Hein, Willi 56
Heitz, Walther 114, 236, 326
Hellen, Johann Nikolaus von 150
Heusinger, Adolf 29
Heydrich, Reinhard 56n.
Himmler, Heinrich 54, 57
Hitler, Adolf 9n., 12n., 15nn., *18*, 22, 24, 25nn., 29, 31n., 34nn., 38n., 41, *47*, 48nn., 52, 54, 57, 59, 62, 74, 77n.., 86nn., 90nn., 94n., 98, 105, 113n., 127, 129, 131n., 144nn., 148, 150, 170n., 173n., 178n., 181, 186, 195, 197, 199, 201, 206nn., 212, 217, 232nn., 238nn., *241*, 243n., 246nn., 256, 289n., 291nn., 297, 303, 305, 307, 310, 312, 316, 318, 320, 324, *330*, 343
Hoepner, Erich 29, 246
Hollová, Ilse 187, 328
Hoth, Hermann 33, 80, 82, 94, 98, 113, 117, 147, 289nn., 295nn.
Hube, Hans 114, 127n., 236, 266, 318
Höfer, Fritz 71
Humbert, Philipp 336

Ch

Charčenkov, Vladimir 152
Chocholov, Garja 160
Chruščov, Nikita Sergejevič 135, *136*, 149, 309
Churchill, Winston 334

I

Ivan Hrozný 21
Ivanovová, Jekatěrina 123

J

Jaenecke, Erwin 114, 236
Jahnke, Günter 294
Jány (generálplukovník) 80
Jelčenko, Fjodor 336
Jeremenko, Andrej I. 113, 117, 127, 135nn., 148n., 210, 292
Jeschonnek, Hans 239, 241, 243
Jodl, Alfred 31, 104, *105*, 173, 239, 243

K

Karpov, Vladimir 167
Keitel, Wilhelm 31n., 52, 57, 60, *105*, 173
Kerr, Walter 190
Kesselring, Albert 173
Kielmannsegg, Johann hrabě von 31
Kleist, Ewald von 33, 74

Klemperer, Victor 295
Koehler, Franz 60n.
Koskullová, Josepha von 328
Krasnov, Pjotr Nikolajevič 22
Kremser, Hubert 84, 132, 160, 186, 190, 228, 275, 280, 288
Kučurin, Fjodor 86, 137, 169, 184, 259, 340
Kurth, Arthur 15, 303, 328

L

Larbig, Oskar 278
Lascar, Mihail 210
Leeb, Wilhelm rytíř von 29, 58
Lehár, Franz 126
Lenin, Vladimír Iljič 142
Lewinski, Erich von v. Manstein, Erich von
Linsenmayer, Erhard 57
List, Wilhelm 90, 105, 173
Loos, Walter 85, 96, 109n., 158n., 162, 184, 221, 231, 267, 288, 300n., 315
Lopatin, A.J. 149

M

Mai, Günther 116, 278, 309
Maizière, Ulrich von 15, 19, 26, 239
Mann, Thomas 164
Manstein, Erich von 29, 41n., *47*, 48, 88, 239n., 267, 291–295, 319, 325
Masnica, Nikolaj 210
Matthies, Joachim 27, 259, 261–264, 285n., 288
Meidinger, Heinrich 124, 247, 289, 294nn., 328, 338
Meisel, Alfred 106, 118
Menzel, Hubert 292
Miethe, Erich 147, 260
Moltke, Helmuth hrabě von 52
Müller, Karl–Heinz 280
Müllerová, Emma 328

N

Necula, Nicolae 214, 222
Někrasov, Viktor 19, 131
Nerlich, Werner 307
Novikov, A.A. 260

O

Orlov, Nikolaj 19

P

Pabst, Herbert 182
Palm, Kurt 108n., 187, 277, 284, 286
Panikako, Michajl 186
Pauli, Alfonso 88
Paulus, Friedrich 21, *29*,

48n., 74, 77, 80, 92, 98, 106, 149n., *152*, 155, *157*, 171, 174, 176, *194*, 207n., 212, 233–237, 248–250, 260, 265, 293–296, 310, 318n., 323n., 327, *330*, 330, 336
Pavlov, Jakov 166n.
Peter, Karl 145
Petrov, Ivan J. 47
Plakolb, Max 124, 288
Popov (generálporučík) 230
Popovová, Anna 132
Porzig, Joachim 80, 88, 100, 122, 125, 201
Poselskij, Michajl 126, 318, 334, 340

R

Raus, Erhard 295
Rebentisch, Ernst 42, 83, 218, 221, 225
Reichel, Joachim 77
Reichenau, Walter von 48n., 59, *60*, 61–63, 66, 70, 77
Renoldi (lékař generálního štábu) 284
Reubner, Kurt 223, 300
Riefenstahlová, Leni 106
Richthofen, Wolfram von 114, 128n., 191, 205, 214, 240, 252, 257, 267
Rodimcev, Alexandr 152
Roes, Wilhelm 80
Rokossovskij, Konstantin 210, 316n., 334
Romancevičová, Ludmila 130, 169, 297
Roosevelt, Franklin D. 334
Roques, Franz von 57
Rostewitz, Hans 322
Rundstedt, Gerd von 29, 48
Ruoff, Richard 33

S

Sauerbruch, Ferdinand 272
Selle, Herbert 98
Seydlitz-Kurzbach, Walther von 114, 146, *152*, 208, 236, *237*, 245, 307, 326
Schaaf, Josef 49, 66, 85, 112, 268, 278
Schenk-Tautenberg, Wolf-Dietrich baron von 87, 225, 330
Schmidt, Arthur 98, 173, 206, 212, 238, 293
Schmidt, Karl 302
Schmieder, Hans 270
Schmundt, Rudolf 98, 174, 329
Schnez, Albert 24, 29, 105
Schönbeck, Hans E. 124, 138, 149, 219, 221, 231, 275, 301, 306, 318
Schöneck (velitel tanku) 117

Schumann, Heinz 256
Simonov, Konstantin (sovětský spisovatel) 133
Sodenstern, Georg von 238
Sokolov, Andrej 340
Soldatovová, Anna 113, 137, 298
Sorge, Richard 74
Sponeck, Hans hrabě von 29, 245
Stalin, Josif Vissarionovič 22, 73, *75*, 76n., 79, 82, 90, 100, 101, 113, 126, 137, 139, 149, 195, 198, 201, 239, 252, 316, 334, 343
Stefanovici, Paul 128, 204, 216
Stěpančuk, Ivan 135
Stöck, Gerhard 211, *211*
Strachwitz, Hyazinth hrabě 122, 147
Strecker, Karl 58, 114, 161, 182, 236, 327n., 333
Stumme, Georg 78n.

Š

Šapošnikov, Boris 73
Šipovalovová, Klavdija 101, 131–134
Šumilov, Michajl 113

T

Tewes, Ernst 61
Timošenko, Semjon 33, 73n., 76, *76*, 82, 96, 113
Tolbuchin, Fjodor I. 108
Tresckow, Henning von 51
Tresvjackij, Michajl 340
Trofimenko, A.I. 47
Trufanov, N.I. 113

U

Ulbricht, Walter 306, *306*, 309n.
Urban, Hans 142

V

Vasilenková, Valentina 133, 137
Vasilevskij, Alexandr 195, 198
Vatutin, Nikolaj 210
Voronov, Nikolaj 317, 319

W

Warlimont, Walter 35
Weichs, Maximilian baron von 29, 80, 90, 95, 171, 235, 237, 240,
Weinert, Erich 305, 309
Weißelberger, Karl 302
Wester, Karl 191
Wiedemeier, Ferdinand 88
Wietersheim, Gustav von 127

Wiesel, Elie 11
Wilczek, Gerhard 61
Winkler, Walter 47
Winkler, Willi 43
Wolff, Günter 15, 161, 241, 252, 263, 264, 283, 285, 287, 288
Wunderlich, Martin 121, 144, 215, 219, 221, 232, 246n., 254, 290, 295, 300, 308, 336

Z

Zajcev, Vasilij G. 158, *159*, 161
Zank, Horst 159, 176, 209, 247n., 309, 311, 328, 338, 342n.
Zeitzler, Kurt 173n., 232, 238n., 243, 248, 267, 294
Zieger, Werner 287
Zima, Vladimir 121, 123, 132
Zitzewitz, von (major) 294, 325

Ž

Žukov, Georgij K. 41, 48, 73, 195, 198, 209

Místní a věcný rejstřík

A
Abganěrovo 225, 215
Akimovskij 226
Aksaj 291
Anglie 11
AOK 6 63nn., 112, 171
Armavir 91
Astrachaň 148

B
Babij Jar 68, *68*, 71
Baku 21, 41
Balkán 181
Baltské moře 90
Barentsovo moře 24
Barikády (továrna ve Stalingradu) 19, 134, 181, 184, *184*, 191n., 194, 212
Barvenkovo 73
Bassargino (letiště) 252, 265
Batumi 37
BBC 177
Beketovka 340, 342, 317
Belaja Cerkov 59n., *60*
Belgie 49
bělogvardějci 21, 195
Benelux 87
Berezina 226, 296
Berchtesgaden 232n.
Berlín 17, 19, 130, 155, 162, 198, 211n., 232, 272, 334
blesková válka 150
bolševismus 24, 56, 187
Brusel 49

C
Carica (rokle) 149, 153, 155
Caricyn (později Stalingrad) 22
Casablanca 334
cikáni 66
civilní obyvatelstvo 11, 19, 45, 47, 51–54, 63–66, 68n., 85, 110, 131–134, 137n., 140, 142, 144–146, 166, 169, 189, 252, 298, 339

Č
Černé moře 33n., 41, 90n.

Čir 98, 234, 290, 295

D

Děmjansk 244n., 258, 265
děti 47, 60n., 66, 85, 132, 137, 139, 142, 144, 300, 312
dětští vojáci 145
Dněpropetrovsk 73
Don 22, 32–34, 37n., 80–83, 92–96, 98, 102, 104n., 113, 116– 119, 125, 127, 138, 146, 170, 196, 203, 205n., 212, 214, 216, 221, 226, 229n., 234n., 239, 289, 292n., 295, 319n., 330
Doněc 32n., 37, 73, 77, *106*
dopravní uzel 234
Dzeržinskij (traktorový závod) 20, 145, 179, 190, 212

E

evakuace 68, 137, *142*, 142, 144
exekuce viz též poprava 56, 65n.

F

Feldherrnhalle, pochod k ní 13
Francie 35, 42, 49, 87, 162, 177, 289, 291, 308
Fridericus I (vojenská operace) 39, 73n.
Frolov 340

G

Gavrilovka 147, 149
genocida 55, 57, 70
gestapo 56
Golubinskij 223, 230, 234
Groznyj 21, 32, 90n.
Gruzie 88
Guernica 128
Gumrak (letiště) 234, 264n., 292, 311, 322, 326

H

Haagská konvence 50
Henschel 26
hlad 11n., 259n., 266–269, 275nn., 280, 287, 296n., 303, 305, 309, 311, 314, 321, 3334, 336, 342
Hlavní říšský bezpečnostní úřad 56
hygiena 106, 256, 279

Ch

Charkov 33, 37n., 73n., 74, 77, 289

I

Isjum 73n.

K
Kačalinskaja 22
Kalač 98, 102nn., 112, 209, 222n., 228, 230, 234
Kalmycká step 98, 216
kanibalismus 272, 325
kapitulace 47, 101, 201, 225, *270*, 306, 316, 318n., 324n., 327, *330*, 333n., 336
Kaspické moře 24, 32, 37
kaťuše 203, 210
Kavkaz 10, 33, 37n., 41n., 86, 88, 90, *91*, 95, 98, *105*, 148, 170, 318n.
Kerč 39, 41n., *55*
Kletskaja 196, 205, 211
Komsomol (mládežnická organizace) 145
komunismus 15, 24, 50, 56, 110, *106*, 109
koně 83, 84, 109, 247, 268, *270*, 296
kotel v. obklíčení
Kotělnikovo 225, 237, 290
KPD (Komunistická strana Německa) 307
Krasnoarmejsk 340
Kremenskaja 208
Kreml 79, 90, 101, 113, 135n., 195, 228
Krivomušanskaja (též Krivo Mušanskaja) 225
Krym 29, 41nn., 47, 88, 104, 246
Kubáň 91
Kursk 9, 33, 37
Kyjev 49, 66, *68*, 68n., *102*, *297*,

L
Latašamka 247
léky 278
Leningrad 12, 32, 36, 88, 90
letní ofenzíva 25n., 33–35, 39, 73
Lipsko 232
Lučinskij 229
Lugansk 265

M
Majkop 32n., 88, 90n.
Mamajova mohyla 22, 128, 149, 152, 155, 158, 165, 191, 195
mezinárodní právo, porušování 53
mnichovský Občanský pivovar (Bürgerbräukeller) 13, 17, *17*, 192
morfium 277
Morozovskaja–západ 265
Moskva 9n., 17, 22, 24, 29, 32, 36, 73–76, 79, 87n., 137n., 147n., 152,

167, 176n., 198, 205, 217, 239, 3334
Murmansk 27
Myškova 292, 294

N

nacistická propaganda 19, 48, 64, 77, 103, 106, 118, 126, 304, 334
Národní výbor Svobodné Německo (Freies Deutschland) 281, 307, 343
NDR 306
nedostatek pohonných hmot 84n., 112, 207, 222, 250
Nižně Čirskaja 234
Novočerkassk 265
Novorossijsk 34
NSDAP 15, 48
nucené práce 81

O

Obersalzberg 232
obklíčení 33, 37, 76, 80, 82, 93, 99, 104, 147, 149, 180, 210, 231, 237, 254, 267, 282n., 295n., 308, 314
OKH 52, 96, 98
OKW 16
Olympijské hry, letní 211
omrzliny 218, 272n., 275, 284n.
operace „Fall Blau" 22, 35, 39, 48, 78nn., 88, 90, 92, 146, 148
operace „Fall Rot" 35
operace „Fall Siegfried" 35
operace „Fall Weiß" 35
operace Ohnivá bouře 121
operace Ohnivý zázrak 88
operace Prstenec 316
operace Tajfun 217
operace Úder hromu 292
operace Uran 152, 195, 198–200, 203, 208n., 228, 254
operace Zimní bouře *291*, 293n.
Orel 33
ostřelovači 158n., 160n.
Osvětim 10

P

paradesantní jednotky (parašutisté) 118
partyzáni 64nn., 256
partyzánský přepad *55*
Paříž 122, 173
Paspopinskaja 225
Pavlovův dům 166nn., *166*
Perelazovskij 222
Pevnůstka Maxim Gorkij 45
Piskarevský hřbitov 12
Pitomnik (letiště) 252, 260, 265, 283, 321

„Plán Barbarossa“ 10, 24, 32, 35n., 50, 52, 54, 63, 79, 93, 244
plán „Braunschweig“ 92
plán „Lov na dropa“ 39
plán „Past na škodnou“ 39
pokus o průlom 98, 236nn., 241, 243, 244nn.
Polsko 33, 35, 49, 66, 87, 162, 177, 181
poprava viz též exekuce 56
popravy partyzánů 57
Porsche 26
Proletarskaja 33
první světová válka 36, 122, 157
příděly potravin 268nn.
přísun zásob 96, 190, 270, 294

R

Rastenburg 22, 208, 232, 234, 238
ropná pole 32, 86–90, *94*, 148
Rostov 32, 33, 37n., 42, 91, 94, 101, *282*, 297, 324
Rudá armáda 10, 19n., 22, 24, 26, 32nn., 37, 39, 41n., 48, 51n., 64, *69*, 73n., 79n., 82, 84n., 90, *91*, 93, 96, 98, 100n., 103, 105, 118n., 126n., 139, *140*, 142, 145n., 150, 155, 157, 160, 162, 164, 181n., 189, 192, 197nn., *197*, 203–206, 208, 212, 214, 216, 222n., 225n., 228, 229n., *229*, 235, 237, 240, 246n., 258, 260, 281, *286*, 289n., 295n., 305, 307, 309nn., 316, 318nn., 323n., 327n., 339n., 345
Rudý říjen (slévárna) 20, 134, 159, 177, 181, 184, 272, 300, *320*
Rusko 35, 50n., 54n., 61, 63n., 66, 88, 93, 99, 101, 109, 116, 132, 149, 155, 162, 165, 187, 1922, 292, 295, 306
Rynok 127, 146
Říjnová revoluce (VŘSR) 142

S

Salsk 265, 324
SD (Sicherheitsdienst) 56, 66, 68n.
sebezmrzačení 140, 284n.
Serafimovič 195
Sevastopol 41nn., *43*, 47n., *47*, 88, 216, 239
schutzstaffel v. SS
Smolensk 297
Sovětskij 229
Sovětský svaz 20nn., 24,

39, 50, 66, 79, 87, 135, 146, 199
Spartakovka 126n.
SS 29, 54nn., 60, 68n., 112
Stalingradskij (letiště) 326
Stalinovy varhany v. kaťuše
stanné soudy 140
Svaz německých důstojníků 343

T

Tacinskaja (letiště) 265n., 289
těžký průmysl 21
Tokio 79
Tundutovo 148
tyfus 106, 280, 338

U

Ukrajina 19, 21, 68, 84, 110, 173
Ukrajinská milice 60, 64
univermag (obchodní dům) 328
úplavice 106, 280, 338
uprchlíci *142*, 182
USA 87

V

válečné zajetí v. zajetí
Vánoce 159, 254, 259, 282, 295, 297nn.
Varšava 49
Vasiljevka 292
Vinnica 93, 150, 207
Vlčí doupě 68, 195, 207, 233
Volha 9nn., 13, 15, 17n., 19nn., 22, 33, 37nn., 83, 92, 95, 98, 102n., 105, 112n., 125nn., 131, 133, 135nn., 142, 146, 148nn., 152nn., 162, 169, 176, 179, 181nn., 184, 187, 191n., 195, 201n., 203, 208, 212, 221, 232, 234n., 244, 246, 262, 266, 290, 297, 304, 308, 316, 343
Voločansk 74
Voroněž 33n., 37n., 80nn, 84, 87, 92, 95, 196
Vrchní velitelství 6. armády v. AOK 6
Vrchní velitelství branné moci (wehrmachtu) v. OKW
Vrchní velitelství pozemního vojska v. OKH
vši 221, 256
vyčišťovací operace 64
vyhlazovací válka 50, *55*
Východní Prusko 93

W

wehrmacht 9n., 15n., 19, 20, 24nn., 29, 31n.,

34n., 43, 50nn., 59, 63n., 66, 68, 70, 78nn., 83, 85, 93, 114, 144, 152, 157, 162, 173, 178, 187, 195, 198, 217, 219, 227, 232, 234n., 239, 246, 256, 281, 292, 297, 311, 316, 328, 334
Werwolf 93, 207

Z

zajetí 26, 41, 76, *176*, 181, 216, 228n., 234, 243, 269, 294, 308n., 328, 330, 338, 340
zákopové nohy 176
západní Evropa 25, 146
zarovnání fronty 74
zásobovací bomby 258nn., 300
zásobovací těžkosti 235
zásobování 24n., 34, 84–86, 96, 109n., 112, *124*, 128, 144, 174, 182, 186, 192, 209, 217, 222n., 233, 237n., 240n., 245, 251n., 257, 2262, 265nn., 289, 293, 311, 318, 327, 339
zásobování lékařské 277nn., 323, 338
zásobování vodou 110, 142
zbraně SS 56, 60, 68
zbrojní továrny 20, 134, 137, 139, 191
Zimní ofenzíva 73
zimní výzbroj 218nn., 250, 273
zranění, transport 287n.
Zverevo 252

Ž

Židé 51n., 55, 58, 60n., 64n., 66–68, 71
Žitomir 66

Ilustrace

Archiv für Kunst und Geschichte (AKG): 27, 55, 55, 55, 57, 76 vpravo, 140 nahoře, 169 nahoře, 169 dole, 171 nahoře, 171 dole, 223 dole, 270, 312

Bildarchiv Preußischer Kultubesitz (bpk): 83, 124, 142 dole, 152 nahoře, 153 dole, 157, 184, 197, 254 nahoře, 254 dole, 286, 320, 330

Bundesarchiv: 20 (183/B22651), 60 vlevo (146/97/17/20), 60 vpravo (183/L7015), 81 (101/217/465/32A), 84 (101/81/3285/20), 88 nahoře (101/778/9/25A), 88 dole (101/218/502/32), 98 (183/1991/0221/503), 108 (101/217/492/9), 129 (101/646/5188/17), 140 (183/R130/330), 142 nahoře (101/617/2574/3), 159 (183/1985/0125/313), 162 (101/688/156/34), 162 (183/R76599), 166 (183/R98436), 194 (183/B22531), 223 nahoře (101/776/49/25A), 226 (101/538/347/18), 256 dole (101/236/1023/8A), 282 /101/329/2984/15A), 330 dole (183/W0506/316), 338 nahoře (183/B0125/40/4), 338 dole (183/E0406/22/11), 342 (101/218/523/17)

Corbis Stocmarker: 76 vlevo

DIZ Sv–Bilderdienst: 18, 43 nahoře, 47 dole, 69, 179, 187 nahoře, 221, 250

Hessisches Hauptstaatsarchiv: 68, 69

Hulton Getty Archive: 43 dole, 121 nahoře, 139, 241, 273, 330 nahoře

Janusz Piekalkowicz: 24 nahoře, 51, 91, 106 nahoře, 187 dole, 212 dole, 300 nahoře, 300 dole, 344

Ruské archivy: 96, 212 nahoře, 339

Ullstein Bilderdienst, 29, 105, 106 nahoře, 121 dole, 176, 211, 229, 237, 256 nahoře, 305, 328, 336

ZDF: 24 dole, 76

Všechny mapy: Adolf Böhm, Aschheim

Guido Knopp

STALINGRAD

Peklo na Volze

Z německého originálu Stalingrad, Das Drama
(C. Bertelsmann Verlag, in der Verlagsgruppe Random House GmbH, München 2002)
přeložil Vladimír Čadský
Redigoval Milan Soška
Odpovědná redaktorka Ivana Parkmanová
Obálku navrhl Ivan Brůha
Technická redaktorka Martina Adlová
Vydala Euromedia Group, k. s. – Ikar v Praze v roce 2005
jako svou 3126. publikaci
Vydání první
Počet stran 368
Sazbu zhotovil Vladimír Fára
Vytiskly Tlačiarne BB, spol. s r. o., Banská Bystrica

TS 13/34
ISBN 80-249-0610-4

www.euromedia.cz
www.knizniweb.cz

Na počátku 21. století, šedesát let po strašlivých událostech, je to nejspíš poslední příležitost vyzpovídat dosud žijící účastníky bitvy z obou stran. A zároveň je to poprvé, kdy se brány ruských archivů otevřely natolik, aby se zaplnily poslední mezery v našich znalostech o Stalingradu. O bitvě, která ukazuje pravou tvář války: nikoli jako karetní hru generálů realizovanou dobře vycvičenými hrdiny, ale všechnu její špínu, krev a oběti.

V lednu 1943 napsal jeden německý nadporučík od Stalingradu svému otci, plukovníkovi na generálním štábu: *Peklo na Volze vám budiž výstrahou. Prosím neberte tuto otřesnou skutečnost na lehkou váhu.*

Poselství od Stalingradu neztratilo dosud svou aktuálnost. Všude na zemi dnes umírají lidé kulkami fanatiků. Jsou národy schopné vyvodit poučení z dějin jiných? Kéž by je alespoň vyvodily z vlastní historie!

ISBN 80-249-0610-4

knižníweb
on-line knižní svět
www.knizniweb.cz

Doporučená cena 229 Kč

www.euromedia.cz